

ISSN 3029-3790

DRUŠTVENA KRIZA I SOCIJALNI RAD

Zbornik radova

Godište 1, broj 1 (2025)

Borjana Miković, Anida Dudić-Sijamija, ur.

**FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA**
UNIVERZITET U SARAJEVU
MCMXLIX

DRUŠTVENA KRIZA I SOCIJALNI RAD

'Buen Vivir': Zajednička budućnost za transformativnu promjenu

-Zbornik radova-

Godište 1, broj 1 (2025)

Naslov

DRUŠTVENA KRIZA I SOCIJALNI RAD

Podnaslov

‘Buen Vivir’: Zajednička budućnost za transformativnu promjenu

Urednice

Borjana Miković, Anida Dudić-Sijamija

Izdavač

Fakultet političkih nauka - Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo

Za izdavača

Sead Turčalo

DTP

Mahir Sijamija

Lektura i korektura

Vesna Smital

Izdanje

Prvo/Elektronsko

Zbornik radova DRUŠTVENA KRIZA I SOCIJALNI RAD je nastao uz podršku Dennis and Julie Watkins Foundation.

DRUŠTVENA KRIZA I SOCIJALNI RAD

‘Buen Vivir’: Zajednička budućnost za transformativnu promjenu

-Zbornik radova-

Godište 1, broj 1

Fakultet političkih nauka

Sarajevo, 2025. godine

Sadržaj

PREGOVOR	7
Inja Erceg, Koraljka Modić Stanke I Matea Ćosić OTVORENA POSVOJENJA IZ PERSPEKTIVE BUDUĆIH STRUČNJAKA	15
Sanela Bašić NASILJE NAD ŽENAMA U INTIMNIM PARTNERSKIM ODNOSIMA: KA KOORDINIRANOM MULTISEKTORSKOM PRISTUPU ZAŠTITI I PREVENCIJI	40
Dževad Termiz TEORIJSKO-METODOLOŠKI PROBLEMI NAUKE O SOCIJALNOM RADU I VISOKO OBRAZOVANJE SOCIJALNIH RADNIKA	72
Sanela Šadić i Amina Hajrović VISOKOKONFLIKTNI RAZVODI BRAKA I ZAŠTITA PRAVA DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI: PRAVNI I INSTITUCIONALNI IZAZOVI	79
Džamna Vranić i Dino Kovačević PRAVO DJETETA I ADOLESCENATA NA MENTALNO ZDRAVLJE: OBAVEZE DONOSITELJA ODLUKA U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM TRANSFORMACIJSKIM PROCESIMA	100
Ehlimana Spahić ZASTUPLJENOST CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA U STUDIJSKIM PROGRAMIMA ODSJEKA ZA SOCIJALNI RAD NA UNIVERZITETU U SARAJEVU - FAKULTETU POLITIČKIH NAUKA	120
Borjana Miković PRAVNA ZAŠTITA STARIJIH OSOBA U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA I ZAKONODAVSTVU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE	142
Anida Dudić-Sijamija i Lamija Silajdžić ZNAČAJ PSIHO SOCIJALNE PODRŠKE I PROFESIONALNOG MEDIJSKOG IZVJEŠTAVANJA O MIGRANTIMA U BOSNI I HERCEGOVINI	175
Irena Praskač-Salčin MEDIJSKA EKOLOGIJA – HOLISTIČKI PRISTUP PROMJENI INFORMIRANJA	199
Mirsada Zećo TEHNIKE RELAKSACIJE KROZ ZVUČNU IMPROVIZACIJU	237
Mustafa Sefo SLOBODA MEDIJA KAO TEMELJ LJUDSKIH PRAVA.....	253
Uma – Tagrid Miloš i Jelena Brkić Šmigoc ULOGA STILA PRIVRŽENOSTI U KVALITETI PARTNERSKIH ODNOSA.....	272
Vasva Smajlović KVALITET ŽIVOTA OSOBA SA INVALIDITETOM U TEORIJSKIM POSTAVKAMA I EMPIRIJSKIM ISTRAŽIVANJIMA	303
Ljubinka Lazić INTEGRACIJA ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA I PRIRODNE SREDINE: ULOGA SOCIJALNOG RADA	331

PREDGOVOR

Zbornik radova „DRUŠTVENA KRIZA I SOCIJALNI RAD - ‘Buen Vivir’: Zajednička budućnost za transformativnu promjenu“ sadrži radove prezentirane na Četvrtoj naučnoj konferenciji, koja je, pod istim nazivom, održana 19. marta 2024. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Konferencija je organizirana povodom Svjetskog dana socijalnog rada, koji se još od marta 2012. godine obilježava u organizaciji Odsjeka za socijalni rad Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, izuzetak je 2020. godina kada pripremljeni naučni skup nije organiziran zbog izbijanja pandemije COVID-19. Cilj održavanja svih dosadašnjih skupova je promocija doprinosa profesije socijalnog rada, ali i tema iz *Globalne agende za socijalni rad i socijalni razvoj: Posvećenost socijalnoj akciji* (IASSW/IFSW, 2010).

Na tragu navedenog, 2021. godine organizirana je Prva međunarodna naučna konferencija koja, kao i naredne tri, sadrži opći naziv: „Društvena kriza i socijalni rad“, s tim da se pri izboru podtema poštuju međunarodni rokovi i nova *Global Agenda For Social Work and Social Development Framework: Co-Building Inclusive Social Transformation for a Decade 2020-2030* (IASSW/IFSW, 2020). Međutim, radovi s prve dvije konferencije (2021. i 2022. godine), zbog ograničenih finansijskih sredstava nisu publicirani, dok su radovi sa Treće naučne konferencije: „DRUŠTVENA KRIZA I SOCIJALNI RAD – Poštivanje različitosti kroz zajedničko društveno djelovanje“ (2023) publicirani u dvobroju časopisa *Sarajevo Social Science Review (SSSR)*, čiji je izdavač Univerzitet u Sarajevu-Fakultet političkih nauka.

Četvrta naučna konferencija („DRUŠTVENA KRIZA I SOCIJALNI RAD - ‘Buen Vivir’: Zajednička budućnost za transformativnu promjenu“), posebno je fokusirana na izazove s kojima se suočavaju savremene zajednice u održivosti i promišljanjima o temeljnim potrebama i pravima ranjivih grupa i

pojedinaца, te mogućnostima njihovog ostvarivanja. Stoga je većina od 28 referata koji su, pored plenarnog izlaganja, izloženi u šest panela promovirala sistem uključivanja, međusobne povezanosti i poštovanja ljudskih prava kao osnovnih pretpostavki za ukidanje/ublažavanje nejednakosti i ostvarivanje zahtjeva za socijalnom pravdom i jednakosti.

Na Konferenciji, pored nastavnika i studenata Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, prisustvovali su i stručnjaci iz prakse, posebno profesionalci zaposleni u centrima za socijalni rad i drugim ustanovama socijalne zaštite sa područja Kantona Sarajevo, te jedan broj studenata socijalnog rada. Izlagači su, većinom, bili univerzitetski nastavnici i saradnici sa univerziteta: Sarajevo, Skoplje, Beograd, Zagreb, Osijek i Novi Sad. Na konferenciji je izlagalo 38 učesnika s ukupno 28 referata, a u Zborniku radova objavljeno je 14 članaka, 18 autora/ica, koji su dobili pozitivne recenzije.

Profesionalna pozadina objavljenih radova je različita, od naučnika i profesionalaca zaposlenih u institucijama i nevladinom sektoru do diplomiranih studenata socijalnog rada. Multisektorski pristup, vidljiv u obrađenim temama, jasno pokazuje svu multidisciplinarnost socijalnog rada, kao i njegovu podložnost stalnim promjenama, posebno onima koje su uzrokovane društvenim, ekonomskim i političkim kontekstima, koji neminovno zahtijevaju razmjenu različitih iskustava, kako je to i urađeno na ovoj Konferenciji.

Zbornik otvara rad Inje Erceg, Koraljke Modić Stanke (Sveučilište u Zagrebu, Filozofski i Pravni fakultet) i Matee Ćosić (Centar za odgoj i obrazovanje Slava Raškaj, Split) u kojem autorice, uz konstataciju da u Republici Hrvatskoj s obzirom na aktuelnu zakonsku regulativu pojam otvoreno usvojenje gotovo i ne postoji, prezentiraju rezultate provedenog istraživanja o stavovima, odnosno percepciji otvorenih usvojenja budućih stručnjaka: studenata/ica poslijediplomskog studija prava, socijalnog rada i psihologije (N = 119 ispitanika). Ovi rezultati pokazuju da su studenti prava i socijalnog rada više informirani o usvojenju u odnosu na studente psihologije, što se nije pokazalo povezanim s njihovim stavovima.

Studenti različitih struka pokazali su podjednake, te neutralne blage negativne stavove prema otvorenim usvojenjima vezano za usvojitelje i njihovu djecu, što upućuje na obavezu cjeloživotnog obrazovanja stručnjaka i obavezu unapređenja prakse socijalnog rada u Republici Hrvatskoj.

Sanela Bašić (Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka) problematizira nasilje nad ženama u intimnim partnerskim odnosima s fokusom na multidisciplinarni pristup, zaštitu i prevenciju, posebno ističući rodno uvjetovano obilježje nasilja. Ono u Bosni i Hercegovini svoje korijene ima u specifičnom iskustvu rata, kada je seksualno nasilje nad ženama bilo široko korišteno kao ratna strategija, što je potaknulo razvoj prvih usluga podrške ženama koje su preživjele ratno silovanje.

Slijedom toga, uz prezentiranje odgovarajućih statističkih pokazatelja o partnerskom nasilju, nasilju u porodici i nasilju u široj zajednici, autorica posebno ukazuje na povećanje stope nasilja među intimnim partnerima na evropskom nivou, ali i u BiH tokom pandemije COVID-19. Uz navedeno, rad sadrži iscrpnu analizu međunarodnog okvira za prevenciju sva tri oblika nasilja kao i domaćeg zakonodavstva, gdje se posebno ističe ograničenje resursa za podršku žrtvama nasilja. Na kraju, autorica zaključuje da izazovi u implementaciji zakona i pružanju odgovarajućih oblika socijalne zaštite žrtvama nasilja u BiH zahtijevaju sveobuhvatnu reformu.

Dževad Termiz (Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka) raspravlja o dinamici razvoja potreba i promjena u praksi socijalnog rada koje su znatno izražajnije i veće od razvoja teorije, metodologije i metodike socijalnog rada. Stoga se mora razvijati posebna metodologija nauke o socijalnom radu i specijalna metodologija određenih disciplina i grana te nauke. Pri tome, kod istraživanja određene pojave preferira se kvantitativna komponenta i kvalitativno određenje, odnosno tzv. integralni pristup.

Sanela Šadić i Amina Hajrović (Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka) teorijskim postavkama vezanim za razvod braka i uporedno pravnu analizu odgovarajućih odredaba međunarodnih standarda i bosanskohercegovačkog zakonodavstva raspravljaju o visokokonfliktnim razvodima braka u

BiH, posebno u slučajevima nepostizanja sporazuma oko ostvarivanja roditeljskog staranja. S tim u vezi, kao ključni problemi ostvarivanja prava djeteta navedeni su: manipulacija djecom, održavanje kontakta djeteta i roditelja s kojim dijete ne živi te izdržavanje djeteta, ali i problemi neprimjenjivanja postojećih zakona u praksi što dodatno komplicira mogućnost odgovarajuće zaštite djeteta i poštovanje njegovih najboljih interesa.

Džamna Vranić i Dino Kovačević (Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet) bave se pravom djeteta i adolescenata na mentalno zdravlje, odnosno problemima mentalnog zdravlja kod djece i adolescenata posebno u segmentu samoubistva, samoozljeđivanja, poremećaja u prehrani i depresije. Kao uzrok za pojavu ovih problema autori ističu složena međudjelovanja genetičkih i bioloških faktora, kao i probleme vezane za ličnost i okoliš koje povećavaju diskriminacija, vršnjačko nasilje, socijalna isključenost i sl. Stoga i zaključak da u bosanskohercegovačkim transformacijskim procesima djelovanja u rješavanju ovog problema moraju biti temeljena na najboljim praksama svijeta što posebno uključuje roditelje, vršnjake, širu porodicu i cjelokupni obrazovni sektor.

Ehlimana Spahić (Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka) prezentira rezultate istraživanja o zastupljenosti ciljeva održivog razvoja u studijskim programima Odsjeka za socijalni rad, Fakulteta političkih nauka, Univerziteta u Sarajevu, koji pokazuju jasnu vezu između zastupljenosti održivih kompetencija u ishodima učenja i studijskih programa oba ciklusa, kao i ciljeva održivog razvoja u tematskim jedinicama predmeta. Naime, istraživanjem je utvrđeno da Odsjek za socijalni rad na Prvom ciklusu studiranja ima 13 matičnih predmeta u kojima su zastupljeni ciljevi održivog razvoja. Slično stanje je i s tzv. zajedničkim predmetima, kojih je ukupno sedam, a samo dva nemaju zastupljene ciljeve održivog razvoja. Na Drugom ciklusu studija od ukupno 15 predmeta, 10 njih ima zastupljene ciljeve održivog razvoja.

Borjana Miković (Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka) analizira odgovarajuće odredbe ključnih međunarodnih dokumenata koji se odnose na ljudska prava starijih osoba, uz konstataciju da većina njih nije implementirana u zakonodavstvo Bosne i Hercegovine ili se ne primjenjuju. Posljedica toga je da starije osobe ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u većini država svijeta i pored kontinuiranih nastojanja mjerodavnih svjetskih organizacija i institucija, žive u siromaštvu, socijalnoj izoliranosti, dobroj diskriminaciji i posebno stigmatizaciji. Moguće rješenje, makar djelimično, za probleme ove društvene grupe autorica vidi u donošenju posebne konvencije o pravima starijih osoba, koja bi bila usvojena na nivou Ujedinjenih nacija. Slično navedenom je i stanje s primjenom različitih zakona u Federaciji Bosne i Hercegovine, gdje se prava iz socijalne zaštite ostvaruju na nivou deset kantona, tako da visina socijalnih davanja i nivo usluga socijalne zaštite zavise od materijalnih mogućnosti kantona, što dodatno povećava siromaštvo i socijalnu nesigurnost najstarije populacije koja većinom živi u neljudskim uvjetima, ponižena po različitim osnovama, bez elementarnog poštovanja njihovog dostojanstva.

Anida Dudić-Sijamija i Lamija Silajdžić (Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka) razmatraju značaj psihosocijalne podrške i profesionalnog medijskog izvještavanja o migrantima u Bosni i Hercegovini, čiji je priliv, posebno posljednjih nekoliko godina, iznimno veliki. Ističući da je za migrante, izbjeglice i tražitelje azila, u svrhu neophodne socijalne integracije, psihosocijalna podrška u lokalnoj zajednici od bitne važnosti, autorice naglašavaju potrebu za savjetovanjem i psihoterapijom kao i medijskim izvještavanjem koje je od nemjerljivog značaja zbog nespornog utjecaja medija na javno mnijenje. To posebno što se prisustvo senzacionalizma, huškanja i/ili ksenofobije u medijskom prikazu migranata, izbjeglica i tražitelja azila neminovno odražava na društvenu percepciju i doprinosi širenju predrasuda i diskriminacije prema ovim grupama.

Irena Praskač Salčin (Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka) u svom radu govori o medijskoj ekologiji, odnosno holističkom pristupu promjene informacija, uz navođenje pokazatelja prema kojima bi holistička, humanistička, ekološkička promjena načina i stila informiranja bitno mogla utjecati na mijenjanje savremene, društvene i kulturne filozofije. S tim u vezi, autorica zaključuje da je način selekcije, obrade i distribucije različitih medijskih formi i sadržaja prema ekološkim problemima, krizi i katastrofama, ograničen, odnosno sveden na nekoliko tematskih grupacija, najčešće na izvještavanja o vanrednim situacijama i problematiziranju okolišnih tema, gdje čovjek ne zauzima centralno mjesto.

Mirsada Zećo (Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet) predstavlja tehnike relaksacije kroz zvučnu improvizaciju, potkrepljujući to odgovarajućim pokazateljima, koji su dobijeni putem provedenog istraživanja, čiji je ključni cilj bio upoznati ispitanike s konceptom aktivnog slušanja, improvizacije i senzibilizacije na zvučne frekvencije kao tehnike relaksacije. Istraživanjem je obuhvaćeno N = 151 ispitanika, od koji je njih 49%, nakon zvučne improvizacije, navelo da se osjeća opušteno, te da bi ponovo učestvovali u sličnim aktivnostima. Na kraju, autorica navodi da zajednička budućnost za transformativnu promjenu, primjena načela „Buen Vivir“, odnosno način života u harmoniji sa zajednicom, s nama samima i najvažnije s prirodom je jedini način za opstanak ne samo čovjeka, već kompletne flore i faune na zemlji.

Mustafa Sefo (Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka) raspravlja o važnosti slobode medija kao temeljnom ljudskom pravu, potkrepljujući to analizom historijske pozadine, pravnog okvira i ustavne zaštite slobode govora, međunarodnih sporazuma i ugovora, te ograničenja i iznimki koje postoje. Na tragu boljeg razumijevanja navedene teme autor ističe važnost procjene uspjeha ili neuspjeha medijskih politika, njihove uokvirenosti i primjene kako bi mogle promovirati slobodu govora i nezavisnost, medijsko djelovanje i ponašanje, uz ponudu uvida u različita ograničenja koja utječu na rad medija.

Uma-Tagrid Miloš i Jelena Brkić Šmigoc (Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka), prezentiraju rezultate istraživanja za potrebe magistarskog rada, odbranjenog na Odsjeku za socijalni rad, Fakulteta političkih nauka, o povezanosti stilova privrženosti s kvalitetom partnerskih odnosa. Najbitniji zaključak ovog istraživanja je da se u kvaliteti partnerskih odnosa i njegove istraživane komponente javljaju razlike u odnosu na stil privrženosti, te da stil privrženosti predstavlja bitan faktor koji u značajnoj mjeri ima ulogu u oblikovanju kvaliteta partnerskih odnosa. Osobe sa sigurnim stilom privrženosti imaju kvalitetnije partnerske odnose i njihove veze bolje funkcioniraju, dok se nesigurnosti kod osoba s nesigurnim stilovima privrženosti odražavaju i na kvalitet njihovih partnerskih odnosa.

Vasva Smajlović (Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka) propituje odnos između kvaliteta života i invaliditeta, kao uzročno-posljedične veze, kod jednog broja osoba s invaliditetom, uz konstataciju da težina/stepen invaliditeta u velikoj mjeri uvjetuju kvalitet života ove društvene grupe. U radu su, također, prezentirani različiti teorijski koncepti, posebno oni koji se odnose na opći pojam kvaliteta života i određeni pokazatelji dobijeni putem odgovarajućih istraživanja, uz prikazanu analizu domena kvaliteta života u Bosni i Hercegovini, prema upitnicima WHQOL-DIS IQ – WHOQOL – VREC. Ovi upitnici sadrže sljedeće domene kvaliteta života: fizičko zdravlje, psihološko stanje, društveni odnosi, okolina, diskriminacija, kontrola i inkluzija, kao i različite aspekte za pobrojane domene, gdje se, na osnovu odgovarajuće analize, zaključuje da osobe s invaliditetom u Bosni i Hercegovini žive u uvjetima koji ne osiguravaju neophodan kvalitet života, poštovanje njihovih ljudskih prava i dostojanstva.

Ljubinka Lazić (Udruženje stručnih radnika socijalne djelatnosti regije Doboj) raspravlja o integraciji zaštite ljudskih prava i prirodne sredine, koja je temelj za održivost društva i budućnosti planete, budući da od prirode dobijamo vazduh, vodu, hranu. U istom kontekstu, autorica navodi da su socijalni radnici, koji su obučeni za procjenu i intervenciju, nositelji aktivnosti usmjerenih na poštovanje ljudskih prava, postizanje održivog razvoja u zajednici i stvaranje eko-društvenog svijeta.

Navedeni pristup zahtijeva da se socijalni radnici sve više moraju baviti: industrijalizacijom i urbanizacijom, industrijskim zagađenjem, klimatskim promjenama, prirodnim katastrofama itd.

Pored zahvale recenzentima/kinjama objavljenih radova, posebnu zahvalnost upućujemo *The Dennis A. & Julia M. Watkins Foundation*, koja je finansijskom podrškom omogućila publiciranje ovog Zbornika, kao i prof. dr. Saneli Bašić koja je proteklih 12 godina, pored toga što je inicijatorica i organizatorica prvog naučnog skupa (2012), posvećenog obilježavanju Svjetskog dana socijalnog rada, istrajno i nesebično svojim svestranim obrazovanjem, naučnim i stručnim kompetencijama, te organizacijskim sposobnostima dala nemjerljiv doprinos da ovi skupovi budu održani i da posljednje četiri godine prerastu u međunarodne naučne konferencije.

Sarajevo, januar 2025. godine

Urednice

Dr. sc. Borjana Miković, vanredna profesorica

Dr. sc. Anida Dudić-Sijamija, docentica

OTVORENA POSVOJENJA IZ PERSPEKTIVE BUDUĆIH STRUČNJAKA

INJA ERCEG¹

Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu

KORALJKA MODIĆ STANKE

Studijski centar socijalnog rada Pravni fakultet Sveučilište u Zagrebu

MATEA ČOSIĆ

Centar za odgoj i obrazovanje Slava Raškaj – Split

Sažetak: Pojam otvorenosti u posvojenju, osim komunikacijske, obuhvaća i strukturalnu otvorenost – praktički nepostojeću u Republici Hrvatskoj s obzirom na aktualnu zakonsku regulativu. Budući da niz stručnjaka iz područja posvojenja u Hrvatskoj i svijetu upozorava da forsiranje zatvorenih posvojenja nije uvijek u najboljem interesu djeteta, uz kumulaciju dokaza o dobrobitima otvorenih posvojenja i njihovog zagovaranja, u pojedinim slučajevima u budućnosti moglo bi doći do rasprava o izmjenama zakona u korist povećanja otvorenosti. S obzirom na to kako će u takvim raspravama u Republici Hrvatskoj sudjelovati (i) buduće generacije stručnjaka, važno je dobiti uvid u njihovu trenutačnu percepciju otvorenih posvojenja te istražiti čimbenike u njezinoj podlozi. Stoga je cilj ovog istraživanja bio ispitati stavove prema otvorenim posvojenjima kod budućih stručnjaka te provjeriti povezanost tih stavova s nekim unutarnjim (opća informiranost o posvojenju, interes za rad u području socijalne skrbi) i vanjskim čimbenicima (poznanstvo s posvojiteljskom obitelji, mjesto odrastanja). U istraživanju je sudjelovalo ukupno $N = 119$ budućih stručnjaka, studenata/ica prijediplomskog studija prava ($n = 35$), socijalnog rada ($n = 28$) i psihologije ($n = 56$) koji su dobrovoljno ispunili *online* upitnik, konstruiran za potrebe ovog istraživanja. Iako studenti prava i socijalnog rada pokazuju veću (iako i dalje nedovoljnu) informiranost o posvojenju u odnosu na studente psihologije, ona se nije pokazala povezanom s njihovim stavovima. Studenti različitih struka pokazali su podjednake te neutralne/blago negativne stavove prema otvorenim posvojenjima, vezano uz posvojitelje i njihovu djecu, koji nisu bili u korelaciji s (umjerenim) interesom za rad u području socijalne skrbi, (oskudnim) osobnim poznanstvom s posvojiteljskim obiteljima niti (pretežito gradskom) okolinom odrastanja. U radu se raspravlja o mogućim objašnjenjima dobivenih rezultata, kao i praktičnim implikacijama istraživanja vezanima uz obavezno i cjeloživotno obrazovanje stručnjaka te, općenito, uz unapređenje prakse posvojenja u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: *otvorena posvojenja; stavovi; posvojitelji; posvojena djeca; informiranost.*

¹ Kontakt e-mail: inerceg@ffzg.unizg.hr

Abstract: The notion of openness in adoption encompasses not only communication but also structural openness, which is essentially nonexistent in the Republic of Croatia due to the existing legal regulations. Given the growing body of evidence provided by adoption experts around the world supporting open adoptions in certain situations and a number of local experts warning that insisting on closed adoptions is not always in the best interest of the child, the future may bring debates on legal changes on a national level necessary to enable increased openness. Since future generations of experts will (also) be included in these discussions, it is relevant to gain insight into their current perception of open adoptions and the factors underlying it. Therefore, this research aimed to examine the future experts' attitudes towards open adoptions and their correlation with some internal (general adoption knowledge, interest in social welfare career) and external (contact with adoptive family members, hometown size) factors. The research included $N = 119$ future experts - undergraduate students of law ($n = 35$), social work ($n = 28$), and psychology ($n = 56$), who voluntarily completed an online survey designed for this study. Compared to psychology students, law and social work students exhibit more (though still insufficient) general adoption knowledge; however, this was not found to correlate with their attitudes.

Regardless of their future profession, students displayed equal and neutral/slightly negative attitudes toward open adoptions regarding adoptive parents and their children. These attitudes were found to be unrelated to students' (moderate) interest in a social welfare career, (scarce) personal contact with adoptive family members, or (predominantly urban) upbringing. The paper discusses the possible explanations of the obtained results, as well as the practical implications of the research related to the mandatory and lifelong education of experts and the improvement of adoption practices in the Republic of Croatia in general.

Keywords: *Open adoptions; Attitudes; Adoptive parents; Adopted children; Knowledge*

Uvod

Posvojenje se može definirati kao poseban oblik obiteljsko-pravnog zbrinjavanja i zaštite djeteta bez odgovarajuće roditeljske skrbi kojim se stvara trajni odnos roditelja i djeteta (Obiteljski zakon, NN, 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23 čl. 180, st. 1). Institut posvojenja od davnina se koristio u svrhu produljenja obitelji u slučajevima kada bi, zbog neimanja biološke djece, prijetila opasnost od završetka loze, čime je dugo vremena fokus u posvojenju bio na posvojiteljima i njihovoj ostavštini tj. omogućavanju roditeljstva posvojiteljima, dok su se posvojena djeca percipirala kao nadomjestak za biološku (Lachner, 2013). Suvremeni stručnjaci naglašavaju da je bit posvojenja osigurati djetetu pravo na život u obitelji te ističu da ono objedinjuje pravo čovjeka na roditeljstvo i osnivanje obitelji, kao i pravo djeteta na sigurnost i odgoj u obitelji (Jakovac-Lozić, 2007). Stoga se u novije vrijeme fokus u procesu posvojenja premješta s posvojitelja na dijete i njegovu dobrobit. U tom je smislu i s namjerom zaštite djeteta, u Republici Hrvatskoj formiran dio Obiteljskog zakona posvećen posvojenju – koji već na samom početku izrijekom ističe da se posvojenje može zasnovati samo ako je u skladu s dobrobiti djeteta (Obiteljski zakon, NN, 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23 čl. 180, st. 3).

Zakoni nekih država (npr. SAD, UK, Austrija, Italija) omogućuju više vrsta posvojenja – ovisno o situaciji, uzimajući u obzir želje bioloških roditelja i (potencijalnih) posvojitelja te najbolji interes djeteta. Vrste posvojenja možemo razlikovati s obzirom na (ne)postojanje tajnosti podataka te (ne) mogućnost kontakata između bioloških roditelja i posvojitelja (i moguće djeteta) nakon posvojenja. Ova mogućnost razmjene informacija i ostvarenja kontakata prije i nakon posvojenja se u literaturi povezuje s pojmom (*strukturalne*) *otvorenosti*. Pritom se otvorenost odnosi na spektar dogovora oko kontakata različitog tipa i intenziteta, odnosno na kontinuum od zatvorenih, preko poluotvorenih do potpuno otvorenih posvojenja (Grotevant i sur., 2007). Posvojenje u kojem su podaci o posvojenju tajni i ne postoji prethodni niti naknadni kontakt te razmjena informacija između članova biološke i nove (posvojiteljske) obitelji nazivamo *zatvorenim posvojenjem*.

Kada prije i nakon posvojenja dolazi do kontakta i razmjene informacija između bioloških roditelja i posvojitelja, to je moguće ostvariti preko posrednika (npr. razmjena pisama i fotografija preko stručnjaka uključenih u sustav socijalne skrbi) ili izravno (osobnim kontaktom bioloških roditelja i posvojitelja, s ili bez uključivanja djeteta) (Neil, 2007). U slučajevima kada je kontakt posredan, a informacije koje se razmjenjuju ne omogućuju identifikaciju osoba i njihovih lokacija, govorimo o *poluotvorenom posvojenju*.

Kada je, pak, kontakt izravan, članovi biološke i posvojiteljske obitelji razmjenjuju informacije koje omogućuju identifikaciju te održavaju određeni stupanj osobnog kontakta (npr. putem telefonskih ili video poziva, pisama, susreta) koji može, ali i ne mora uključivati dijete – govorimo o *otvorenom posvojenju*. Vrijedi istaknuti kako se termin otvorenosti u posvojenju ne odnosi nužno na strukturalnu otvorenost, odnosno kako ne podrazumijeva nužno postojanje (polu)otvorenih posvojenja. Naime, povrh strukturalne, možemo govoriti i o *komunikacijskoj otvorenosti*.

Pod komunikacijskom otvorenošću podrazumijevamo stanje uma koje odražava stavove, vjerovanja, očekivanja, emocije i ponašanja ljudi vezana uz posvojenje, a povezano s otvorenim, kontinuiranim procesom razgovora o temama vezanima za posvojenje između članova posvojiteljske obitelji (Brodzinski, 2005). Posvojitelji, koji su (komunikacijski) visoko otvoreni u posvojenju, su oni koji spremno odgovaraju na pitanja djeteta vezana uz posvojenje te i sami potiču razgovor o posvojenju, što može i ne mora podrazumijevati opciju (polu)otvorenog posvojenja. Međutim, čini se da postoji povezanost strukturalne i komunikacijske otvorenosti tj. zasnivanja otvorenog posvojenja i (komunikacijske) otvorenosti u posvojenju (Brodzinsky, 2006). Budući da posvojitelji u otvorenom posvojenju stupaju u kontakt s biološkom obitelji, razgovaraju međusobno i/ili s djetetom o informacijama koje su dobili, dogovaraju kontakte i pripremaju djecu na njih - to često samo po sebi otvara više prilika za razgovor o posvojenju, omogućava i potiče postavljanje pitanja djece vezana uz biološke roditelje i posvojenje općenito i dobivanje

odgovora u odnosu na zatvorena posvojenja. Otvorenost se u istraživanjima pokazala kao prediktor uspješne prilagodbe na posvojenje kako djece (Brodzinsky, 2006; Ge i sur., 2008), tako i bioloških roditelja (Levy-Shiff, 2001), a nalazi longitudinalnog istraživanja, koje je provela Siegel (2013), pokazuju da je, bez obzira na vrstu otvorenosti, posvojiteljima u prosjeku drago da održavaju kontakt s biološkim roditeljima svoje djece, da su zadovoljni otvorenim posvojenjem i da na njega gledaju kroz prizmu najboljeg interesa djeteta.

Brown i suradnici (2007) navode kako su zatvorena posvojenja nastala na temelju pretpostavki i mitova o posvojenju koje prevladavaju u društvu - da će zatvoreno posvojenje brzim i čistim prekidom svih veza pomoći svim članovima posvojiteljske trijade (biološkim roditeljima, posvojiteljima i djeci) da lakše nastave živjeti, prebole stare i uspješno stvore nove obiteljske veze. Na tajnost podataka se pritom gleda kao na način zaštite djeteta, a na otvorenost kao na rizik za razvoj problema glede osjećaja odanosti i pripadnosti, razvoja privrženosti te konfuzije identiteta (Ryan i sur., 2011).

S druge strane, March (1995) navodi da su najveći protivnici tajnosti podataka u posvojenju odrasli posvojenici koji su u odrasloj dobi uspjeli uspostaviti kontakte s biološkom obitelji, a koji smatraju da tajnost podataka o biološkom podrijetlu povećava stigmatizaciju zbog posvojenja, stvarajući plodno tlo za razvoj negativnih pretpostavki okoline onemogućavanjem dobivanja odgovora na pitanja koja se javljaju tijekom odrastanja. Tome u prilog govore i rezultati istraživanja koje je proveo Brodzinsky (2006), a, prema kojima, djeca, koja žive u obiteljima unutar kojih dobivaju više informacija o biološkoj obitelji, ostvaruju kontakte s njima te unutar obitelji imaju otvorenu komunikaciju o posvojenju, razvijaju veće samopoštovanje i manje problema u ponašanju. Također, u istraživanju s posvojenom djecom i njihovim posvojiteljima, Wright i suradnici (2006) pronašli su kako je za adolescente mogućnost kontakata važna za rješavanje problema identiteta i pripadnosti. Pritom, preuzimanje aktivne uloge u odabiru članova biološke obitelji s kojima žele kontakt, izboru vrste i učestalosti kontakata te eventualnom

njihovom prekidanju, može pozitivno djelovati na adolescente putem vraćanja osjećaja kontrole, koji, u brojnim životnim situacijama, nisu imali. Stručnjaci iz područja socijalne skrbi stoga bi trebali biti osjetljiviji na njihove potrebe te aktivno podržavati njihovu ulogu u (otvorenom) posvojenju – prije posvojenja, tijekom samog procesa i nakon njega.

Podizanjem javne svijesti o potencijalnim dobrobitima otvorenih posvojenja povećava se broj posvojitelja i stručnjaka koji smatraju da je kontakt s biološkom obitelji nakon posvojenja u najboljem interesu djeteta (Grotevant, 2020). Budući da su stručnjaci, uključeni u proces posvojenja, ti koji će u konačnici odlučiti o tome hoće li se neka praksa prihvatiti ili ne, da bismo razumjeli i pokušali predvidjeti njihovo ponašanje, moramo ispitati njihove stavove prema praksi otvorenog posvojenja.

Strana istraživanja provedena na (budućim) stručnjacima pokazuju kako oni nisu skloni vjerovati mitovima o posvojenju (Brown i sur., 2007; Robinson, 2017) te kako će stručnjaci koji pokazuju nisku sklonost vjerovanja u mitove o posvojenju, odnosno iskazuju pozitivne stavove o otvorenom posvojenju, ujedno i podržavati praksu otvorenog posvojenja (Robinson, 2017; Sobol i sur., 2000).

Prema obiteljskom zakonu (NN 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23) u Republici Hrvatskoj posvojenjem prestaju međusobna prava i dužnosti posvojenika i njegovih krvnih srodnika (čl. 197., st. 2.), u postupku zasnivanja posvojenja javnost je isključena (čl. 202.), biološki roditelji nisu stranke u postupku (čl. 209.), a podaci o posvojenju su tajni (čl. 217., st. 2.) - što opisom odgovara zatvorenim posvojenjima kod kojih nakon posvojenja nema kontakta i razmjene informacija između članova biološke i posvojiteljske obitelji. Međutim, u istom zakonu navodi se mogućnost da dijete posvoji roditelju poznati posvojitelj – kada ono posvoji bračni ili izvanbračni drug roditelja djeteta (čl. 188., st. 4.), čime ne prestaju prava i dužnosti između posvojenika i njegovog roditelja te krvnim srođnicima tog roditelja (čl. 197., st. 3.) što, pak, opisom

odgovara otvorenim posvojenjima, budući da ne isključuje kontakt i razmjenu informacija između članova biološke i posvojiteljske obitelji prije i nakon posvojenja. Također, taj zakon jamči pravo na uvid u podatke o posvojenju punoljetnom posvojeniku, posvojitelju i roditelju koji je dao pristanak da dijete posvoji njemu poznati posvojitelj, odnosno bračni ili izvanbračni drug roditelja djeteta (čl. 217., st. 3.), maloljetnom posvojeniku ako Hrvatski zavod za socijalni rad utvrdi da je to u njegovom interesu (čl. 217., st. 4.), te bližim krvnim srođnicima posvojenika uz pristanak punoljetnog posvojenika (čl. 217., st. 5.) – što u slučaju da ih dotični žele iskoristiti može pod određenim uvjetima dovesti do kontakta i/ili razmjene informacija između članova biološke i posvojiteljske obitelji nakon posvojenja. I konačno - makar nisu specifično regulirani zakonom - u hrvatskoj praksi se pojavljuju slučajevi *udomiteljstva s perspektivom posvojenja* koji, nakon realizacije posvojenja, svojim obilježjima odgovaraju otvorenim posvojenjima, budući da je tijekom udomiteljstva došlo do razmjene informacija o identifikaciji osoba i njihovih lokacija, a kontakti su bili omogućeni i poticani.

U ovom slučaju, zasnivanjem posvojenja neće nužno doći do prekida kontakta i razmjene informacija između članova biološke i posvojiteljske (prethodno udomiteljske) obitelji – bilo zbog otežane tajnosti podataka s obzirom na prethodno poznavanje informacija i osoba, bilo zbog procjene posvojitelja (prethodno udomitelja) kako je u djetetovom interesu očuvanje nekog oblika odnosa s nekim članovima biološke obitelji.

Čuljak i suradnice (2023) intervjuirale su socijalne radnice, koje su se u profesionalnoj praksi susretale s ovim oblikom udomiteljstva/posvojenja, te saznale kako one najvećim prednostima udomiteljstva s perspektivom posvojenja vide mogućnost prevencije retraumatizacije djeteta, mogućnost kvalitetnije pripreme za posvojenje te veće vjerojatnosti posvojenja tzv. teže posvojive djece. Međutim, one opažaju i potencijalne zapreke udomiteljstva s perspektivom posvojenja te navode niz preporuka za njegovo unapređenje - uključujući i sustavni rad na edukaciji stručnjaka

(posebno mladih generacija koje pokazuju interes za ovu tematiku), poticanje kvalitetnije razmjene profesionalnih iskustava stručnjaka u ovom području te sustavnog rada na promociji i širenju primjera dobre prakse, kao i sustavno praćenje i potporu nakon realizacije udomiteljstva i posvojenja. S obzirom na to kako strana praksa i rezultati istraživanja pokazuju da u određenim slučajevima otvorena posvojenja pridonose dobrobitima svih članova posvojiteljske trijade (Laklija i Slipac, 2023), nije isključeno da bi i u Republici Hrvatskoj u budućnosti moglo doći do rasprava o izmjenama zakona u korist povećanja otvorenosti. S jedne strane preduvjet, a, s druge, posljedica toga bila bi edukacija velikog broja stručnjaka koji se bave posvojenjem – a uz njih i ostalih aktera potencijalno uključenih u posvojenje. Stručnjaci koji rade na posvojenjima su većinom socijalni radnici, pravnici i psiholozi zaposleni u sustavu socijalne skrbi. Oni su ti koji procjenjuju podobnost posvojitelja, sudjeluju u pravnim procesima, ali i procesima pripreme na posvojenje te potpore i praćenja nakon posvojenja - zbog čega također predstavljaju skupinu koja odlučuje o posvojenju i njegovim oblicima. Stoga bi, u slučaju otvorenih posvojenja u Republici Hrvatskoj, stručnjaci za psihosocijalni rad bili ključne osobe za procjenu prikladnosti otvorenog posvojenja za pojedini slučaj. Unatoč brojnim prednostima, (otvoreno) posvojenje neće biti u najboljem interesu svakog djeteta, pa je važno uzeti u obzir sve posljedice koje otvoreno posvojenje može imati za dijete kako se ne bi ugrozila njegova dobrobit i osnovna prava.

Zbog toga bi od velike važnosti bilo da djelatnici sustava socijalne skrbi budu dodatno educirani kako bi mogli procijeniti dobre i loše strane otvorenog posvojenja za pojedini slučaj, a za kvalitetno obavljanje svog posla potrebni su im treninzi i podrška (Ryan i sur., 2011). U više se različitih istraživanja pokazalo da trening i edukacije mogu utjecati na stavove sudionika (Ezedinachi i sur., 2002; Kitchener i Jorm, 2002; Mino i sur., 2001), ali i obratno - da stavovi mogu utjecati na ishode edukacija (Sölpük, 2017). Stoga, prilikom ispitivanja mogućnosti budućih promjena u legislativi, politikama i praksi posvojenja u smjeru veće otvorenosti, u obzir treba uzeti i stavove koje različiti involvirani akteri iskazuju spram otvorenih posvojenja.

Do sada su u Republici Hrvatskoj provedena istraživanja koja ispituju stavove o otvorenim posvojenjima kod potencijalnih posvojitelja (Tenšek, 2018) i socijalnih radnika (Dujak, 2021), pa u tom smislu istraživanje prikazano u ovom radu doprinosi novim spoznajama o stavovima dosad neistražene, a visoko relevantne skupine - budućih stručnjaka. Ujedno smo smatrali važnim u obzir uzeti i unutarnje i vanjske čimbenike tj. kontekst u kojem se stavovi formiraju i eventualno mijenjaju. Vezano uz unutarnje čimbenike zanimalo nas je istražiti ulogu informiranosti o posvojenju te interesa za budućim radom u sustavu socijalne skrbi, pri čemu smo pretpostavili kako će u obje varijable viša izraženost biti povezana s pozitivnijim stavovima prema otvorenim posvojenjima. Vezano uz vanjske čimbenike, zanimalo nas je istražiti ulogu socijalnog konteksta tj. osobnog kontakta s članovima posvojiteljskih obitelji i mjesta odrastanja, pri čemu smo pretpostavljali kako će manja razina osobnog kontakta i odrastanje u manjim zajednicama biti povezano s negativnijim stavovima prema otvorenim posvojenjima. Pritom smo krenuli od *Teorije ekoloških sustava i modela Proces-osoba-kontekst-vrijeme* (Bronfenbrenner 2005; Bronfenbrenner i Morris, 2006) prema kojem okolni kontekst i interakcije koje se odvijaju u njemu tijekom vremena snažno djeluju na pojedinca. Konkretno, na pojedinca, osim njegovih unutarnjih karakteristika (*osoba* – npr. spol, osobine, znanje), ne djeluje samo neposredna okolina (*mikrosustav* – npr. obitelj, poznanici) i odnosi unutar nje (*mezosustav* – interakcija mikrosustava, npr. interakcija obitelji i poznanika), nego i širi kontekst koji uključuje neformalne i formalne strukture (*egzosustav* – npr. mediji, odgojno-obrazovni sustav), kulturu (*makrosustav* – npr. politike, zakoni, običaji) i vrijeme (*kronosustav* – tj. (ne)postojanje promjena tijekom vremena) s kojima pojedinac dolazi u kontakt tijekom života (*proces*) (Bronfenbrenner 1977; 1994; 2005).

S jedne strane, naši budući stručnjaci svi dijele isti makrosustav obilježen istim politikama i zakonima, no moguće kako se razlikuju na razini egzosustava npr. s obzirom na vrstu i izloženost medijima putem kojih su se informirali tijekom odrastanja ili s obzirom na obrazovne sadržaje u fokusu pojedinog studija.

Povrh toga, naši budući stručnjaci razlikuju se na razini mikrosustava, pa su tako neki od njih imali osobne kontakte s članovima posvojiteljskih obitelji, priliku bolje upoznati njihovu perspektivu i eventualne poteškoće te formirati stavove utemeljene na osobnom iskustvu – dok drugi nisu. I u konačnici, neovisno o količini sadržaja o temi posvojenja koje nudi pojedini studij, budući stručnjaci se mogu razlikovati u količini osobne opće informiranosti o posvojenju, kao i u svojim interesima za budući rad u području socijalne skrbi – što se može odraziti u stavovima o otvorenim posvojenjima.

Stoga je cilj ovog istraživanja bio ispitati stavove prema otvorenim posvojenjima kod budućih stručnjaka koji će jednom biti ključni u procesu posvojenja (studenta prava, socijalnog rada i psihologije) te provjeriti povezanost tih stavova s nekim unutarnjim (opća informiranost o posvojenju, interes za rad u području socijalne skrbi) i vanjskim (poznanstvo s članovima posvojiteljske obitelji, mjesto odrastanja) kontekstualnim čimbenicima.

Metoda istraživanja

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo ukupno $N = 119$ budućih stručnjaka, studenata/ica početnih godina prijediplomskog studija prava ($n = 35$), socijalnog rada ($n = 28$) i psihologije ($n = 56$) Sveučilišta u Zagrebu. Pritom se 76,6% ispitanika deklariralo kao osobe ženskog spola, dok njih 4% nije odgovorilo na to pitanje. Većina sudionika odrasla je u gradu (39% velikom, 7,3% srednje veličine, a 27,1% malom), dok su u manjini bili sudionici koji su odrasli u manjim mjestima (6,8%) i na selu (19,5%).

Mjerni instrument

Za potrebe istraživanja konstruiran je upitnik koji je uključivao nekoliko dijelova. Prvi dio upitnika bio je usmjeren na sociodemografska obilježja sudionika te je sadržavao pitanja o spolu, dobi, prebivalištu, studiju i godini studija. Drugi dio upitnika bio je usmjeren na prethodno iskustvo i interes za posvojenje te se sastojao od nekoliko pitanja.

Zadatak sudionika je bio da: a) odgovore potvrdno ili niječno na pitanja: „Jeste li u privatnom životu imali kontakte s posvojiteljskom obitelji?“ i „Jeste li u okviru studija slušali sadržaje vezane uz posvojenje?“, b) samoprocijene trenutačnu informiranost o posvojenju (od 1 - nimalo, do 5 - izvrsno), c) odaberu vlastiti glavni izvor informacija o posvojenju (obitelj i prijatelji; knjige i stručni časopisi; televizija i dnevne novine; Internet; ostalo), d) procijene koliko su trenutno skloni razmotriti posvojenje kao način proširenja obitelji (od 1 - nimalo do 5 - u potpunosti) te kakvu bi vrstu kontakta s članovima biološke obitelji preferirali u tom slučaju (bez kontakta; posredan kontakt; izravan kontakt) i zašto, e) iskažu trenutačni stupanj interesa za rad u sustavu socijalne skrbi (od 1 – nimalo do 5 – u potpunosti) te f) procijene koliko edukaciju o posvojenju smatraju potrebnom svoju buduću struku (od 1 – nimalo do 5 – izrazito) i zašto.

Treći dio upitnika bio je usmjeren na ispitivanje informiranosti o posvojenju te je sadržavao 17 tvrdnji o čijoj su se (ne)točnosti sudionici očitovali jednim od ponuđenih odgovora (da – ne – ne znam). Primjeri tvrdnji: „U Hrvatskoj posvojitelji mogu odrediti/promijeniti ime i nacionalnost djetetu“ i „U Hrvatskoj su podaci o posvojenju tajni.“ Ukupni rezultat formiran je kao zbroj bodova na svim tvrdnjama, pri čemu je svaki točan odgovor nagrađen 1 bodom, dok su netočni odgovori i odgovori „ne znam“ donosili 0 bodova. Sudionici su mogli postići od 0 do 17 bodova, pri čemu je veći broj bodova predstavljao veću informiranost o posvojenju. Koeficijent unutarnje konzistencije iznosio je $\alpha = 0,81$.

Četvrti dio upitnika bio je usmjeren na ispitivanje stavova o otvorenim posvojenjima, odnosno sklonosti vjerovanja u mitove vezane uz posvojenje. U tu je svrhu korištena prevedena i adaptirana verzija Skale stavova o otvorenom posvojenju (Open Adoption Scale – OAS; Brown, Ryan i Pushkal, 2007) namijenjena za istraživačke svrhe, ali i za razvijanje potencijalnih treninga ili edukacija u sustavu socijalne skrbi. Od ukupno 15 mogućih tvrdnji, tj. 5 tvrdnji po subskali vezano uz koje su sudionici iskazivali stupanj svog (ne)slaganja (od 1 - izrazito se ne slažem do 7 izrazito se slažem),

zbog nesuglasja s tradicijom i zakonodavnim okvirom Republike Hrvatske u ovom je istraživanju zanemarena subskala 1) „Stavovi o biološkim roditeljima“, dok su u obzir uzete subskale 2) „Stavovi o posvojenoj djeci“ i 3) „Stavovi o posvojiteljima“. Primjeri tvrdnji: „Djeca će se bolje povezati s posvojiteljima ako nemaju kontakata s biološkom obitelji“ i „Posvojitelji ne bi posvojili dijete kada bi se morali nositi s djetetovom biološkom obitelji“.

Mogući raspon rezultata se kretao od 10 (niska sklonost vjerovanju u mitove o posvojenju/pozitivniji stav prema posvojenju) do 70 (visoka sklonost vjerovanju u mitove o posvojenju/negativniji stav prema posvojenju). Brown i suradnici (2007) u svom istraživanju su utvrdili koeficijent unutarnje konzistencije za subskalu Stavovi o posvojenoj djeci $\alpha = 0,89$, a za subskalu Stavovi o posvojiteljima $\alpha = 0,2$. U istraživanju prikazanom u ovom radu koeficijenti unutarnje konzistencije odgovaraju onima iz originalnog istraživanja te iznose za subskalu Stavovi o posvojenoj djeci $\alpha = 0,91$, a za subskalu Stavovi o posvojiteljima $\alpha = 0,86$. Korelacija između dviju korištenih subskala u ovom je istraživanju bila statistički značajna i pozitivna ($r = 0,78$; $p < 0,05$).

Postupak

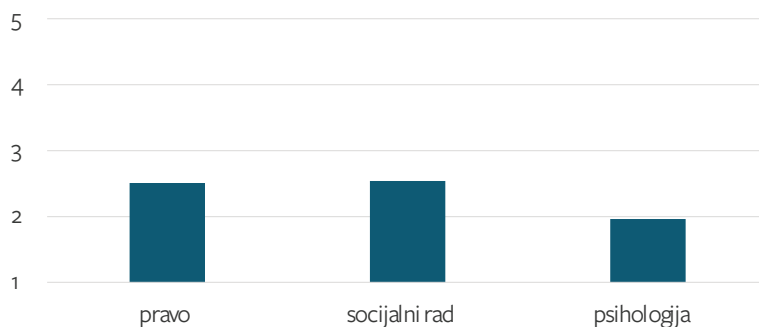
Podaci su prikupljeni *online* upitnikom putem platforme Limesurvey. Na početku upitnika je bila uputa u okviru koje se studente zamolilo za pomoć u prikupljanju podataka i iskrenost pri odgovaranju na pitanja, uz jamstvo anonimnosti i povjerljivosti podataka. Dodatno je istaknuto kako je sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno te da od sudjelovanja mogu odustati u bilo kojem trenutku bez posljedica, kao i da će se rezultati koristiti isključivo u znanstveno-istraživačke svrhe i biti prikazani na razini skupine. Etičko povjerenstvo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu dalo je suglasnost za provedbu ovog istraživanja.

Rezultati

Informiranost o posvojenju

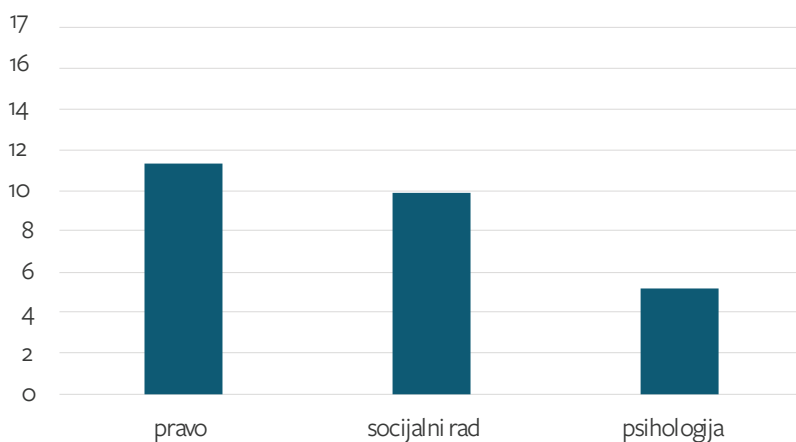
Od ukupnog broja sudionika, 60,5% sudionika izjavilo je kako u okviru svog studija dosad nije imalo prilike slušati obvezne ili izborne kolegije vezane uz temu posvojenja. Od onih koji, pak, jesu, njih 50% procjenjuje kako je to činilo u maloj mjeri (manje od 10% nastave na kolegiju), njih 45,5% kako je to činilo umjereno (10-30% nastave na kolegiju), a preostalih 4,5% procjenjuje kako je to činilo podosta (40-70% nastave na kolegiju). S druge strane, čak 73,2% sudionika izjavljuje kako smatra da je njihovom budućem zanimanju podosta ili izrazito potrebna edukacija o temi posvojenja. Kao glavni izvor informacija o posvojenju, sudionici u podjednakoj mjeri navode obitelji i prijatelje (25%), knjige i stručne časopise (23,4%), televiziju i dnevne novine (22,6%) te Internet (22,1%) dok preostala manjina sudionika glavnim izvorom informacija o posvojenju navodi kontekst studija.

Manjina sudionika samoprocjenjuje kako je dobro (24,4%) ili vrlo dobro (3,4%) informirana o temi posvojenja, dok većina svoju informiranost o posvojenju procjenjuje slabom (67,2%), a malo njih i nepostojećom (5%). Jednostavna analiza varijance za neovisne uzorke pokazala je postojanje statistički značajne razlike u subjektivnoj procjeni informiranosti s obzirom na vrstu studija ($F = 16,02$; $p < 0,01$) pri čemu su studenti psihologije svoju informiranost procjenjivali nižom od studenata socijalnog rada i prava (Grafikon 1).

Grafikon 1. Prosječna samoprocjena informiranosti o posvojenju studenata prava ($n = 35$), socijalnog rada ($n = 28$) i psihologije ($n = 56$) na skali od 1 - nimalo do 5 - izvrsno

Nalaze vezane uz subjektivnu procjenu informiranosti potvrdili su nalazi vezani uz objektivnu informiranost – jednostavna analiza varijance za neovisne uzorke potvrdila je postojanje statistički značajne razlike između studenata različitih studija ($F = 53,51; p < 0,01$), pri čemu su studenti psihologije i na objektivnoj provjeri demonstrirali slabiju informiranost o posvojenju u odnosu na studente prava i socijalnog rada (Grafikon 2). Korelacija između subjektivnih i objektivnih pokazatelja informiranosti pokazala se statistički značajnom i pozitivnom ($r = 0,55; p < 0,01$).

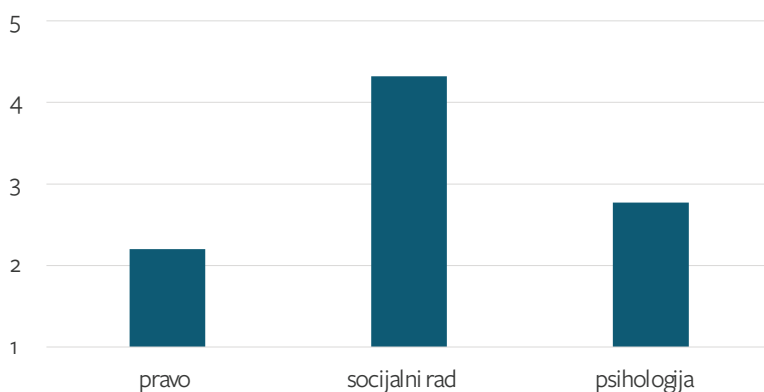

Grafikon 2. Prosječni rezultati na objektivnoj provjeri informiranosti o posvojenju studenata prava ($n = 35$), socijalnog rada ($n = 28$) i psihologije ($n = 56$) s maksimalno mogućih 17 bodova

U ukupnom uzorku, 75,8% sudionika izjavilo je kako dosad nisu imali kontakata s članovima posvojiteljske obitelji. Od preostalih sudionika, njih 17,9% navodi kako nisu nimalo upoznati s detaljima njihovih života, 60,7% njih navodi kako su donekle upoznati, 14,3% njih kako su umjereno upoznati, a tek 7,1% sudionika navodi kako je vrlo dobro upoznato s detaljima njihovih života.

Interes za rad u sustavu socijalne skrbi

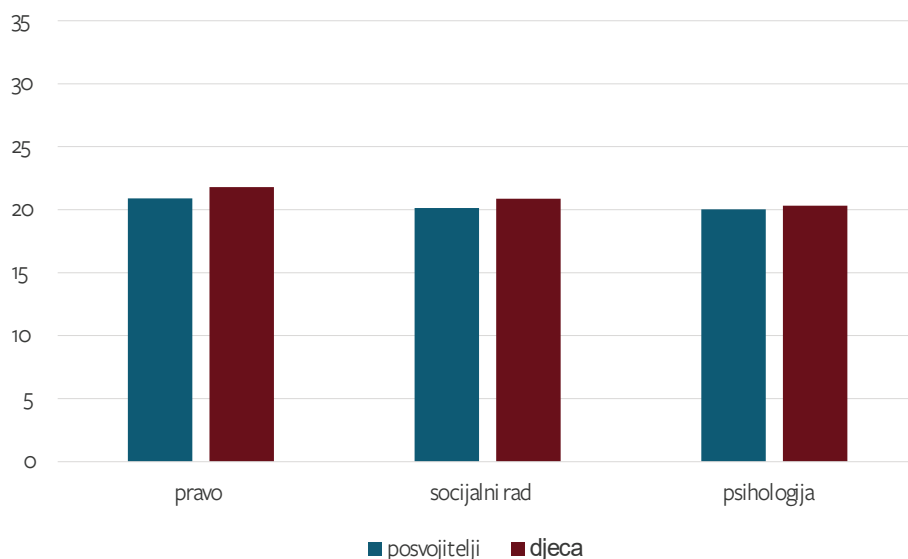
Od ukupnog uzorka, 13,4% sudionika nije nimalo zainteresirano za rad u sustavu socijalne skrbi, dok ih je 27,7% zainteresirano u maloj mjeri. Umjerno je zainteresirano njih 21,8%, podosta njih 22,7%, a u potpunosti tek njih 14,3%. Pritom je jednostavna analiza varijance za neovisne uzorke pokazala postojanje statistički značajne razlike s obzirom na vrstu studija ($F = 36,56$; $p < 0,01$), pri čemu su studenti socijalnog rada pokazali najveći, a studenti prava najmanji interes (Grafikon 3).

Grafikon 3. Prosječni interes za rad u području socijalne skrbi studenata prava ($n = 35$), socijalnog rada ($n = 28$) i psihologije ($n = 56$) na skali od 1 - nimalo do 5 - izvrsno

Stavovi o otvorenim posvojenjima

Prilikom ispitivanja stavova o otvorenim posvojenjima, sudionici su iskazali neutralne stavove, odnosno umjerenom vjerovanje u mitove o otvorenim posvojenjima s obzirom na perspektivu posvojitelja te blago negativne stavove, odnosno blago povišeno vjerovanje u mitove o otvorenim posvojenjima s obzirom na perspektivu posvojene djece (Grafikon 4). Jednostavna analiza varijance za neovisne uzorke nije pokazala statistički značajne razlike između studenata različitih studija, niti na subskali Stavovi o posvojenoj djeci ($F = 0,53$; $p > 0,05$) niti na subskali Stavovi o posvojiteljima ($F = 0,21$; $p > 0,05$).

Grafikon 4. Prosječni ukupni rezultat koji su prilikom ispitivanja stavova o otvorenim posvojenjima ostvarili studenti prava ($n = 35$), socijalnog rada ($n = 28$) i psihologije ($n = 56$) na subskalama Stavovi o posvojiteljima i Stavovi o posvojenoj djeci s mogućim rasponom od 7 do 35 bodova

Gotovo svi sudionici (98,3%) tvrde kako bi osobno bili skloni u određenoj mjeri razmotriti posvojenje kao način proširenja obitelji, s time da je njih 35,3% umjereno, 29,4% podosta, a 16,9% u potpunosti spremno. Pritom je indikativno kako samo njih 11,3% ne bi željelo nikakav kontakt i razmjenu informacija s članovima biološke obitelji, njih 41,1% bi željelo posredan kontakt, dok bi ostali željeli izravan kontakt i susrete barem nekih članova posvojiteljske i biološke obitelji. Oni sudionici koji ne bi htjeli kontakt, kao razlog, uglavnom, navode sigurnost djeteta te strah od stvaranja konfuzije kod djeteta. Oni koji bi se odlučili na posredan kontakt, navode kako bi htjeli imati informacije o biološkoj obitelji djeteta, no neki navode strah od vezivanja djeteta za biološke roditelje. Sudionici, koji bi se odlučili za izravan kontakt, objašnjavaju kako dijete ima pravo znati tko su mu biološki roditelji i da bi kontakt izabrali za djetetovo dobro. Također navode kako bi oni, kao posvojitelji, htjeli znati tko su biološki roditelji, ali da i biološki roditelji zaslužuju znati tko odgaja njihovo biološko dijete.

Stavovi se nisu pokazali povezanim s informiranošću o temi posvojenja, bilo objektivnom ($r_{\text{posvojitelji}} = -0,03$; $r_{\text{djeca}} = -0,04$), bilo subjektivnom ($r_{\text{posvojitelji}} = 0,07$; $r_{\text{djeca}} = -0,03$), kao niti s interesom za rad u području socijalne skrbi ($r_{\text{posvojitelji}} = -0,14$; $r_{\text{djeca}} = -0,14$). Iako u skromnoj mjeri prisutno u našem uzorku, osobno poznanstvo članova posvojiteljskih obitelji se također nije pokazalo povezanim sa stavovima o otvorenim posvojenjima ($r_{\text{posvojitelji}} = 0,27$; $r_{\text{djeca}} = 0,35$), kao ni mjesto odrastanja ($r_{\text{posvojitelji}} = -0,02$; $r_{\text{djeca}} = 0,11$).

Rasprava

Ovim smo istraživanjem ispitivali informiranost o posvojenju i stavove prema otvorenim posvojenjima kod budućih stručnjaka ključnih za proces posvojenja (studenata prava, socijalnog rada i psihologije) te provjerili povezanost tih stavova s nekim unutarnjim i vanjskim čimbenicima.

Rezultati istraživanja pokazuju slabu opću informiranost o posvojenju kod studenata početnih godina prijediplomskog studija prava, socijalnog rada i psihologije – pri čemu se ishod pokazao najslabijim kod studenata psihologije koji su potvrdili da su svjesni tog problema. Dodatno, sudionici su pokazali neutralne/blago negativne stavove, odnosno umjerena/blago povišena vjerovanja u mitove o otvorenim posvojenjima s obzirom na perspektivu posvojitelja i njihove djece, što se nije pokazalo povezanim s razinom njihove opće informiranosti o posvojenju, karijernim preferencijama ili osobnim iskustvima.

U kontekstu teorije ekoloških sustava i modela Proces-osoba-kontekst-vrijeme (Bronfenbrenner 2005; Bronfenbrenner i Morris, 2006) rezultati govore kako budući stručnjaci uključeni u ovo istraživanje dijele isti makrosustav obilježen istim politikama i zakonima, no donekle se razlikuju na razini egzozustava (primarno s obzirom na obrazovne sadržaje u fokusu pojedinog studija), pri čemu se to više odrazilo na razlike u razini informiranosti o posvojenju nego li na razlike u stavovima o otvorenim posvojenjima. Razlike koje smo ispitivali na razini mikrosustava (vezano uz osobna iskustva tijekom odrastanja) nisu se pokazale relevantnima za formiranje stavova – no

sugerira se u budućim istraživanjima dodatno istražiti ovo pitanje uz unapređenje metodologije. U nastavku ćemo raspraviti o ograničenjima provedenog istraživanja, komentirati nalaze dobivene ovim istraživanjem u kontekstu postojeće domaće i strane literature, istaknuti njegove praktične implikacije te sugerirati sljedeće korake.

Nekoliko obilježja ovog istraživanja ograničava generalizaciju zaključaka. Prvo, *online* prikupljanje podataka dovodi do samoselekcije sudionika tj. upitniku pristupaju samo oni sudionici koji su dovoljno motivirani za ispunjavanje, što potvrđuje i činjenica kako su svi sudionici koji su počeli ispunjavati upitnik, ispunili ga do kraja. Nadalje, u istraživanju su sudjelovali studenti/ce početnih godina studija prava, socijalnog rada i psihologije, pa ne možemo biti sigurni da će dobiveni rezultati glede razlika u subjektivnoj i objektivnoj informiranosti odražavati i realne razlike među studentima završnih godina na samom izlasku na tržište rada (iako se s obzirom na zastupljenost teme posvojenja u kurikulumu studija prava i socijalnog rada, a nezastupljenosti u kurikulumu studija psihologije mogu očekivati samo još veće razlike). Također, prilikom određivanja objektivne informiranosti u upitniku nisu dodjeljivani negativni bodovi za netočno odgovorene ili neodgovorene čestice – zbog čega ne možemo isključiti mogućnost korištenja strategije pogađanja u slučaju nepoznavanja točnog odgovora. Konačno, kako bi se s većom sigurnošću moglo zaključiti je li postojanje i kvaliteta poznanstva s članovima posvojiteljskih obitelji povezana sa stavovima o otvorenim posvojenjima, bilo bi potrebno imati veći uzorak - koji bi obuhvaćao veći broj sudionika s različitom količinom i kvalitetom osobnog iskustva s posvojiteljskim obiteljima.

Posvojenje je složen proces za čije je razumijevanje potrebno dobro poznavanje kako pravnih tako i psihosocijalnih aspekata posvojenja, o kojima stručnjaci različitih profila u Hrvatskoj tijekom obveznog obrazovanja, čini se, ne dobiju dovoljno informacija. O razlozima slabije informiranosti budućih stručnjaka najbolje govori nalaz kako većina studenata iz uzorka informacije o posvojenju prikuplja iz nestručnih izvora što je u skladu s nalazima Vučković i Modić Stanke (2016) koje ističu da buduće psihologinje, učiteljice i socijalne

radnice smatraju da bi im sadržaj o posvojenju u okviru studija bio koristan za rad u struci. Nedovoljnu educiranost o posvojenju kod stručnih suradnika, odgojitelja i nastavnika u vrtićima i školama prepoznaju i posvojitelji koji ih smatraju nedovoljno osvještenima o ključnim temama koje se vežu uz posvojenje (Kralj i sur., 2014).

Iako postoji razlika u općoj informiranosti o posvojenju među studentima različitih struka, čini se da se ona, suprotno očekivanjima, ne odražava na razlike u stavovima o otvorenim posvojenjima. Moguće je da je razina opće informiranosti o posvojenju preniska da bi bila relevantna za formiranje stavova o otvorenim posvojenjima ili da je za njihovo formiranje/promjenu od opće informiranosti o posvojenju važnija specifična informiranost o otvorenim posvojenjima. U tom je smislu važno dodatno istražiti učinkovitost ciljanih edukacija o posvojenju te stabilnost ostvarenih promjena u funkciji vremena - kao što je preliminarno prikazano u radu Modić Stanke (2023).

Budući da stavovi mogu utjecati na ishode edukacija (Sölpük, 2017) - moguće da bi u nekim slučajevima (npr. kod stručnjaka s izraženim negativnim stavovima prema otvorenim posvojenjima) prije/tijekom same edukacije o (otvorenim) posvojenjima bilo potrebno utjecati na stavove sudionika kako im oni ne bi predstavljali prepreku u usvajanju i kasnijem korištenju znanja tj. kako bi se u konačnici osiguralo njihovo adekvatno postupanje u konkretnim situacijama.

Na potrebu za dodatnim edukacijama i treninzima glede otvorenih posvojenja u sustavu socijalne skrbi ukazali su i Ryan i suradnici (2011) čije je istraživanje pokazalo kako samo većina socijalnih radnika svoju razinu educiranosti o otvorenim posvojenjima procjenjuje niskom do umjerenom (samo 7,4% socijalnih radnika smatra kako je temeljito educirano o tom pitanju) dok su istovremeno upravo oni pozvani da savjetuju posvojitelje koji imaju pitanja ili briga glede kontakata s članovima biološke obitelji. (Pre)kasno i nedovoljno educiranje o otvorenim posvojenjima moglo bi se izbjeći uvođenjem dodatne edukacije o (otvorenom) posvojenju još u doba studija - pri čemu bi dodatna prednost mogla biti relativna podložnosti promjeni stavova u tom razvojnom periodu (Fazio 1997; Visser i Krosnick, 1998).

Rezultati na Skali stavova o otvorenom posvojenju teže srednjim vrijednostima što upućuje na to da su sudionici donekle skloni vjerovati u mitove o posvojenju vezano uz perspektivu posvojitelja te još više vezano uz perspektivu djece. Budući da se radi o studentima početnih godina studija, ovakvi su rezultati očekivani. U prilog tome idu i nalazi ranijih istraživanja prema kojima studenti nemaju jasno izražene stavove prema posvojenju (Bonds-Raacke, 2009; Vučković i Modić Stanke, 2016). Iako tema posvojenja nije previše zastupljena u medijima, slučajevi koji privuku medijsku pažnju češće će uključivati negativne poruke o posvojenju, odnosno podržavati negativne mitove i stereotipe o posvojiteljskim obiteljima (Wegar, 2000). S obzirom na to kako oko 45% naših sudionika kao glavni izvor informacija o posvojenju navodi medije (televizija, dnevne novine, Internet) uz 25% njih koji navode prijatelje i obitelj (koji su također izloženi istim medijima), možemo zaključiti da kao društvo ne radimo dovoljno na podržavanju (budućih) stručnjaka u sustavu socijalne skrbi da razmatrajući širi kontekst od slučaja do slučaja postupaju u najboljem interesu djeteta.

Budućim stručnjacima mediji ne bi smjeli biti glavni izvor informacija o temama bitnima za njihov budući rad, već bi sustav trebao prepoznati postojeće područje koje nije pokriveno edukativnim sadržajima u obaveznom obrazovanju budućih stručnjaka te istovremeno ponuditi sadržaje koji će upotpuniti znanja i vještine studenata tijekom studija, kao i ponuditi dodatne edukacije cjeloživotnog obrazovanja za već postojeće stručnjake u sustavu koji se zbog kombinacije propusta u obaveznom obrazovanju, fluktuacije zaposlenika, velikog broja podružnica i razmjerno malog broja posvojenja u Republici Hrvatskoj (n.a. dosad uvijek manje od 200 godišnje) nerijetko samo jednom godišnje ili čak i rjeđe susreću s procesom zasnivanja posvojenja. Stručnjaci koji su nedovoljno upoznati s procesom posvojenja te sa specifičnostima svakog od članova trijade su u riziku od neadekvatnog postupanja s članovima posvojiteljskih obitelji (Post, 2000). A u slučaju rasprava i eventualnih izmjena zakona u korist povećanja otvorenosti, povrh osiguravanja dodatnih edukacija (budućih i postojećih) stručnjaka o različitim temama iz područja posvojenja te održavanja specifičnih edukacija vezanih uz identifikaciju

slučajeva u kojima bi otvorena posvojenja bila u najboljem interesu djeteta, bilo bi potrebno uložiti dodatne napore u razbijanje mitova o otvorenim posvojenjima i organiziranje događanja usmjerenih specifično na prikaze znanstveno utemeljenih nalaza o čimbenicima koji moderiraju ishode otvorenih posvojenja za sve aktere (potencijalno) uključene u postupak posvojenja, te se općenito zalagati da se u medijima promiču pozitivni aspekti posvojenja kako bi se s vremenom promijenili stavovi društva, a time i umanjila stigma svih članova posvojiteljske trijade.

Zaključak

Makar je strukturalna otvorenost u posvojenju s obzirom na aktualnu zakonsku regulativu u Republici Hrvatskoj praktički nepostojeća, primjeri prakse udomiteljstva s perspektivom posvojenja praćeni mišljenjem stručnjaka da je neka razina otvorenosti tj. kontakta i/ili izmjene informacija u pojedinim slučajevima u najboljem interesu djeteta mogli bi u budućnosti dovesti do rasprava o izmjenama zakona u korist povećanja otvorenosti u posvojenju. Studenti prava, socijalnog rada i psihologije, koji će u budućnosti kao stručnjaci biti uključeni u procese zasnivanja posvojenja te eventualne promjene povezane s njima, pokazuju slabiju razinu opće informiranosti o posvojenju te umjerenu/blago povećanu sklonost vjerovanju u mitove o otvorenim posvojenjima.

Stavovi se pritom nisu pokazali povezanim s ispitivanim unutarnjim i vanjskim kontekstualnim čimbenicima. Budući da većina ispitanih studenata informacije o posvojenju prikuplja iz nestručnih izvora (mediji, obitelj i prijatelji), nalazi ukazuju na potrebu za unapređenjem obveznog i cjeloživotnog obrazovanja o posvojenju kod budućih i aktualnih stručnjaka, a s obzirom na postojeću praksu udomiteljstva s posvojenjem i eventualne rasprave o izmjenama zakona u korist povećanja otvorenosti - i pripremom dodatnih ciljanih edukacija za stručnjake i ostale aktere (potencijalno) uključene u otvorena posvojenja.

Literatura:

- o Bonds-Raacke, J. M. (2009). College students' attitudes toward adoption: a brief note. *College Student Journal*, 43(1), 132-136.
- o Brodzinsky, D. (2006). Family structural openness and communication openness as predictors in the adjustment of adopted children. *Adoption Quarterly*, 9(4), 1-18.
- o Brodzinsky, D. M. (2005). Reconceptualizing Openness in Adoption: Implications for Theory, Research, and Practice. In D. M. Brodzinsky & J. Palacios (Eds.), *Psychological issues in adoption: Research and practice* (pp. 145-166). London: Praeger.
- o Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 32, 513-531.
- o Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *International encyclopedia of education*, 3(2), 37-43.
- o Bronfenbrenner, U. (2005). *Making human beings human: bioecological perspectives on human development*. Thousand Oaks: Sage.
- o Bronfenbrenner, U., Morris, P. A. (2006). The biological model of human development. In W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (pp. 793-828). New York: Wiley.
- o Brown, D., Ryan, S., Pushkal, J. T. (2007). Initial validation of the Open Adoption Scale: Measuring the influence of adoption myths on attitudes toward open adoption. *Adoption Quarterly*, 10(3-4), 179-196.
- o Čuljak, G., Blažeka Kokorić, S., Dugan, I. (2023). Prednosti, prepreke i rizici kod udomiteljstva s perspektivom posvojenja. U M. Laklija (Ur.), *Aktualni izazovi i novi iskoraci u procesu posvojenja* (str. 6-41). Zagreb: Na drugi način.
- o Dujak, I. (2021.) *Stavovi o otvorenom posvojenju - perspektiva stručnjaka*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Pravni fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

- o Ezedinachi, E. N. U., Ross, M. W., Meremiku, M., Essien, E. J., Edem, C. B., Ekure, E., Ita, O. (2002). The impact of an intervention to change health workers' HIV/AIDS attitudes and knowledge in Nigeria: a controlled trial. *Public health*, 116(2), 106-112.
- o Fazio, R. H., Powell, M. C. (1997). On the value of knowing one's likes and dislikes: Attitude accessibility, stress, and health in college. *Psychological Science*, 8(6), 430-436.
- o Ge, X., Natsuaki, M. N., Martin, D. M., Leve, L. D., Neiderhiser, J. M., Shaw, D. S., Villareal, G., Scaramella, L., Reid, J. B., Reiss, D. (2008). Bridging the divide: Openness in adoption and postadoption psychosocial adjustment among birth and adoptive parents. *Journal of Family Psychology*, 22(4), 529-540.
- o Grotevant, H. D. (2020). Open adoption. In G. Miller Wrobel, E. Helder, E. Marr (Eds.), *The Routledge Handbook of Adoption* (ch. 19). New York: Routledge.
- o Grotevant, H. D., Wrobel, G. M., Von Korff, L., Skinner, B., Newell, J., Friese, S., McRoy, R. G. (2007). Many faces of openness in adoption: Perspectives of adopted adolescents and their parents. *Adoption Quarterly*, 10(3-4), 79-101.
- o Jakovac - Lozić, D. (2007). Ususret novoj Europskoj konvenciji o posvojenju djece. *Zbornik radova Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse*, 5, 91-121.
- o Kitchener, B. A., Jorm, A. F. (2002). Mental health first aid training for the public: evaluation of effects on knowledge, attitudes and helping behavior. *BMC Psychiatry*, 2(1), 10.
- o Kralj, S., Modić Stanke, K. Topčić-Rosenberg, D. (2014). *Problemi i potrebe posvojiteljskih obitelji tijekom procesa prilagodbe i integracije posvojene djece u obitelj, odgojno-obrazovne institucije i okolinu*. Adopta – udruga za potporu posvajanju. http://www.adopta.hr/images/ADOPTA_istrazivanje.pdf
- o Kurniawati, F., de Boer, A. A., Minnaert, A. E. M. G., Mangunsong, F. (2017). Evaluating the effect of a teacher training programme on the primary teachers' attitudes, knowledge and teaching strategies regarding special educational needs. *Educational Psychology*, 37(3), 287-297.

- o Lachner, V. (2013). Institut posvojenja prema općem građanskom zakoniku na hrvatsko-slavonskom pravnom području. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63(5-6), 1165-1186.
- o Laklija, M., Slipac, I. (2023). Treba li posvojenje u svim situacijama nužno značiti gubitak kontakta djeteta s biološkim roditeljima? – Institut otvorenog posvojenja. U M. Laklija (Ur.), *Aktualni izazovi i novi iskoraci u procesu posvojenja* (str. 42-72). Zagreb: Na drugi način.
- o Levy-Shiff, R. (2001). Psychological adjustment of adoptees in adulthood: Family environment and adoption-related correlates. *International Journal of Behavioral Development*, 25(2), 97-104.
- o March, K. (1995). Perception of adoption as social stigma: Motivation for search and reunion. *Journal of Marriage and the Family*, 57(3), 653-660.
- o Mino, Y., Yasuda, N., Tsuda, T., Shimodera, S. (2001). Effects of a one-hour educational program on medical students' attitudes to mental illness. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 55(5), 501-507.
- o Modić Stanke, K. (2023). Stavovi budućih stručnjaka o otvorenim posvojenjima i mogućnosti njihove promjene kroz ciljanu edukaciju. U M. Laklija (Ur.), *Aktualni izazovi i novi iskoraci u procesu posvojenja* (str. 42-72). Zagreb: Na drugi način.
- o Neil, E. (2007). Post adoption contact and openness in adoptive parents' minds: Consequences for children's development. *British Journal of Social Work*, 39(1), 5-23.
- o Obiteljski zakon. *Narodne novine*, br. 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23.
- o Robinson, S. (2017). Child Welfare Social Workers and Open Adoption Myths. *Adoption Quarterly*, 20(2), 167-180.
- o Ryan, S. D., Harris, G., Brown, D., Houston, D. M., Smith, S. L., Howard, J. A. (2011). Open adoptions in child welfare: Social worker and foster/adoptive parent attitudes. *Journal of Public Child Welfare*, 5(4), 445-466.
- o Siegel, D. (2013). Open adoption: adoptive parents' reactions two decades later. *Social Work*, 58(1), 43-52.
- o Sobol, M. P., Daly, K. J., Kelloway, E. K. (2000). Paths to the facilitation of open adoption. *Family Relations*, 49(4), 419-424.

- o Sölpük, N. (2017). The effect of attitude on student achievement. In E. Karadag (Ed.), *The factors effecting student achievement: meta-analysis of empirical studies* (pp. 57–74). Cham: Springer.
- o Tenšek, S. (2018). *Odrednice stavova prema otvorenom posvojenju kod potencijalnih posvojitelja*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.
- o Visser, P. S., Krosnick, J. A. (1998). Development of Attitude Strength Over the Life Cycle: Surge and Decline. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(6), 1389-1410.
- o Vučković, J., Modić Stanke, K. (2016). Implicitni stavovi prema posvojenoj djeci – treba li budućim stručnjacima (dodatna) edukacija o temi posvojenja?. *Suvremena psihologija*, 19(2), 135-148.
- o Wegar, K. (2000). Adoption, family ideology, and social stigma: Bias in community attitudes, adoption research, and practice. *Family Relations*, 49(4), 363-369.
- o Wright, L., Flynn, C. C., Welch, W. (2006). Adolescent adoption and the birthfamily. *Journal of Public Child Welfare*, 1(1), 35-63.

NASILJE NAD ŽENAMA U INTIMNIM PARTNERSKIM ODNOSIMA: KA KOORDINIRANOM MULTISEKTORSKOM PRISTUPU ZAŠTITI I PREVENCIJI

SANELA BAŠIĆ¹

Odsjek za socijalni rad Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Sažetak: Nasilje u partnerskom odnosu, kao najzastupljeniji oblik nasilja nad ženama, obuhvata fizičko, psihološko, ekonomsko i seksualno zlostavljanje, te kontrolirajuća ponašanja. U BiH je prepoznavanje i adresiranje ovog problema proizašlo iz ratnih iskustva seksualnog nasilja, što je potaknulo razvoj prvih usluga za preživjele. Ratifikacijom Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici 2013. godine, BiH se obavezala na uspostavu multidisciplinarnog i koordiniranog sistema zaštite. Nadalje, ciljevi održivog razvoja, koji su definirani u Agendi održivog razvoja do 2030. godine, također nude priliku za postizanje obaveza u adresiranju nasilja nad ženama koje su vlade preuzele u mnogim prethodnim deklaracijama, rezolucijama i međunarodnim sporazumima. Međutim, eskalacija nasilja i femicida u posljednjim godinama razotkrila je značajne slabosti institucionalnog odgovora.

Uprkos zakonskim okvirima, izazovi ostaju prisutni u nedosljednoj primjeni zakona, ograničenim resursima za podršku žrtvama, slaboj međuinstitucionalnoj saradnji i koordinaciji institucija, te društvenoj stigmati koja obeshrabruje prijavljivanje nasilja. U radu su analizirani ovi nedostaci, te je predloženo jačanje multisektorskog pristupa, temeljenog na principima zaštite prava žrtva. Prioriteti uključuju povećanje kapaciteta sigurnih kuća, standardizaciju procjene rizika, specijaliziranu edukaciju stručnjaka i integraciju pristupa informiranog traumom u sve usluge podrške radi stvaranja sistema koji omogućava sigurnost i osnaživanje žena, uz unapređenje zakonodavnog okvira i društvene svijesti. Multisektorska saradnja, kontinuirano istraživanje i testiranje novih intervencija ključni su koraci za izgradnju efikasnijeg i pravednijeg sistema zaštite.

Ključne riječi: *rodno zasnovano nasilje; partnersko nasilje; sistem zaštite u zajednici.*

¹ Kontakt e-mail: sanela.basic@fpn.unsa.ba

Abstract: Intimate partner violence is the most widespread form of violence against women and includes physical, psychological, economic, and sexual abuse as well as controlling behavior. In Bosnia and Herzegovina, this problem was recognized and addressed due to the experience of sexual violence during the war, which led to the establishment of the first services for survivors. By ratifying the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence in 2013, BiH has committed to establishing a multidisciplinary and coordinated protection system. In addition, the Sustainable Development Goals set out in the 2030 Agenda for Sustainable Development also provide an opportunity to fulfill the commitments to combat violence against women that governments have made in many previous declarations, resolutions, and international agreements. However, the escalation of violence and femicide in recent years has revealed significant weaknesses in the institutional response.

Despite the legal framework, challenges remain in the inconsistent application of the law, limited resources for victim support, weak inter-institutional cooperation and coordination, and social stigmatization that discourages reporting violence. The paper analyses these shortcomings and proposes the strengthening of a cross-sectoral approach based on the principles of protecting victims' rights. Key priorities include building the capacity of safe houses, standardizing risk assessment, specialized training of professionals, and integrating a trauma-informed approach into all support services, to create a system that ensures the safety and empowerment of women while improving the legal framework and social awareness. Cross-sectoral collaboration, continuous research, and the testing of new measures are important steps towards building a more efficient and equitable protection system.

Keywords: *gender-based violence, intimate partner violence, community protection system.*

Uvod: Nasilje nad ženama – odrednice društvenog konteksta

Prema izvještajima istraživanja iz cijelog svijeta, nasilje nad ženama je raširena, uobičajena i duboko traumatizirajuća pojava s dalekosežnim posljedicama. Nasilje nad ženama i djevojčicama glavna je dimenzija rodne neravnopravnosti širom svijeta (Walby 2005, EIGE, 2018) koje podriva ekonomski život žena, te njihovo punopravno učešće u javnom životu i politici. Nasilje u intimnom partnerskom odnosu je specifičan oblik rodno zanovanog nasilja koje uključuje fizičko, psihičko, ekonomsko i seksualno zlostavljanje (poput fizičkog napada, verbalnog zlostavljanja, prisilnog seksa) i brojna druga kontrolirajuća ponašanja koja imaju za cilj ograničiti slobodu djelovanja žene i staviti je pod kontrolu (Ajduković et al., 2000). Kombinacija fizičkog, psihičkog, ekonomskog i seksualnog zlostavljanja doprinosi lošem fizičkom i reproduktivnom zdravlju žena, povećava rizik od razvoja suicidalnosti, zloupotrebe droga i alkohola, depresije, posttraumatskog stresa, siromaštva, te doprinosi povećanom morbiditetu i smrtnosti kod žena (i kod djece – svjedocima nasilja među roditeljima).

Feministička perspektiva je u kvalitativnom smislu promijenila način na koji konceptualiziramo, operacionaliziramo i istražujemo višeslojne oblike rodno zasnovanog i porodičnog nasilja nad ženama u životnom ciklusu. Ove perspektive doprinijele su širenju fokusa istraživanja izvan psiholoških karakteristika individualnih počinitelja i/ili žrtvi ili porodičnih odnosa, te rekonceptualizaciji muškog nasilja nad ženama kao oblika moći i kontrole, naglašavajući važnost aspekata društvene konstrukcije muškog nasilja nad ženama u odnosu na biologiju ili patologiju pojedinaca ili disfunkcionalnost porodičnih odnosa.

Nadalje, feminističko organiziranje je proizvelo i dramatične promjene u načinu na koji se zlostavljana žene tretira u zakonodavstvu, pravosudnim, zdravstvenim i socijalnim institucijama, te u određenoj mjeri unutar institucija organizirane religije. Stoga bismo se mogli složiti s Hamel i Nicholls (2007) koji, opisujući promjene koje su se dešavale u istraživanjima i praksi intimnog partnerskog nasilja, kažu da evolucija uzima mjesto u oblasti nasilja u porodici.

Autori opisuju povećanu pažnju posvećenu nasilju prema ženama, dinamici nasilja u partnerskom odnosu i porodici, te ograničenu efikasnost modela intervencije. U sličnoj situaciji nalazimo se i danas: postoji bogata literatura razvijena u posljednje četiri decenije koja dokazuje da je intimno partnersko nasilje kompleksan, raznolik problem, ali politika, pružanje tretmana i praksa ne odražavaju u potpunosti naučne dokaze. U razvijenijim društvima, od 70-ih godina 20. stoljeća, kako je rasla društvena svijest, brojnija su i istraživanja koja su pokušavala razumjeti nasilje nad ženama. Ova istraživanja i modeli zaštite koji su iz njega evoluirali, predstavili su intimno partnersko nasilje kao pitanje značenja rodno zasnovanog nasilja konkretno: „Rodno zasnovano nasilje nad ženama znači nasilje koje je usmjereno protiv žene, jer je žena ili što utiče na žene neproporcionalno” (Evropski institut za rodnu ravnopravnost, 2018). Nešto ranije, feminističke istraživačice kao što su Dobash i Dobash (1979, 2004) smatraju da je uzrok intimnog partnerskog nasilja spol, te da se ono treba uvijek proučavati u kontekstu roda i rodnih odnosa moći.

Ovaj model sugerira da muškarci koriste nasilje kao jedan od mehanizama kontrole i dominacije nad ženama; ova kontrola je društvenog i historijskog konstruiranog porijekla, a proizilazi iz rodne nejednakosti i muških privilegija. Kao model za razumijevanje intimnog partnerskog nasilja, pružio je okvir za mnoštvo istraživanja koja su radila sa ženama-žrtvama i muškarcima (često u zatvoru ili zbog obaveznog učešća u programima) – počiniteljima kako se se razumjelo zlostavljanje i smanjio njegov utjecaj na žene. U tom kontekstu, najpoznatiji model rada jeste tzv. Duluth model koji je uspostavljen u Sjedinjenim Američkim Državama 1981. godine u okviru Duluth projekta intervencije protiv nasilja u porodici (Ignjatović, 2011). Ovaj model dizajniran je da zaštiti žene od tiranije nasilnih muškaraca, nastavni plan i program programa zasnovan je na konceptu muške moći i kontrole u odnosima, a njegova centralna karakteristika je tzv. “Točak moći i kontrole” koji je postao prepoznatljiv simbol. Tretman partnerskog nasilja zasnovan je na pretpostavci da je nasilje muškaraca uvijek vođeno moći i kontrolom.

Od 80-ih godina 20. stoljeća, ovaj model je postao dominantan način razumijevanja IPN-a i utjecajan je u istraživanju, politici i praksi, te je i najrasprostranjeniji pristup tretmanu počinitelja u mnogim zapadnim zemljama.

Za razliku od zapadnih zemalja, u kojima se posljednjih decenija kontinuirano razvijaju javne politike i profesionalne prakse za zaštitu i sigurnost pojedinaca u porodici i njihovih osnovnih prava, u kontekstu BiH prepoznavanje nasilja u porodici kao društvenog problema novijeg je datuma. Pojam ‘rodno zasnovanog nasilja’ postao je sastavni dio javnog diskursa tokom rata, jer su ratna silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja bili uobičajeni i korišteni kao učinkovito sredstvo za provođenje etničkog čišćenja (Stiglmayer, 1994; Benard, 1994; Hensen, 2000; Snyder et al., 2006; Engle, 2005; Todorova, 2011).

Prema različitim izvorima, broj žrtava ratnog seksualnog nasilja u BiH kreće se između 20.000 i 50.000. Premda je dominantno riječ o ženama različite starosne dobi (djevojčice, odrasle i starije osobe), postoje dokazi o muškarcima - žrtvama ratnog seksualnog nasilja. Nažalost, uprkos tome što je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) u nizu presuda prepoznao i sankcionirao ratna silovanja kao zločin protiv čovječnosti, borba za društveno priznanje i odgovarajuća socijalna prava još traje, a žrtve seksualnog nasilja jedna su od najstigmatiziranijih grupa u društvu.

Masovnost seksualnog nasilja nad ženama u ratu potaknula je razvoj prvih usluga podrške za preživjele. U uvjetima kolapsa zdravstvenog i psihosocijalnog sistema, prvi programi intervencije za žene – žrtve ratnog silovanja, počeli su se razvijati u okviru prve ženske nevladine organizacije u BiH. Organizacija, pod nazivom “Medica Zenica”, osnovana je 1993. godine, na inicijativu međunarodne aktivistice Monike Hauser, koja je ranije vodila stanicu za žene žrtve ratnog seksualnog nasilja (Husić, 2023). Uz podršku međunarodnih organizacija i organizacija civilnog društva pažnja će biti usmjerena i na nasilje u privatnoj sferi, s posebnim naglaskom na zlostavljanje i zemarivanje djece te nasilje nad ženama. Zagovarački napori ovih organizacija dovest će i do razvoja nekusa pravnih i socijalnih politika te servisa podrške za žene koje su preživjele porodično i partnersko nasilje.

U prvoj postratnoj dekadi još je bila snažna nada da će, zajedno s mirom, tranzicija ka liberalnoj demokratiji i tržišnoj ekonomiji donijeti ozdravljenje, oporavak i prosperitet na individualnom i kolektivnom nivou. Međutim, (neo-liberalne) poslijeratne politike društvene rekonstrukcije brzo su rezultirale snažnom društvenom diferencijacijom i porastom društvenih nejednakosti, uključujući i rodnu nejednakost, vodeći u dalju društvenu marginalizaciju žena, nakon nekoliko decenija socijalističke emancipacije. Tako, na primjer, u Izvještaju o humanom razvoju – Socijalna uključenost u BiH - autori ukazuju na nagli porast rodni nejednakosti na svim nivoima, ističući da se radi o „povijesno obrnutoj situaciji koja reflektira povratak patrijarhalnom društvu ukorijenjenom u ratnim aktivnostima i eksploziji radikalnog nacionalizma” (Fetahagić et al., 2007: 23).

Danas, iako čine više od polovine nacionalne populacije, metafora *nevidljive žene* hrvatske spisateljice i feministice Slavenke Drakulić (2018) u potpunosti je primjenjiva na žene u Bosni i Hercegovini. Iskustvo pokazuje da su negativne promjene u sferi rada, kao i dekonstrukcija socijalističke države blagostanja (Bašić, 2017), u kombinaciji s redefiniranjem društvene uloge žena pod utjecajem patrijarhalne i konzervativne ideologije, žene u BiH učinile najvećim gubitnicama tranzicije (Bašić i Miković, 2012).

Rodna neravnopravnost prisutna je u svim segmentima društvenog života: na političkom nivou, žene su isključene iz političke reprezentacije, participacije i donošenja odluka (Popov – Momčinović, 2024); na ekonomskom planu, suočavaju se s rodnom diskriminacijom na tržištu rada (Bašić i Miković, 2012, Bašić i Repovac Nikšić, 2019); na društvenom nivou, izložene su rodno zasnovanom nasilju, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi (Petrić, 2019), koje postaje sve okrutnije i učestalo eskalira u femicid.

Rodno zasnovano, porodično i partnersko nasilje nad ženama u Bosni i Hercegovini: obim (razmjere) fenomena

Nedostatak sistemskog praćenja, manjak sveobuhvatnih istraživanja i pouzdanih podataka o nasilju nad ženama u BiH predstavlja ozbiljan problem u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja. Ovaj problem otežava kreiranje efektivnih politika i strategija za prevenciju nasilja, pružanje podrške žrtvama te praćenje efikasnosti poduzetih mjera.

Prva nacionalna studija o prevalenciji i incidenciji nasilja nad ženama, koju su 2012. godine proveli Agencija za ravnopravnost spolova i Ministarstvo za ljudska prava, obuhvatila je reprezentativni uzorak od 3.300 žena, u dobi od 18 do 75 godina, na teritoriji BiH. Istraživanjem su obuhvaćena četiri osnovna tipa nasilja (fizičko, psihološko, ekonomsko i seksualno) u tri socijalna konteksta: partnersko nasilje, nasilje u porodici i nasilje u široj zajednici.

Ključni nalazi istraživanja su pokazali:

- o Gotovo polovina žena (47,2%) iskusila je neki oblik nasilja nakon navršene 15. godine.
- o Najzastupljeniji oblik nasilja je psihološko (41%), zatim fizičko (24,3%) i seksualno (6%).
- o Intimna, porodična sfera predstavlja najveći rizik za žene, jer su u više od dvije trećine slučajeva (71,5%) počinitelji nasilja sadašnji ili bivši partneri ili članovi porodice.
- o Rizične grupe uključuju mlade žene, starije žene, žene slabijeg zdravlja te žene s invaliditetom (Babović et al., 2013).

Godine 2019. objavljeni su podaci OSCE-ove studije “Dobrobit i sigurnost žena – BiH”, provedene na uzorku od 2.321 žene, u dobi između 18 i 74 godine. Istraživanje je koristilo upitnik koji je primijenjen i u istraživanju Evropske unije iz 2012. godine, što omogućava poređenje rezultata u evropskom kontekstu.

Nalazi iz BiH potvrdili su ranije rezultate:

- o Oko 640.000 žena u BiH, gotovo polovina ukupne populacije, iskusilo je neki oblik nasilja, uključujući partnersko i nepartnersko nasilje, uhođenje i seksualno uznemiravanje.
- o Svaka četvrta žena doživjela je psihičko, fizičko ili seksualno nasilje od svoje 15. godine.
- o 36% žena iskusilo je psihičko nasilje od partnera, 28% je bilo seksualno uznemiravano, a 15% je doživjelo fizičko ili seksualno nasilje od partnera ili nepartnera.
- o 134.000 žena iskusilo je fizičko i/ili seksualno nasilje od intimnog partnera (OSCE, 2019).

Objekti studije dosljedno ukazuju da nasilje nad ženama nije sporadična ili slučajna pojava, već sistematski obrazac ponašanja koji uključuje kombinaciju psihološke, seksualne, ekonomske prisile i fizičkog nasilja. Iako su dostupni sistemi podrške, većina žena pogođenih nasiljem nije prijavila zlostavljanje niti tražila stručnu pomoć, što se može pripisati osjećaju stida, ovisnosti o zlostavljaču, te nepovjerenju u institucije (Babović et al., 2013; OSCE, 2019).

Dostupni izvještaji ukazuju na povećanje incidence nasilja među intimnim partnerima tokom pandemije COVID-19 na evropskom nivou (Evropski institut za rodnu ravnopravnost, 2021.). Sličan trend zabilježen je i u Bosni i Hercegovini, gdje je uočen blagi porast slučajeva nasilja u porodici (Grbić Pavović, 2020). Ono što posebno zabrinjava jeste da je partnersko nasilje nad ženama tokom pandemije pokazalo tendenciju eskalacije, postajući sve brutalnije i uključujući pokušaje ubistva (Bašić, 2020). U postpandemijskom periodu situacija se dodatno pogoršala, tako da je samo u prvoj polovini 2024. godine zabilježeno sedam slučajeva femicida.

Međunarodni okvir za prevenciju i zaštitu od rodno zasnovanog, porodičnog i intimnog partnerskog nasilja

Bosna i Hercegovina je potpisnica Istanbulske konvencije (Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, 2011), koja obavezuje državu na efikasnu borbu protiv nasilja u porodici i zaštitu prava žrtava. Uprkos svojoj složenoj ustavnoj strukturi i kompliciranom procesu donošenja odluka, BiH je bila među prvim državama članicama Vijeća Evrope koje su ratificirale Konvenciju 2013. godine. Time se obavezala da će poduzeti zakonodavne i druge mjere kako bi osigurala pravni, institucionalni i organizacijski okvir za prevenciju nasilja nad ženama, zaštitu žrtava i kažnjavanje počinitelja.

Prema Konvenciji, nasilje nad ženama znači „sva djela rodno uvjetovanog nasilja koja rezultiraju ili bi mogla rezultirati, fizičkom, seksualnom, psihološkom ili ekonomskom štetom ili patnjom žena” (članak 3(a)). Konkretni oblici nasilja navedeni u Konvenciji su: *fizičko i psihičko nasilje, uključujući prijetnje, prisilu i samovoljno oduzimanje slobode, seksualno nasilje i uznemiravanje, uhođenje, prisilni brak, prisilni pobačaj i sterilizacija, zločini počinjeni u ime tzv. čast” i sakaćenje ženskih spolnih organa* (čl. 33–42).

Međutim, Konvencija ne adresira pitanja trgovine ljudima, odnosno ženama i djevojkama te problem zlostavljanju žena u prostituciji i pornografiji, s tim da je nužno istaći da je prvobitno pitanje adresirano zasebnim ugovorom Vijeća Evrope, odnosno Konvencijom o akciji protiv trgovine ljudskim bićima iz 2005. godine.

Ciljevi Konvencije postavljeni su ambiciozno i široko. Glavni cilj jeste eliminacija nasilja nad ženama i zaštita žena od svih oblika nasilja (član 1(a)). Budući da se nasilje nad ženama promatra kao manifestacija nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca i kao diskriminacija žena, Konvencija također ima za cilj uklanjanje diskriminacije žena i osnaživanje žena (član 1(b)).

Konvencija stavlja nasilje nad ženama u kontekst nejednakosti među spolovima i potiče države da se pozabave nejednakošću, kulturnim obrascima i stereotipima o ženama i muškarcima koji potiču nasilje nad ženama i koče politike usmjerene na sprečavanje nasilja i zaštitu žena (član 12(1)).

Uz navedene, Konvencija sadrži i operativne ciljeve koji su formulirani kao integrirane i sveobuhvatne politike protiv nasilja. Temeljno shvaćanje je da se nasilje nad ženama ne može eliminirati izoliranim mjerama, a kamoli samo krivičnim pravom, već zahtijeva sistemske i koordinirane politike i programe u mnogim područjima socijalne politike. U tom kontekstu, član 1(c) zahtijeva izradu “sveobuhvatnog okvira, politika i mjera za zaštitu i pomoć svim žrtvama nasilja nad ženama i nasilja u obitelji”. Ostatak Konvencije objašnjava, definira i propisuje šta bi ti sveobuhvatni okviri i politike trebali značiti u praksi, ali, na konkretnom nivou, države stranke daju sadržaj politikama. Međutim, važno je naglasiti da su se države obavezale izraditi te politike, što je obaveza u skladu s kriterijima koje je Evropsko vijeće za ljudska prava postavilo u svojoj praksi o nasilju nad ženama.

Sveobuhvatni i integrirani pristup Konvencije dalje je specificiran u pristupu ‘tri P’: prevencija (prevention), zaštita (protection) i kažnjavanje (prosecution). Ova razigrana upotreba slova P razvila se u dokumentima o ljudskim pravima tokom godina, a neki dokumenti dodaju druge P, kao što su politike i kazne.

‘P’ za politike može biti najvažnije, budući da bi postavljanje dosljednih politika na nacionalnom nivou trebalo biti nezamjenjivo za ispunjavanje ciljeva Konvencije. Član 7(1) Konvencije kaže: “Stranke će poduzeti potrebne zakonodavne i druge mjere za usvajanje i provedbu učinkovitih, sveobuhvatnih i koordiniranih politika na razini cijele države koje obuhvaćaju sve relevantne mjere za sprječavanje i borbu protiv svih oblika nasilja obuhvaćenih ovom Konvencijom i nude holistički odgovor na nasilje protiv žena“. Također je važno da te politike uključuju sve relevantne aktere, kao što su „vladine agencije, nacionalni, regionalni i lokalni parlamenti i vlasti, nacionalne institucije za ljudska prava i organizacije civilnog društva.” (član 7(3)).

U idealnom slučaju, svi subjekti i agencije koje su uključene u probleme porodičnog nasilja unutar određene zajednice ili regije trebale bi se redovno sastajati i komunicirati da bi razmijenile ideje, planirale strategije, razvile protokole i poticale stalni dijalog međusobno i s javnošću.

Prema članu 7. stav 2., ‘Stranke će osigurati da politike iz stavka 1. stave prava žrtve u središte svih mjera i da se provode putem učinkovite suradnje između svih relevantnih agencija, institucija i organizacija.’ Član 7(3) utvrđuje da će „mjere poduzete u skladu s ovim člankom uključivati, prema potrebi, sve relevantne aktere, poput vlade agencije, nacionalni, regionalni i lokalni parlamenti i vlasti, nacionalne institucije za ljudska prava i organizacije civilnog društva”.

Prema članu 8. “Stranke će dodijeliti odgovarajuće financijske i ljudske resurse za odgovarajuću provedbu integriranih politika, mjera i programa za sprječavanje i borbu protiv svih oblika nasilja obuhvaćenih područjem primjene ove Konvencije, uključujući one koje provode nevladine organizacije i civilno društvo“.

Konvencija, nadalje, potiče saradnju među tim akterima, te se u tom kontekstu države obavezuju na dodjelu potrebnih ljudskih resursa i sredstava za suzbijanje nasilja, uključujući podršku organizacijama civilnog društva (član 9.). Država bi, također, trebala imenovati koordinacijsko tijelo za politike, provoditi temeljno prikupljanje podataka i podržati istraživanja o nasilju nad ženama.

Operativni dijelovi Konvencije podijeljeni su na Prevenција; Zaštita i podrška; Materijalno pravo; Postupci; Migracija i azil.

Prevenција, zaštita i podrška Prevenција nasilja obuhvata opće informativne i obrazovne programe te ciljane programe edukacije za stručnjake. Ovi programi trebali bi poboljšati znanje o nasilju nad ženama i ravnopravnosti. Kao i CEDAW, Istanbulska konvencija uključuje obavezu iskorjenjivanja predrasuda, stereotipa, običaja, tradicije i praksi temeljenih na ideji inferiornosti žena (član 12. stav 1.).

Kultura, običaji, vjera, tradicija ili tzv. “čast” ne smiju se pozivati kao opravdanje za nasilje (član 42.). Obrazovanje se smatra ključnim za eliminaciju nasilja. Nastavni planovi i programi na svim nivoima obrazovanja trebaju pokrivati teme kao što su “ravnopravnost žena i muškaraca, nestereotipne rodne uloge, međusobno poštovanje, nenasilno rješavanje sukoba u međuljudskim odnosima, rodno uvjetovano nasilje nad ženama i pravo na osobni integritet” (član 14.). Svakako, nastavne metode i tačan sadržaj variraju od osnovnog do visokog obrazovanja. Međutim, ova bi obaveza trebala dovesti do sveobuhvatne procjene nastavnih planova i programa u obrazovnim institucijama širom Evrope.

Zaštita i podrška obuhvata usluge žrtvama koje se dijele na opće i specijalizirane usluge. Obaveza pružanja općih usluga znači da tijela i agencije koje mogu doći u kontakt sa žrtvama tokom svojih redovnih aktivnosti moraju imati potrebno znanje i sposobnost da odgovore na potrebe žrtava i da ih upute na specijalizirane službe. Države se također obavezuju pružiti specijalizirane usluge žrtvama (članovi 22-25).

Formulacije su, uglavnom, općenite, ostavljajući konkretan dizajn i sadržaj programa i usluga diskrecijskoj odluci država članica. Također, dizajn ovih programa i usluga naglašava ulogu Grupe stručnjaka za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (GREVIO), tijela kojem je povjereno praćenje provođenja Konvencije. Opća formulacija usluga znači i da bi države trebale razvijati usluge koje pokrivaju cijeli niz oblika nasilja nad ženama. Ovo se ne smije zaboraviti, čak i ako se nekoliko konkretnih primjera usluga tiče nasilja u obitelji, silovanja i seksualnog zlostavljanja, kao što su linija za pomoć žrtvama koja radi 24 sata, skloništa, referalni centri za seksualno nasilje i programi za počinitelje (član 16.).

Pitanje nasilja nad ženama sastavni je dio *Ciljeva održivog razvoja* (United Nations, 2015), koje su Ujedinjene nacije usvojile 2015. godine kao univerzalni poziv na akciju za iskorjenjivanje siromaštva, zaštitu planete i osiguranje mira i prosperiteta do 2030. godine (Ujedinjene nacije, 2015).

U okviru Ciljeva održivog razvoja, nasilje nad ženama se tretira kao ključna prepreka za postizanje rodne ravnopravnosti i održivog razvoja uopće, te se ističe kako eliminacija nasilja nad ženama zahtijeva sveobuhvatan pristup koji uključuje jačanje pravnog okvira, promoviranje ženskih prava, jačanje ekonomskih mogućnosti i zdravstvenih usluga za žene, te promjenu društvenih normi i ponašanja.

Nasilje nad ženama prepoznato je kao ključno pitanje u kontekstu rodne ravnopravnosti i ljudskih prava i nalazi se u okviru nekoliko ciljeva, ali se najviše ističe u okviru *Cilja 5*: Postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i djevojčica, u kojem se zagovara eliminacija svih oblika diskriminacije, nasilja i nejednakosti nad ženama i djevojčicama.

Ključni podciljevi koji se direktno bave nasiljem nad ženama uključuju: podcilj 5.2: Eliminacija svih oblika nasilja nad ženama i djevojčicama, u javnoj i privatnoj sferi, uključujući trgovinu ljudima, seksualnu eksploataciju i druge oblike zlostavljanja. Ovaj podcilj prepoznaje širok spektar nasilja, fizičkog, psihičkog, seksualnog i ekonomskog i zalaže se za stvaranje pravnog, institucionalnog i društvenog okvira koji bi omogućio prevenciju i sankcioniranje ovih krivičnih djela; podcilj 5.3: Eliminacija svih štetnih praksi, kao što su dječiji, rani i prisilni brakovi i sakaćenje ženskih genitalija. Ove prakse su oblik rodno zasnovanog nasilja koje direktno utiče na fizičko i mentalno zdravlje žena i djevojčica. Potom, *Cilj 16*: Mir, pravda i jake institucije: Nasilje nad ženama je povezano sa Ciljem 16, koji se fokusira na izgradnju mirnih i inkluzivnih društava. Konkretno, podcilj 16.1 ima u fokusu smanjenje svih oblika nasilja, a nasilje nad ženama, bilo fizičko ili psihičko, prepoznato je kao prepreka izgradnji pravednih i sigurnih zajednica. Nadalje, prepoznato je i pitanje međusektorske povezanosti: nasilje nad ženama nije samo pitanje rodne ravnopravnosti, već ima implikacije na nekoliko dimenzija održivog razvoja i to fokusiranjem na pitanja:

Siromaštva (Cilj 1): Žene koje su izložene nasilju često se suočavaju sa socijalnom isključenošću i ekonomskom nesigurnošću, što može dodatno produbiti siromaštvo.

Zdravlja (Cilj 3): Nasilje nad ženama ima ozbiljne posljedice na fizičko i mentalno zdravlje, uključujući traumu, invaliditet i smrt, kao i povećan rizik od spolno prenosivih bolesti i reproduktivnih zdravstvenih problema.

Obrazovanja (Cilj 4): Nasilje, posebno nad djevojčicama, može ograničiti njihov pristup obrazovanju i osnaživanju putem znanja.

Ekonomije (Cilj 8): Žene koje su izložene nasilju često su isključene s tržišta rada ili su prisiljene da rade u nesigurnim uvjetima, čime se smanjuju njihove mogućnosti za ekonomski napredak i doprinos društvenom razvoju. U decembru 2020. godine Vijeće ministara BiH usvojilo je Okvir za realizaciju ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini (Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2020), te dokument pod nazivom Okvir saradnje Bosne i Hercegovine i Ujedinjenih nacija za održiv razvoj – Partnerstvo za održiv razvoj 2021 – 2025, u maju 2021. godine (UN, 2021), obavezavši se, između ostalog, na usklađivanju svog zakonodavstva i politika sa ciljem 5 da bi se osigurali efikasni mehanizmi za prevenciju i borbu protiv nasilja nad ženama, što zahtijeva multisektorska partnerstva i angažman svih nivoa društva, uključujući vlade, nevladine organizacije, međunarodne organizacije, kao i privatni sektor.

Pregled ključnih elemenata domaćeg pravnog i institucionalnog okvira za zaštitu i prevenciju rodno zasnovanog, porodičnog i partnerskog nasilja

Epidemiološki podaci koje imamo mogu djelovati paradoksalno s obzirom na to da već dvije decenije svjedočimo intenzivnim naporima da se problem rodno zasnovanog, porodičnog i partnerskog nasilja nad ženama adresira putem zakonodavstva i javne politike.

Pravni i institucionalni okvir za zaštitu od nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini je složen, odražavajući specifičnu ustavnu strukturu zemlje, koja uključuje dva entiteta – Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republiku Srpsku (RS), kao i Brčko distrikt. Svaki od ovih nivoa vlasti ima vlastite zakone, što dovodi do razlika u zakonodavnom okviru i pristupu zaštiti od porodičnog nasilja.

Iako postoje zajednički principi i pravni akti koji se primjenjuju na cijelom području BiH, provođenje zakona često varira između entiteta.

Nasilje nad ženama inkriminirano je na državnom nivou Zakonom o ravnopravnosti spolova (2003) i Zakonom o zabrani diskriminacije (2010), koji imaju važnu ulogu u stvaranju zakonodavnih pretpostavki za uživanje jednakog nivoa prava i sloboda za žene i muškarce.

Krivičnopravna zaštita je ključna za sprečavanje nasilja u porodici. Osuđivanje i kažnjavanje nasilnika jasno šalje poruku o netoleranciji prema nasilju, čime se doprinosi promjeni društvenih normi. Pored kažnjavanja, pravni okvir ima za cilj rehabilitaciju prestupnika i pružanje zaštite žrtvama. Ovaj pristup naglašava preventivni efekat zakona i njegovu ulogu u smanjenju budućih slučajeva nasilja, kao i osnaživanje žrtava da traže pravdu i sigurnost. U suštini, krivično-pravni sistem ima dvostruku svrhu: zaštita žrtava i resocijalizacija počinitelja. U Federaciji BiH nasilje u porodici tretira se kao krivično djelo prema Krivičnom zakonu FBiH (čl. 222), koji predviđa šest težih oblika krivičnog djela nasilja u porodici, u zavisnosti od težine posljedica nasilja, sredstava i načina izvršenja krivičnog djela, te dobi žrtve, za koja su propisane krivične sankcije: novčane kazna, kazna zatvora i kazna dugotrajnog zatvora za najteži oblik krivičnog djela nasilja u porodici – ubistvo člana porodice koji je prethodno zlostavljan (čl. 122, stav 6). Nasilje u porodici regulirano je i Krivičnim zakonikom RS (čl. 190). Krivični zakonik Republike Srpske prepoznaje nasilje u porodici kao (teško) krivično djelo. Kazne se kreću od novčanih do nekoliko godina zatvora, u zavisnosti od oblika i posljedica nasilja. Nasilje može uključivati fizičko, psihičko, seksualno i ekonomsko zlostavljanje. Ako je djelo učinjeno nad maloletnom osobom, trudnicom ili osobom s invaliditetom, kazne su strožije.

Uz krivično-pravno zakonodavstvo, zakonodavni okvir za zaštitu od nasilja u porodici sadrži i *lex specialis* – zakone o zaštiti od nasilja u porodici, koji su na entiteskom nivou inicijalno usvojeni 2005. godine, kojima se uz naknadne izmjene nastoji osigurati zaštita zdravlja i sigurnosti osoba izloženih nasilju u porodici, sprečavanje porodičnog nasilja i poduzimanje efikas-

nih mjera resocijalizacije i liječenja nasilnih osoba. Ovim zakonodavstvom, između ostalog, utvrđuje se pojam porodice i porodičnih odnosa, definira porodično nasilje, vrste i svrha zaštitnih mjera za počinitelje, način i postupak izricanja zaštitnih mjera, mjere za zaštitu žrtve porodičnog nasilja, te međusobna povezanost uključenih subjekata zaštite. Shodno Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici FBiH, zaštitne mjere koje se mogu izreći počinitelju porodičnog nasilja uključuju: privremeno lišavanje slobode i zadržavanje; udaljavanje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora i zabrana vraćanja u taj prostor; zabranu približavanja žrtvi nasilja; zabranu uznemiravanja i uhođenja žrtve nasilja, obavezan psihosocijalni tretman i obavezno liječenje od zavisnosti za počinitelje nasilja (čl. 9), pri čemu je, u skladu s principom hitnosti postupka, policijska uprava dužna predati nadležnom sudu zahtjev za izricanje zaštitne mjere u roku od 12 sati od saznanja za učinjene radnje nasilja prema čl. 7 ovog Zakona. Žrtva nasilja u porodici, prema čl. 31 Zakona ima pravo na osiguravanje osnovnih životnih potreba u pogledu neophodnog zdravstvenog, socijalnog i materijalnog zbrinjavanja i pravo osiguravanja pravne pomoći za rješavanje socijalnog, ekonomskog i drugog statusa. Predviđeno je da se zbrinjavanje žrtve porodičnog nasilja, uz njezin prethodni pristanak, osigura smještajem u sigurnu kuću/sklonište, drugu odgovarajuću instituciju ili u drugu porodicu. Zahtjev za smještaj u sigurnu kuću, koji u pravilu ne može trajati duže od šest mjeseci, podnosi policija ili organ starateljstva. Čl. 39. ovoga Zakona, kojim se nadležnim institucijama nalaže obaveza potpisivanja protokola o saradnji kojim će biti utvrđena međusobna prava i obaveze u postupku prijavljivanja slučajeva nasilja u porodici, pružanja zaštite žrtvama nasilja u porodici, kao i u radu s nasilnim osobama, prepoznaje se da je multisektorski pristup ključan za uspješnu borbu protiv nasilja, jer omogućava bolju saradnju svih subjekata uključenih u zaštitu i podršku žrtvama.

U Republici Srpskoj, s ciljem usklađivanja sa standardima i odredbama Istanbulske konvencije i posljedično unapređenja zaštite žrtava nasilja i efikasnijeg postupanja nadležnih institucija, donosen je 2019. godine Zakon

o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, koji sadrži nekoliko važnih inovativnih zakonskih rješenja. Ovo se najprije odnosi na uvođenje dvije hitne mjere zaštite: udaljavanje nasilnika iz stambenog prostora i zabrana približavanja i kontakta sa žrtvom.

Ove mjere može pokrenuti nadležni policijski službenik, centar za socijalni rad ili žrtva nasilja, a izriču se najkasnije u roku od 24 sata od prijema prijedloga. Na taj način je moguće brzo reagirati da bi se zaštitila fizička sigurnost i emocionalna stabilnost žrtve. Drugo, u zakonu se uvodi institut „osobe od povjerenja“. Riječ je o punoljetnoj osobi koja, iako nije aktivan učesnik u radnjama pravne zaštite, može pružiti moralnu i emocionalnu podršku žrtvi nasilja. Ovaj institut doprinosi da se žrtva osjeća manje sama u teškim trenucima i da dobije dodatnu podršku u procesu prijavljivanja i zaštite od nasilja. Treće, zakon nalaže obaveznu procjenu rizika i upravljanje rizikom, što predstavlja kritičnu tačku u sistemu zaštite žrtava nasilja. Za svaku prijavu nasilja mora se izvršiti procjena rizika, uzimajući u obzir faktore kao što su prethodno nasilje, prijetnje, posjedovanje oružja, psihičko stanje nasilnika i sukobi oko starateljstva nad djecom. Policijski službenici su dužni da, uz izvještaj tužitelju, dostave procjenu rizika. Na ovaj način se nastoji osigurati pravovremena i adekvatna zaštita, jer u mnogim slučajevima femicida prethodi dugotrajno partnersko nasilje, što se moglo spriječiti pravilnom procjenom rizika. Također, zakon predviđa formiranje grupa za koordinaciju i saradnju na lokalnom nivou, što je u skladu s obavezama koje propisuje Istanbulska konvencija. Ove grupe, sastavljene od predstavnika institucija koje pružaju zaštitu žrtvama nasilja, imaju zadatak da koordiniraju aktivnosti, prate provođenje politika i mjera i ocjenjuju njihov učinak. Ovaj multisektorski pristup je ključan za uspješnu borbu protiv nasilja, jer omogućava bolju saradnju svih subjekata uključenih u zaštitu i podršku žrtvama. Ovim izmjenama zakona naglašava se važnost zajedničkog djelovanja svih institucija na lokalnom nivou kako bi se osigurala efikasna zaštita žrtava i spriječili tragični ishodi, poput femicida. Nadalje, postojećim zakonima o zaštiti od nasilja u porodici uveden je i institut obaveznog prijavljivanja, koji nalaže različitim grupama profesio-

alaca – zdravstvenim i socijalnim radnicima, nastavnicima, vaspitačima, te medicinskim i drugim ustanovama i organima, nevladinim organizacijama – te članovima porodice i građanima obavezu prijavljivanja po saznanju o počinjenom nasilju. Nepostupanje po ovoj zakonskoj obavezi smatra se prekršajem, koji podliježe kažnjavanju novčanom kaznom u iznosu od 500 do 3.000 KM.

Inkriminacija porodičnog nasilja prisutna je, direktno ili indirektno, i u entiteskom porodičnom zakonodavstvu. Tako se, npr. čl. 4 Porodičnog zakona FBiH () zabranjuje nasilničko ponašanje bračnog partnera ili bilo kojeg drugog člana porodice; u *Glavi C Prava i dužnosti roditelja i djece* utvrđena je obaveza roditelja/staratelja da se staraju o pravima djeteta, o životu, zdravlju i razvoju osobnosti (čl.124), te pravo djeteta na zaštitu od svih oblika nasilja, zloupotrebe, zlostavljanja i zanemarivanja u porodici (dužnost roditelja je zaštita djeteta i zadovoljavanje njegovih potreba) (čl.127); organ starateljstva dužan je po službenoj dužnosti poduzimati potrebne mjere radi zaštite prava i najboljeg interesa djeteta, a na osnovu neposrednog saznanja ili obavještenja; u direktnoj nadležnosti organa starateljstva (CSR) jeste izricanje dvije mjere porodično-pravne zaštite: upozorenje na propuste u staranju o djetetu (čl.151) i utvrđivanje nadzora nad ostvarivanjem roditeljskog staranja (čl.152), dok su dvije dodatne mjere – (a) oduzimanje roditelju prava da živi s djetetom u slučaju da roditelji, odnosno roditelj s kojim dijete živi ugrožava interes djeteta i u većoj mjeri zanemaruje podizanje, odgoj i obrazovanje djeteta ili ne sprečava drugog roditelja ili člana porodične zajednice da se na ovaj način ponaša prema djetetu ili ako je kod djeteta došlo do većeg poremećaja u odgoju i (b) oduzimanje prava na roditeljsko staranje zbog “grubog zanemarivanja roditeljskih dužnosti i zloupotrebe roditeljskih prava” (čl.153), pri čemu se među razlozima za provođenje ove mjere navodi i tjelesno i duševno nasilje nad djetetom.

Porodični zakon RS ne adresira eksplicitno pitanje porodičnog nasilja, nego se bavi zaštitom djece i propisuje obavezu svih organa, organizacija i fizičkih lica da obavijeste organ starateljstva o statusu dječijih prava, uključu-

jući i nasilje, zlostavljanje, spolno zlostavljanje i zloupotrebu (čl. 13, stav 3); utvrđuje obavezu organa starateljstva poduzimanjem potrebnih mjera zaštite djeteta u slučaju zanemarivanja, zlostavljanja, nasilja i svake druge oblika eksploatacije, uključujući i mjeru oduzimanja roditeljskog prava roditeljima/u koji je napustio ili zlostavlja dijete, zanemario brigu o djetetu i svoje roditeljske dužnosti, u vanparničnom sudskom postupku, pri čemu se fizičko i psihičko nasilje nad djetetom i seksualno iskorištavanje djeteta ubraja u zloupotrebu roditeljskih prava i dužnosti (čl. 106, stav 2).

Od donošenja legislativnog okvira, razvijene su smjernice i protokoli za postupanje različitih subjekata zaštite na lokalnom nivou s ciljem institucionalizacije sistemskog pristupa koji će osigurati intersektorske profesionalne intervencije. Ovakav pristup trebao bi se temeljiti na jasno definiranim procedurama prijavljivanja, kriminalizaciji nasilja, razvoju usluga podrške za žrtve i počinitelje, te preventivnim strategijama (Hrnčić i Bećirović, 2018).

S tim u vezi, u ključne aktere zaštite od nasilja u porodici u zajednici profilirali su se policijski i pravosudni organi, centri za socijalni rad, te sigurne kuće i druge nevladine organizacije. Policija ima presudnu ulogu u prvom odgovoru na prijavljene slučajeve nasilja u porodici, odgovorna je za hitne intervencije, zaštitu žrtava i pokretanje postupaka pred nadležnim institucijama (Cajner Mraović, 2000). Zbog toga se u proteklom periodu intenzivno radilo na provođenju specijaliziranih programa obuke za policijske službenike kako bi prepoznali i adekvatno reagirali na slučajeve porodičnog nasilja. Centri za socijalni rad zaduženi su za pružanje podrške žrtvama, što može uključivati kriznu intervenciju i procjenu rizika, porodična procjena, planiranje brige - izrada plana zaštite i tretmana, osiguranje usluge privremenog smještaja, pružanje usluga (savjetodavni rad) te praćenja i koordinaciju neophodnih usluga između različitih subjekata zaštite (Marunica, 2000). Sudovi su odgovorni da na temelju važećih zakonski propisa: krivično-pravnih, porodično-pravnih i zakona o zaštiti od nasilja u porodici, donose presude u slučajevima nasilja u porodici. U nadležnosti sudova jeste izricanje zaštitnih mjera i krivičnih sankcija prema počiniteljima (Matijević - Vrsaljko, 2000).

Sigurne kuće pružaju žrtvama privremeni smještaj, zaštitu i podršku, što podrazumijeva različite usluge, uključujući hitnu pomoć, emocionalnu i podršku u procesu oporavka. Njihova uloga je ključna u smislu pružanja sigurnog prostora i osnaživanja preživjelih. Nevladine organizacije imaju značajnu ulogu i nudeći usluge kao što su savjetovanje, pravna pomoć i vođenje kampanja za podizanje svesti o problemu nasilja nad ženama i žrtvama nasilja u porodici. Njihov rad često uključuje zagovaranje neophodnih promjena u zakonodavnom okviru i profesionalnim praksama unutar sistema podrške.

Profesionalna i šira javnost stoga je s pravom očekivala da se zaštita žena – preživjelih žrtava partnerskog nasilja - razvija upravo na tragu multisektorskog i multiprofesionalnog pristupa u kojem odgovorne institucije djeluju koordinirano na osnovu jasno definiranih procedura. Međutim, stečeno iskustvo i zastrašujući slučajevi femicida – ubistva prethodno zlostavljanje partnerke - u posljednjoj godini na površinu su iznijeli brojne propuste i ozbiljne nedostatke unutar i između različitih sistemima podrške.

Glavni nedostaci u implementaciji koordiniranog multisektorskog pristupa u zajednici

Iako zakonodavni okvir u Bosni i Hercegovini formalno nudi adekvatnu zaštitu od nasilja u porodici, praksa pokazuje niz ozbiljnih izazova u njegovoj primjeni. Ključni problemi uključuju:

1. Nedostatak dosljedne primjene zakona: Iako zakonski okvir postoji, on se ne primjenjuje u potpunosti i dosljedno. Kazne za nasilnike često su preblage, što šalje poruku da se nasilje u porodici ne shvata dovoljno ozbiljno.
2. Ograničeni resursi za podršku žrtvama i počiniteljima: Subjekti zaštite često rade s nedovoljno sredstava, što ograničava njihov kapacitet da pravilno odgovore na potrebe žrtava, počinitelja i šireg porodičnog sistema.

3. Nedovoljna koordinacija institucija: Rješavanje slučajeva nasilja u porodici zahtijeva saradnju različitih institucija, ali slaba koordinacija otežava pružanje potrebne pomoći.
4. Stigma i nedostatak svijesti: Mnoge žrtve se ne usuđuju prijaviti nasilje zbog straha, stigme i nedovoljne podrške zajednice i institucija.

Nedostatak dosljedne primjene zakona

Krivično gonjenje počinitelja nasilja u porodici trebalo bi ispunjavati više funkcija, uključujući kažnjavanje nasilnika, podizanje svijesti javnosti i promociju nulte tolerancije prema nasilju nad ženama. Međutim, praksa pokazuje značajnu rodnu pristranost u slučajevima nasilja nad ženama. Studije, uključujući onu koju je proveo OSCE-a (2011), na temelju analize 289 sudskih predmeta nasilja u porodici u periodu između 2004. i 2010. godine, otkrile su nekoliko zabrinjavajućih trendova: Prvo, kazne koje se izriču nasilnicima često su ispod minimalnih zakonskih granica, što umanjuje ozbiljnost krivičnog djela u očima javnosti. Drugo, u brojnim slučajevima, sudovi koriste olakšavajuće okolnosti koje direktno potkopavaju ozbiljnost zločina, poput karakterizacije počinitelja kao „ozbiljnog porodičnog čovjeka“ ili „uglednog profesionalca“. Također, žrtve se ponekad okrivljuju za nasilje koje su pretrpjele. Treće, čak i u slučajevima recidiva, sudovi često izriču uvjetne kazne, čime dodatno potkopavaju sistem pravde. Posebno je zabrinjavajuća sudska praksa u slučajevima seksualnog nasilja nad ženama, kada trauma žrtava često nije adekvatno uzeta u obzir. U mnogim slučajevima, tužba žrtve se tretira kao oblik krivice, što je neprihvatljivo (OSCE, 2011., Halilović et al. 2017).

Ograničeni resursi za podršku žrtvama i počiniteljima

Centri za socijalni rad, uz podršku policije, imaju ključnu ulogu u pružanju pomoći žrtvama nasilja u porodici. Njihove odgovornosti uključuju istraživanje i dokumentiranje prijavljenih slučajeva nasilja, procjenu rizika, izradu individualiziranih planova podrške, pružanje socijalnih usluga i psihosocijalne pomoći, kao i koordinaciju i evaluaciju intervencija (Marunica, 2000., Bašić, 2020).

Iako zakoni predviđaju dostupnost ovih usluga, pristup njima često zavisi od toga da li su žrtve prepoznate kao korisnici u sistemu socijalne zaštite.

Ovakva praksa, posebno u Federaciji Bosne i Hercegovine, rezultira neujednačenim pristupom pomoći u različitim regijama, što stvara sistemsku diskriminaciju na teritorijalnoj osnovi. U mnogim kantonima podrška nije adekvatno uspostavljena, posebno tamo gdje žrtve nisu formalno priznate kao korisnici prava, ostavljajući podršku diskreciji lokalnih vlasti (Bašić, 2022). Čak i u većim urbanim područjima, gdje se formalno primjenjuje multisektorski pristup, praksa je često vođena konzervativnim vrijednostima. Iako većinu osoblja u centrima za socijalni rad čine žene, prioritet se često daje očuvanju porodice nauštrb zaštite žrtve, što dovodi do neefikasnih intervencija u slučajevima nasilja.

Iako zakon formalno prepoznaje nasilje u porodici kao kršenje ljudskih prava, u praksi socijalnog rada postoji jaz između zakona i 'prakse zasnovane na pravima' i onoga što je u našem društvenom kontekstu 'prihvatljiva praksa' (Bašić, 2022). Ovaj jaz je posebno uočljiv u procjeni rizika i izradi planova za sigurnost žrtava. U Federaciji Bosne i Hercegovine nedostatak obavezne procjene rizika, zajedno s odgođenim mjerama zaštite, dovodi do ponovnog ugrožavanja žrtava, što je posebno alarmantno u slučajevima dugotrajnog nasilja. Za razliku od FBiH, zakonodavni okvir u Republici Srpskoj predviđa obaveznu procjenu rizika u skladu s Istanbulsom konvencijom. Međutim, nedostatak standardiziranih alata za procjenu rizika otežava sveobuhvatan odgovor na individualne i okolišne faktore rizika (Grevio, 2022).

Nedostatak resursa značajno ograničava specijalizirane usluge kao što su intervencije u kriznim situacijama, SOS linije i psihosocijalna rehabilitacija, koje su često prepuštene organizacijama civilnog društva. Ove organizacije, koje uglavnom imaju podršku međunarodnih donatora, često rade bez dovoljne institucionalne podrške. Sigurne kuće omogućavaju privremeni smještaj i podršku ženama i djeci, ali je kapacitet od 181 kreveta daleko ispod standarda propisanih Istanbulsom konvencijom. Njihova neravnomjerna distribucija, koncentrirana u urbanim centrima, dodatno otežava pristup

ženama u ruralnim područjima. Nedovoljno finansiranje i nepostojanje zvaničnih standarda za pružanje usluga van Republike Srpske dodatno ugrožavaju kvalitet usluga.

Posebno su ugrožene žene migrantice, tražitelji azila i žene s invaliditetom, koje imaju ograničen ili nikakav pristup zaštiti. Takođe, ne postoje adekvatni kapaciteti za pružanje podrške žrtvama seksualnog nasilja (Manjoo, 2013, Grevio, 2022).

Zakonski okvir predviđa psihosocijalni tretman za počinitelje nasilja, ali se ova mjera rijetko primjenjuje, posebno u Republici Srpskoj. Centri za mentalno zdravlje, koji bi trebali da pružaju tretman, nisu u dovoljnoj mjeri obučeni za rad s nasilnicima, jer se rodno zasnovano nasilje ne može tretirati kao mentalni poremećaj. Usprkos tome, nevladine organizacije razvijaju programe za rad s prestupnicima na dobrovoljnoj osnovi. Sigurne kuće poput “Medice Zenica” i “Budućnosti” u Modriči nude individualno savjetovanje i grupe za samopomoć, usmjerene na promjenu obrazaca nasilničkog ponašanja (Grevio, 2022). Iako ovi napori pomažu u sprečavanju recidiva, nedostatak sistemске podrške i mjera štednje koje centre za socijalni rad i sudove pretvaraju u *gate keepere*, prema dostupnim uslugama u zajednici, značajno ograničavaju njihov utjecaj.

Nedovoljna koordinacija institucija

S obzirom na to da nijedna institucija, disciplina ili specijalista ne može posjedovati sva potrebna znanja, vještine i resurse za pružanje odgovarajuće pomoći žrtvama, počiniteljima i članovima porodice, prirodno se nameće multidisciplinarni pristup, koji kombinira stručnost i resurse različitih agencija i stručnjaka kao rješenje za efikasnu intervenciju u slučajevima nasilja u porodici. Ovaj pristup je srž Istanbulske konvencije, koja stavlja prava žrtava u centar intervencija i zahtijeva efikasnu saradnju svih relevantnih institucija. Međutim, u praksi je poštovanje prava žrtava često narušeno zbog loše razmjene informacija između aktera zaštite, čak i kada je zakonodavni okvir jasan i strog.

Ova nedovoljna saradnja otežava sistemsko i sveobuhvatno planiranje zaštite, što je vidljivo u recentnim slučajevima femicida, gdje nije bilo preuzimanja odgovornosti, već međusobnog prenošenja krivice između institucija.

Usvajanje normativnog okvira i razvoj socijalnih politika koje promoviraju jednakost i slobodu, zabranjuju rodnu diskriminaciju i sankcioniraju nasilje u porodici, neophodan je prvi korak ka uspostavi koordiniranog sistema zaštite na nivou zajednice. Protokoli o saradnji u slučajevima nasilja u porodici postavljaju pravni i organizacioni okvir za saradnju različitih institucija, definišu prava i obaveze svih strana, način pružanja zaštite žrtvama i rad s počiniteljima nasilja, uključujući razmjenu informacija i odgovornosti u procesu provođenja postupka rehabilitacije. Međutim, da bi se promijenila stvarnost, gotovo polovine žena u našem društvu, potrebna je ozbiljnija i dosljednija primjena ovih politika u praksi. To uključuje unapređenje rada na identificiranim slabostima u sistemu i stvaranje svijesti o pristupu koji stavlja žrtvu i njena prava na prvo mjesto. Ključna je kontinuirana izgradnja i jačanje kapaciteta svih aktera zaštite na nivou zajednice kako bi se osigurala bolja koordinacija i efikasnija zaštita žrtava nasilja u porodici.

Stigma i nedostatak svijesti: sram kao samoregulirajuća praksa zlostavljanih žena

Istraživanja dosljedno pokazuju da sram igra ključnu ulogu u iskustvima žena koje su pretrpjele rodno zasnovano nasilje. U kontekstu partnerskog nasilja, stid djeluje kao oblik samoregulacije. Foucault je ovaj proces opisao terminom normalizacija, gdje pojedinci prilagođavaju svoje ponašanje društvenim normama (Taylor, 2009; Lawlor i Nale, 2015). Sram oblikuje žensku subjektivnost, jer direktno utječe na način na koji žene percipiraju sebe. Kada se žena stidi, ona sebe doživljava kao nekoga ko je prekršio određenu društvenu normu. U kontekstu nasilja, žene često smatraju da su prekršile norme nametnute nasiljem njihovog muža. Vjerovanje da su oni sami krivi za nasilje koje trpe često ih navodi na šutnju i povlačenje. Stid također odražava i označava društvenu nemoć žena, služeći kao mehanizam kontrole.

Otkrivanje nasilja je neugodno, jer društvene reakcije mogu normalizirati nasilje kao prirodni dio društvenog poretka. Na primjer, žene koje prijave nasilje često osuđuju porodica, prijatelji, pa i same institucije zadužene za pružanje sigurnosti i podrške.

Iako podrška može postojati, direktan angažman se često izbjegava, zbog čega se žene osjećaju odbačeno i ostavljaju utisak da društvo prešutno odobrava nasilje (Virkki, 2007., Gibson i Gouws, 2022).

Štetni efekti samoregulacije kroz stid uključuju skrivanje, izolaciju, poniženje i nisko samopoštovanje. Na primjer, fizički zlostavljane žene se često povlače od očiju javnosti, skrivajući svoje povrede iz straha od presude ili odmazde. Stid djeluje kao regulatorni mehanizam koji vodi izbjegavanju kontakta s drugima i prikrivanju istine o povredama. Njihova šutnja nije samo rezultat srama, već i straha od eskalacije nasilja, čime se dodatno štiti nasilnik.

Čak i kada žene uspiju savladati svoj stid i odluče prijaviti nasilje, često su suočene sa sekundarnom viktimizacijom u institucijama. Zbog trivijalizacije nasilja intimnog partnera, mnoge prijave se ne shvataju ozbiljno. Ovakve situacije ukazuju na hitnu potrebu kontinuirane edukacije policije i stručnjaka iz zdravstvenog i socijalnog sektora, kako bi se unaprijedilo njihovo reagiranje. Ovo bi moglo pomoći u uklanjanju društvene stigme i povratku povjerenja u institucije, te podstaći žene da prijave nasilje i traže podršku. Obrazovanje je takođe ključno za širu javnost. Kampanje usmjerene na podizanje svijesti o borbi protiv mizoginije i promjeni konzervativnih stavova o ulozi žena u društvu neophodne su za razvoj kulture nulte tolerancije prema nasilju nad ženama.

Umjesto zaključka: Možemo li zamisliti novi, drugačiji spektar usluga za žene – žrtve partnerskog nasilja i kako bi mogao izgledati?

Navedeni izazovi u implementaciji zakona i pružanju socijalne zaštite žrtvama nasilja u porodici u BiH ukazuju na potrebu za sveobuhvatnom reformom. Samo sveobuhvatnim promjenama može se postići efikasna zaštita žena od nasilja i osigurati poštovanje njihovih osnovnih ljudskih prava.

Tokom posljednje decenije, na međunarodnom nivou razvijaju se usluge usmjerene na adresiranje traumatskih iskustava žena - preživjelih žrtava partnerskog nasilja, s ciljem smanjenja simptoma i zajedničkog rada prema oporavku.

Ovi pristupi, koji povećavaju svijest i razumijevanje utjecaja traume kod pružatelja usluga, poznati su kao “pristupi informirani traumom” (TIC – trauma-informed care). Ovi pristupi vode pružatelje usluga da intervencije, aktivnosti i ponašanja oblikuju iz perspektive traume, kako bi bolje razumjeli i podržali žrtve. Jedan od najpoznatijih modela TIC je SAMHSA okvir, koji se zasniva na četiri ključne pretpostavke, poznate kao ‘4R’: *realization* - realizacija traume, *recognition* - prepoznavanje znakova traume, *response* - odgovor na traumu kroz principe, te *resist* - otpor retraumatizaciji.

Osnovni principi ovog modela uključuju stvaranje fizičke i emocionalne sigurnosti za žene, izgradnju povjerenja, osnaživanje kroz podršku vršnjaka, saradnju i zajedništvo s korisnicama, te priznavanje kulturnih, historijskih i rodni specifičnosti. Osnaživanje i glas žrtava ključni su u ovom pristupu, pri čemu žene dobijaju pravo izbora i kontrolu nad procesom oporavka.

Uvođenje ovakvih pristupa u rad sa žrtvama nasilja ima za cilj smanjenje nesklada između potreba preživjelih i usluga koje im se pružaju. Integracija ovih principa pomaže pružateljima usluga da bolje odgovore na kompleksne, interseksijske potrebe žena. Također, pristupi koji su informirani traumom naglašavaju važnost dugoročnog oporavka i sprečavanja retraumatizacije.

Kulkarni (2018) predlaže unapređenje TIC pristupa u nekoliko sljedećih koraka: veće uključivanje preživjelih u kreiranje i evaluaciju usluga, stabilizaciju finansiranja, te jačanje saradnje između različitih sektora kako bi se odgovorilo na sveobuhvatne potrebe žena, uključujući pristup stanovanju, zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju.

Zaključno, TIC pristup može značajno unaprijediti zaštitu žena od nasilja intimnog partnera, jer omogućava individualizirane, empatične intervencije koje uzimaju u obzir iskustva i identitete preživjelih. Važno je da institucije ne samo formalno prepoznaju nasilje već da ga tretiraju s razumijevanjem složenosti traume, osiguravajući podršku i sigurnost bez retraumatizacije. Multisektorska saradnja, kontinuirana edukacija i proširenje kapaciteta sigurnih kuća ključni su za uspješnu primjenu TIC pristupa.

Trenutna povećana pažnja javnosti, profesionalne i političke zajednice prema rodno zasnovanom nasilju otvara priliku za stvaranje efikasnijeg sistema podrške. Sinergijska mobilizacija akademske zajednice, nevladinih organizacija i vladinih tijela neophodna je za testiranje novih intervencija, provođenje istraživanja i evaluaciju usluga, kako bi se kreirali održivi, sveobuhvatni i koordinirani modeli podrške u zajednici.

Literatura

- o Ajduković, M., Mamula, M., Pečnik, N., Toelle, N. (2000). Nasilje u partnerskim odnosima. U: Ajduković M., Pavleković, G. (ur) (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 57-68.
- o Babović, M., Pavlović, O., Ginić, K., Karađinović, N. (2013). *Rasprostranjenost i karaktersitike nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Agencija za ravnopravnost spolova BiH (2011).
- o Bašić S., Repovac Nikšić, V. (2019). Ekonomija i rodna ravnopravnost. U: Gavrić, S., Ždralović, A. (ur) (2019). *Rodna ravnopravnost – Teorija, pravo politike – Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 187-202.
- o Bašić, S. (2019). Porodična politika u tranziciji: ka novom familijarizmu. *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, 6, 1-2, 25-48.
- o Bašić, S. (2019). Rodna ravnopravnost u bosanskohercegovačkoj populaciji: između tradicije i (post)moderniteta. U: Kolenović Đapo, J., Brkić Šmigoc, J. (ur) (2019). *Vrijednosti u BiH – prikaz rezultata Europske studije vrijednosti 2019*. Sarajevo: Fiedrich Ebert Stiftung, 81-97.

- o Bašić, S. (2020). Nasilje djece nad nad roditeljima: konceptualizacija, prevalencija, obilježja žrtve i počinitelja, eksplikacijski modeli i psihosocijalne intervencije. *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, 1, 83-108.
- o Bašić, S. (2020). *Pandemija COVID – 19: rodna perspektiva*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- o Bašić, S. (2022). Pathways to a Rights – Based Paradigm in Social Work: The Case of Bosnia and Herzegovina. U: Krasniqi, V., Mc Pherson, J. (2022). *Human Rights in this Age of Uncertainty – Social Work Approaches and Practices from Southeast Europe*. Cham: Springer, 61-88.
- o Bašić, S., Miković, M. (2012). *Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u BiH – Ženska strana priče*. Sarajevo: Udruženje žene ženama i Friedrich Ebert Fondacija.
- o Benard, C. (1994). Rape as terror: The case of Bosnia. *Terrorism and Political Violence*, 6 (1), 29-43. <https://doi.org/10.1080/09546559408427242>
- o Cajner Mraović, I. (2000). Uloga policije u suzbijanju nasilja nad ženama. U: Ajduković M., Pavleković, G. (ur) (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 169-184.
- o Council of Europe (2011). Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, *Treaty Serie No. 210*. <https://rm.coe.int/168008482e>
- o Dobash, R.E., Dobash, R. (1979). *Violence against wives*. New York: Free Press.
- o Dobash, R.E., Dobash, R. (2005). *Domestic Violence Awareness: Action for Social Change*. Atlanta: National Research center on Domestic Violence.
- o Drakulić, S. (2018). *Nevidljiva žena i druge priče*. Zagreb: Fraktura.
- o Engle, K. (2005). Feminism and Its (Dis) Contents: Criminalizing Wartime Rape in Bosnia and Herzegovina. *American Journal of International Law*, 99 (4), 778-816. <https://doi:10.2307/3396669>
- o Evropski institut za rodnu ravnopravnost. (2018). *Gender Inequality Index 2017 – Measurement framework of violence against women*. Luxembourg: Publication Office of the EU.

- o Evropski institut za rodnu ravnopravnost. (2021). *The COVID-19 pandemic and intimate partner violence against women in the EU*. Luxembourg: Publication Office of the EU.
- o Fetahagić, M., Hrabač, B., Memić, F., Ninković, R., Pašalić – Kreso, A., Somun – Krupalija, L., Živanović, M. (2007). *Socijalna uključenost u BiH – Izvještaj o humanom razvoju 2007*. Sarajevo: UNDP.
- o Gibson, J. L., Gouws, A. (2022). *Toward Understanding the Normalization of Gender-Based Violence: Accepted by Exceptions?* <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4098015>
- o Grbić Pavlović, N. (2020). *Nasilje u porodici u doba pandemije. Uticaj preventivnih mjera za korona virus na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Fondacija.
- o Grevio. (2022). *Polazni postupak procjene – Izvještaj o zakonodavnim i drugim mjerama za provedbu odredbi Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)*. Starsbourg: Vijeće Europe. <https://arsbih.gov.ba/grevio-polazni-postupak-procjeneizvjestaj-o-zakonodavnim-i-drugim-mjerama-za-provedbu-odredbi-konvencije-vijeca-evrope-o-sprecavanju-i-borbi-protiv-nasilja-nad-zenama-i-nasilja-u-porodici-istanbuls/>
- o Halilović, M., Watson, C., Huhtanen, H., Socquet – Juglard, M. (2017). *Rodne predrasude u primjeni prava: bosnanskohercegovački i međunarodni pravni okvir*. Sarajevo: Atlantska inicijativa.
- o Hamel, J., Nicholls, T. L. (ur)(2006). *Family Interventions in Domestic Violence: A Handbook of Gender – Inclusive Theory ad Treatment*. New York: Springer Publishing Company.
- o Hansen, L. (2000). *Gender, Nation, Rape: Bosnia and the Construction of Security*. *International Feminist Journal of Politics*, 3 (1), 55–75. <https://doi.org/10.1080/14616740010019848>
- o Hrnčić, Z., Bećirović, F. (2019). *Postupanje u slučajevima nasilja u porodici – Multisektorski odgovor*. Sarajevo: Gender Centar Federacije Bosne i Hercegovine.
- o Husić, S. (2023). *Podrška preživjelim ratnog seksualnog nasilja*. Sarajevo - Zenica: TPO Fondcaija i Medica Zenica.

- o Ignjatović, T. (2011). *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd. Rekonstrukcija Ženski fond.
- o Konvencija o sprječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 19/13.
- o Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 36/2003, 21/2004, - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 59/2014, 76/2014, 46/2014, 75/2017.
- o Krivični zakon Republike Srpske, *Službeni glasnik*, br. 64/2017 i 104/2018.
- o Kulkarni, (2018). *Intersectional Trauma – Informed Intimate Partner Violence (IPV) Services: Narrowing the Gap between IPV Service delivery and Survivors Needs*, *Journal of Family Violence*, 34 (1), 55-64. <https://doi.org/10.1007/s10896-018-0001-5>
- o Lawlor, L., Nale. J. (ur) (2015). *The Cambridge Foucault Lexicon*. Cambridge: University Press.
- o Manjoo, R. (2013). *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*. United Nations: Human Rights Council. <https://www.refworld.org/reference/countryrep/unhrc/2013/en/47629>
- o Marunica, M. (2000). Uloga centra za socijalni skrb u radu sa ženama žrtvama obiteljskog nasilja. U: Ajduković M., Pavleković, G. (ur) (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 185-191.
- o Matijević – Vrsaljko. (2000). Pravna zaštita žena od obiteljskog nasilja. U: Ajduković M., Pavleković, G. (ur) (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 195-200.
- o OSCE (2019). *Dobrobit i sigurnost žena – Izveštaj o nalazima BiH*. Sarajevo: Organizacija za sigurnost i saradnju u Europi. https://www.osce.org/files/f/documents/e/1/439070_o.pdf
- o OSCE. (2011). *Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici – Analiza i preporuke o krivičnopравnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u BiH*. Sarajevo: Organizacija za sigurnost i saradnju u Europi. <https://www.osce.org/files/f/documents/e/b/106971.pdf>

- o Petrić, N. (2019). Rodno zasnovano nasilje. U: Gavrić, S., Ždralović, A. (ur) (2019). *Rodna ravnopravnost – Teorija, pravo politike – Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 219-230.
- o Popov, Momčinović, Z. (2019). Rodna ravnopravnost i politički život. U: Gavrić, S., Ždralović, A. (ur) (2019). *Rodna ravnopravnost – Teorija, pravo politike – Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 155-170.
- o Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 35/05 i 41/05.
- o Porodični zakon Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 5472002, 41/2008, 63/2014 i 56/2019.
- o Snyder, C. S., Gabbard, W. J., May, J. D., & Zulcic, N. (2006). On the Battleground of Women’s Bodies: Mass Rape in Bosnia-Herzegovina. *Affilia*, 21 (2), 184-195. <https://doi.org/10.1177/0886109905286017>
- o Stiglmayer, A. (Ed.) (1994). *Mass Rape – The War against Women in Bosnia -Herzegovina*. Lincoln/London: University of Nebraska Press.
- o Taylor, D. (2019). Normativity and normalization. *Foucault Studies*, 7, 45-63.
- o Todorova, T. (2011). ‘Giving Memory a Future’: Confronting the Legacy of Mass Rape in Post-conflict Bosnia-Herzegovina,” *Journal of International Women’s Studies*: Vol. 12: Iss. 2, Article 2.
- o Ujedinjene nacije (2021). *Okvir saradnje Bosne i Hercegovine i Ujedinjenih nacija za održiv razvoj – Partnerstvo za održiv razvoj 2021-2025*. Sarajevo: Ujedinjene nacije za Bosnu i Hercegovinu. <https://bosniaherzegovina.un.org/bhs/129388-partnerstvo-za-odr%C5%BEivi-razvoj-okvir-saradnje-bosne-i-hercegovine-i-ujedinjenih-nacija-za>
- o United Nations (2015). *The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://sdgs.un.org/publications/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development-17981>

- o Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. (2020). *Okvir za realizaciju ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: UNDP. <https://www.undp.org/bs/bosnia-herzegovina/publications/okvir-za-realizaciju-ciljeva-odrzivog-razvoja-u-bosni-i-hercegovini>
- o Virkki, T. (2007). Gender, Care, and the Normalization of Violence: Similarities between Occupational Violence and Intimate Partner Violence in Finland. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 15(4), 220–232. <https://doi.org/10.1080/08038740701646663>
- o Walby, S. (2004). *The Cost of Domestic Violence*. London: Women and Equality Unit.
- o Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH – prečišćeni tekst, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 32/2010.
- o Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 59/09, 66/16.
- o Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 201/2012, 108/2013, 827/2015 i 84/2019.
- o Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 20/2013.

TEORIJSKO-METODOLOŠKI PROBLEMI NAUKE O SOCIJALNOM RADU I VISOKO OBRAZOVANJE SOCIJALNIH RADNIKA

DŽEVAD TERMIZ¹

Odsjek za socijalni rad Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Sažetak: Integralni pristup u nauci o socijalnom radu, njenoj teoriji i metodologiji, visokom obrazovanju socijalnih radnika i djelatnosti u praksi socijalnog rada se zasniva na aksiomatskim postulatima veza i odnosa, prožetosti i međuzavisnosti i neraskidivog dijalektičkog jedinstva njegovih činitelja, svojstava, uloga i funkcija u procesu ostvarivanja-sticanja i prakticiranja saznanja u relacijama nauka-struka, metodologija-metodika, naučna istraživanja-stručna istraživanja kao osnov unapređenja društvene prakse, odnosno rezultati istraživanja u praktičnoj primjeni.

Ključne riječi: nauka; socijalni rad; teorija; metodologija; metodika; istraživanje; problem; obrazovanje; socijalni radnik.

Abstract: The integral approach to the science of social work, its theory and methodology, higher education of social workers and activities in social work practise is based on the axiomatic postulates of connections and relations, interpenetration and interdependence and the indissoluble dialectical unity of their factors, properties, roles and functions in the process of acquiring and exercising knowledge in the relations science-profession, methodology-methodology, scientific research-professional research as a basis for the improvement of social practise, i.e. the results of research in practical application.

Keywords: Science, social work, theory, methodology, research, problem, education, social workers

¹ Kontakt e-mail: dzevad.termiz@fpn.unsa.ba

Dinamika razvoja potreba i promjene u praksi socijalnog rada (How, 1997) znatno su izraženije i veće nego što je to razvoj teorije (Burdije, 1999; Milosavljević, 2023; Termiz, 2005), metodologije (Milosavljević i Radosavljević, 2013) i metodike Milosavljević i Radosavljević, 2013) socijalnog rada. Nažalost, evidentan je naučni deficit relevantnih naučnih djela koja se bave problematikom normalnog ponašanja (Čekić, 2015) i života što je bitan polazni kriterij razlikovanja klijenata socijalnog rada u stanju naglašene socijalne potrebe.

Zadatak je teorije (Termiz, 2005) da da teorijske definicije koje će ispunjavati zahtjeve valjanih naučno logičkih i metodoloških definicija (Milosavljević i Radosavljević, 2013). Sve to zavisi od određenih polazišta, sadržanih u izvorima i osnovama nastanka teorije (Termiz, 2005), praksi socijalnog rada, promišljanjem teorija drugih srodnih nauka, te teorijsko metodoloških pravaca i njihovih *paradigmi*. Savremene situacije zahtijevaju nova tzv. integralna polazišta. Osnova integralnih polazišta i u teoriji je povezana s egzaktnim situacijama društva i podrazumijeva kritičko proučavanje i selekciju pozitivnih saznanja ostvarenih u okvirima svih teorijsko-metodoloških pravaca (Milosavljević i Radosavljević, 2013) i paradigmi (Termiz, 2001). Teorije odvojene od prakse ostaju samo na nivou slobodne zamisli, ali socijalni rad je nužno politika (Beyme, 1974; Lakićević, 1978; Milosavljević i Radosavljević, 2013; Ratković, 1985) (socijalna), a mi ne znamo za interesnu antisocijalnu politiku. Bitna odredba nauke i naučnog, u svim dosadašnjim validnim teorijskim saznanjima, jeste primjenjivost u praksi i praktična upotrebljivost. Dakle, ne možemo negirati saznanja pozitivista i njihovih varijanti koji mistificiraju na pojavnosti, niti saznanja funkcionalista o funkcijama i disfunkcijama kao ni saznanja marksista o proturječnostima koje susrećemo na svakom koraku u svakom ljudskom biću. U tom smislu niti negiramo niti namećemo pragmatizam već iz njega crpimo određena kritička saznanja. Zato i zastupamo tzv. integralni pristup zasnovan na paradigmi ljudskosti.

Procesi genetskih intervencija i kloniranja (Termiz, 2013) ovo ne negiraju već potvrđuju. Očigledno, naučno je samo ono što je naučnim metodama saznanato i provjeravano, odnosno potvrđeno ili dokazano.

Otuda, pošto je naučno istraživanje bitna i neizbježna opća metoda naučnog saznanja ne može se zanemariti, a pogotovo ne osporavati bitna uloga metodologije u razvoju nauke (Termiz, 2022). Samointuitivne nauke nema i nema naučne teorije koja je samoneosnovana i nepotvrđena iskazana zamisao.

U tom smislu, mi moramo nastojati na razvijanju kako gnoseologije (Muhović, 2012) i epistemologije, ali i metodologije društvenih nauka (Halmi, 2020; Weber, 1968), te drugih posebnih metodologija (Milosavljević i Radosavljević, 2013) određenih nauka i specijalnih i specijaliziranih nauka u okvirima naučnih oblasti pojedinih nauka i naučnih disciplina i njihovih svojstvenih segmenata. To znači da se mora razvijati i posebna metodologija nauke o socijalnom radu (Termiz, 2001) i specijalna metodologija određenih disciplina i grana te nauke.

Sve to, pored navedenog, zahtijeva i razvoj kvantitativnih i kvalitativnih metodoloških pristupa, uz uvažavanje fundamentalnog naučnog postulata da se jedna pojava - predmet nauke - predmet istraživanja može dovoljno valjano i pouzdano saznati samo ako se naučno saznaju i kvalitativne komponente i njihova kvantitativna određenja. Stoga mi preferiramo tzv. integralni pristup (Termiz, 2022). Nismo u zabludi da ćemo moći sve precizno i tačno da izmjerimo na sadašnjem stepenu razvoja sociometrije, ali smo sigurni da će se znatan broj komponenata i svojstava manifestiranih pojava i samih pojava moći mjeriti. Savremena praksa naučnih istraživanja, naročito izrade instrumenata i obrade podataka (Radosavljević, Termiz, Danilović, Gordić, 2016; Termiz, 2006), jeste integralna, kvalitativno-kvantitativna.

U kreiranju i konstruisanju istraživačkih instrumenata se ugrađuju mjere i mjerila, a u procesu statističke obrade podataka uvijek se primjenjuju postupci kvantifikacije i statističke općenaučne metode (Termiz, 1992).

U određenim krugovima i danas postoje shvatanja da se metodika rada javlja samo u pedagogiji i andragogiji, ali da nema metodike rada npr. u socijalnom radu. Prije bilo kakvog polemičkog izraza, mi imamo javna pitanja: prvo, da li se socijalni rad praktikira u stvarnom životu; drugo, da li je to stručan rad koji se obavlja po pravilima i instrukcijama struke; treće, da li su pravila struke

povezana i izvedena iz naučnih saznanja i da li su tome posebno doprinijela tzv. razvojna istraživanja. Naravno, mi vjerujemo da svi iole metodološko istraživački obrazovani znaju za općeusvojenu klasifikaciju naučnih istraživanja na fundamentalna, primijenjena i razvojna (Termiz i Milosavljević, 1999) kojima se razvija moguća primjena primijenjenih istraživanja.

Dakle, ako su odgovori na prethodna pitanja pozitivni, ako su iz naučnih saznanja potvrđenih u praksi proistekla pravila stručnog rada, onda se ne može osporavati postojanje metodika rada (Termiz, 2022) kao instruktivno-istraživačke djelatnosti koja se koristi naučnom metodologijom, ali koja sama ne stvara naučne metode. Ona (metodika) može biti korištena i kao izvor metodologije, ali i kao potvrda valjanosti naučnih metoda. Nećemo se upuštati u ilustracije ovih tvrdnji, jer je dovoljno podsjetiti na razlike između naučnog intervjua i stručnog intervjua (Termiz, 2001) koji se obavlja po pravilima struke.

Naš integralni pristup upravo ima u vidu i ovu liniju veza između nauke, naučne metodologije, struke i metodika struka. I ovdje je sada jasno da za formiranje takvih stručnjaka socijalnog rada postoji jasna potreba za metodološkim istraživanjima (Termiz i Milosavljević, 1999) u oblasti nauke o socijalnom radu, ali i prakse socijalnog rada i njenih efekata. Skup takvih saznanja može onda biti osnov za: a) valjano odgovarajuće obrazovanje kompetentnih socijalnih radnika kao svojevrsnih stručnjaka i b) za socijalnu politiku i politiku razvoja mreže institucija socijalnog rada u uvjetima razvoja savremenog društva.

To nam daje pravo da decidirano kažemo da socijalnu podršku i pomoć klijentima, odnosno socijalno ugroženima može uspješno voditi visokoobrazovani socijalni radnik kojem je socijalni rad profesija i zanimanje, a da su svi drugi učesnici u tom složenom procesu ili pomoćni ili klijenti. A da bi se to u praksi ostvarilo, neophodna je valjana naučna teorija (Burdije, 1999; Milosavljević, 2023), naučna metodologija (Halmi, Danilović, Termiz, 2022; Termiz, 2001) i na njima zasnovana praksa.

Da bi se metodologija uspješno razvila, treba odustati od favoriziranja podjela na kvalitativnu i kvantitativnu metodologiju. Nemoguće je osporavati činjenice da je kvantitet uvijek kvantitet nekog kvaliteta, da kvantitet ničega ne može biti iskazan, jer ništa je negativna odredba postojanja, odnosno nepostojanja, a s obzirom na to da je svako saznanje i svaka stvar, predmetna, da ima svoju sadržinu, suštinu, oblik i forme manifestacije onda nepostojanje ne može biti predmet kvantificiranja, jer, osim iskaza, odsustvo i ne postoji, ona nema ništa od ovog naprijed nabrojanog.

Navedite barem samo jedno istraživanje u oblasti socijalnog rada u kojem nisu korištena mjerenja i iskazi ima i nema, manje i više, često i rijetko, rast i opadanje, pa ćemo prihvatiti te oštre podjele na kvalitativnu i kvantitativnu metodologiju (Halmi, 2003; Termiz, 2022) i na kvalitativna i kvantitativna istraživanja.

Literatura:

- o Beyme, K. (1974). *Suvremene političke teorije* (5. izd.). Zagreb: Stvarnost
- o Burdije, P. (1999). *Nacrt za jednu teoriju prakse*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- o Čekić, E. (2015). *Normalno i devijantno u ljudskom ponašanju: (psihološki aspekt)*. Sarajevo: Institut za naučno istraživački rad i razvoj Univerzitetskog kliničkog centra,
- o Dervišbegović, M. (2003). *Socijalni rad-Teorija i praksa*. Sarajevo: Zonex
- o Halmi, A. (2003). *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*. Zagreb: Naklada Slap
- o Halmi, A. (2020). *Suvremeni pristupi i metodologija društvenih znanosti: teorija kaosa i kompleksnosti*. Zagreb: Novi redak
- o Halmi, A., Danilović, N., Termiz, Dž., (2022). *Evaluacijske studije u društvenim naukama*. Beograd: Zadužbina Andrejević,
- o How, D. (1997). *Uvod u teoriju socijalnog rada*, Beograd: Naučnoistraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku, Fakultet političkih nauka

- o Jugović, A. (2002). *Društvena patologija i normalnost: Teorijske i praktične perspektive*. Beograd: Službeni glasnik
- o Lakićević, D. (1978). *Uvod u socijalnu politiku*. Beograd: Savremena administracija
- o Milosavljević, M. (2023). *Osnove nauke o socijalnom radu*. Beograd: autorsko izdanje
- o Milosavljević, S., Radosavljević, I. (2013). *Osnovi metodologije političkih nauka*. Beograd: Službeni glasnik
- o Muhović, M., (2012). *Gnoseologija : sadržina i stanje problema spoznaje, spoznaja kao metafizička potreba čovjeka, pluralitet metafizičkog u problemu spoznaje, neka učenja o spoznaji*. Sarajevo: DES
- o Nedeljković, I.R. (1982). *Socijalni rad*. Beograd: Zavod za proučavanje socijalnih problema grada Beograda
- o Payn, M. (2001). *Savremena teorija socijalnog rada*. Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci
- o Radosavljević, I., Termiz, Dž., Danilović, N., Gordić, M. (2016). *Statistika u istraživanju društvenih pojava*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika
- o Ratković, R. (1985). *Osnovi političkih nauka*. Beograd: Institut za političke studije
- o Termiz, Dž. (1992). *Primjena opštenaučne statističke metode u istraživanju socijalne zaštite* Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu
- o Termiz, Dž. (2001). *Osnovi metodologije nauke o socijalnom radu*. Lukavac: Grafit
- o Termiz, Dž. (2006). *Statističke tehnike i postupci u politikološkim istraživanjima*. Lukavac: Grafit,
- o Termiz, Dž. (2013). *Kritika teorije*. Sarajevo: AMOS-GRAF
- o Termiz, Dž. (2020). *Statistička obrada podataka u empirijskim društvenim istraživanjima*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

- o Termiz, Dž. (2022). *Metodologija društvenih nauka* (3. izd.). Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu; Beograd: Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka
- o Termiz, Dž., Milosavljević, S. (1999). *Uvod u metodologiju politologije*. Sarajevo: DAX Trade
- o Termiz, Dž. (2005). *Teorija nauke o socijalnom radu*. Lukavac: Grafit
- o Weber, M. (1968). *Metodologija društvenih nauka* (3. izd.). Zagreb: Globus

VISOKOKONFLIKTNI RAZVODI BRAKA I ZAŠTITA PRAVA DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI: PRAVNI I INSTITUCIONALNI IZAZOVI

SANELA ŠADIĆ¹

Odsjek za socijalni rad Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

AMINA HAJROVIĆ

MA socijalnog rada

Sažetak: Visokokonfliktni razvodi braka predstavljaju rastući društveni problem u Bosni i Hercegovini, veoma složene dinamike s ozbiljnim posljedicama po djecu i porodicu. Ovaj rad daje uvid u teorijsko razumijevanje razvoda braka, posebno u situacijama kada se oni ne završe postizanjem sporazuma oko brige za djecu, analizira pravni okvir koji regulira visokokonfliktne razvode braka, uključujući međunarodne standarde i domaće zakonodavne propise, kao i institucionalne izazove u zaštiti prava djece. Pregledom literature, dostupnih članaka iz područja socijalnog rada, prava, socijalne psihologije, pedagogije i drugih srodnih nauka sagledali smo dublje ovu temu, te analizirali izvještaje relevantnih institucija koji se bave problemima visokokonfliktnih brakova, identificirajući ključne probleme kao što su manipulacija djecom, alimentacijska potraživanja i održavanje kontakata između djece i roditelja, te međunarodne otmice djece. Dobijena saznanja pokazuju da, uprkos postojanju pravnog okvira, implementacija postojećih zakona često nailazi na prepreke, što dodatno komplicira pružanje podrške djeci u visokokonfliktnim razvodima.

Ključne riječi: *razvod; visokokonfliktni razvodi; pravni okvir; prava djece; Bosna i Hercegovina.*

Abstract: High-conflict divorces are an encreasing social issue in Bosnia and Herzegovina, characterized by complex dynamics and serious consequences for children and families. This paper provides a theoretical understanding of divorce, particularly in situations where no consensus is reached regarding child custody. It analyzes the legal framework governing high-conflict divorces, including international standards and domestic legislation, as well as institutional challenges in protecting children's rights. By reviewing literature from social work, law, social psychology, pedagogy, and related fields, and analyzing reports from relevant institutions addressing high-conflict marriages, key issues such as child manipulation, child support claims, maintaining parent-child contact, and international child abductions are identified. Findings indicate that, despite the existence of a legal framework, the implementation of laws often encounters obstacles, further complicating support for children in high-conflict divorces.

Keywords: *divorce; high-conflict divorces; legal framework; children's rights; Bosnia and Herzegovina.*

¹ Kontakt e-mail: sanela.sadic@fpn.unsa.ba

Uvod

Razvod braka postaje sve učestalija pojava u savremenom društvu, što je također uočljivo u Bosni i Hercegovini, gdje se, prema statističkim podacima, razvede svaki šesti brak (Agencija za statistiku, 2024). Uprkos ovako uočljivim trendovima, ohrabrujuće je da se BiH i dalje svrstava među evropske zemlje s najnižom stopom razvoda (Eurostat, 2022). Prema Agenciji za statistiku BiH (2022), čak 45% razvoda u 2021. godini uključivalo je djecu, što dodatno komplicira situaciju, posebno u slučajevima visokokonfliktnih razvoda. Također, statistički podaci pokazuju da se najviše razvode bračni parovi u dobi između 40-49 godina (Agencija za statistiku, 2024), gdje se može zaključiti da većina parova ima punoljetnu djecu. U tom slučaju nije potrebna intervencija institucija kao u slučajevima razvoda gdje su djeca maloljetna. Što, dakako, ne znači da su situacije razvoda manje traumatične za sve članove porodice. Ipak, pretpostavka da su svi članovi porodice odrasli i da mogu donositi samostalne odluke mijenja pogled kako zakonodavca tako i profesionalaca u praksi.

Razvod, posebno kada su u pitanju brakovi s maloljetnom djecom, predstavlja ozbiljan izazov, ne samo za roditelje i djecu, već i za društvene institucije koje su uključene u cjelokupan proces. Posljedice razvoda su kompleksne i dugotrajne kako na emocionalnom i psihološkoj tako i na socioekonomskom nivou.

Visokokonfliktni razvod odnosi se na roditelje koji su uključeni u nerazriješeni, dugotrajni konflikt, koji traje najmanje dvije godine, koji karakterizira neprijateljstvo, međusobno okrivljivanje i nemogućnost preuzimanja odgovornosti za svoju ulogu u konfliktu (Anderson et al, 2011, prema Hajrović 2024). Visokokonfliktni razvod karakterizira produžen i intenzivan sukob između roditelja, često uz izraženo neprijateljstvo, manipulaciju i odsustvo konstruktivnog dijaloga (Anderson et al., 2011; Hetherington & Kelly, 2002, prema Hajrović, 2024). U takvim situacijama, djeca se često nalaze u središtu sukoba, što može uzrokovati trajne psihološke i emocionalne posljedice. Istraživanja pokazuju da visokokonfliktni razvodi često uključuju roditelje s

izraženim simptomima emocionalno nestabilne ličnosti, što dodatno otežava postizanje dogovora oko roditeljskog starateljstva (Kasalova et al., 2018; Maljuna et al., 2020). Manipulacija djetetom i bivšim supružnikom u ovakvim slučajevima često rezultira pokušajima instrumentalizacije djeteta protiv drugog roditelja. Studije pokazuju da su roditelji koji su uključeni u visokokonfliktnu razvodu često skloni verbalnoj i fizičkoj agresiji, čime stvaraju nestabilno i traumatično okruženje za dijete (Elrod, 2001).

Johnston (1994) predlaže konceptualizaciju visokokonfliktnog razvoda u tri dimenzije: sadržajnu, taktičku i afektivnu. Sadržajna dimenzija odnosi se na konkretne teme sukoba poput alimentacije ili viđanja s djecom. Taktička dimenzija istražuje metode koje roditelji koriste za rješavanje sukoba, uključujući verbalnu agresiju i sudsko rješavanje, dok afektivna dimenzija mjeri emocionalni intenzitet i neprijateljstvo. Ova tri aspekta sukoba često se ispoljavaju u dugotrajnim i neriješenim pravnim bitkama, što dodatno otežava uspostavljanje stabilnog i zdravog odnosa između roditelja i djece nakon razvoda.

Visokokonfliktni razvodi, zahtijevaju uključivanje različitih stručnjaka iz oblasti socijalne zaštite, sudstva, mentalnog zdravlja kako bi se pokušala uspostaviti normalizacija porodičnih odnosa (Milković et al., 2021). Takvi slučajevi su često dugotrajni i iscrpljujući, što dodatno pogoršava emocionalno stanje svih uključenih strana, a djeca postaju najranjivija kategorija, izložena stalnim konfliktima i manipulaciji.

Prema Garrity i Barisu (1997, prema Buljan - Flander i Roje - Đapić 2020), sukobi među roditeljima, prema kompleksnosti odnosa, mogu se svrstati u nekoliko nivoa, od minimalnih do izrazito teških. Minimalni sukobi uključuju roditelje koji uspijevaju saradivati oko djetetovog odgoja, dok su izraženi sukobi karakterizani intenzivnim konfliktima koji uključuju i fizičko zlostavljanje. Često se u ovim slučajevima upotrebljavaju manipulativne taktike usmjerene na udaljavanje djeteta od drugog roditelja, što ima dugoročne negativne posljedice na djetetov razvoj i emocionalnu stabilnost (Filipović i Osmak-Franjić, 2010).

Ohrabrujuće je da većina razvoda, međutim, ne uključuje tako kompleksne nivoe konflikta. Studije sugeriraju da mnogi razvodi, posebno oni koji ne uključuju visokokonfliktne situacije ili složene pravne sporove, mogu biti riješeni relativno brzo, često unutar jedne godine, uz pomoć posredovanja ili postizanjem sporazum između bivših supružnika (Hajrović, 2024). Visokokonfliktni razvodi, s druge strane, često traju godinama, ostavljajući trajne posljedice na emocionalno zdravlje djece i samih roditelja (Maljuna et al., 2020). Nekada, uprkos ozbiljnim nastojanjima i intervencijama stručnjaka sporazum je nemoguće postići, te se tako produžava višegodišnja agonija porodice.

Koliko su ovakve situacije ozbiljne, pokazuje istraživanje provedeno u Hrvatskoj 2018. godine gdje je urađena detaljna analiza 146 slučajeva nasilja, koji su klasificirani kao slučajevi visokokonfliktnog roditeljstva. U 48,7% slučajeva bilo je evidentirano nasilje u partnerskom odnosu prije razdvajanja, a u 50% slučajeva i nakon razdvajanja roditelja. Najčešće se radilo o verbalnom/emocionalnom nasilju (61,4%) zatim fizičkom nasilju (29,7%), ekonomskom (5,9%) i seksualnom nasilju (3%) (Ajduković i sur., 2019., prema Ajduković i Sladović Franz, 2021.).

Kada se ima na umu kompleksnost visokokonfliktnih razvoda braka u koje su uključena djeca, neophodan je angažman nadležnih institucija i profesija kako bi se umanjile socioekonomske, ali i psihičke i emocionalne posljedice na djecu. Razumijevanje složenosti problema može voditi razvijanju adekvatnih i efikasnih intervencija u cilju zaštite dobrobiti djeteta.

U nastavku rada razmatrat ćemo ključne aspekte visokokonfliktnih razvoda braka u Bosni i Hercegovini, uključujući zakonodavni okvir, institucionalne izazove i socijalni kontekst.

Metodološki okvir rada

Uzimajući u obzir kompleksnost dinamike visokokonfliktnih razvoda braka i navedene probleme koji prate ovakve razvode ključno pitanje koje se postavlja u ovom radu je: *Kako pravni okvir i institucije u Bosni i Hercegovini odgovaraju na izazove visokokonfliktnih razvoda, posebno u zaštiti prava djece?*

Kako bi se dobila relevantna saznanja o stanju visokokonfliktnih razvoda u Bosni i Hercegovini urađena je analiza izvještaja i baza podataka relevantnih institucija kao što su *Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS)*, dostupni izvještaji *Ombudsmana za ljudska prava u BiH*, centara za socijalni rad, te sudova i policije. Također su analizirani relevantni međunarodni dokumenti, kao i domaći zakoni, uključujući porodične i krivične zakone u Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, te Brčko distrikta, kako bi se ocijenila primjena zakona u praksi.

Analiza izvora je urađena tematski, s fokusom na sljedeće teme: analiza zakonodavnog okvira koji je relevantan za razvod i povjeru djece; manipulacija djecom u visokokonfliktnim razvodima; institucionalni izazovi u osiguravanju prava djece, uključujući izdavanje putnih dokumenata i reguliranje međunarodnih otmica, te praktična iskustva u identificiranju zajedničkih obrazaca osoba u visokokonfliktnim razvodima, čime se omogućava dublje razumijevanje izazova s kojima se suočavaju institucije i porodice.

Međunarodni standardi i domaći zakonodavni okvir za zaštitu prava djece u konfliktnim razvodima

Visokokonfliktni razvodi predstavljaju izuzetno složene pravne situacije u kojima je primarni fokus na zaštiti prava djece. U tom procesu od ključne važnosti je efikasna međuinstitucionalna saradnja, koja uključuje centre za socijalni rad, sudove, policiju, zdravstvene ustanove, nadležna ministarstva, kao i Instituciju ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine. Osnovni cilj ovih institucija je da se osigura provođenje ključnog principa u zaštiti prava djeteta - najbolji interes.

U slučaju razvoda, briga o djetetu i pitanje starateljstva predstavlja ključni faktor pri donošenju odluka. Nadležnost za pružanje stručne pomoći, zaštite prava i interesa djeteta i ostalih članova porodice, kao i za rješavanje porodičnih sporova i poremećenih porodičnih odnosa, pripada centru za socijalni rad kao organu starateljstva, sudu i ovlaštenoj osobi za posredovanje. Centar za socijalni rad ima primarnu odgovornost za stručnu podršku i zaštitu porodice, posebno djeteta, dok sud donosi obavezujuće odluke u složenijim slučajevima kada je potrebna pravna intervencija. Osoba ovlaštena za posredovanje pruža pomoć u mirnom rješavanju sukoba između članova porodice s ciljem postizanja dogovora koji je u najboljem interesu svih uključenih, posebno djece. Precizne nadležnosti i procedura u vezi s donošenjem odluka su definirane u porodičnim zakonima.

Pri određivanju najboljeg interesa djeteta uzima se u obzir niz faktora, kao što su kvalitet emocionalne veze između roditelja i djeteta, sposobnost roditelja da zadovolje fizičke, emocionalne i obrazovne potrebe djeteta, te mogućnost održavanja stabilnog okruženja u kojem dijete može nesmetano rasti i razvijati se. Postizanje sporazuma između supružnika, odnosno bivših supružnika, u slučajevima visokonfliktnih razvoda braka uglavnom nije moguća, budući da su odnosi toliko poremećeni da je zajednička briga o djetetu teško izvodiva.

Domaći zakonodavni okvir temelji se na međunarodnim standardima i konvencijama koje obavezuju državu i njene institucije da zaštite prava djeteta u skladu s najvišim mogućim standardima, te ćemo ovdje najprije obuhvatiti međunarodne standarde relevantne za ovu temu. Stoga je procjena stanja prava djece u visokonfliktnim razvodima izvršena u skladu s načelima i standardima utvrđenim u međunarodnim i regionalnim konvencijama.

Najrelevantniji međunarodni dokumenti su: Konvencija o pravima djeteta, Konvencija o nadležnosti, priznavanju, izvršenju i saradnji u pogledu roditeljske odgovornosti i mjera za zaštitu djece; Konvencija o građansko-pravnim aspektima međunarodne otmice djece, Evropska konvencija o kontaktima s djecom, te Konvencije o ostvarivanju alimentacijskih zahtjeva

u inostranstvu. Ove konvencije pružaju čvrst pravni okvir za zaštitu prava djeteta, osiguravajući dosljednost i efikasnost u pravnim postupcima koji uključuju djecu.

UN Konvencija o pravima djeteta (1989) predstavlja ključni dokument koji određuje pristup dječijim pravima u međunarodnom pravu. Ona propisuje da najbolji interes djeteta mora biti osnovni princip u svim postupcima koji uključuju djecu. U članu 3. Konvencija navodi da “u svim akcijama u vezi s djecom, bez obzira na to poduzimaju li ih javne ili privatne društvene institucije, sudovi ili zakonski organi, najbolji interes djeteta bit će od naročitog značaja”. Ova obaveza je uključena u Ustav Bosne i Hercegovine, što znači da je država obavezna primjenjivati ove standarde u zakonodavstvu i implementirati ih u praksu. U skladu s prethodno navedenim članom, član 9. Konvencije propisuje da će se države-potpisnice pobrinuti da dijete ne bude odvojeno od roditelja protiv svoje volje, osim u slučajevima kada nadležne vlasti, u skladu s važećim zakonima i procedurama, odluče da je takvo odvajanje u najboljem interesu djeteta. Ova odluka može biti neophodna u situacijama kada roditelj zlostavlja ili zanemaruje dijete ili kada roditelji žive odvojeno, pa je potrebno odlučiti o mjestu stanovanja djeteta. Države su dužne poštovati pravo djeteta koje je odvojeno od jednog ili oba roditelja na održavanje redovnih ličnih veza i neposrednog kontakta s oba roditelja, osim u slučajevima kada je to protivno najboljem interesu djeteta. U tom smislu su države obavezne poduzeti mjere protiv nezakonitog odvođenja i nevraćanja djeteta iz inostranstva. Konvencija u članu 18. definira roditeljske odgovornosti, te je u tom predviđeno da će se države-potpisnice nastojati što više mogu osigurati priznanje načela da oba roditelja u osnovi imaju zajedničku odgovornost za podizanje i razvoj djeteta. U segmentu ostvarivanja izdržavanja za dijete, Konvencijom je u članu 27. stavu 4. propisana obaveza država-potpisnica da poduzimaju sve odgovarajuće mjere kako bi osigurale da dijete dobije izdržavanje od roditelja ili drugih osoba koje imaju finansijsku odgovornost za dijete (UN Konvencija o pravima djeteta, 1989).

Primjena Konvencije o nadležnosti, priznavanju, izvršenju i saradnji u pogledu roditeljske odgovornosti i mjera za zaštitu djece, kao i Konvencije o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece, donosi posebne izazove u BiH, koja ima kompleksan pravni i administrativni okvir zbog svoje složene političke strukture. Ove konvencije su ključne u slučajevima kada roditelji ili staratelji žive u različitim državama ili kada dolazi do međunarodne otmice djece. U takvim situacijama, socijalni radnici moraju biti upućeni u međunarodne pravne procedure, ali i u domaće zakonske okvire koji su usklađeni s međunarodnim standardima. Konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djeteta ima za cilj osigurati što hitniji povratak djece nezakonito odvedene ili zadržane u nekoj državi.

Konvencija o ostvarivanju kontakata s djecom u članu 4. definira da će dijete i njegovi roditelji imati pravo na ostvarivanje i održavanje redovnijih međusobnih kontakata, koji mogu biti ograničeni ili isključeni samo ako je to u najboljem interesu djeteta. Ako nije u najboljem interesu djeteta da se kontakt s jednim od njegovih ili njenih roditelja odvija bez nadzora, razmotrit će se mogućnost ostvarivanja kontakta pod nadzorom ili nekih drugih oblika kontakata s tim roditeljem. Prilikom rješavanja sporova o kontaktima, član 7. Konvencije propisuje da će pravosudni organ poduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi se osiguralo da oba roditelja budu obaviještena o važnosti uspostave i održavanja kontakata s njihovim djetetom, kako za njihovo dijete, tako za njih same, kako bi poticalo roditelje i druge osobe koje su u porodičnoj vezi s djetetom da postignu prijateljski dogovor u vezi s kontaktima, posebno korištenjem porodičnog posredovanja i drugih postupaka za rješavanje sporova.

Konvencija za ostvarivanje alimentacijskih zahtjeva u inostranstvu pruža važan međunarodni okvir za zaštitu prava djece u situacijama kada obveznik alimentacije živi u drugoj zemlji. Ovaj instrument olakšava saradnju između država u priznavanju i provođenju sudskih odluka o izdržavanju, omogućavajući porodicama brži i jednostavniji pristup pravnoj i materijalnoj podršci.

Svrha Konvencije je da osigura stabilnost i sigurnost djece mehanizmima koji osiguravaju redovnu naplatu alimentacije, čime se smanjuje rizik od ekonomske nesigurnosti za porodice koje se suočavaju s izazovima u međunarodnom kontekstu.

Porodični zakoni u entitetima Federacija BiH i Republika Srpska, kao i u Brčko distriktu BiH, zahtijevaju obavezno posredovanje, odnosno mirenje prije formalnog razvoda kada su u pitanju roditelji s maloljetnom djecom. Ovi zakoni propisuju ulogu centara za socijalni rad u pružanju podrške porodicama i u zaštiti prava i interesa djece. Na ovaj način se osigurava primjena principa iz međunarodnih konvencija u domaćem zakonodavstvu i profesionalnoj praksi. Centri za socijalni rad su odgovorni za provođenje postupaka posredovanja (Porodični zakon FBiH), odnosno mirenja (Porodični zakon RS i Porodični zakon Brčko distrikt BiH), implementaciju i praćenje najboljeg interesa djeteta, te nadzor nad provođenjem sudskih odluka koje se odnose na vršenje roditeljske dužnosti i obaveze starateljstva.

Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (2005) propisuje da roditelji maloljetne djece moraju proći postupak obaveznog posredovanja s ovlaštenom osobom prije formalnog pokretanja postupka razvoda. Primarni cilj je postići sporazum o ključnim aspektima starateljstva i brige o djetetu nakon razvoda kako bi se minimizirali negativni segmenti razvoda na djetetovo emocionalno i psihosocijalno blagostanje.

Pored toga, ovlaštena osoba će informisati roditelje o posljedicama razvoda, s posebnim naglaskom na utjecaj koji razvod može imati na djecu, nastoji pomoći u smanjenju sukoba i napetosti između roditelja, stavljajući fokus na njihove roditeljske odgovornosti. Zakon dodatno naglašava da, ukoliko dijete ne živi s jednim od roditelja, ima neotuđivo pravo na održavanje redovnih i ličnih kontakata s roditeljem s kojim ne živi, osim u slučajevima kada bi takvi kontakti bili u suprotnosti s djetetovim najboljim interesom (Porodični zakon FBiH, 2005). Ova odredba osigurava da se djetetov odnos s oba roditelja nastavi u mjeri u kojoj to ne ugrožava djetetovu sigurnost ili dobrobit, čime se potvrđuje zaštita prava djeteta kao primarna odgovornost

oba roditelja i nakon razvoda (Pravilnik o postupku posredovanja, 2006). Dijete ima pravo živjeti s roditeljima. Ukoliko ne živi s oba ili s jednim roditeljem, pravo je djeteta da redovno održava lične odnose i neposredne kontakte s roditeljem s kojim ne živi, ima pravo održavati lične odnose i neposredne kontakte i s bakom i djedom, pravo na zaštitu od nezakonitog miješanja u njegovu privatnost i porodicu. U slučaju da roditelj ne živi s djetetom, dužan je održavati lične odnose i neposredne kontakte s djetetom i poštovati vezu djeteta s drugim roditeljem, ukoliko sud ne odredi drugačije.

Zakon propisuje da roditelji zajednički, sporazumno i ravnoopravno brinu o djetetu. Roditelj s kojim dijete ne živi i koji ne obavlja dužnosti ima pravo dobijati informacije od drugog roditelja o važnim stvarima koje se tiču života djeteta. Kada se ne slaže s nekim postupkom ili mjerom drugog roditelja, može se obratiti sudu, koji će u vanparničnom postupku odlučiti o prigovoru. Centri za socijalni rad imaju obavezu upozoriti roditelje na propuste i pružanje pomoći roditeljima u sređivanju njihovih socijalnih, materijalnih i ličnih prilika i odnosa, a ako interes djeteta to zahtijeva, uputit će roditelje u odgovarajuće savjetovalište. Sud je tokom izvršnog postupka obavezan štiti dijete u najvećoj mogućoj mjeri. Nakon što ocijeni sve okolnosti slučaja, odredi izvršenje oduzimanjem djeteta ili izricanjem i provođenjem novčanih ili zatvorskih kazni protiv osobe koja protivno nalogu suda odbija predati dijete ili poduzima radnje s ciljem njegovog skrivanja ili onemogućavanja provođenja odluke.

Republika Srpska ima sličan pristup u svom Porodičnom zakonu, gdje se naglašava obaveza roditelja da, prije nego što pokrenu postupak razvoda, pokrenu postupak mirenja pred organom starateljstva. Organ starateljstva ima ključnu ulogu u procjeni potreba i interesa djeteta, te u izradi preporuka i prijedloga o starateljstvu i kontaktima da bi se osigurala optimalna rješenja za dobrobit djeteta. Zakon takođe predviđa mogućnost da centar za socijalni rad, u ime maloljetnog djeteta, pokrene postupak izdržavanja kada roditelj ne ispunjava svoje obaveze (Porodični zakon RS, 2023).

Prema Porodičnom zakonu Brčko distrikta BiH, Odjel za zdravstvo i ostale usluge – Pododjeljenje za socijalnu zaštitu, kao organ starateljstva, nadležno je za zaštitu prava djeteta i članova porodice te rješavanje porodičnih sporova. Zakon uređuje prestanak braka, razloge za razvod, mirenje bračnih partnera i sporazum o zaštiti i izdržavanju djece. Organ starateljstva dužan je poduzeti mjere za zaštitu djeteta, a svi organi, organizacije i pojedinci moraju bez odlaganja prijaviti povrede dječjih prava. Odjel posreduje u mirenju i odlučuje o sporovima roditelja u vezi s roditeljskim dužnostima (Porodični zakon Brčko Distrikta BiH, 2007).

Centri za socijalni rad su dužni osigurati zaštitu djetetovih prava putem različitih intervencija, uključujući savjetodavne usluge za porodice. Međutim, kapaciteti centara su često ograničeni, a stručnjaci se suočavaju s brojnim izazovima u praksi (Šadić, 2014), što rezultira neblagovremenim intervencijama i odgovorima, te opterećenjem za djecu i roditelje, posebno za roditelja kojem je povjereno starateljstvo. Stoga je važno jačanje medijacijskih kapaciteta da bi se roditeljima omogućilo postizanje sporazuma koji su u najboljem interesu djece.

U ovakvim situacijama, uključivanje psihologa i terapeuta moglo bi pomoći u smanjenju konflikta i pružanju podrške porodicama tokom procesa posredovanja/mirenja i pregovaranja. Djeci bi, također, trebala biti pružena prilika da izraze mišljenje, u skladu s uzrastom i zrelošću, čime bi se osiguralo da su njihove potrebe i interesi u centru donošenja odluka (UN Konvencija o pravima djeteta, 1989, član 12).

Iskustva i izazovi u zaštiti prava djeteta u visokokonfliktnim razvodima

Visokokonfliktni razvodi braka predstavljaju jedan od najvećih izazova za pravosudne sisteme i socijalne institucije bez razlike na geografska i kulturološka obilježja država. Bosna i Hercegovina nije izuzetak, posebno kada se uzmu u obzir socijalni i ekonomski faktori koji dodatno kompliciraju rješavanje porodičnih sporova. Uzimajući u obzir kompleksnost razvoda braka u slučajevima kada su moguće nesuglasice među bračnim parovima,

zakonodavac u samom Porodičnom zakonu FBiH (član. 5, stav 3) navodi da, kada postoji povreda prava koja uključuje kršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda članova porodice, a posebno najboljeg interesa djeteta, pravna i fizička lica (organizacije i pojedinci) iz prethodnog stava imaju obavezu da prijave taj slučaj Instituciji ombudsmena Federacije Bosne i Hercegovine. Stoga su Ombudsmeni kroz akumulirana institucionalna iskustva, sačinili izvještaj u kojem su detaljno analizirali stanje u praksi i praktičnim primjerima kršenja prava djeteta, te dali i preporuke za unapređenje zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine je tokom 2017. godine primila inicijativu Parlamenta Federacije BiH da pripreme specijalni izvještaj o stanju jednoroditeljskih porodica, s posebnim fokusom na neizvršavanje sudskih presuda u vezi s izdržavanjem djece (Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, 2018). Prema njihovom *Specijalnom izvještaju iz 2013. godine*, djeca su često najranjivija kategorija u ovim procesima, budući da postaju *taoci* nesuglasica između roditelja (Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, 2013). U takvim situacijama, primarni zadatak nadležnih organa jeste upravo zaštita najboljeg interesa djeteta. Kako to ovaj izvještaj ističe, evidentno je da nesaradnja roditelja i destruktivno ponašanje jednog ili oba roditelja onemogućava ostvarivanje dječijih prava. Začarani krug, u koji ulaze i institucije, se nastavlja, a agonija djeteta i roditelja produžava.

Jedan od ključnih problema koje ombudsmeni prepoznaju kod visokokonfliktnih razvoda je nedostatak dosljednosti u provođenju sudskih odluka vezanih za starateljstvo, kontakte s roditeljem s kojim dijete ne živi, te izdavanje putnih isprava. Ombudsmeni su u više navrata ukazali na neujednačene prakse različitih sudskih instanci u BiH, što doprinosi pravnoj nesigurnosti i dodatnim traumama za djecu (Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, 2013). Ova pravna nesigurnost dodatno je otežana neadekvatnim resursima u centrima za socijalni rad, koji često nemaju dovoljno kapaciteta da pruže efikasnu podršku porodicama (Šadić, 2014).

Prema podacima Ombudsmena, jedan od najčešćih oblika zloupotrebe pravnog sistema u visokokonfliktnim razvodima je uskraćivanje prava na kontakt s roditeljem s kojim dijete ne živi. U izvještaju iz 2013. godine opisani su brojni slučajevi gdje roditelji koriste sudske procese kako bi sabotirali kontakte djeteta s bivšim partnerom, što rezultira ozbiljnim psihološkim i emocionalnim posljedicama za dijete. Ove prakse često dovode do roditeljskog otuđenja, gdje dijete počinje percipirati jednog roditelja kao “negativnog” na osnovu manipulacija drugog roditelja (Bernet et.al., 2010). Dugoročno, ovo može dovesti do narušenih emocionalnih veza roditelj-dijete i ozbiljnog narušavanja psihološkog i emocionalnog zdravlja djeteta.

Međunarodna iskustva ukazuju na to da sistemske promjene mogu imati pozitivan utjecaj na smanjenje negativnih posljedica visokokonfliktnih razvoda. Na primjer, u nordijskim zemljama modeli zajedničkog starateljstva pokazali su se uspješnim u smanjenju emocionalnog stresa kod djece, čak i u slučajevima visokog konflikta (Bergström, et.al. 2015). Uvođenje obaveznog savjetovanja za roditelje, kao i programi podrške za djecu, pokazali su se efikasnim u stabilizaciji porodičnih odnosa nakon razvoda.

Jedan od najozbiljnijih problema je izdavanje putnih isprava maloljetnicima, posebno u situacijama kada roditelji nisu u saglasnosti. Zakon o putnim ispravama BiH, član 18, zahtijeva saglasnost oba roditelja, osim ako sud ne odluči drugačije. Ipak, praksa pokazuje da se ovaj zakon ne primjenjuje dosljedno, što Ombudsmani prepoznaju kao faktor pravne nesigurnosti i rizika od zloupotreba. Na primjer, u jednom slučaju majka se žalila ombudsmenima, jer otac nije dao saglasnost za pasoš djetetu s kojim nema nikakav kontakt niti izdržava dijete. Sud je na kraju intervenirao i donio odluku koja je omogućila izdavanje pasoša bez saglasnosti oca, čime je dijete moglo putovati u inostranstvo (Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, 2013).

Ovakvi slučajevi ilustriraju potrebu za standardizacijom i harmonizacijom prakse među institucijama da bi se izbjegla nejednaka primjena zakona koja može dovesti do povrede prava djece.

Međunarodne otmice djece su još jedan čest problem koji ombudsmani identificiraju. U slučajevima kada jedan roditelj nezakonito odvede dijete u drugu državu neophodna je pravovremena intervencija kako bi se dijete vratilo u državu. Jedan takav primjer je i slučaj oca koji je prijavio da je bivša supruga odvela njihovo dijete u inostranstvo bez njegovog znanja, onemogućavajući kontakt. Ombudsmani su uputili slučaj Ministarstvu pravde BiH, koje je počelo postupak u skladu s međunarodnim pravom. Iako su sudovi u BiH donijeli pozitivnu odluku, koja je omogućila viđanje djeteta, strane pravosudne institucije nisu uvijek bile kooperativne, što ukazuje na izazove u primjeni međunarodnih standarda i potrebu za jačanjem međunarodne saradnje.

Problemi s alimentacijom i izdržavanjem djece, također, predstavljaju značajan izazov. U mnogim slučajevima, roditelji ne poštuju sudske odluke o alimentaciji, a sankcije se ne provode efikasno. CEDAW Komitet (2019: 3) preporučuje Bosni i Hercegovini da „osigura da očevi pravovremeno plaćaju alimentaciju, uključujući uvođenje kazne za nepoštovanje alimentacijskih obaveza“. U tom smislu, država treba da poduzme odgovarajuće mjere da bi osigurala da očevi pravovremeno ispunjavaju svoje obaveze plaćanja alimentacije za djecu i da se uvode krivične mjere protiv onih koji ne ispunjavaju svoje alimentacijske obaveze. Time se želi osigurati stabilnost i kontinuirana podrška djeci s obzirom na to da kašnjenje ili izostanak alimentacije može imati negativne posljedice na njihovo blagostanje i razvoj.

Istraživanje o samohranim roditeljima, koje je provela JU Porodično savjetovalište (Zagorac, 2015) dolazi do značajnih saznanja. Istraživanje je rađeno u 56 sarajevskih škola, na uzorku od 429 jednoroditeljskih porodica u Kantonu Sarajevo, od čega je 86% samohranih majki i 14% samohranih očeva. Naime, uočen je značajan problem odsustva kontaktiranja/viđanja drugog roditelja, što je slučaj kod trećine razvedenih parova. Alimentaciju ne plaća više od polovine (53,2%) roditelja, a razlog nije ekonomska nemogućnost osobe nego osveta bračnom partneru. Ovo istraživanje nalazi korelaciju između plaćanja alimentacije i učestalosti viđanja roditelja i djeteta. Neki drugi izvori upozoravaju da je procent neplaćanja alimentacije znatno veći i da

dostiže čak 70% (prema Ćorić, 2019). Iskustva pokazuju da se mnoge majke koje imaju primarnu brigu o djeci često odlučuju da ne traže alimentaciju od očeva koji zanemaruju roditeljsku odgovornost. Razlog tome su kompleksni birokratski zahtjevi i emocionalno i psihološko iscrpljivanje dugotrajnim procedurama. Često se dešava da samohrane majke, obeshrabrene stalnim preprekama i nedostatkom institucionalne podrške, odustaju od prava djeteta na alimentaciju, što dodatno ugrožava njihovu ekonomsku sigurnost i dobrobit djeteta.

Treba imati u vidu činjenicu da su, uglavnom, majke te koje dominantno preuzimaju brigu o djetetu, budući da se starateljstvo nad djecom pretežno dodjeljuje njima (72,7% slučajeva u FBiH, te 75% slučajeva u RS), dok očevi rjeđe dobijaju starateljstvo (22,2% slučajeva u FBiH i 18,9% u RS), ali je, ipak, zajedničko starateljstvo najmanje zastupljeno (4,7% u FBiH i 5,1% u RS) (UNFPA, 2019). Ovi podaci ukazuju na rodnu neravnopravnost u podjeli roditeljskih obaveza, a dodatno otežavajuću okolnost predstavlja činjenica da se siromaštvo, u ovim okolnostima, najčešće doživljava kao 'ženski problem' s obzirom na socioekonomske izazove s kojima se samohrane majke suočavaju (Šadić, et.al. 2020).

Uprkos postojećem zakonskom okviru, implementacija mjera u BiH ostaje izazov zbog nedostatka resursa, nedovoljne koordinacije između institucija i ekonomskih ograničenja. Samo sveobuhvatan i koordiniran pristup može osigurati zaštitu djece i smanjiti štetne posljedice visokokonfliktnih razvoda. Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH ima ključnu ulogu u ovom procesu, ali da bi bila uspješna, potrebna su dodatna ulaganja u resurse i kapacitete kako bi se zakonodavni okvir efikasno provodio u praksi.

Analiza situacije u oblasti zaštite djece u konfliktnim razvodima u Bosni i Hercegovini, bazirana na istraživanju Institucije ombudsmena za BiH iz 2013. godine, čiji su rezultati objavljeni u specijalnom izvještaju pod nazivom *Djeca u konfliktnim razvodima*, oslikava složene izazove s kojima se suočavaju institucije zadužene za socijalnu zaštitu, kao i šire društvene posljedice ovakvih razvoda na djecu. Iako su zakoni formalno usklađeni sa standardima

o dječijim pravima, njihova implementacija često zaostaje zbog sistemskih i institucionalnih prepreka. Ključni nalazi rezultata istraživanja, provedenih u 72 službe socijalne zaštite u FBiH i 61 službe u RS, ukazuju na strukturalne manjkavosti unutar sistema, gdje loša koordinacija, nedostatak resursa i preopterećenost stručnjaka predstavljaju ključne izazove. Centri za socijalni rad, koji su centralna institucija za zaštitu prava djece, često se nalaze u situaciji da im nedostaju adekvatna sredstva i ljudski resursi za efikasno obavljanje svojih profesionalnih zadataka. Posebno je zabrinjavajuće što se djeci u konfliktnim razvodima ne pruža uvijek odgovarajuća podrška u održavanju odnosa s roditeljem s kojim ne žive, dok je česta pojava da djecom manipuliraju jedan ili oba roditelja.

Jedan od ključnih problema koji je identificiran u ovom istraživanju odnosi se na provođenje sudskih odluka o izdržavanju djece i viđanju s roditeljem koji ne živi s njima. Alimentacioni dužnici često izbjegavaju svoje obaveze, bilo putem prijenosa imovine na treće osobe ili jednostavno ne prijavljujući prihode, što otežava naplatu alimentacije.

Ovo rezultira time da djeca ne dobijaju potrebnu finansijsku podršku, a nadležne institucije često ne uspijevaju naći efikasne mehanizme za izvršenje ovih obaveza. Također, izvještaj pokazuje da se u određenim slučajevima, pogotovo u međunarodnim parnicama, postupci produžavaju iznad zakonski propisanih rokova, čime se ugrožavaju najbolji interesi djeteta. Ipak, kako iskustva pokazuju, kada je “riječ o najboljem interesu djeteta” iskustva teorije i prakse, su različita. U konfliktnim razvodima brakova roditelji često nemaju isto viđenje šta bi to bio najbolji interes njihovog/e djeteta/djece. U namjeri da što više povrijede drugog roditelja, najviše štete nanose djetetu, a da toga nisu uopće svjesni. Jedna od manipulacija roditelja/ke kojem/oj dijete nije povjereno na staranje je neizvršavanje obaveze izdržavanja, što često nema veze s njegovim/njenim imovinskim statusom i radnim angažmanom.“ (Šadić et.al., 2020:56)

U ovom specijalnom izvještaju o djeci u konfliktnim razvodima, stručnjaci u centrima za socijalni rad (CSR) suočavaju se s ozbiljnim izazovima. Na primjer, 44,1% ispitanika iz FBiH i 36,5% iz RS izrazilo je nezadovoljstvo postojećim propisima vezanim za dječiju zaštitu. Također, 50% ispitanika iz FBiH i 42,3% iz RS smatra da se odluke u vezi sa zaštitom djece donose presporo, s prosječnim vremenom čekanja od jedne godine. Problem manipulacije djece u konfliktnim razvodima pojavljuje se često, s tim da 39,7% ispitanika u FBiH i 42,3% u RS ističu da se s tim problemom suočavaju redovno. Pored toga, 54,4% ispitanika iz FBiH i 51,9% iz RS navodi da je pitanje putnih isprava jedan od najčešćih problema s kojima se suočavaju.

Polovina ispitanika u FBiH i 42,3% u RS smatraju da su sudski procesi previše spori. Dugotrajnost ovih procesa, u nekim slučajevima duže od jedne godine, predstavlja značajan problem u osiguravanju prava djece. Djeca su često taoci dugotrajnih sudskih postupaka, zbog čega ne dolazi do pravovremenog rješavanja pitanja starateljstva, kontakta s roditeljima, i izdržavanja. Ispitanici su intervjuima naglašavali problem manjka sudija i administrativnih resursa, što doprinosi kašnjenju i usporava donošenje odluka koje su ključne za dobrobit djeteta. Veliki procenat ispitanika, tačnije 82,4% u FBiH i 90,4% u RS, smatra da uglavnom uspješno omogućavaju viđanje djeteta s roditeljem s kojim ono ne živi. Međutim, u praksi se suočavaju s nizom problema koji otežavaju ostvarenje ovog prava. Kao najizraženije prepreke, ispitanici navode lošu komunikaciju između roditelja, nemogućnost osiguranja adekvatnog prostora za održavanje kontakata, te neispunjavanje obaveze izdržavanja.

Također, manipulacija djetetom od strane jednog ili oba roditelja dodatno otežava uspostavu stabilnih i kvalitetnih odnosa između djeteta i roditelja. Slučajevi da djetetom manipuliraju jedan ili oba roditelja u toku konfliktnog razvoda česti su u 39,7% slučajeva u FBiH i 42,3% u RS. Većina ispitanika ocjenjuje saradnju sa sudovima i roditeljima kao uglavnom uspješnu (69,1% u FBiH i 69,2% u RS), ali postoje očigledni problemi u međuinstitucionalnoj saradnji, posebno u vezi s pravovremenim reagiranjem u slučajevima kada

su prava djeteta ugrožena. Navedeni rezultati ukazuju na strukturne slabosti sistema, uključujući preopterećenost profesionalaca u većini institucija, neadekvatno provođenje zakona, te manjak podrške u zaštiti najosjetljivijih kategorija – djece u konfliktnim razvodima.

Zaključak

Visokokonfliktnim razvodi braka ukazuje na ozbiljne pravne i institucionalne nedostatke u zaštiti prava djece. Iako je domaće zakonodavstvo u značajnoj mjeri usklađeno s međunarodnim standardima, primjena tih normi u praksi ostaje nedovoljna. Nedostatak efikasnih mehanizama provođenja sudskih odluka, neujednačena praksa među institucijama i ograničeni resursi često onemogućavaju ostvarivanje najboljeg interesa djeteta u situacijama visokokonfliktnih razvoda.

Jedan od ključnih problema je manipulacija djecom u konfliktnim razvodima, gdje djeca postaju *sredstvo* u sukobu između roditelja. Ovaj problem dodatno otežava već komplicirane pravne i socijalne procese, dok institucije često nemaju dovoljno kapaciteta da odgovore na ove izazove. Analiza relevantnih izvora ukazuje na potrebu kreiranja adekvatnih odgovora pravosudnog sistema, centara za socijalni rad i drugih relevantnih institucija čija je odgovornost zaštita prava djeteta. Izgradnja i osnaživanje institucionalnih i profesionalnih kapaciteta može značajno doprinijeti implementaciji i zaštiti prava u praksi.

Ključna preporuka je razvoj integriranih sistema podrške koji uključuju međuinstitucionalnu i međusektorsku saradnju kako bi se postigla efikasnija zaštita prava djece. Samo koordiniranim i sveobuhvatnim pristupom moguće je smanjiti dugoročne psihološke i emocionalne posljedice koje ovakvi razvodi ostavljaju na djecu i porodice. Rješavanje ovih problema mora biti strateški cilj s fokusom na najbolji interes djeteta kao centralnu vrijednost u svim pravnim i socijalnim procesima.

Literatura:

- o Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2022). *Demografski izvještaj za 2021. godinu*. Agencija za statistiku BiH. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2022/DEM_oo_2021_TB_1_BS.pdf pristupljeno 10.01.2025. godine
- o Agencija za statistiku, 2024, <https://bhas.gov.ba/Calendar/Category?id=14&page=2&statGroup=14&tabId=0&lang=hr>, 10.01.2025. godine
- o Ajduković, M., & Sladović Franz, B. (2021). *Sigurnost i dobrobit djeteta: Strukturirani pristup zaštiti djece u socijalnoj skrbi*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- o Anderson, S. R., Anderson, S. A., Palmer, K. L., Mutchler, M. S., & Baker, L. K. (2011). Defining high conflict. *The American Journal of Family Therapy*, 39 (1), 11–27. <https://doi.org/10.1080/01926187.2010.530194>
- o Anderson, E. A., et al. (2011). High-Conflict Divorce and Its Impact on Child Development. *Journal of Family Psychology*.
- o Bergström, M., Fransson, E., Hjern, A., Köhler, L., & Wallby, T. (2015). Mental health in Swedish children living in joint physical custody and their parents' life satisfaction: A cross-sectional study. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 69(8), 769–774. <https://doi.org/10.1136/jech-2014-205058>
- o Bernet, W., von Boch-Galhau, W., Baker, A. J. L., & Morrison, S. L. (2010). *Parental alienation, DSM-5, and ICD-11*. Taylor & Francis.
- o Buljan Flander, G. i Roje Đapić, M. (2020). *Dijete u središtu (sukoba) – Razvod roditelja, visoki konflikt i otuđenje: Znanost, teorija i klinička praksa*. Geromar.
- o CEDAW Komitet. (2019). Zaključne napomene o šestom periodičnom izvještaju Bosne i Hercegovine, CEDAW/C/BIH/CO/6, <https://arsbih.gov.ba/zakljucna-zapazanja-na-sesti-periodicni-cedaw/>, pristupljeno 15.10.2024.
- o Council of Europe (1996). *European Convention on the Exercise of Children's Rights*. Strasbourg: Council of Europe.
- o Council of Europe (2017). *Report on the Implementation of Family Courts and Mediation Practices*. Strasbourg: Council of Europe

- o Ćorić, E. (2019). *Alimentacioni fond kao osiguranje naplate alimentacije*. <https://eu-monitoring.ba/alimentacioni-fond-kao-osiguranje-naplate-alimentacije/>, pristupljeno 25.9. 2024.)
- o Eurostat. (2022). *Divorce rate statistics. Eurostat Statistics Explained*. https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Divorce_rate_statistics, pristupljeno 10.01.2025.godine
- o Filipović, G. & Osmak-Franjić, D. (2010). Manipulacija djecom tijekom razvoda braka ili prekida izvanbračne zajednice roditelja – iz perspektive pravobraniteljice za djecu. U: Osmak-Franjić, D. (ur.), *Djeca i konfliktni razvodi: Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava Pravobranitelja za djecu RH*. (str.61-67). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
- o Garrity, C., & Baris, M. A. (1994). Custody & visitation: Is it safe. *Family Advocate*, 17, 40.
- o Hajrović, A. (2024). *Visokokonfliktni razvodi i izazovi brige o maloljetnoj djeci* (Magistarski rad). Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka. Dostupno na <https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2024/10/Visokokonfliktni-razvodi-i-izazovi-brige-o-maloljetnoj-djeci-Amina-Hajrovic.pdf>.
- o Hetherington, E. M., & Kelly, J. (2002). *For Better or For Worse: Divorce Reconsidered*. New York: W.W. Norton & Company.
- o Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine. (2013). *Djeca u konfliktnim razvodima*. Banja Luka: Save the Children.
- o Johnston, J. R. (1994). High-conflict divorce. *The future of children*, 165-182.
- o Kasalova, P., Prasko, J., Kantor, K., Zatkova, M., Holubova, M., Sedlackova, Z., & Grambal, A. (2018). Personality disorder in marriage and partnership—a narrative review. *Neuroendocrinology Letters*, 39(3), 159-71.
- o Maljuna, I., Ajduković, M., & Ostojić, D. (2020). Obilježja prekida partnerske zajednice roditelja sa simptomima emocionalno nestabilne ličnosti. *Socijalna psihijatrija*, 48(1), 20-49.

- o Milković, M., Stojić, M., & Ćosić, I. (2021). *Postupci u konfliktnom razdvojenom roditeljstvu i tretmanske intervencije*. Društvo za psihološku pomoć.
- o Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine. (2018). *Smjernice za procjenu i utvrđivanje najboljeg interesa djeteta*. UNICEF Bosna i Hercegovina. <https://www.unicef.org/bih/izvje%C5%A1taji/smjerne-za-procjen-u-i-utvr%C4%91ivanje-najboljeg-interesa-djeteta> , pristupljeno 10.01.2025.godine
- o Perry, R., & Cooper, G. (2014). *Family Law: Legal and Social Contexts*. Oxford University Press.
- o Porodični zakon Brčko Distrikta BiH, Službeni glasnik Brčko distrikta BiH broj: 3/07.
- o Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. Službene novine FBiH, br. 35/05.
- o Porodični zakon Republike Srpske. Službeni glasnik Republike Srpske, br. 17/2023.
- o Pravilnik o postupku posredovanja pri razvodu braka. (“Službene novine FBiH”, br. 10/06). Federacija Bosne i Hercegovine, 2006. <https://fbihvlada.gov.ba/bs/page/aktuelni-zakoni> (Pristupljeno 15.9.2024)
- o Šadić, S. (2014). *Ljudska prava i socijalni rad*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
- o Šadić, S., Ždralović, A., & Emirhafizović, M. (2020). *Jednoroditeljske porodice: Mapiranje prava i potreba samostalnih roditelja/ki na području općine Centar Sarajevo*. Sarajevo: Fondacija CURE.
- o UNFPA (2019). Analiza stanja stanovništva u Bosni i Hercegovini, <https://bosniaherzegovina.unfpa.org/> , pristupljeno 10.01.2025.godine
- o UNICEF (1989). *Konvencija o pravima djeteta*. New York: Ujedinjene nacije.
- o Zagorac, A. (2015). Psihosocijalne potrebe jednoroditeljskih porodica-brošura za profesionalce. Sarajevo: KJU Porodično savjetovalište.
- o Hetherington, E.M. & Kelly, J. (2002). *For better or for worse*. New York: Norton

PRAVO DJETETA I ADOLESCENATA NA MENTALNO ZDRAVLJE: OBAVEZE DONOSITELJA ODLUKA U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM TRANSFORMACIJSKIM PROCESIMA

DŽAMNA VRANIĆ¹

Pravni fakultet Univerzitet u Sarajevu

DINO KOVAČEVIĆ²

Pravni fakultet Univerzitet u Sarajevu

Sažetak: Adolescencija je životno razdoblje obilježeno povećanjem mogućnosti, sposobnosti, aspiracija, energije i kreativnosti, ali i razdoblje velike osjetljivosti, kako je to naznačeno u Općem komentaru br. 20/2016 o provođenju prava djeteta tokom adolescencije. Adolescenti su nositelji promjena koji mogu pozitivno doprinijeti svojim porodicama i lokalnim zajednicama. Problemi s mentalnim zdravljem i psihosocijalni problemi, poput samoubistava, samoozljeđivanja, poremećaja u prehrani i depresije, najvažniji su uzroci lošeg zdravlja, morbiditeta i mortaliteta među adolescentima, a osobito među onima u osjetljivim grupama. Ti su problemi posljedica složenog međudjelovanja genetičkih i bioloških uzroka te uzroka vezanih uz ličnost i okoliš, a povećavaju ih diskriminacija, vršnjačko nasilje, socijalna isključenost kao i pritisak vezan uz fizički izgled i kulturu u kojoj se teži *savršenstvu*. Procjenjuje se da više od 11 miliona djece i mladih u dobi od 19 godina i mladih (13%) u Evropskoj uniji pati od poremećaja mentalnog zdravlja. Stope rastu s godinama od oko 2% djece mlađe od 5 godina do oko 19% mladih u dobi od 15 do 19 godina. Samoubistvo je drugi najčešći uzrok smrti među mladima u dobi od 15 do 19 u Evropskoj uniji, što čini otprilike jedan od šest smrtnih slučajeva (UNICEF, 2024). „Od ključne je važnosti da se Evropska unija oslanja na svoja nedavna postignuća u promicanju dobrobiti djece, uključujući usvajanje Strategije EU o pravima djeteta iz 2022. i Evropskog jamstva za djecu” ističe Bertrand Bainvel, predstavnik UNICEF-a u institucijama EU. Komitet za prava djeteta naglašava da države trebaju usvojiti pristup zasnovan na javnom zdravlju i psihosocijalnoj podršci, a ne prekomjernom korištenju medikamenata i institucionalizaciji. Cilj ovog rada je prikazati koji su to potrebni pravci djelovanja u bosanskohercegovačkim transformacijskim procesima, a koji moraju biti temeljeni na najboljim praksama svijeta, a posebno Evropske unije - sveobuhvatno višesektorsko djelovanje u okviru integriranih sistema za zaštitu mentalnog zdravlja adolescenata u koje moraju biti uključeni roditelji, vršnjaci, šira porodica, a i cjelokupan obrazovni sektor, koji će putem nadležnih ministarstava osigurati takve politike i strategije u pravcu efikasnog rješavanja problema.

Ključne riječi: *dijete; adolescent; pravo na zdravlje; mentalno zdravlje; donositelji odluka.*

¹ Kontakt e-mail: dz.duman@pfsa.unsa.ba

² Kontakt e-mail: d.kovacevic@pfsa.unsa.ba

Abstract: Adolescence is a life stage characterized by an expansion of opportunities, abilities, aspirations, energy, and creativity, but also a period of heightened sensitivity, as noted in General comment No. 20 (2016) on the implementation of the rights of the child during adolescence. Adolescents are agents of change who can positively contribute to their families and local communities. Mental health issues and psychosocial problems, such as suicide, self-harm, eating disorders, and depression, are significant causes of poor health, morbidity, and mortality among adolescents, especially those in vulnerable groups. These issues arise from the complex interaction of genetic and biological factors, as well as personality and environmental influences, exacerbated by discrimination, peer violence, social exclusion, and pressures related to physical appearance and societal standards of “perfection.” It is estimated that over 11 million children and adolescents aged 19 and younger (13%) in the European Union suffer from mental health disorders. The prevalence increases with age, from approximately 2% in children under 5 years old to about 19% among youth aged 15 to 19 years. Suicide is the second leading cause of death (after traffic accidents) among youth aged 15 to 19 in the European Union, accounting for approximately one in six deaths (UNICEF: 2024). “It is crucial for the European Union to build on its recent achievements in promoting child well-being, including the adoption of the EU Strategy on the Rights of the Child in 2022 and the European Child Guarantee,” emphasizes Bertrand Bainvel, UNICEF Representative to the European Union institutions. The Committee on the Rights of the Child highlights that states should adopt a public health and psychosocial support approach, rather than excessive reliance on medication and institutionalization. The aim of this paper is to outline the necessary directions of action within the transformational processes of Bosnia and Herzegovina, which must be based on global best practices, particularly those of the European Union—comprehensive, multi-sectoral actions within integrated systems for the protection of adolescent mental health, involving parents, peers, extended families, and the entire education sector. This sector will, through relevant ministries, ensure policies and strategies aimed at effectively addressing these issues.

Keywords: *child; adolescent; health; mental health; decision-makers*

Uvod

Prava djece su ljudska prava. Svako dijete treba uživati ista prava i biti u mogućnosti živjeti bez diskriminacije, odmazde ili bilo kakvog oblika prijetnji. Kako je to jasno istaknuto u Strategiji Evropske unije o pravima djeteta (COM 221/142), to je društvena, moralna i ljudska obaveza o kojoj - djeca, koja čine gotovo jednu petinu stanovništva EU i jednu trećinu u svijetu³ - i šira zajednica ovisi. To je osiguranje da sva djeca mogu ostvariti svoj potencijal i igrati vodeću ulogu u društvu. Zbog toga su zaštita i promicanje prava djeteta osnovni cilj djelovanja Evropske unije, unutar i izvan nje (*Strategija Evropske unije o pravima djeteta*, 2021). Ta prava su zagarantirana Poveljom temeljenih prava EU⁴, koja osigurava zaštitu prava djece u provedbi zakonodavstva Unije.⁵ To se odnosi na sve političke sfere i dio je osnovnih prioriteta Evropske komisije, kako je postavljeno u političkim smjernicama predsjednice Von der Leyen⁶. Opći cilj ove strategije je izgraditi najbolji mogući život za djecu u EU i širom svijeta. Ona odražava prava i ulogu djece u našem društvu. Djeca su ta koja inspiriraju i koja su na čelu podizanja svijesti o krizama uzrokovanim prirodnim i klimatskim promjenama, diskriminaciji i nepravdi. Ona su građani i lideri danas, kao što će biti lideri sutra. Ova strategija nastoji ispuniti našu zajedničku odgovornost da udružimo snage u poštovanju, zaštiti i ostvarivanju prava svakog djeteta; te zajedno s djecom gradimo zdravije, otpornije, pravednije i ravnopravnije društvo za sve (Von der Leyen, s. a.).

Dijete, koje je rođeno, dobija svoj nezavisni integritet, što znači prostornu i vremensku prisutnost. U takvoj prisutnosti ono je i dalje ovisno o svom okruženju i vezama s majkom ili drugima koji djelimično ili potpuno brinu o njemu. Tako počinje period djetinjstva.

³ Prema podacima UNICEF-a (2019).

⁴ Posebno članovima 24, 7 i 14.

⁵ Article 3(3) of the Treaty on European Union (TEU) establishes the objective for the EU to promote the protection of the rights of the child. Article 3(5) TEU sets forth that in its relations with the wider world, the Union shall contribute to (...) the protection of human rights, in particular the rights of the child.

⁶ Član 3. stav 3. Ugovora o Evropskoj uniji (TEU) utvrđuje cilj EU-a da promiče zaštitu prava djeteta. Član 3. stav 5. propisuje da Unija u svojim odnosima sa svijetom pridonosi (...) zaštiti ljudskih prava, a posebno prava djeteta (Von der Leyen s. a.).

Pojmom djetinjstvo određeno je vrijeme ljudskog života od rađanja do stjecanja sposobnosti za samostalno i odgovorno odlučivanje o svim dilemama koje život nameće. Djetinjstvo je ključna etapa u životu koja određuje buduće fizičko i mentalno zdravlje. Međutim, problemi s mentalnim zdravljem djece rašireni su, a brojni faktori ga narušavaju. Gotovo 20% djece u svijetu suočava se s problemima u vezi s mentalnim zdravljem koji onemogućavaju optimalan razvoj i obrazovanje.

Odgovornost za zdravlje djeteta iz perspektive teorijskih koncepata

Jedno od najznačajnijih teorijskih pitanja u porodičnom pravu općenito jeste: gdje su granice palete pravnih odnosa koja se označava kao roditeljska odgovornost? (Duman, 2019) Ili, drugačije rečeno, gdje završava roditeljsko odlučivanje? Kakav je utjecaj dječije autonomije na roditeljsko odlučivanje? Prvo pitanje koje se u vezi s ovim postavlja jeste: da li se roditeljska prava pretežno izvode iz njihove obaveze ili obuhvataju i lične interese roditelja.

Kao prvi slučaj u kojem su određene granice roditeljske odgovornosti/roditeljskih odgovornosti u literaturi se navodi slučaj *Gillick v West Norfolk and Wisbech AHA and department of Health and Social Security* (1986). Postupak je pokrenula majka djevojčice mlađe od 16 godina, tvrdeći da ljekar bez dozvole roditelja njenoj kćerki nije smio propisati upotrebu kontracepcijskih sredstava. Međutim, Gornji dom Parlamenta je, dvotrećinskom većinom, podržao ljekare u namjeri da populariziraju i prošire upotrebu proizvoda za kontracepcijsku zaštitu. Odbijajući argumente gospođe Gillick, Gornji dom je zauzeo stav da šesnaestogodišnja djevojčica može koristiti kontracepcijsku zaštitu i da joj ljekar može propisati tu zaštitu, bez dozvole ili saznanja o tome njenih roditelja. Ovom odlukom su u potpunosti prekršena pravila o tome da je roditeljska vlast apsolutna ili da su dječije intelektualne sposobnosti irelevantne. Pri donošenju odluke prevagnulo je mišljenje lorda Denninga, koji je smatrao da je roditeljsko pravo pravo u iščezavanju, koje će sudovi sve manje suprotstavljati željama djeteta, utoliko rjeđe što je dijete starije.

Dvadeset godina kasnije, Vrhovni sud je (u predmetu *R (Axon) v Secretary of State for Health (Family Planning Association intervening)*) postavio slično pitanje (o autonomiji djeteta), ali sada u kontekstu pitanja savjetovanja i tretmana abortusa. Majka, gospođa Axon, tražila je da se utvrdi da ljekari nemaju obavezu o diskreciji s pacijentom, osim u slučaju ugroženosti fizičkog ili mentalnog zdravlja pacijenta. Naime, ona je tražila od ljekara informaciju o tome da li su njene dvanaestogodišnja i petnaestogodišnja kćerka tražile abortus, a uz to je tvrdila i da je slučaj *Gillick* pogrešno protumačen. Međutim, dobila je odgovor da je rješenje slučaja *Gillick* bio i ostao generalni stav prema svim oblicima medicinske zaštite ili liječenja, pa tako i prema abortusu.

Ovakva stajališta potkrijepljena su i sljedećim iskazima (Silber J):

„Pravo mladih ljudi da donose sopstvene odluke o svojim životima, čak i nauštrb shvatanja njihovih roditelja, postaje sve važnije i prihvaćenije stajalište u budućem razumijevanju porodičnog života.” „Svako pravo vezano za porodični život o kojem odlučuje roditelj, iščezava kako dijete postaje starije i počinje razumijevati posljedice različitih odluka i izbora koje samo donosi ili odabire.”

Ako se za određene maloljetnike smatra da su sposobni, njihovi autonomni interesi trebali bi nositi mogućnost ograničenja obima roditeljske odgovornosti. Obim će ovisiti o procjeni sposobnosti djece u vezi s donošenjem odluke o medicinskom tretmanu. Dok sposobna djeca mogu prihvatiti tretman bez potrebe da njihovi roditelji budu obaviješteni o toj odluci, svako odbijanje da se tretman prihvati može biti presuđeno odlukom nadležnog organa ili saglasnošću nositelja roditeljske odgovornosti. Postoje dokazi da to može biti dovedeno u pitanje uz pozivanje na ljudska prava koja odgovaraju autonomnim interesima mlade osobe. To ima naročitu snagu u slučaju iskusnog djeteta pacijenta koje boluje od hronične bolesti gdje tretman može dati ograničen uspjeh i/ili je sam tretman vrlo mučan.

Zanimljiv je slučaj u kojem je država Virginia u Sjedinjenim Američkim Državama donijela zakon kojim se dopušta roditeljima djeteta od četrnaest godina ili više s uvjetima ugroženog života, da odbiju medicinski preporučeni tretman – kada su i roditelji i dijete zajedno donijeli odluku, kada je dijete dovoljno zrelo da ima osnovano mišljenje o tome tretmanu, kada su i drugi tretmani razmotreni, te oni vjeruju *bona fide* da je njihov izbor u skladu s najboljim interesom djeteta (Code of Virginia, 2007).

U skladu s tim, postoji neizbježni Soritesov problem (1997/2018) koji se mora uzeti u obzir. Soritesov problem ili problem skoka je klasični filozofski problem presuđivanja kada je jedna pojava dostigla prijelaz u drugu, a kada prijelaz uključuje male narastajuće promjene. Tako, u kojoj tačci razvijajuće dijete dostiže ono stanje u kojem zaslužuje poštovanje koje odgovara punim sposobnostima odrasle osobe? To nije samo filozofska zagonetka, već pitanje koje pogađa u srce debate o odnosu pristanka ili saglasnosti djeteta. Na najnižem nivou, roditelji, zdravstveni stručnjaci i pravo trebali bi osigurati da proces donošenja odgovarajuće odluke bude takav da na najbolji način štiti dostojanstvo i autonomiju djece, tako da su te odluke donijete na osnovi saglasnosti s punim uvidom u okviru ljudskih prava koja odlučnije prilaze interesima djece.⁷

Iako su odgovornost roditelja i odgovornost djeteta pravno različiti koncepti, podsticanje djeteta u okviru odgovornog roditeljstva na preuzimanje različitih odgovornosti najadekvatniji je način njegovog usmjeravanja prema njegovom najboljem interesu koji će biti integriran u njegov svjetonazor, znanja i vještine te u njegovu uključenost u mrežu društvenih odnosa.

Neupitno je da su odgovornosti roditelja i prava djece ključni koncepti za ostvarivanje prava djece na zdravlje, međutim, to ne oslobađa države od pružanja garancije za zaštitu.⁸ Komitet za prava djeteta naglašava da adolescenti, budući da postepeno gube zaštitu koju im pružaju nositelji roditeljske odgovornosti, a uz to su i relativno neiskusni i nemoćni, mogu postati

⁷ Vidjeti, naprimjer, Diekema (2004).

⁸ Vidjeti: Konvencija o pravima djeteta, čl. 32-39.

izloženi povredama svojih prava. Odbor naglašava da će zaštita biti efikasnija ako se adolescenti nauče da prepoznaju moguće rizike i ako se izrade i provedu programi za njihovo smanjenje (General comment No. 20/2016). Iako je ostvarivanje prava djeteta prevashodna odgovornost roditelja, u kontekstu mentalnog zdravlja djece u istoj ravni je i odgovornost države koja mora nastupati kao *parens patrie*.⁹ Štiteći interese djeteta država osigurava svoju reproduktivnu ulogu osiguravajući svoju postojanje.

Promicanje, zaštita i briga o mentalnom zdravlju djece

Preambula Ustava Svjetske zdravstvene organizacije definira zdravlje pozitivno, kao potpuno tjelesno, mentalno i socijalno blagostanje, a ne samo negativno, kao odsutnost bolesti ili slabosti (International Health Conference, 2002). Nakon toga, više internacionalnih mehanizama afirmirali su pravo na mentalno zdravlje i osigurane strukture za njegovu zaštitu. Gotovo pola stoljeća iza toga, Generalna skupština Ujedinjenih nacija afirmirala je pravo na mentalno zdravlje i brigu, te osnovna prava osoba s poteškoćama u razvoju.¹⁰

“Kontekst je ključan: Za djecu i mlade, naročito, razumijevanje mentalnog zdravlja podrazumijeva prepoznavanje da je sam pojam usko povezan s društvenim i porodičnim vrijednostima, kulturnim normama, socijalnim očekivanjima i razvojnim sposobnostima. Na primjer, percepcije prihvatljivog ponašanja i odgovarajuće socijalne funkcionalnosti variraju, te zavise od situacije, uzrasta i kulture. Pored toga, iskustva nedaća i trauma različito se tumače u različitim kulturnim kontekstima, što utiče na razumijevanje mentalnog zdravlja. Slično tome, očekivanja vezana za sreću, lični razvoj i zadovoljstvo mijenjaju se kako djeca odrastaju i razlikuju se od zemlje do zemlje, zajednice do zajednice, a ponekad i od porodice do porodice. Kao rezultat toga, procjene mentalnog zdravlja moraju uzeti u obzir kulturne, socijalne, političke i okolišne kontekste.” (UNICEF, 2021)

⁹ Više o odgovornosti države vidjeti: Kovačević (2021).

¹⁰ Vidjeti više u: World Health Organization (2023); United Nations General Assembly (1991).

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta iz 1989. godine uspostavila je sveobuhvatan okvir koji naglašava važnost usluga mentalnog zdravlja za djecu i mlade. Konvencija nalaže državama članicama da prioritarno štite najbolje interese djece i mladih, adresirajući brojne faktore koji utječu na mentalno zdravlje, kao što su diskriminacija, nasilje i oduzimanje slobode. Konkretno, Konvencija ističe obavezu država članica da osiguraju grupu prava koja se odnose na razvoj djece i mladih, uključujući pristup zdravstvenoj zaštiti. Pored toga, Konvencija zagovara promociju fizičkog, psihičkog i socijalnog oporavka za djecu i mlade koji su bili izloženi zanemarivanju, zlostavljanju, ponižavajućem tretmanu, kažnjavanju ili traumama uzrokovanim oružanim sukobima. Također, Konvencija potvrđuje prava djece i mladih s invaliditetom na adekvatnu zdravstvenu zaštitu mentalnog zdravlja i zdravi život.

U navedenom internacionalnom pravnom instrumentu predloženo je da bi čak i vrlo mlada djeca trebala biti uključena u proces donošenja odluke, u optimalnoj mjeri. U članovima 12 i 13 Konvencije o pravima djeteta rečeno je:

„Države članice osiguravaju djetetu koje je sposobno formirati vlastito mišljenje pravo slobodnog izražavanja tog mišljenja u svim pitanjima koja su u vezi s djetetom s tim što se mišljenju djeteta posvećuje dužna pažnja u skladu s godinama života i zrelošću djeteta. U tu svrhu djetetu se posebno daje prilika da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima koji se odnose na njega bilo neposredno ili preko zastupnika ili odgovarajućeg organa na način koji je u skladu s proceduralnim pravilima nacionalnog zakona.“

„Dijete ima pravo na slobodu izražavanja koja obuhvaća i slobodu da traži, prima ili daje informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno ili pismeno ili preko štampe, putem umjetnosti ili nekog drugog medija po izboru djeteta. Ostvarivanje ovog prava može podlijegati izvjesnim ograničenjima, ali samo onima koja su određena zakonom i koja su nužna: (a) radi poštovanja prava ili ugleda drugih, ili (b) radi zaštite nacionalne sigurnosti ili javnog poretka, ili javnog zdravlja ili morala.,,

Konvencijom o pravima djeteta, u članu 24, pravo djeteta na zdravlje određeno je kao inkluzivno pravo, koje, osim pravovremenih i primjerenih preventivnih usluga, usluga promicanja zdravlja te kurativnih, rehabilitacijskih i palijativnih usluga, uključuje i pravo djece na rast i razvoj do ostvarenja najviših potencijala te na život u uvjetima u kojima, uz provođenje programa koji se bave osnovnim odrednicama zdravlja, mogu ostvariti najviši nivo zdravlja. Cjelovitim pristupom zdravlju, ostvarenje prava djece na zdravlje postavlja se u širi okvir međunarodnih obaveza vezanih uz ljudska prava.

Struktura i sadržaj Konvencije o pravima djeteta upućuju na međusobnu povezanost i jednaku važnost svih grupa prava djece, uključujući građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava. Ostvarivanjem prava na zdravlje razvijaju se djetetove mentalne, fizičke i emocionalne sposobnosti te se time stvaraju preduvjeti za realizaciju drugih prava, npr. obrazovanje, zaštita od nasilja itd.

Član 3. Konvencije nalaže da sve javne i privatne institucije koje se bave djecom, uključujući sudove, državnu administraciju i zakonodavna tijela, trebaju u svim odlukama koje se odnose na djecu kao prioritet uzeti u obzir najbolji interes djeteta. Ovo načelo primjenjuje se na sve aspekte zdravstvene zaštite, gdje bi odluke o liječenju i raspodjeli resursa trebale biti utemeljene na potrebama djece, uzimajući u obzir njihovu dob, spol, socijalno i porodično okruženje.

Komitet za prava djeteta u svom Općem komentaru br. 15/2013 o pravu djeteta na uživanje najvišeg mogućeg nivoa zdravlja (General comment No. 15/2013) razrađuje član 3. Konvencije o pravima djeteta s ciljem smanjenja nerazumijevanja i suprotstavljenih interesa između roditelja i zdravstvenih stručnjaka te potiče države članice da zaštite djecu od svih negativnih vanjskih utjecaja.

Identificirajući probleme s kojima se djeca i adolescenti širom svijeta suočavaju, Komitet za prava djeteta UN-a je 2016. godine izradio Opći komentar o provođenju prava djeteta tokom adolescencije (General comment on the implementation of the rights of the child during adolescence) koji predstavlja okvir za primjenu prava djeteta tokom perioda adolescencije.

Komitet ističe i da je taj potencijal adolescenata uvelike ugrožen, jer države stranke ne znaju koje su mjere potrebne da bi se adolescentima omogućilo uživanje njihovih prava niti ulažu u te mjere. U većini zemalja nisu dostupni podaci razvrstani prema dobi, spolu i invalidnosti na temelju kojih se kreira politika, uočavaju propusti i dodjeljuju odgovarajuća sredstva za adolescente.¹¹

UN-ov Komitet za prava djeteta naglašava da države trebaju usvojiti pristup zasnovan na javnom zdravlju i psihosocijalnoj podršci, a ne na prekomjernoj upotrebi lijekova i institucionalizaciji. Potrebno je sveobuhvatno višesektorsko djelovanje u okviru integriranih sistema za zaštitu mentalnog zdravlja adolescenata u koje su uključeni roditelji, vršnjaci, šira porodica i škole, te podrška i pomoć obučenog osoblja.¹²

U Izvještaju UNICEF-a „Stanje djece u svijetu 2021“, poziva se na posvećenost, komunikaciju i djelovanje radi promicanja dobrog mentalnog zdravlja za svako dijete, zaštite ranjive djece i brige o djeci koja se suočavaju s najvećim izazovima. Promicanje, zaštita i briga za djecu i mlade te njihovo mentalno zdravlje ima ključnu ulogu u postizanju većine od 17 Ciljeva održivog razvoja (UN SDG). Osim što se u Cilju 3 eksplicitno pozivaju Države da „osiguraju zdrav život i promiču dobrobit za sve u svim uzrastima“¹³, ciljevi održivog razvoja bave se mnogim faktorima rizika koji prijete mentalnom zdravlju djece i mladih. Uz navedeno, ciljevi usmjereni na rješavanje siromaštva, nejednakosti, prehrane, obrazovanja, rodne ravnopravnosti, održive zajednice i

11 Vidjeti više u: Vranić i Kovačević (2023).

12 Isto; o teorijskim i praktičnim raspravama vidjeti više u: Sanders, Shaw, Guez, Baur i Rudd (2009); Pearce, Dundas, Whitehead i Taylor-Robinson (2019); Huang, Cheng i Theise (2013).

13 Vidjeti više u: Furlong (2013); Kitzman (2019).

socijalne pravde također imaju odlučujuću ulogu za mentalno zdravlje djece i mladih. Svi navedeni faktori potvrđuju koliko je važno da države u svojim razvojnim politikama daju naročit značaj mentalnom zdravlju.¹⁴

Evropska unija je jedna od najpravnoopravnijih i najnaprednijih regija na svijetu. Ipak, prava djece unutar njezinih granica su ugrožena. U izvještaju *Stanje djece u Evropskoj uniji* UNICEF sažima svoje analize o dobrobiti i napretku djece u EU za period od 2019. do 2024, te identificira da EU mora osigurati da mentalno zdravlje i dobrobit djece i adolescenata imaju prioritetnu poziciju na političkom dnevnom redu u navedenom periodu (UNICEF, 2024).

UNICEF je iznio nekoliko ključnih preporuka za poboljšanje mentalnog zdravlja djece i adolescenata unutar Evropske unije:

- o Strategija mentalnog zdravlja: Razviti sveobuhvatnu, multisektorsku strategiju EU za mentalno zdravlje s jasnim ciljevima, vremenskim okvirima, budžetima i indikatorima, zahtijevajući od zemalja članica da izrade nacionalne akcijske planove prilagođene lokalnim potrebama.
- o Povećanje finansiranja: Zatražiti veće finansiranje Evropske unije za mentalno zdravlje, s fokusom na prevenciju, ranu intervenciju i usluge zasnovane na zajednici, s ciljem povećanja nacionalne potrošnje na mentalno zdravlje na 10% u zemljama s visokim prihodima.
- o Evropska garancija za djecu: Osigurati potpunu implementaciju Evropske garancije za djecu kako bi se omogućio besplatan pristup kvalitetnim zdravstvenim uslugama, posebno za djecu s poremećajima u mentalnom zdravlju.
- o Integracija mentalnog zdravlja u sve politike EU: Uključiti mentalno zdravlje u sve politike i programe EU kako bi se osigurao sveobuhvatni pristup.

¹⁴ Vidjeti više u: World Health Organization (s. a.); University of Oxford (s. a.).

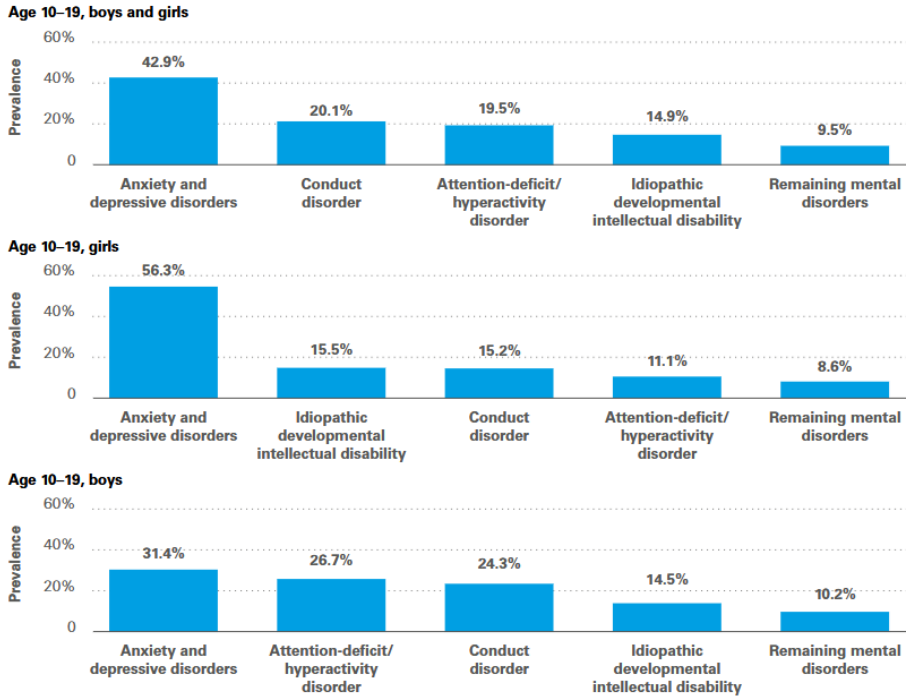
- o Borba protiv stigmatizacije: Pokrenuti inicijativu na nivou EU za smanjenje stigmatizacije, podizanje svijesti o mentalnom zdravlju i normalizaciju razgovora o mentalnom zdravlju, s prijedlogom da 2025. godina bude Evropska godina mentalnog zdravlja.
- o Poboljšanje podataka: Ojačati prikupljanje podataka o mentalnom zdravlju djece kako bi se poboljšalo praćenje i informirale politike, s tim da EU treba igrati ključnu ulogu u koordinaciji tih napora.

Ove mjere imaju za cilj učiniti mentalno zdravlje prioritetom putem sveobuhvatnih politika, povećanjem finansiranja i boljim prikupljanjem podataka da bi se podržala djeca i adolescenti širom EU (UNICEF, 2024a).

Umjesto zaključka: Obaveze donositelja odluka u bosanskohercegovačkim transformacijskim procesima

Prema podacima iz UNICEF-ovog Izvještaja iz 2024. godine o stanju u Evropskoj uniji, procjenjuje se da više od 11 miliona djece i mladih u dobi od 19 godina i mlađih (13%) u EU pati od poremećaja mentalnog zdravlja. Stope rasta s godinama, od oko 2% djece mlađe od 5 godina do oko 19% mladih u dobi od 15 do 19 godina. Samoubistvo je drugi najčešći uzrok smrti (nakon saobraćajnih nesreća) među mladima u dobi od 15 do 19 godina u Evropskoj uniji, što čini otprilike jedan od šest smrtnih slučajeva (UNICEF, 2024). Predstavnik UNICEF-a u institucijama Evropske unije kaže: „Od ključne je važnosti da se Evropska unija oslanja na svoja nedavna postignuća u promicanju dobrobiti djece, uključujući usvajanje Strategije EU o pravima djeteta iz 2022. i Evropske garancije za djecu”, ali i uz to naglašava da je neophodno da pitanja o mentalnom zdravlju, a posljedično o dobrobiti djeteta ostanu visoko na ljestvici političke agende Evropske unije za period 2024-2029.

FIGURE 1.3. Estimates of key mental disorders among adolescents globally, 2019

Note: The sum of the prevalence of individual disorders exceeds 100 per cent due to the co-morbidity between the disorders; calculations are based on these disorders: depression, anxiety, bipolar, eating, autism spectrum, conduct, schizophrenia, idiopathic intellectual disability, attention deficit/hyperactivity (ADHD) and a group of personality disorders.

Source: UNICEF analysis based on estimates from the Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME), Global Burden of Disease Study, 2019.

Na osnovu Eurochildovog izvještaja iz 2024. godine o mentalnom zdravlju djece, moguće je izvesti nekoliko praktičnih preporuka zasnovanih na pravi- ma za rješavanje potreba i izazova s kojima se djeca i njihove porodice suo- čavaju u evropskim zemljama. Ove preporuke za donositelje odluka temelje se na praktičnim uvidima iz 26 zemalja članica Evropske unije, pa su opširnije od prethodno prikazanih UNICEF-ovih preporuka (2024) i primjenjive su i u kontekstu Bosne i Hercegovine:

- o Ulaganje u ranu intervenciju: Kao prioritet postaviti finansiranje i resurse za programe rane intervencije koji su usmjereni na prepozna- vanje i rješavanje problema mentalnog zdravlja kod djece prije nego što eskaliraju.

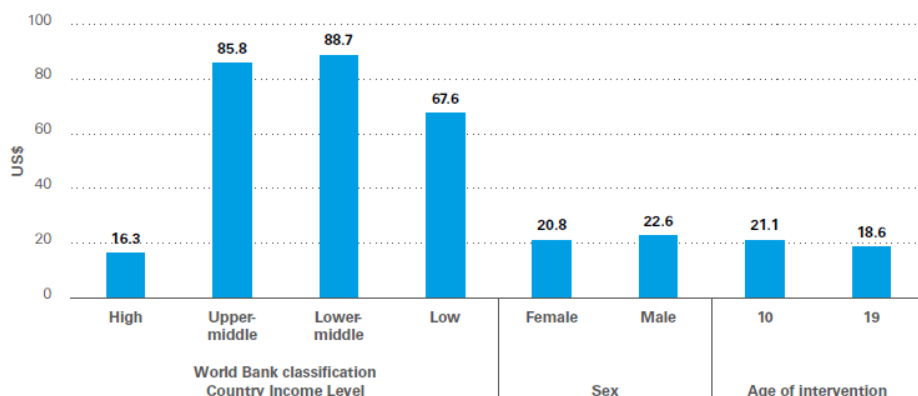
- o Proširenje pristupa uslugama: Povećati dostupnost usluga mentalnog zdravlja za djecu, uključujući smanjenje vremena čekanja za termine i poboljšanje pristupa specialistima u urbanim i ruralnim područjima.
- o Promoviranje integracije i saradnje: Podsticati saradnju između različitih sektora kao što su zdravstvena zaštita, obrazovanje i socijalne usluge da bi se pružila sveobuhvatna podrška za potrebe mentalnog zdravlja djece.
- o Promoviranje dobrobiti djece na internetu: Potreban je multisektorski pristup ovom problemu kako bi se omogućila sigurnost djece na internetu, te implementirati snažne politike i regulative na nacionalnom nivou koje se moraju baviti štetnim efektima digitalnih dizajna i usluga na mentalno zdravlje djece. Promovirati digitalnu pismenost djece i osnažiti djecu, njihove roditelje i učitelje potrebnim vještinama za sigurno snalaženje u *online* okruženju.
- o Borba protiv stigmatizacije: Implementirati kampanje za smanjenje stigmatizacije koje se odnose na mentalne zdravstvene probleme, kako među djecom i njihovim porodicama, tako i u društvu uopće. Edukacija i programi podizanja svijesti mogu pomoći u normalizaciji razgovora i percepcije o mentalnom zdravlju.
- o Poboljšanje prikupljanja podataka i praćenja: Poboljšati napore u prikupljanju podataka kako bi se bolje razumjele prevalencija i trendovi mentalnih zdravstvenih problema među djecom. Ovi podaci mogu pomoći pri donošenju informiranih odluka o politici i raspodjeli resursa.
- o Jačanje obuke i edukacije: Pružiti obuku i edukaciju zdravstvenim radnicima, učiteljima i roditeljima za prepoznavanje, rješavanje i podršku mentalnim potrebama djece na efikasan i pravovremen način.
- o Povećanje finansiranja: Alocirati dodatna finansijska sredstva za podršku uslugama mentalnog zdravlja za djecu, uključujući sredstva za osoblje, objekte i programe informiranja i širenja usluga.
- o Osnaživanje djece: Uključiti djecu u procese donošenja odluka u vezi s njihovom mentalnom zdravstvenom zaštitom i podrškom, osiguravajući da se njihov glas čuje i da se njihove potrebe postavljaju u prvi plan.

- o Rješavanje pitanja ravnopravnosti i pristupa: Implementirati politike i inicijative usmjerene na smanjenje nejednakosti u pristupu uslugama mentalnog zdravlja, posebno za marginalizirane i ranjive populacije, koje su specifične za svaku državu članicu.
- o Praćenje i evaluacija napretka: Uspostaviti mehanizme za praćenje i evaluaciju efikasnosti inicijativa i intervencija u oblasti mentalnog zdravlja za djecu, prilagođavajući strategije prema potrebi kako bi se osigurali pozitivni rezultati.

Za bosanskohercegovačke transformacijske procese, a u funkciji ovoga rada, naročito je važno ukazati na rezultate UNICEF-ove analize iz 2021. koji prikazuju da intervencije u školama koje se bave anksioznošću, depresijom i suicidom donose povrat na ulaganje od 21,5 USD za svaki uloženi 1 USD tokom 80 godina. Još važnije, ulaganje u napore za zaštitu i promociju mentalnog zdravlja može spasiti djecu i mlade od mentalnih zdravstvenih stanja i dugoročnih životnih posljedica koje takva stanja izazivaju.

Tabela 2: UNICEF, The State of the World's Children, 2021: 47
dcdcd

FIGURE 1.9. Return on investment in school-based adolescent mental health interventions, in US\$

Source: RTI International, "The Return on Investment for School-based Prevention of Mental Health Disorders", background paper for *The State of the World's Children 2021*, United Nations Children's Fund, May 2021.

U Zaključnim zapažanjima Komiteta za prava djeteta o kombiniranom petom i šestom periodičnom izvještaju Bosne i Hercegovine (CRC/C/BIH/CO/5-6) iz 2019. godine, Komitet izražava zabrinutost zbog nedovoljne primjene principa *najbolji interes djeteta* i *poštovanje mišljenja djeteta* u praksi na svim nivoima u Bosni i Hercegovini. S obzirom na to da je najbolji interes djeteta materijalno pravo i interpretativno pravno načelo, sve aktivnosti vezane za implementaciju Konvencije o pravima djeteta moraju biti u skladu s ovim principom. U praktičnom smislu to podrazumijeva da donositelji odluka, kao i akteri odgovorni za njihovu realizaciju, od izrade zakonskog okvira za mentalno zdravlje djece i adolescenata, preko ekonomskih i socijalnih planova, do odgovornog budžetiranja, trebaju biti rukovođeni ovim principom.¹⁵

¹⁵ O neuvažavanju principa u kontekstu mentalnog zdravlja djece i adolescenata u Bosni i Hercegovini vidjeti: *Bosnia and Herzegovina - Health Indicators* (s. a.).

Literatura:

- o Bosnia and Herzegovina - Health Indicators. (s. a.). Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://data.humdata.org/dataset/who-data-for-bih>
- o Code of Virginia. 2007. Pristupljeno 10. 1. 2025. (<https://law.lis.virginia.gov/vacode/title63.2/chapter1/section63.2-100/>)
- o Diekema, D. S. (2004). Parental Refusals of Medical Treatment: The Harm Principle as Threshold for State Intervention. *Theoretical Medicine* 25, 243–264.
- o Duman, Dž. (2019). *Uvod u roditeljsku odgovornost*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- o Duman, Dž. (2019a). *Ostvarivanje roditeljskog staranja - suvremeni pravni okvir*. [Doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet]
- o Eurochild. (2024). *Children’s Mental Health across Europe*. Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://eurochild.org/uploads/2024/05/Sub-report-Mental-Health-2024.pdf>
- o *Europski okvir za djelovanje u području mentalnog zdravlja i dobrobiti: zajedničko djelovanje u području mentalnog zdravlja i dobrobiti 2013.– 2016.* 2013. Pristupljeno 10. 1. 2025. (<https://mentalhealthandwellbeing.eu/the-joint-action/>)
- o Feinberg, J. (1980). *Rights, justice, and bounds of liberty*. Princeton: Princeton University Press.
- o Furlong, M. et al. (2013). Cochrane Review: Behavioural and cognitive-behavioural group-based parenting programmes for early-onset conduct problems in children aged 3 to 12 years. *Evidence-Based Child Health*, 8(2), 318–692.
- o *General comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard* CRC/C/GC/12. Pristupljeno 7. 10. 2024. <https://www.refworld.org/legal/general/crc/2009/en/70207>
- o *General comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health*. <https://www.refworld.org/docid/51ef9e134.html> Pristupljeno 7. 10. 2023.

- o *General comment No. 20 on the implementation of the rights of the child during adolescence* (2016) CRC/C/GC/20. Pristupljeno 7. 10. 2024. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g16/404/44/pdf/g1640444.pdf>.
- o General comment No. 7 (2005): Implementing Child Rights in Early Childhood CRC/C/GC/7/Rev.1. Pristupljeno 7. 10. 2024. <https://www.refworld.org/legal/general/crc/2006/en/40994>
- o *Gillick v. West Norfolk and Wisbech*. (1986). Pristupljeno 6. 10. 2023. (http://www.hrcr.org/safrica/childrens_rights/Gillick_WestNorfolk.htm;
- o Huang, K.-Y., Cheng, S., i Theise, R. (2013). School Contexts as Social Determinants of Child Health: Current Practices and Implications for Future Public Health Practice. *Public Health Reports*, 128(suppl 3):21-28. doi:10.1177/003335491312865304
- o Huntington, C., i Scott, E. S. (2020). "Conceptualizing legal childhood in the twenty-first century." *Michigan Law Review*, 118(7):1371-1458.
- o International Health Conference. (2002) . "Constitution of the World Health Organization. 1946." *Bulletin of the World Health Organization*, 80(12) : 983–984. Pristupljeno 11. 10. 2024. <https://iris.who.int/handle/10665/268688>
- o Kitzman, H., et al. (2019). Prenatal and Infancy Nurse Home Visiting and 18-year Outcomes of a Randomized Trial, *Pediatrics*, 144(6), e20183876.
- o Konvencija o pravima djeteta. Pristupljeno 11. 10. 2024. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc-2013031807224360cro.pdf
- o Kovačević, D. (2021). *Država kao parens patriae: javni interes i roditeljska odgovornost: završni rad*. [Završni rad, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet].
- o Pearce, A., Dundas, R., Whitehead, M., i Taylor-Robinson, D. (2019). Pathways to inequalities in child health. *Archives of disease in childhood*, 104(10): 998-1003.

- o Povelja temeljnih prava Evropske unije. (2016). *Službeni list Evropske unije* C 202/389. Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016P/TXT>
- o R (Axon) v. Secretary of State for Health. (2006). Pristupljeno 6. 1. 2024.
- o Re W. (1993). Pristupljeno 8. 10. 2023. <http://apt.rcpsych.org/content/7/2/150.full>; <http://www.familylawweek.co.uk/site.aspx?i=ed308>
- o Sanders, L., Shaw, S. J., Guez, G., Baur, B., i Rudd, R. (2009). Health literacy and child health promotion: implications for research, clinical care, and public policy. *Pediatrics*, 124(Supplement 3): S306-S314.
- o Smjernice za procjenu i utvrđivanje najboljeg interesa djeteta. 2018. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine.
- o Sorites Paradox. (1997/2018). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://plato.stanford.edu/entries/sorites-paradox/>
- o *Strategija Evropske unije o pravima djeteta*. (2021). Brussels: European Commission. COM(2021) 142 final. Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0142>
- o UNICEF. (2019). *The State of the World's Children 2019: Statistical tables*. Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://data.unicef.org/resources/dataset/sowc-2019-statistical-tables/>
- o UNICEF. (2021). *The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, protecting and caring for children's mental health*. New York: UNICEF. Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://www.unicef.org/media/114636/file/SOWC-2021-full-report-English.pdf>
- o UNICEF. (2024). *The State of Children in the European Union*. New York: UNICEF. Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://www.unicef.org/eu/reports/report-state-children-european-union>
- o UNICEF. (2024a). *Policy brief 2: Child and adolescent mental health: The State of Children in the European Union 2024*. Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://www.unicef.org/eu/media/2576/file/Child%20and%20adolescent%20mental%20health%20policy%20brief.pdf>

- o United Nations General Assembly. (1991). Principles for the Protection of Persons with Mental Illness and the Improvement of Mental Health Care, A/RES/46/119. Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-protection-persons-mental-illness-and-improvement>
- o University of Oxford, Department of Social Policy and Intervention. (s. a.). *Parenting for Lifelong Health: A suite of parenting programmes to prevent violence*. Oxford: University of Oxford. Pristupljeno 10. 1. 2025. <https://www.spi.ox.ac.uk/parenting-for-lifelong-health-a-suite-of-parenting-programmes-to-prevent-violence>
- o von der Leyen, Ursula. (s. a.). *Ambicioznija Unija: Moj plan za Europu: Političke smjernice za sljedeću Europsku komisiju 2019.–2024.* Pristupljeno 10. 1. 2025. https://commission.europa.eu/document/download/063d44e9-04ed-4033-acf9-639ecb187e87_hr?filename=political-guidelines-next-commission_hr.pdf
- o Vranić, Dž., i Kovačević, D. (2023). Pravo djeteta na zdravlje: nužnost zajedničkog djelovanja. *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, 12(2), 59-72.
- o World Health Organization. 2023. *Public health milestones through the years*. Geneva: WHO. Pristupljeno 10. 1. 2025. (<https://www.who.int/campaigns/75-years-of-improving-public-health/milestones#year-1945>)
- o World Health Organization. s. a. *Parenting for lifelong health: A suite of parenting programmes to prevent violence*. Geneva: WHO. Pristupljeno 10. 1. 2025. (www.who.int/teams/social-determinants-of-health/parenting-for-lifelong-health).

ZASTUPLJENOST CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA U STUDIJSKIM PROGRAMIMA ODSJEKA ZA SOCIJALNI RAD NA UNIVERZITETU U SARAJEVU - FAKULTETU POLITIČKIH NAUKA

EHLIMANA SPAHIĆ¹

Odsjek za politologiju Fakultet političkih nauka Univerzitet u Sarajevu

Sažetak: Analiza globalnih razvojnih izazova i problema sadržanih u ciljevima održivog razvoja dobija na značaju u visokom obrazovanju. Najčešće se analiziraju svakodnevne poslovne prakse univerziteta kao i zastupljenost ciljeva održivog razvoja u studijskim programima. Ovaj rad predstavlja nastavak istraživanja o zastupljenosti ciljeva održivog razvoja u studijskim programima Univerziteta u Sarajevu - Fakulteta političkih nauka. Inicijalno istraživanje (Spahić i Čustović, 2023) obuhvatilo je sve studijske programe prvog ciklusa prema nastavnom planu i programu inoviranom 2019. godine. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da Odsjek za socijalni rad ima trinaest matičnih predmeta u kojima su zastupljeni ciljevi održivog razvoja, a od sedam zajedničkih predmeta samo dva predmeta nemaju zastupljene ciljeve održivog razvoja. Dominantno zastupljeni ciljevi su SDG 10 i SDG 17, a značajnu zastupljenost imaju i ciljevi SDG 1, SDG 3 i SDG 4. Navedeni rezultati istraživanja i u tu svrhu kreirane metodologije korišteni su za analizu studijskog programa drugog ciklusa. Rezultati ovog istraživanja pokazali su da na drugom ciklusu studija Odsjeka za socijalni rad od petnaest predmeta, deset ima zastupljene ciljeve održivog razvoja. U predmetima koji imaju zastupljene ciljeve održivog razvoja dominantno su zastupljeni ciljevi SDG 3, SDG 1, SDG 16, SDG 4, SDG 5, SDG 8, SDG 10 i SDG 11. Cilj ovog nastavka istraživanja je kreirati holistički pregled zastupljenosti ciljeva održivog razvoja u studijskim programima prvog i drugog ciklusa Odsjeka za socijalni rad, te naglasiti značaj integriranja ovih ciljeva u studijske programe i obrazovanje socijalnih radnika.

Ključne riječi: *ciljevi održivog razvoja; studijski program; ishodi učenja; znanja; vještine; kompetencije; tematske cjeline.*

¹ Kontakt e-mail: ehlimana.spahic@fpn.unsa.ba

Abstract: Analyzing global development challenges and problems contained in sustainable development goals is gaining importance in higher education. The daily business practices of the university are often analyzed, as well as the presence of sustainable development goals in study programs. This article is a continuation of research on the presence of sustainable development goals in the University of Sarajevo - Faculty of Political Sciences study programs. The initial research (Spahić and Čustović, 2023) included all study programs of the first cycle according to the curriculum and program innovated in 2019. The results of this research indicate that the Department of Social Work has thirteen core courses in which sustainable development goals are present, and out of seven common courses, only two courses do not have sustainable development goals. The dominantly present goals are SDG 10 and SDG 17, while SDG 1, SDG 3, and SDG4 have significant representation. The aforementioned research results and the methodology created for this purpose were used for the analysis of the study program of the second cycle. This research showed that in the second cycle of studies of the Department of Social Work, ten out of fifteen courses have sustainable development goals present. In the courses with sustainable development goals, the most present goals are SDG 3, SDG 1, SDG 16, SDG 4, SDG 5, SDG 8, SDG 10, and SDG 11. This continuation of the research aims to create a holistic overview of the presence of sustainable development goals in the first and second-cycle study programs of the Department of Social Work and to emphasize the importance of integrating these goals into study programs and education of social workers.

Keywords: *sustainable development goals, study program, learning outcomes, knowledge, skills, competencies, thematic units.*

Uvod

U prvom dijelu rada dat je kratak pregled globalnih razvojnih izazova koji su integrirani u ciljeve održivog razvoja. Sistematizacija globalnih razvojnih izazova je dugotrajan proces koji u kontinuitetu traje od 1972. godine. Brojni izvještaji, agende i deklaracije ukazuju na dugotrajnost problema i kontinuiranu opredijeljenost međunarodne zajednice da se aktivno uključi u njihove rješavanje. Ne umanjujući značaj milenijskih razvojnih ciljeva (Millennium Development Goals), fokus ovog rada je na ciljevima održivog razvoja (Sustainable Development Goals) koji su odraz kontinuiteta nastojanja međunarodne zajednice da se izbori s razvojnim izazovima. Razvoj održivih kompetencija, znanja i vještina postaje imperativ za obrazovne institucije. U tom kontekstu, ovaj rad u drugom dijelu nastoji elaborirati značaj integriranja ciljeva održivog razvoja u obrazovanje socijalnih radnika kako bi se razvile održive kompetencije. Integriranje ciljeva održivog razvoja u studentske programe Odsjeka za socijalni rad komplementarno je s Globalnom agendom za socijalni rad i okvirom socijalnog razvoja za 2020-2030 (Global Agenda for Social Work & Social Development Framework for 2020-2030), Globalnim standardima za obrazovanje i obuka socijalnih radnika (Global Standards for Social Work Education and Training), Globalnom definicijom profesije socijalnog rada (New Global Definition of Social Work Profession) i ažuriranom Globalnom izjavom o etičkim principima socijalnog rada (Global Social Work Statement of Ethical Principles) (Ioakimidis i Sookraj, 2021).

Osim ovog kompatibilnog međunarodnog okvira za rad i obrazovanje socijalnih radnika, osnovu za integriranje ciljeva održivog razvoja u studentske programe možemo naći u relevantnim istraživanjima analiziranim u ovom dijelu rada (Picado-Valverde, Yurrebaso, Guzmán-Ordaz, Nieto-Librero i Gonzalez-García, 2022; Stubbs, Ho, Abbonizio, Paxinos i Bos, 2021; Chankse-
liani i McCowan, 2021; Collazo Expósito i Granados Sánchez, 2020; Dlouhá, Heras, Mulà, Salgado i Henderson, 2019; Jones i Truell, 2017; Stansfield, 2017; Jayasooria, 2016; Lombard, 2015; Nikku i Pulla, 2014). Uočeni značaj razvoja

održivih kompetencija analiziran je u trećem dijelu rada. Preciznije, analizirana je zastupljenost održivih kompetencija u studijskim programima oba ciklusa Odsjeka za socijalni rad. Sveobuhvatna sistematizacija održivih kompetencija (UNESCO, 2017) poslužila je kao temelj za analizu ishoda učenja na nivou studijskih programa, a rezultati su pokazali da su održive kompetencije prisutne u studijskim programima oba ciklusa. Četvrti dio rada sadrži analizu prisutnosti ciljeva održivog razvoja u tematskim jedinicama predmeta drugog ciklusa. Rezultati su pokazali da 10 od 15 predmeta sadrži ciljeve održivog razvoja (SDG 3, SDG 1, SDG 16, SDG 4, SDG 5, SDG 8, SDG 10 i SDG 11), u preostalim pet nije bilo moguće utvrditi njihovu prisutnost. Posljednji dio rada sadrži zaključna razmatranja i preporuke.

Globalni razvojni izazovi

Razvojni izazovi i problemi, sadržani u ciljevima održivog razvoja, u fokusu su međunarodnih organizacija i vlada već duži period. Spahić, Osmić i Čustović (2019) priredili su sveobuhvatnu analizu globalnih napora da se prevaziđu ovi izazovi. Autori su sistematizirali ključne konferencije, izvještaje i agende za period 1972 – 2015. godina. Analizom ove sistematizacije moguće je uočiti kako se mijenjao pristup i razumijevanje globalnih razvojnih izazova. U Izvještaju UN-ove Konferencije o ljudskom okruženju (A/CONF.48/14/Rev.1 Report of United Nations Conference on the Human Environment) iz 1972. godine utvrđeni su ključni principi koji kreiraju vezu između ljudskih prava, životnih uvjeta i zaštite životne sredine. Istaknuta je potreba međunarodnog koordiniranog pristupa planiranju, upravljanju i kontroliranju resursa, s naglaskom na neophodnost integriranja razvojnih problema u nauku, tehnologiju i obrazovanje.

Sljedeći značajan dokument je Izvještaj naša zajednička budućnost iz 1987. godine (A/42/427 - Report of the World Commission on Environment and Development - Our Common Future) koji sadrži preporuke za kreiranje politika, međunarodnu saradnju i institucionalne reforme. Kao i u prethodnom izvještaju naglasak je na održavanju i zaštiti životne sredine, upravljanju

populacijom i ljudskim resursima, osiguranju dovoljne količine hrane, održavanju ekosistema, efikasnijem korištenju energije, adekvatnom upravljanju industrijskom proizvodnjom, uz optimalno korištenje resursa te izazovima urbanizacije. Istaknuta je potreba za međunarodnom saradnjom i reformama. Poseban akcenat je stavljen na održavanje mira i sigurnosti.

Agendu 21 (1992) povezuje socijalnu i ekonomsku dimenziju razvoja. U okviru Agende 21, naglašena je potreba za međunarodnom saradnjom koja će doprinijeti borbi protiv siromaštva, promjenama u obrascima potrošnje, upravljanju demografskim promjenama, zaštiti i promociji zdravlja, promociji održivih naselja, te integriranju okolišnih i razvojnih izazova u proces donošenja odluka. Fokus je na očuvanju i upravljanju razvojnim resursima, a u procesu donošenja odluka naglasak je na ključnim društvenim grupama. Evidentno je da su temelji milenijskih, a kasnije i ciljeva održivog razvoja jasnije formulirani u Agendi 21.

Stoga, Spahić i sur. (2019) sljedećim bitnim dokumentom smatraju Milenijsku deklaraciju, usvojenu 2000. godine (A/RES/55/2 United Nations Millennium Declaration), a bila je osnov za kreiranje Milenijskih razvojnih ciljeva (Millennium Development Goals - MDGs)². Implementacija ovih ciljeva imala je različitu dinamiku i ograničen uspjeh. Stoga se javila potreba za ponovnim akcentiranjem dogovorenih ciljeva, što je učinjeno 2012. godine u Izveštaju budućnost kakvu želimo (A/RES/66/288 - The Future We Want). Svjetski lideri obavezali su se na ubrzavanje implementiranja dogovorenih ciljeva. Međutim, kao što je već ranije naglašeno, implementacija MRC-a bila je ograničena u kontekstu zadatog perioda implementacije kao i postignutih rezultata. Nastavak implementacije ovih ciljeva realizirao se putem kreiranje ciljeva održivog razvoja (Sustainable Development Goals -SDG-s).

2 MRC/MDGs: 1. Iskorjenjivanje krajnjeg siromaštva i gladi, 2. Dostizanje sveobuhvatnosti osnovnog obrazovanja, 3. Unapređenje jednakosti spolova i osnaživanje žena, 4. Smanjene smrtnosti djece, 5. Unapređenje zdravog materinstva, 6. Suzbijanje HIV/AIDS-a, malarije i drugih bolesti, 7. Osiguranje održivosti okoliša i 8. Uspostavljanje globalnog partnerstva za razvoja.

U 2015. godini članice UN-a usvojile su dokument pod nazivom Transformacija našeg svijeta: Agenda za održivi razvoj 2030 (A/RES/70/1 - Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 2015). U ovoj Agendi prepoznata je potreba preciznijeg identificiranja razvojnih izazova i problema, te je 8 milenijskih razvojnih ciljeva transformirano u 17 ciljeva održivog razvoja³.

Ciljevi održivog razvoja trebali bi biti implementirani do 2030. godine, no već sad je izvjesno da će biti potrebno kreirati mehanizam daljnje implementacije, jer je dinamika usporena, djelimično zbog pandemije COVID-19, a djelimično zbog ratova koji prijete globalnom miru. Uzimajući u obzir prethodne elaboracije, moguće je uočiti kako su se globalni razvojni izazovi transformirali u razvojne ciljevi. Također, obrazovanje za održivi razvoj navodi se u svim analiziranim dokumentima, stoga je sasvim logičan slijed elaboracija značaja integriranja ciljeva održivog razvoja u studijske programe socijalnog rada kao i praktične aspekte svakodnevnog djelovanja socijalnih radnika. Osim integriranja ciljeva održivog razvoja u studijske programe i profesionalno djelovanje socijalnih radnika neophodno je razvijanje sistema održivih kompetencija.

Značaj integriranja ciljeva održivog razvoja u obrazovanje socijalnih radnika

Kao što je već ranije elaborirano, razvojni izazovi koji su danas uobličeni u ciljeve održivog razvoja u središtu su interesiranja akademske zajednice već duži niz godina. Educiranje kadrova da se sa suoče s ovim izazovima, također, ima dugu historiju. Iako razvojni izazovi ranije nisu bili sistematizirani na ovaj način, sve do milenijskih razvojnih ciljeva, postoji obimna literatura koja se bavi razvojnim problemima na nacionalnom i međunarodnom nivou. Stoga nije iznenađujuće da se u nastavnim predmetima prvog, a, kako ćemo kasnije vidjeti, i drugog ciklusa studija Odsjeka za socijalni rad pronalaze tematske jedinice i s njima korespondentni ciljevi održivog razvoja.

3 SDGs: 1. Svijet bez siromaštva, 2. Svijet bez gladi, 3. Zdravlje i blagostanje, 4. Kvalitetno obrazovanje, 5. Rodna ravnopravnost, 6. Čista voda i sanitarni uslovi, 7. Pristupačna energija iz čistih izvora, 8. Dostojanstven rad i ekonomski rast, 9. Industrija, inovacije i infrastruktura, 10. Smanjene nejednakosti, 11. Održivi gradovi i zajednice, 12. Odgovorna potrošnja i proizvodnja, 13. Očuvanje klime, 14. Očuvanje vodenog svijeta, 15. Očuvanje života na zemlji, 16. Mir, pravda i snažne institucije, 17. Partnerstvom do ciljeva.

U globalnom, ali i u bosanskohercegovačkom kontekstu, obrazovanje i praktično djelovanje socijalnih radnika značajno je determinirano agendama i smjernicama koje donose Međunarodna federacija socijalnih radnika (International Federation of Social Workers - IFSW) i Međunarodno udruženje škola socijalnog rada (International Association of Schools of Social Work - IASSW). Ove međunarodne asocijacije donose smjernice rada i obrazovanja⁴ socijalnih radnika, koje u kombinaciji s Globalnom agendom za socijalni rad i socijalni razvoj iz 2012 (The Global Agenda for Social Work and Social Development), kao i Globalnom agendom za socijalni rad i okvir socijalnog razvoja za 2020-2030 (Global Agenda for Social Work & Social Development Framework for 2020-2030) čine okosnicu budućeg obrazovanja i rada socijalnih radnika. Međutim, kompleksni problemi sadržani u ciljevima održivog razvoja zahtijevaju interdisciplinarni pristup i kreiranje specifičnih programa edukacije koji kombiniraju znanja, vještine i perspektive iz različitih disciplina, industrija i kultura (Stubbs, Ho, Abbonizio, Paxinos i Bos, 2021).

Ideja kreiranja specifičnih interdisciplinarnih studijskih programa za potrebe edukacije o održivom razvoju ima smisla samo ako se u obzir uzme širi kontekst društva u kojem se taj program namjerava implementirati. Implementacija ciljeva održivog razvoja koji imaju značajne neoliberalne osnove jednostavnija je za društva s neoliberalnim modelima vladanja, a izazovna je za tranzicijska društva i društva u razvoju.

Refleksija na studijske programe Odsjek za socijalni rad na oba ciklusa neophodno uključuje i pitanje je li interdisciplinarnost u formi sedam zajedničkih predmeta na prvom ciklusu, odnosno odsustvo zajedničkih predmeta i izbornih predmeta na drugom ciklusu dovoljna za adekvatno obrazovanje socijalnih radnika u kontekstu održivog razvoja. Rezultati analize usklađenosti ishoda učenja studijskih programa prvog i drugog ciklusa Odsjeka za socijalni rad s održivim kompetencijama, koji su prezentirani u nastavku ovog

4 Ažurirali su Globalne standarde za obrazovanje i obuku socijalnih radnika (Global Standards for Social Work Education and Training) u 2020. godini, usvojili su novu Globalnu definiciju profesije socijalnog rada (New Global Definition of Social Work Profession) u julu 2014. i publicirali ažuriranu Globalnu izjavu o etičkim principima socijalnog rada (Global Social Work Statement of Ethical Principles) u 2018. godini (Ioakimidis i Sookraj, 2021).

rada, ukazuju na to da ovako dizajnirani studijski programi imaju potpunu ili značajnu zastupljenost održivih kompetencija. Dakle, tvrdnja Nikku i Pulla (2014) da ne postoji kontradikcija ni konkurencija između zalaganja za dalju internacionalizaciju u obrazovanju socijalnih radnika potvrđena je u slučaju ovih studijskih programa. Osim toga i konstatacija da internacionalizacija nije prepreka istovremenom razvoju kontekstualnog (autohtonog) socijalnog rada usmjerenog na zadovoljavanje lokalnih i regionalnih potreba Nikku i Pulla (2014) se pokazala, također, ispravnom u ovom slučaju.

Chankseliani i McCowan (2021) naglašavaju da su institucije visokog obrazovanja obavljale svoje tri osnovne funkcije obrazovanja, istraživanja i angažman mnogo prije nego što se globalna zajednica složila oko SDG-a. Ističu da su vlade na globalnom nivou utvrdile mjere za implementacije SDG-a, no ciljevi održivog razvoja nisu u svim slučajevima eksplicitno pokretali politiku i praksu visokog obrazovanja. Autori smatraju da je potrebno dodatno istražiti stepen do kojeg eksplicitno usklađivanje utječe na aktivnosti univerziteta u praksi.

Ono što jeste novina kada je riječ o literaturi koja tretira razvojne izazove je fokus na integraciju ciljeva održivog razvoja ne samo u studijske programe visokoškolskih ustanova namijenjene studentima nego i organizaciju programa cjeloživotnog učenja usmjerenog na akademsko osoblje. U tom kontekstu, Collazo Expósito i Granados Sánchez (2020) naglašavaju značaj profesionalne edukacije za održivi razvoj (Education for Sustainable Development - ESD) akademskog osoblja. Ova edukacija zasnovana je na modelu obuke u transformativnoj akciji za održivost (Training Model in Transformative Action for Sustainability - TMTAS) koji se sastoji od održivosti, teorijskih pristupa i metodologija nastave i učenja edukacije za održivi razvoj, a koji je primijenjen na Univerzitet Jaume I u 2017. godini. Edukacija je obuhvatila 55 profesora, a rezultirala je integriranjem ciljeva održivog razvoja i nekoliko metodologija edukacije za održivi razvoj u nastavne predmete.

Model obuke u transformativnoj akciji za održivost u fokusu je većeg broja istraživanja, a za potrebe ovog rada, osim prethodno elaboriranog, izdvojeno je i istraživanje koje su proveli Dlouhá, Heras, Mulà, Salgado i Henderson (2019), a odnosilo se na pronalaženje optimalnog načina razvoja održivih kompetencija putem ovog modela. Prema ovim autorima, nije dovoljno samo uvrstiti sadržaje koji se odnose na ciljeve održivog razvoja u predmete, potreban je holistički pristup u načinu dizajniranja nastavnih planova i programa. Naglašavaju potrebu za edukacijom osoblja o kritičkom promišljanju i pedagoškim strategijama participativnog, akcijskog i transformativnog učenja.

Picado-Valverde, Yurrebaso, Guzmán-Ordaz, Nieto-Librero i Gonzalez-García (2022) smatraju da je dizajniranje i planiranje skupa vještina i kapaciteta potrebnih za implementaciju 17 ciljeva održivog razvoja u visokom obrazovanju složen i obiman proces, te predlažu uvođenje tri specifična transversala procesa, a to su: (1) osnaživanje; (2) rješavanje sukoba; (3) otklanjanje predrasuda (Picado-Valverde i sur, 2022:3). Njihova studija, koja je obuhvatila studente Univerziteta u Salamanci, stvorila je osnov za kreiranje serije seminara za studente socijalnog rada i kriminologije. Seminari su strukturirani tako da sadrže poznavanje SDG-a, upravljanje emocijama i vještine rješavanja problema, empatiju u odlučivanju i donošenju odluka koje se odnose na ciljeve održivog razvoja u neposrednom okruženju.

Jones i Truell (2017) naglašavaju značaj Globalne agende za socijalni rad i socijalni razvoj (The Global Agenda for Social Work and Social Development)⁵ budući da se na njoj temelje profesionalne vrijednosti, razumijevanja i principi socijalnog rada i razvoja zajednice. Važnim smatraju formalno proširenje partnerstava na korisnike usluga i druge aktere, kao i njeno usklađivanje s ciljevima održivog razvoja. Slično mišljenje dijeli Lombard (2015) koja proširuje ideju partnerstva s potrebom utvrđivanja targeta i indikatora za obrazovanje socijalnih radnika, ali i za same socijalne radnike u

⁵ Ova Agenda nastala je kao rezultat saradnje Međunarodne asocijacije škola socijalnog rada (International Association of Schools of Social Work), Međunarodnog vijeća za socijalnu zaštitu (International Council on Social Welfare) i Međunarodne federacije socijalnih radnika (International Federation of Social Workers) (Jones i Truell, 2017).

kontekstu 17 ciljeva održivog razvoja. Na osnovu provedenog istraživanja, autorica naglašava da studenti trebaju biti uključeni u razvoj politika i praksu koja će ih pripremiti za rad s ljudima koji planiraju i učestvuju u kreiranju društvenog razvoja. Osim toga, autorica naglašava da obrazovanje socijalnih radnika treba obuhvatiti nastavne pristupe i metode u vezi s ljudskim pravima, refleksivnom praksom i kritičkom pedagogijom (Lombard, 2015:497).

Uloga socijalnih radnika u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja treba biti rezultat kontekstualnog (autohtonog) socijalnog rada u kombinaciji s međunarodno preuzetim obavezama u implementaciji ciljeva održivog razvoja. Na tom tragu, Stansfield (2017) primjećuje da prožimajuća neoliberalna ekonomska agenda, s njenim naglaskom na privatizaciji, komodizaciji, individualizaciji i smanjenju regulative i vlade, stoji u suprotnosti s mirnim i kolaborativnim ostvarivanjem prava koja su potrebna za postizanje SDG-a. No, ovaj izazov vidi kao priliku za socijalne radnike da se nametnu kao relevantna sporna između *stakeholdera* uključenih u implementaciju Agende 2030, budući da razumiju uzorke i posljedice siromaštva i nejednakosti, te opće društvene probleme. Naglašava potrebu integracije okolinskih i ekoloških izazova u rad socijalnih radnika, a što će rezultirati zelenim socijalnim radom.

Različita iskustva socijalnih radnika širom svijeta ukazuju na slične izazove koji se odnose na balansiranje stvarnih potreba društva, principa i vrijednosti socijalnog rada s implementacijom ciljeva održivog razvoja (Jayasooria, 2016).

Evidentno je da strukturne prilagodbe, institucionalni izazovi i reformski procesi, neophodni za implementaciju ciljeva održivog razvoja, stavljaju socijalne radnike u složen položaj kontinuiranog balansiranja potreba društva i korisnika njihovih usluga s međunarodno preuzetim obavezama.

Održive kompetencije

Analiza prisutnosti održivih kompetencija zasnovana je na metodologiji koju su razvile (Spahić i Čustović, 2023). Autorice su na osnovu sveobuhvatne analize relevantne literature kreirale sljedeću metodologiju za procjenu usklađenosti ishoda učenja s održivim kompetencijama u studijskim programima prvog ciklusa, a koja će biti korištena i za studijski program drugog ciklusa Odsjeka za socijalni rad. Metodologija se sastoji od sljedećih faza: (1) pregled i analiza dosadašnjih relevantnih istraživanja; (2) selekcija, sistematizacija i odabir održivih kompetencija; (3) kreiranje analitičkog okvira; (4) analiza i komparacija ishoda učenja i održivih kompetencija i (5) prezentacija i analiza rezultata (Spahić i Čustović, 2023:319,320).

Tabela 1. Analitički okvir usklađenosti ishoda učenja studijskih programa prvog i drugog ciklusa Odsjeka za socijalni rad Univerziteta u Sarajevu - Fakulteta političkih nauka s održivim kompetencijama (izvor: obrada autorica na osnovu Spahić i Čustović, 2023:320)

II		
U potpunosti zastupljene u ishodima učenja na razini studijskog programa		
Značajno zastupljene u ishodima učenja na razini studijskog programa		
Djelomično zastupljene u ishodima učenja na razini studijskog programa		
Nisu zastupljene u ishodima učenja na razini studijskog programa		
I	II	
	Ishodi učenja studijskih programa Odsjeka za socijalni rad (Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka, 2019: 603,604)	
Ključne održive kompetencije (UNESCO, 2017:10)	I CIKLUS	II CIKLUS
Kompetencija sistemskog razmišljanja	X	X
Sposobnosti prepoznavanja i razumijevanja odnosa	X	X
Analiziranje složenih sistema	X	X
Sposobnost razmišljanja o tome kako su sistemi ugrađeni unutar različitih domena i razina	X	X
Nošenje s neizvjesnošću	X	X
Anticipatorna kompetencija	X	X
Sposobnost razumijevanja i procjene više varijanti budućnosti – moguće, vjerovatne i poželjne	X	X
Stvaranje vlastite vizije budućnosti	X	X
Primjena načela predostrožnosti	X	X
Procjena posljedica radnji	X	X
Nošenje s rizicima i promjenama	X	X

Normativna kompetencija	X	X
Sposobnosti razumijevanja i razmišljanja o normama i vrijednostima koje su u osnovi nečijih postupaka	X	X
Pregovaranje o vrijednostima, načelima i ciljevima u kontekstu sukoba interesa i kompromisa; neizvjesnosti znanja i proturječnosti	X	X
Strateška kompetencija	X	X
Sposobnosti za zajednički razvoj i provođenje inovativnih akcija koje doprinose održivosti na lokalnoj razini i šire	X	X
Kompetencija saradnje	X	X
Sposobnost učenja od drugih	X	X
Razumijevanje i poštivanje potreba, perspektiva i postupaka drugih (empatija)	X	X
Razumijevanje i suosjećanje s drugim ljudima (empatično vodstvo)	X	X
Nošenje sa sukobima u grupama	X	X
Olakšavanje participativnog i kolaborativnog rješavanja problema	X	X
Kompetencija kritičkog mišljenja	X	X
Sposobnost propitivanja normi, praksi i mišljenja	X	X
Razmišljanje o vlastitim vrijednostima, percepcijama i radnjama	X	X
Zauzimanje pozicije u diskurs održivosti	X	X
Kompetencija samosvijesti	X	X
Sposobnost promišljanja o vlastitoj ulozi u lokalnoj zajednici i globalnom društvu	X	X
Kontinuirano procjenjivanje i evaluiranje vlastitih postupaka	X	X
Nošenje sa svojim osjećajima i željama	X	X
Integrirana kompetencija rješavanja problema	X	X
Sveobuhvatna sposobnost primjene i razvoja različitih okvira za rješavanje problema na složene probleme održivosti	X	X
Inkluzivne i pravedne opcije rješenja koje promiču održivi razvoj	X	X
Integriranje navedenih kompetencija	X	X

Na osnovu elaborirane metodologije, došli smo do sljedećih rezultata:

- o Kada je riječ o studijskom programu prvog ciklusa Odsjeka za socijalni rad, utvrđeno je da su u potpunosti ili u značajnoj mjeri⁶ u ishodima učenja prisutne sve održive kompetencije (Spahić i Čustović, 2023: 321).
- o Kada je riječ o studijskom programu drugog ciklusa Odsjeka za socijalni rad, utvrđeno je da su u potpunosti ili u značajnoj mjeri⁷ u ishodima učenja prisutne sve održive kompetencije.

Nakon analize prisutnosti održivih kompetencija u studijskim programima oba ciklusa potrebno je analizirati zastupljenost ciljeva održivog razvoja u tematskim jedinicama predmeta. S obzirom na to da su Spahić i Čustović (2023) razvile odgovarajuću metodologiju, te analizirale studijski program prvog ciklusa, u nastavku je izvršena analiza studijskog programa drugog ciklusa po istoj metodologiji.

⁶ Kompetencije kritičkog razmišljanja i kompetencije samosvijesti.

⁷ Anticipatorne kompetencije i kompetencije samosvijesti.

Prisutnost ciljeva održivog razvoja u tematskim jedinicama predmeta

Analiza prisutnosti ciljeva održivog razvoja u tematskim jedinicama studijskog programa drugog ciklusa Odsjeka za socijalni rad temelji se na metodologiji koju su razvile Spahić i Čustović (2023) za potrebe analize studijskih programa prvog ciklusa. S obzirom na to da programi drugog ciklusa nemaju zajedničkih predmeta, bilo je neophodno izvršiti određene modifikacije u samoj metodologiji. Originalna metodologija je imala sljedeću formu (Spahić i Čustović, 2023:322):

- o (1) Priprema analitičkog okvira;
- o (2) Analiza i komparacija studijskih programa radi utvrđivanja postojanja predmeta koji se mogu smatrati zajedničkim predmetima (predmeti koji se izvode na dva ili više odsjeka / usmjerenja);
- o (3) Analiza sadržaja svih *syllabusa* i sistematizacija *syllabusa* predmeta u kojima su prisutni ciljevi održivog razvoja;
- o (4) Analiza sadržaja *syllabusa* (tematske jedinice i ishodi učenja) predmeta u kojima je ustanovljena prisutnost ciljeva održivog razvoja uz sistematiziranje identificiranih ciljeva i podciljeva temeljem analitičkog okvira;
- o (5) Prezentacija i analiza rezultata.

Modificirana metodologija, budući da predstavlja segmentirani nastavak istraživanja (analizira se studijskih program jednog od pet odsjeka), ima sljedeću formu:

- o (1) Analiza sadržaja svih *syllabusa* i sistematizacija *syllabusa* predmeta u kojima su prisutni ciljevi održivog razvoja;
- o (2) Analiza sadržaja *syllabusa* (tematske jedinice i ishodi učenja) predmeta u kojima je ustanovljena prisutnost ciljeva održivog razvoja uz sistematiziranje identificiranih ciljeva i podciljeva temeljem analitičkog okvira;
- o (3) Prezentacija i analiza rezultata.

Kao što je ranije naglašeno, Spahić i Čustović (2023) su provele istraživanje o zastupljenosti ciljeva održivog razvoja u tematskim jedinicama predmeta prvog ciklusa svih pet odsjeka. U kontekstu ovog rada, relevantnim se smatraju rezultati koji se odnose na studijski program Odsjeka za socijalni rad i studijske programe u kojima su matični zajednički predmeti koji sadrže ciljeve održivog razvoja. Rezultati istraživanja prisutnosti ciljeva održivog razvoja u tematskim jedinicama prvog ciklusa Odsjeka za socijalni rad mogu se sistematizirati na sljedeći način:

- o Odsjek za socijalni rad na prvom ciklusu ima 33 predmeta, od čega je 7 zajedničkih predmeta.
- o Od 26 matičnih predmeta, polovina predmeta (13), sadrži ciljeve održivog razvoja, a to je 50% od ukupnog broja predmeta.
- o Od sedam zajedničkih predmeta, četiri imaju zastupljene ciljeve održivog razvoja, dok se jedan zajednički predmet na prvom ciklusu na Odsjeku za socijalni rad izvodi na drugom ciklusu. Dakle, od sedam zajedničkih predmeta četiri predmeta imaju zastupljene ciljeve održivog razvoja, a to je 57,14%.
- o U matičnim predmetima Odsjeka, koji imaju zastupljene ciljeve održivog razvoja, dominantno su zastupljeni ciljevi SDG 10, SDG 17, SDG 1, SDG 3 i SDG 4. U zajedničkim predmetima, koji imaju zastupljene ciljeve održivog razvoja, dominantno su zastupljeni isti ciljevi.

Više detalja o rezultatima istraživanja za predmete prvog ciklusa, moguće je naći u baznom istraživanju Spahić i Čustović (2023) u Tabeli 5. Koristeći ranije objašnjenu modificiranu metodologiju, u nastavku su predstavljeni rezultati istraživanja za drugi ciklus studija.

Tabela 2. Analitički okvir za analizu prisutnosti ciljeva održivog razvoja u tematskim jedinicama predmeta drugog ciklusa Odsjeka za socijalni rad (izvor: Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka, 2019 i obrada autorice)

PREDMETI	ECTS kod	Ishodi učenja	Tematske jedinice koje se mogu dovesti u vezu s ciljevima održivog razvoja	Ciljevi i podciljevi održivog razvoja
Ljudska prava i socijalni rad	SR411	Student će u okviru predmeta moći razumjeti značaj ljudskih prava, međunarodne instrumente za njihovu zaštitu, usklađenost domaćih zakona s međunarodnim dokumentima, kao i ulogu i zadatke socijalnog rada u zaštiti ljudskih prava, ali i mogućnosti i ograničenja u pristupu pravima.	Ostvarivanje prava osjetljivih grupa (žene); Ostvarivanje prava osjetljivih grupa (djeca); Ostvarivanje prava osjetljivih grupa (starije osobe); Ostvarivanje prava osjetljivih grupa (osobe s onesposobljenjem); Ostvarivanje prava osjetljivih grupa (manjine) i Socijalni rad i zaštita žrtava trgovine ljudima	SDG 1 (1.3), SDG 3 (3.7 i 3.8), SDG 8 (8.7 i 8.8), SDG 10 (10.2-10-4), SDG 11 (11.1-11.3 i 11.7), SDG 16 (16.3).
Socijalna psihologija	SWR426	Znanje: Student/ica će moći definirati, opisati, usporediti i razlikovati: temeljne konstrukte i probleme socijalne psihologije; procese u osnovi socijalne spoznaje; izvore grešaka u opažanju i procjenjivanju drugih; vrste stavova, te vezu stava i ponašanja; različite unutargrupne procese, neverbalnu komunikaciju, te agresivno i prosocijalno ponašanje. Vještine: Student/ica će moći analizirati prednosti i nedostatke različitih psihologijskih objašnjenja u interpretaciji socijalne okoline. Studenti/ica će također naučiti razlikovati naučni od nenaučnog teksta; razvijat će se sposobnost iznošenja argumenata u grupnoj diskusiji; prezentacijske vještine. Kompetencije: Student/ica će moći koristiti stečena znanja prilikom procjenjivanja i donošenja odluka u svakodnevnim životnim izazovima i profesionalnom radu; predložiti realne aktivnosti za smanjenje predrasuda i rješavanje sukoba.	Sve tematske jedinice	SDG 3 (3.4)

Siromaštvo i socijalna isključenost	SR405	<p>Znanje: Studenti će moći:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Teorijski definirati oblike i načine mjerenja siromaštva i socijalne isključenosti; 2. Razumjeti i objasniti povezanost siromaštva i socijalne isključenosti sa širim društvenim kontekstom, naročito ekonomske razvijenosti i društvene (pre) raspodjele blagostanja; 3. Predstaviti i primjenjivati relevantne strategije u prevenciji i ublažavanju posljedica siromaštva i socijalne isključenosti na individualnom, grupnom i nivou zajednice. <p>Vještine: Studenti će biti osposobljeni da</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. kritički valoriziraju ulogu različitih društvenih mehanizama u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti; 2. samostalno rade na istraživanju različitih aspekata fenomena siromaštva i socijalne isključenosti. <p>Kompetencije:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Analizirati i primjenjivati stečena znanja i vještine za razvoj kreativnih metoda i tehnike (makro)socijalnog rada, posebno u radu s korisnicima socijalne pomoći, kao kategorijom siromašnih i socijalno isključenih pojedinaca i grupa. 	<p>Siromaštvo u postindustrijskom društvu: odraz ontološke nesigurnosti; Konceptualizacija siromaštva (definiranje siromaštva, koncepti siromaštva: apsolutno i relativno siromaštvo, koncept relativne deprivacije); Mjerenje siromaštva: pristupi mjerenju siromaštva (objektivni i subjektivni) i linije siromaštva; Ekonomski i društveni aspekti siromaštva; Rasprostranjenost, dimenzije, obilježja siromaštva na nacionalnom, regionalnom / EU i globalnom nivou; Socijalna isključenost: pojmovno određenje, pristupi i definicije; Dimenzije, uzroci i mjerenje socijalne isključenosti.</p>	<p>SDG 1 (1.2-1.5) SDG 2 (2.1) SDG 3 (3.7 i 3.8), SDG 4 (4.1- 4.5, 4.A), SDG 5, SDG 8 (8.3, 8.5, 8.7 i 8.8), SDG 10 (10.2-10.4, 10.6), SDG 11 (11.2, 11.3, 11.7, 11.A) SDG 16 (16.7)</p>
Etika socijalnog rada	SR440	<ol style="list-style-type: none"> 1. razumjeti i objasniti različite teorije etičkog djelovanja (teorija korisnosti, teorija prava, teorija pravednosti), teorijski definirati etičke postulate i vrijednosti profesije socijalnoga rada (poštovanje klijenta, saradnja s klijentom, samoodređenje klijenta, najbolji interes klijenta, privatnost, povjerljivost informacija, poštovanje razlika među klijentima); 2. definirati ključne savremene etičke dileme u praksi socijalnog rada; 3. predstaviti i kritički vrednovati ključne savremene etičke izazove u obrazovanju socijalnog rada u pitanjima roda, seksualnosti, religioznosti i duhovnosti; 4. predstaviti i kritički vrednovati važne etičke izazove u istraživanjima u socijalnom radu, s posebnim fokusom na djecu i osobe s duševnim smetnjama; 5. Kritički reflektirati profesionalna ograničenja, te primjenjivati usvojene tehnike i vještine etičkog djelovanja u praksi i istraživanjima u socijalnom radu. 	<p>Multikulturalnost i socijalni rad; Pitanja roda i seksualnosti u obrazovanju za socijalni rad kroz prizmu etike socijalnoga rada.</p>	<p>SDG 3 (3.7 i 3.8), SDG 4 (4.5), SDG 5 (5.1, 5.3, 5.4-5.6 i 5.A), SDG 8 (8.5), SDG 10 (10.3)</p>

<p>Socijalni rad u mentalnom zdravlju</p>	<p>SR420</p>	<p>Znanje: nakon uspješnog završetka nastave i ispita studenti će:</p> <ul style="list-style-type: none"> - moći kritički sagledati poziciju profesije socijalnog rada u zdravstvu u kontekstu drugih pomažućih profesija; - steći neophodna znanja o različitim pristupima određenja mentalnog zdravlja i mentalnog poremećaja; - moći kritički sagledati i problematizirati društvene stavove i tretman osoba s duševnim poremećajima u različitim historijskim etapama; - steći senzibilitet i razumijevanje za probleme osoba s duševnim smetnjama. 	<p>Socijalni rad u mentalnom zdravlju i doprinos dosadašnjeg ostvarivanja socijalnog rada u zdravstvu.</p>	<p>SDG 3 (3.4)</p>
<p>Socijalni rad s djecom s teškoćama u razvoju</p>	<p>SR415</p>	<p>Znanje: Studenti će steći osnovna znanja o različitim pristupima u određenju pojma invalidnosti i terminu djeteta s teškoćama u razvoju, te društvenoj i pravnoj zaštiti u međunarodnim i domaćim dokumentima, oblicima formalne i neformalne podrške ovoj skupini stanovništva.</p> <p>Vještine: Osposobljenost za rad i pružanje podrške djeci s teškoćama u razvoju i njihovim članovima porodice.</p> <p>Kompetencije: Studenti će usvojiti neophodne kompetencije i vještine za rad s djecom s teškoćama u razvoju.</p>	<p>Odgojni proces i socijalna uključenost/inkluzija djeteta s teškoćama u razvoju i Prevenција socijalne isključenosti i socijalno uključivanje djeteta s teškoćama u razvoju</p>	<p>SDG 1 (1.3 i 1.4), SDG 2 (2.1), SDG 3 (3.8), SDG 4 (4.1, 4.2, 4.5, 4.7 i 4.A), SDG 11 (11.2, 11.3, 11.7, i 11.B), SDG 16 (16.1 i 16.2)</p>
<p>Nasilje u porodici</p>	<p>SR412</p>	<p>Znanje:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. o fenomenu porodičnog i rodno-zasnovanog nasilja; 2. o savremenim teorijskim pristupima porodičnom nasilju, te pojavnim oblicima, uzorcima i posljedicama porodičnog nasilja; 3. o postojećim sistemima društvene zaštite osoba izloženih porodičnom nasilju; 4. o domaćim i međunarodnim standardima zaštite od porodičnog nasilja. <p>Vještine:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. sposobnost (ranog) prepoznavanja simptoma i posljedica porodičnog nasilja u radu s korisnicima; 2. sposobnost primjene teorijskog znanja u praktičnom radu; 3. sposobnost kritičke analiza i evaluacije postojećih sistemima društvene zaštite osoba izloženih porodičnom nasilju; 4. sposobnost rada u interdisciplinarnom/interprofesionalnom timu. <p>Kompetencije:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. usvojena znanja i vještine primjenjivati u socijalnom radu sa žrtvama. 	<p>Rano otkrivanje i prepoznavanje zlostavljanja i zanemarivanja djece; Tretman i intervencije socijalnog rada u slučajevima nasilja nad djecom u porodici; Rodno zasnovano nasilje, nasilje nad ženom u porodici i (među) partnersko nasilje; Tretman i (krizne) intervencije socijalnog rada u slučajevima nasilja nad ženom u porodici; Oblici, uzroci i posljedice nasilja nad starijim osobama u porodici; Tretman i intervencije socijalnog rada u slučajevima nasilja nad starijim osobama u porodici; Domaći i međunarodni instrumenti zaštite od porodičnog nasilja.</p>	<p>SDG 1 (1.3 i 1.4) SDG 5 (5.2, 5.3 i 5.A) SDG 16 (16.1 i 16.2)</p>

Programi prevencije u socijalnom radu	SR441	Znanje: Student/ica će moći definirati, opisati, usporediti i razlikovati: teorijska objašnjenja prevencije, preventivnih programa i intervencija usmjerenih na pojedinca, obitelj i zajednicu. Vještine: Student/ica će moći analizirati, planirati i evaluirati preventivne programe i intervencije usmjerene na pojedinca, obitelj i zajednicu. U vježbama student/ica će moći uvježbati komunikacijske i interpersonalne vještine. Kompetencije: Student/ica će moći kritički analizirati različite preventivne programe i intervencije, te napraviti plan evaluacije programa prevencije.	Preventivne intervencije/projekti/programi usmjereni na pojedinca, obitelj, uže okruženje i zajednicu	SDG 3 (3.4 i 3.5)
Metodologija socijalnih istraživanja	SR401	Studenti će moći: - samostalno uraditi prijavu master teze o određenoj temi iz oblasti nauke o socijalnom radu; - organizirati realizaciju naučnog istraživanja; - provesti naučno istraživanje izborom i primjenom odgovarajućih metoda naučnog saznanja; - uraditi završni rad (master tezu) i javno prezentirati njegove rezultate na završnoj/ javnoj odbrani.	Proces naučnog istraživanja	SDG17 (17:18 i 17:19)
Savremena socijalna politika	SWR400	Student će moći: - adekvatno uočiti i analizirati probleme s kojima se suočavaju zemlje u razvoju; - analizirati nositelje međunarodne socijalne politike; - analizirati značaj Evropske unije za socijalnu politiku; - analizirati uzroke i pojavne oblike siromaštva i socijalne isključenosti; - predlagati odgovarajuće mjere za rješavanje problema.	Socijalna politika zemalja u razvoju; Međunarodna socijalna politika; Socijalna politika Evropske unije; Socijalni problemi razvijenih zemalja i Socijalni problemi u Bosni i Hercegovini.	SDG 1 (1.3 i 1.A), SDG 4 (4.5, 4.A), SDG 5 (5.C), SDG 6 (6.1, 6.2 i 6.B), SDG 7 (7.1), SDG 8 (8.5-8.8), SDG 9 (9.1), SDG 10 (10.2.10.4), SDG 11 (11.3 i 11.A), SDG 16 (16.3, 16.6 i 16.7), SDG 17 (17:14- 17:17)

Na osnovu rezultata predstavljenih u Tabeli 2, moguće je izvesti sljedeće zaključke:

- o Odsjek za socijalni rad na drugom ciklusu ima 15 predmeta.
- o Studij se završava odbranom MA - teze (iako postoji baza odbranih MA - teza ona nije obuhvaćena ovom analizom, a u nekom proširenom istraživanju potrebno je izvršiti i ovu analizu).
- o U studijskom programu nema zajedničkih predmeta s drugim odsjecima.
- o Od 15 predmeta , 10 sadrži ciljeve održivog razvoja, a to je 66,66%.

- o Postoji mogućnost da i u drugim predmetima postoji veza između ciljeva i podciljeva održivog razvoja i ishoda učenja i tematskih jedinica, ali nije bila uočljiva.
- o U predmetima koji imaju zastupljene ciljeve održivog razvoja dominantno su zastupljeni ciljevi SDG 3, SDG 1, SDG 16, SDG 4, SDG 5, SDG 8, SDG 10 i SDG 11.

Zaključak

Razvojni izazovi, sadržani u ciljevima i podciljevima održivog razvoja, predmet su interesiranja akademske zajednice, vlada i međunarodnih organizacija već duži niz godina. Osim institucionalnog rješavanja ovih izazova, javlja se potreba razvoja odgovarajućih znanja, vještina i kompetencija u obrazovnom sistemu, a koje će se staviti u službu unapređenja društvenog razvoja. S obzirom na obuhvat djelatnosti kojim se budući socijalni radnici bave, integracija ciljeva održivog razvoja u obrazovnom sistemu je od presudnog značaja. Ova potrebu prepoznao je Odsjek za socijalni rad na Univerzitetu u Sarajevu - Fakultet političkih nauka, a rezultati ovog istraživanja ukazuju na jasnu vezu između zastupljenosti održivih kompetencija u ishodima učenja studijskih programa oba ciklusa i ciljeva održivog razvoja u tematskim jednicama predmeta. Uzimajući u obzir prethodne elaboracije moguće je zaključiti da Odsjek za socijalni rad na Univerzitetu u Sarajevu - Fakultet političkih nauka ima predmete na oba ciklusa studija u kojima su zastupljene teme koje se mogu dovesti u vezu s ciljevima i podciljevima održivog razvoja. U tom kontekstu, ciljevi koji dominiraju u nastavnim temama oba studijska programa su: SDG1, SDG3, SDG4, SDG5, SDG8, SDG10, SDG16 i SDG17.

Buduće izmjene i dopune studijskih programa oba ciklusa bi trebale sadržavati modificiranu matricu ishoda učenja koja sistemski povezuje održive kompetencije, ciljeve i podciljeve održivog razvoja s ishodima učenja na nivou predmeta, a onda i konsekvantno s ishodima učenja na nivou studijskih programa. Osim toga, poželjno bi bilo u *syllabuse* predmeta dodati sekciju u koju se mogu unijeti ciljevi održivog razvoja kompatibilni s predmetom,

odnosno tematskim jedinicama koje se obrađuju. Također, budući da se MA teza vrednuje sa značajnim brojem ECTS kredita poželjno bi bilo izvršiti analizu do sada odbranih radova o ovom studijskom programu s akcentom na ciljeve i podciljeve održivog razvoja. Ova analiza bi dala detaljniji uvid u opseg zastupljenosti ciljeva i podciljeva održivog razvoja u cjelokupnom studijskom programu budući da MA-teze kao završni rad u pravilu obuhvataju znanja, vještine i kompetencije stečene za vrijeme studija.

Literatura:

- o A/42/427 - Report of the World Commission on Environment and Development- Our Common Future. (1987). https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/42/427&Lang=E Pristupljeno 10.08.2019. A/CONF.48/14/Rev.1 Report of United Nations Conference on the Human Environment Stockholm 5-16 June 1972. (1973). <https://undocs.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1> Pristupljeno 11.04.2024
- o A/RES/55/2 Millennium Declaration (2000). <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/noo/559/51/pdf/noo55951.pdf> Pristupljeno 11.04.2024.
- o A/RES/66/288 - The Future We Want. (2012). Pristupljeno 10.08.2019.
- o A/RES/70/1 - Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. (2015). <https://undocs.org/en/A/RES/70/1> Pristupljeno 11.04.2024.
- o Chankseliani, M., & McCowan, T. (2021). Higher education and the sustainable development goals. *Higher Education*, 81(1), 1-8.
- o Collazo Expósito, L. M., & Granados Sánchez, J. (2020). Implementation of SDGs in university teaching: A course for professional development of teachers in education for sustainability for a transformative action. *Sustainability*, 12(19), 8267.
- o Dlouhá, J., Heras, R., Mulà, I., Salgado, F. P., & Henderson, L. (2019). Competences to address SDGs in higher education—A reflection on the equilibrium between systemic and personal approaches to achieve transformative action. *Sustainability*, 11(13), 3664.

- o International Federation of Social Workers -IFSW (2012). The Global Agenda for Social Work and Social Development. <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/ifsw-cdn/assets/globalagenda2012.pdf> Pristupljeno 11.04.2024.
- o International Federation of Social Workers -IFSW (2014). Global Definition of the Social Work Profession. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> Pristupljeno 11.04.2024.
- o International Federation of Social Workers -IFSW (2018). Global Social Work Statement of Ethical Principles. <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/> Pristupljeno 11.04.2024
- o International Federation of Social Workers -IFSW (2020a). Global Agenda for Social Work & Social Development Framework for 2020-2030. <https://www.ifsw.org/2020-to-2030-global-agenda-for-social-work-and-social-development-framework-co-building-inclusive-social-transformation/> Pristupljeno 11.04.2024.
- o International Federation of Social Workers -IFSW (2020b). Global Standards for Social Work Education and Training. <https://www.ifsw.org/global-standards-for-social-work-education-and-training/> Pristupljeno 11.04.2024.
- o Ioakimidis, V., & Sookraj, D. (2021). Global standards for social work education and training. *International Social Work*, 64(2), 161-174.
- o Jayasooria, D. (2016). Sustainable development goals and social work: Opportunities and challenges for social work practice in Malaysia. *Journal of Human Rights and Social Work*, 1(1), 19-29.
- o Jones, D. N., & Truell, R. (2017). Global agenda for social work and social development. In *Encyclopedia of Social Work*.
- o Lombard, A. (2015). Global agenda for social work and social development: A path toward sustainable social work. *Social Work*, 51(4), 482-499.
- o Nikku, B. R., & Pulla, V. (2014). Global Agenda for Social Work and Social Development: Voices of the social work educators from Asia. *International Social Work*, 57(4), 373-385. <https://doi.org/10.1177/0020872814527633>

- o Picado-Valverde, E. M., Yurrebaso, A., Guzmán-Ordaz, R., Nieto-Librero, A. B., & Gonzalez-García, N. (2022). Approach developed according to sustainable development goals and challenges for future professionals in social intervention. *Social Sciences*, 11(2), 67.
- o Spahić, E., & Čustović, E. (2023). Održive kompetencije – izazov za visoko obrazovanje / Sustainable Competencies – A Challenge for Higher Education. *Pregled: časopis Za društvena Pitanja / Periodical for Social Issues*, (1), 317–346. <https://doi.org/10.48052/19865244.2023.1.317>
- o Spahić, E., Osmić, A., Čustović, E., (2019). The Importance of Promoting Sustainable Development Goals for Their Implementation Within Society - Case Study: Bosnia and Herzegovina. In Przygoda, M., Mišević, P., and Machrafi, M. ed. *Book of Proceedings Economic and Social Development, 48th International Scientific Conference on Economic and Social Development Development – “Managerial Issues in Modern Business”*. Warsaw: Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, Varazdin, Croatia / University North, Koprivnica, Croatia / Faculty of Management University of Warsaw, Warsaw, Poland / Faculty of Law, Economics and Social Sciences Sale - Mohammed V University in Rabat, Morocco / Polytechnic of Medimurje in Cakovec, Cakovec, Croatia. pp. 97-110.
- o Stansfield, J. (2017). The United Nations sustainable development goals (SDGs): A Framework for Intersectoral Collaboration. *Whanake: The Pacific Journal of Community Development*, 3(1), n-n.
- o Stubbs, W., Ho, S., Abbonizio, J. K., Paxinos, S., & Bos, A. (2021). Addressing the SDGs through an integrated model of collaborative education. In W. L. Filho, A. L. Salvia, & F. Frankenberg (Eds.), *Handbook on Teaching and Learning for Sustainable Development* (pp. 252-271). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781839104657.00025>
- o UNESCO (2017). *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*, UNESCO: Paris, France. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247444> Pristupljeno 12.03.2022.
- o United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janeiro, Brazil, 3 to 14 June 1992 AGENDA 21. (1992). Pristupljeno 10.08.2019.
- o Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka (2019). Nastavni plan i program Fakulteta političkih nauka – izmjene i dopune. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka.

PРАВНА ЗАШТИТА STARIJIH OSOBA U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA I ZAKONODAVSTVU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

BORJANA MIKOVIĆ¹

Odsjek za socijalni rad Fakultet političkih nauka Univerzitet u Sarajevu

Sažetak: U radu su, uz određenja pojma starija osoba, prezentirani i analizirani najvažniji međunarodni dokumenti iz oblasti posebnih prava starijih osoba usvojeni na nivou Ujedinjenih nacija, Vijeća Evrope i Evropske unije. Njihovo usvajanje potaknuto je kontinuiranim povećanjem starijeg stanovništva, što danas čini jedan od bitnih izazova razvijenog svijeta, tako da ljudska prava, položaj u društvu, kvalitet života i politika zaštite starijih osoba sve više postaju predmet interesiranja političke, stručne i naučne javnosti. Pri tome, starije osobe, iako jedna od najvulnerabilnijih društvenih grupa kojoj su neophodni posebna zaštita i specifična ljudska prava, za razliku od djece i osoba s invaliditetom, koji također pripadaju ranjivim grupama, još nemaju sveobuhvatan pravno obavezujući međunarodni instrument, Konvenciju o pravima starijih osoba, usvojen na nivou Ujedinjenih nacija.

Nezadovoljavajuća zaštićenost, odnosno primjena postojećih međunarodnih standarda neminovno se reflektira na položaj, zaštitu i (ne)ostvarivanje osnovnih ljudskih prava starijih osoba u Bosni i Hercegovini koja, prema posljednjem popisu stanovništva (2013), s procentom 14,2 % starijih osoba s navršениh 65 i više godina u ukupnoj populaciji stanovništva, te procjenama Svjetske banke (2007) da će do 2025. godine jedna petina do jedne četvrtine stanovnika imati više od 65 godina, pripada zemljama s visokom stopom tzv. demografske starosti. U istom kontekstu, s obzirom na državno ustrojstvo Bosne i Hercegovine, dva entiteta i distrikt, te činjenicu da na nacionalnom nivou ne postoji odgovarajuće zakonodavstvo, posebno iz oblasti socijalne politike, zdravstvene zaštite i porodičnog prava, u ovom radu ostvarivanje prava, položaj, potrebe i politika zaštite starijih osoba analiziraju se većinom na nivou entiteta Federacija Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: starije osobe; pravna zaštita; međunarodni dokumenti; domaće zakonodavstvo.

¹ Kontakt e-mail: borjana.mikovic@fpn.unsa.ba

Abstract: The paper presents and analyzes the most important international documents in the field of the special rights of the elderly adopted at the level of the United Nations, the Council of Europe and the European Union, along with definitions of the term elderly person. Their adoption is motivated by the continuous increase of the elderly population, which today constitutes one of the essential challenges of the developed world, so that human rights, position in society, quality of life and the policy of protection of the elderly are increasingly becoming the subject of interest of the political, professional and scientific public. At the same time, the elderly, although one of the most vulnerable social groups that need special protection and specific human rights, unlike children and people with disabilities, who also belong to vulnerable groups, still do not have a comprehensive legally binding international instrument, the Convention on the Rights of the Elderly person, adopted at the level of the United Nations.

Unsatisfactory protection, i.e. the application of existing international standards inevitably reflects on the position, protection and (non)fulfillment of basic human rights of the elderly in Bosnia and Herzegovina, which, according to the last population census (2013), with a percentage of 14.2% of elderly persons aged 65 and over years in the total population, and the World Bank (2007) estimates that by 2025 one fifth to one quarter of the population will be over 65 years old, belongs to countries with a high rate of so-called demographic age. In the same context, considering the state structure of Bosnia and Herzegovina, the two entities and the district, and the fact that there is no appropriate legislation at the national level, especially in the field of social policy, health care and family law, in this work the exercise of rights, position, needs and the policy of protection of the elderly are mostly analyzed at the entity level of the Federation of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *elderly people; legal protection; international documents; domestic legislation.*

Uvod

Povećanje udjela starijih osoba u ukupnoj populaciji stanovništva predstavlja jednu od karakteristika većine evropskih država, što ima niz različitih posljedica od kojih je jedna sve nepovoljniji omjer radno aktivnog i penzioniranog stanovništva. Pri tome, udio evropskog stanovništva u ukupnoj svjetskoj populaciji se sa 22% 1950. godine u 2008. godini smanjio na 12%, uz procjene da će u 2050. godini iznositi svega 7% (UN, Ekonomsko i socijalno vijeće, 2008:119). Navedeni trend nije zaobišao ni Bosnu i Hercegovinu (BiH), koja je, prema posljednjem popisu stanovništva (2013), imala 3.531.159 stanovnika, što je znatno manje u odnosu na prethodni (prijeratni) popis stanovništva (1991), kada je evidentirano 4.377.000 stanovnika.² Uzrok tome, pored stradanja i migracija za vrijeme rata u BiH (1992- 1995), treba tražiti u poslijeratnom prisustvu sve veće emigracije, koju nekoliko proteklih godina karakterizira pojava da, umjesto pojedinaca, zemlju većinom napuštaju čitave porodice. Ovakvo stanje, pored kontinuiranog smanjenja ukupnog broja stanovništva, povratno utječe na povećanje broja starijih osoba čiji udio u ukupnom broju stanovništva, za razliku od ranijih popisa gdje je evidentiran blagi porast,³ prema pokazateljima posljednjeg popisa (2013), bilježi nagli porast, tačnije procenat od 14,2%. Navedeni podatak je gotovo podudaran s procjenama Populacionog fonda Ujedinjenih nacija, Odsjek za ekonomska i socijalna pitanja (2005), da će u BiH procent starijih od 65 godina do 2015. godine porasti na 16,7%. Na tragu navedenog bile su i procjene Svjetske banke (2007), da će u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza i devet zemalja Istočne Evrope, među kojima je BiH, do 2025. godine jedna petina do jedne četvrtine stanovnika imati više od 65 godina. Pri tome, postotak starijih osoba 65+ najbržim tempom će rasti u BiH, za koju se predviđa da će do 2025. godine doći gotovo do udvostručenja stope starijih osoba kojima će biti potrebna tuđa pomoć (Miković, 2016:103). U istom kontekstu, prema Projekciji stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine od 2020. do 2070. Federalnog zavoda za

² U BiH broj stanovnika, prema sljedećim popisima stanovništva bio je: 1961. godine 3.277.948; 1971. godine 3.746.111; 1981. godine 4.124.256 (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2022:17).

³ Prema sljedećim popisima stanovništva udio starijih 65+ u ukupnoj populaciji u BiH bio je: 1971. godine: 4,7%; 1981. godine: 6,1%; 1991. godine: 6,5% (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2021:19).

statistiku, porast starijih osoba 65+ u ukupnom broju stanovništva u 2030. godini iznosit će 21,8% (2020: 9), s tim da je, prema nezvaničnim podacima, navedeni postotak starijih osoba evidentiran već 2024. godine.⁴

Nasuprot povećanju broja starijih osoba, stopa prirodnog priraštaja stanovništva u BiH kontinuirano pokazuje opadajuću tendenciju, da bi 2021. godine iznosila -6,7.⁵ Slično stanje je i s brojem stanovnika od 0 do 14 godina, čiji je udio u ukupnoj strukturi stanovništva od popisa iz 1971. godine u kontinuiranom padu.⁶

Danas u BiH generacije starijih osoba, posebno penzioneri s najnižom penzijom,⁷ kojih je oko 60% od ukupnog broja 689.856 korisnika penzije u 2021. godini, (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2023) žive u siromaštvu, obespravljani i napušteni od društva, a nerijetko i od najbližih srodnika. Uz to, problem u Federaciji Bosne i Hercegovine predstavlja i nepovoljan odnos broja penzionera i broja nezaposlenih, koji je u 2021. godini iznosio 1:1.25, čime se ugrožava ekonomska održivost penzionog sistema, budući da je minimalni odnos za njegovu održivost 1:3 (Miković, 2024:149 i 150). Život u neimaštini neminovno pogoršava zdravlje starijih osoba, a svakodnevna izloženost ageizmu, odnosno „diskriminaciji po osnovu kalendarske starosti“ (Pejčak, 2001: 86), dodatno urušava njihovo dostojanstvo. Takvim postupanjem kao da se svjesno nipodaštava nesporna činjenica da su starije osobe biološka pretpostavka mlađih generacija koje, pored svjesnosti da će i same ostariti, starijim osobama trebaju zahvaliti na sopstvenom postojanju (Miković, Bašić 2017: 102).

S druge strane, odnos prema starijim osobama, čak i u državama koje su članice Evropske unije, kao i u najrazvijenijim državama svijeta, i pored poduzetih mjera, prvenstveno u dijelu poštovanju osnovnih ljudskih prava i

4 Izjava ministra vanjskih poslova s pozivom na podatke s kojima raspolaže UN, na televiziji N1, 30. 7. 2024. godine.

5 Stopa prirodnog priraštaja stanovništva u BiH s 5,9 u 1996. godini za narednih 10 godina, odnosno 2006. godine spala je na 0,2. Negativna stopa, koja je prvi put zabilježena već 2007. godine (-0,3), kontinuirano se povećava, tako da 2021. godine iznosi -6,7 (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2021:22).

6 U ukupnoj strukturi stanovništva osobe mlade od 14 godina prema sjedećim popisima činile su: 1971. godine: 34,3%; 1981. godine: 27,5%; 1991. godine: 23,5%, a 2013. godine 15,4% (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2021:19).

7 U FBiH najniža penzija u 2023. godini iznosila je 538 KM. Od 1. 1. 2024. godine najniža penzija povećana je na 565 KM.

zabrane diskriminacije prema ovoj populaciji, također, nije na zadovoljavajućem nivou. To potvrđuje i činjenica da kontinuirane aktivnosti na nivou Ujedinjenih nacija i EU, posebno usvajanjem brojnih, mahom neobvezujućih dokumenata o pravima i zaštiti ranjivih grupa, nisu dale očekivani rezultate. Time su ove grupe, od kojih su jedna od najranjivijih starije osobe, populacija koja je i danas u većini država izložena visokom riziku od siromaštva, socijalne isključenosti, nasilja u porodici i institucijama, mogućnosti učešća u donošenju odluka, neodgovarajućoj zdravstvenoj zaštiti itd.

Ovakvo postupanje, pored dobne diskriminacije i povrede dostojanstva, prvenstveno starije osobe, dovodi na marginu društvenog interesa, što potvrđuju određene nelogičnosti u sferi međunarodno priznatih ljudskih prava koje se posebno odnose na činjenicu da su djeca i osobe s invaliditetom, za razliku od najstarije populacije, dobili naročitu zaštitu putem usvajanja posebnih, odvojenih konvencija na nivou UN-a. Stoga, trenutno stanje u oblasti posebnih prava starijih osoba na međunarodnom nivou neminovno zahtijeva posve drugačiji pristup, zasnovan na usvajanju zasebnog međunarodnog dokumenta, odnosno konvencije o pravima ove populacije, također, na nivou UN-a. Time bi starije osobe, pored veće zaštite i mogućnosti ostvarivanja osnovnih ljudskih prava i sloboda, dobile i veći nivo poštovanja njihovog dostojanstva.

Određenje starijih osoba

U međunarodnom pravu, odnosno različitim međunarodnim dokumentima, ne postoji jedinstveno i općeprihvaćeno određenje starijih osoba. Razlog za navedeno postupanje najvjerojatnije treba tražiti u tome da se unazad više decenija na nivou UN-a zagovarala potreba o usvajanju posebnih međunarodnih standarda za najvulnerabilnije skupine, koje u svakom društvu trebaju specifičnu zaštitu i primjenu zagarantiranih ljudskih prava i sloboda, uz poštovanje njihovog ljudskog dostojanstva. Te grupe su prvenstveno djeca, osobe s invaliditetom i starije osobe, s tim da su do danas UN usvojile Konvenciju o pravima djeteta, (1989) (KPD) unazad više od tri decenije i Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom (2006) (KPOSI) unazad nešto manje od

dvije decenije. Time su djeca i osobe s invaliditetom dobili posebnu zaštitu, odnosno posebna obavezujuća prava u većini zemalja svijeta koje su nakon ratificiranja ovih konvencija njihove odredbe implementirale u svoja nacionalna zakonodavstva. Uz navedeno, jedna od zajednička karakteristika ovih konvencija je i to da one u svojim odredbama sadrže određenja: djeteta⁸ i osoba s invaliditetom⁹, čija prava i normiraju.

U istom kontekstu, sama činjenica da u međunarodnom pravu ne postoji jedinstveno i općeprihvaćeno određenje starije osobe/starijih osoba na svojevrsan način govori o neprihvatljivom odnosu društva prema ovoj populaciji. To se ogleda i u činjenici da se danas u većini država određenje starije osobe, odnosno osoba starije životne dobi povezuje sa zakonski propisanom dobi penzioniranja, koja se kreće u rasponu od 60 do 70 godina. Sličan pristup prevladava i u različitim međunarodnim dokumentima UN-a, EU i Vijeća Evrope. Tako se npr. u Općem komentaru Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima br. 6: „Ekonomska, socijalna i kulturna prava starijih osoba“, navodi da su starije osobe one koje su navršile 60 i više godina (Ekonomsko i socijalno Vijeće UN, 1995: tač. 9).

S druge strane, u literaturi koja se bavi starijim osobama, zavisno od kriterija koji čine osnovu podjele dobnih perioda starosti, postoje različite periodizacije, od kojih je najčešća podjela na: raniju starost/mlađe starije osobe (65 – 75 godina), srednja starost/starije osobe srednje dobi (76 – 85) i duboka starost/veoma stariji (86+) (Sumrak, 1995: 29-31). Ova podjela često se koristi u različitim istraživanjima i teorijskim raspravama, budući da veliki broj evropskih zemalja, među kojima je i BiH, početak starije dobi veže sa zakonskim određenjem starosne dobi odlaska u tzv. starosnu penziju, većinom navršenih 65 godina života.

8 KPD određuje dijete kao: „svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života“ (čl. 1. st. 2).

9 UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom ovu društvenu grupu određuje kao: „osobe s invaliditetom uključujući osobe s dugotrajnim fizičkim, mentalnim i intelektualnim ili osjetilnim oštećenjem koje u interakciji s različitim barijerama mogu ometati njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s ostalim članovima tog društva“ (čl. 1. st. 2).

Ključna karakteristika navedenih određenja je da se početak starije dobi, odnosno određenje starijih osoba veže za hronološku dob, iako danas očekivani životni vijek u različitim zemljama kontinuirano bilježi tendenciju povećanja. Drugim riječima, ukoliko stariju dob posmatramo kao relativan pojam, većinom ovisan o očekivanom životnom vijeku, onda se kao najidealnija definicija starije dobi može smatrati ona koja će biti koliko fluidna toliko i prilagodljiva, u prostornoj i vremenskoj dimenziji, vezujući formalno pravni nastanak starije dobi (pa time i mogućnost ostvarivanja prava starijih osoba) s prosječnim životnim vijekom ljudi određenog područja. Na tragu navedenog je pristup Holandije, u kojoj se starosna dob za penziju od 2022. godine veže za prosječni očekivani životni vijek (Roksandić et al, 2017: 1106). U skladu s tim, moguće je očekivati da će navedeni pristup, odnosno određenje starije osobe/starijih osoba u nekom obliku biti sadržano u još nepostojećoj Konvenciji o pravima starijih osoba čije se usvajanje s puno osnova može očekivati u doglednoj budućnosti.

Prava starijih osoba u dokumentima Ujedinjenih nacija

Ljudska prava starijih osoba, za razliku od prava djeteta i osoba s invaliditetom, kako je to u ovom radu već istaknuto, i pored sporadičnih pokušaja pojedinih zemalja,¹⁰ sve do danas nisu pretočena u jedan obavezujući međunarodni dokument, odnosno odgovarajuću konvenciju. S tim u vezi, pri izradi Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (UN, 1966)¹¹ izričito pozivanje na prava starijih osoba u odredbama ovog međunarodnog dokumenta bilo je odbačeno „iz razloga što bi se prava starijih osoba mogla izraziti kroz posebnu Konvenciju“ (Roksandić et al, 2017: 1107). Navedeno postupanje najvjerojatnije je imalo određeni utjecaj na odluku Malte da 1969. godine pokrene inicijativu o posebnoj pravnoj zaštiti najstarije

¹⁰ Prvu inicijativu o potrebi jedinstvene globalne zaštite starijih osoba pokrenula je 1948. godine Argentina u vidu nacrtu Rezolucije o Deklaraciji i pravima starijih osoba. Ovaj dokument u svojih 10 članova uvažavao je potrebu za smještajem, hranom, odjećom, fizičkim i psihičkim zdravljem, odmorom, radom i finansijskom stabilnošću starijih osoba, uz isticanje prava na pomoć od strane porodice i države, te postojanje prava na njihovo poštovanje (Roksandić Vidličak, Šikoronja, 2017: 1106).

¹¹ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima usvojen je na Generalnoj skupštini UN, 16. decembra 1966. godine (rezolucija br. 2200 A /XXI/), a stupio je na snagu 3. januara 1976. godine. BiH je ratificirala Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima 1. septembra 1993. godine, sukcesijom.

populacije, uz zahtjev da Generalna skupština UN-a stavi na dnevni red „Pitanja starijih i starih osoba“, što je i realizirano usvajanjem posebne Rezolucije o starijim osobama (1973). Kasnije, gotovo jednu deceniju od usvajanja ove Rezolucije, u Beču je održana Svjetska skupština o starenju (1982) na kojoj je usvojen Bečki međunarodni plan akcije o starenju (Bečki plan). Ovaj međunarodni dokument, pored utvrđenih principa¹² na kojima se temelji, kroz ukupno 62 preporuke za akcije, koje su podijeljene u dva dijela (A i B), navodi poduzimanje sljedećih mjera aktivnosti:

U dijelu A) „Ciljevi i preporuke za utvrđivanje politike“, ističe se potreba za poduzimanjem sljedećih aktivnosti u „Oblasti koje se tiču pojedinaca koji stare“: a) Zdravlje i ishrana (pr. 1-17); b) Zaštita starijih osoba – potrošača (pr. 18. toč. a)-d); c) Stanovanje i okolina (pr. 19-23); d) Porodica (pr. 24-29); e) Socijalna pomoć (pr. 30-35); f) Sigurnost prihoda i zapošljavanje (pr. 36-43); g) Obrazovanje (pr. 44-51).

U dijelu B): „Politika i programi unapređenja“, u okviru preostalih 10 preporuka (pr. 52-62), ističe se potreba za: 1. Prikupljanje i analizu podataka o osobama koje stare (pr. 52 i 53); 2. Obuku i obrazovanje (pr. 54.-59); 3. Istraživanje (pr. 60.-62).

Kasnije, gotovo deset godina od donošenja Bečkog plana, Generalna skupština UN-a usvojila je Rezoluciju br. 46/91: Implementacija međunarodnog plana akcije o starenju i aktivnosti u vezi s tim, kojom su usvojeni Principi UN-a o starijim osobama (Principi) (UN, 1991: tač. 14). Cijeneći doprinos koji starije osobe daju svojim društvima, u Preambuli principa posebno se potiču vlade država članica da 18 utvrđenih principa „ugrade u svoje državne programe, kada je to moguće.“ Navedeni principi se odnose na: Nezavisnost (1-6); Društvenu participaciju (7-9); Njegu (10-13); Samoopredjeljenje (14-16); Dostojanstvo starijih osoba (17. i 18).

¹² Neki od ukupno 14 principa koje sadrži Bečki plan su: a) ...proces razvoja mora unaprijediti ljudsko dostojanstvo i osigurati jednakost među starosnim grupama u raspodjeli društvenih resursa, prava i odgovornosti.; c) Razvojni i humanitarni problemi osoba koje stare mogu se najbolje riješiti ... tamo gdje se ljudska prava poštuju; e) Duhovni, kulturni i društveno-ekonomski doprinosi starijih ljudi su značajni društvu i trebali bi biti priznati i dalje unapređeni. Izdatke za starije osobe treba smatrati trajnom investicijom; h) Važan cilj društveno-ekonomskog razvoja je postizanje starosno-integriranog društva, u kojem su starosna diskriminacija i nehotična segregacija eliminirani i u kojem se podstiču solidarnost i uzajamna pomoć među generacijama; m) Vlade, nevladine organizacije i svi zainteresirani imaju naročito odgovornost prema najugroženijim među starijim ljudima, naročito siromašnim, od kojih su većina žene i osobe iz ruralnih područja (v. šire, Bečki međunarodni plan akcije o starenju, Principi, str. 1-3).

U narednim godinama, Generalna skupština UN-a usvojila je više različitih dokumenata, najviše rezolucija, koji sadrže brojne preporuke o zaštiti starijih osoba. Jedna od njih je Rezolucija A/RES47/5: Izjava o starenju, donesena na Međunarodnoj konferenciji o starenju (1992), povodom desetogodišnjice usvajanje Međunarodnog plana akcije o starenju. Ova Rezolucija, između ostalog, sadrži Odluku Generalne skupštine UN-a „da tretira 1999. godinu kao Međunarodnu godinu starijih osoba u znak potvrde budućeg demografskog doba čovječanstva“ (UN, 1992: tač. 3).

Tri godine kasnije (1995), Generalna skupština UN-a usvojila je i Rezoluciju 50/141: Međunarodna godina starijih: prema društvu za sve godine, koja sadrži odluku: „da od sada, termin ‘stariji’ treba biti zamijenjen terminom ‘starije osobe’ u skladu s Principima UN-a o starijim osobama, tako da će Godina i Dan koji se tiču toga biti nazivani Međunarodna godina starijih osoba i Međunarodni dan starijih osoba“ (UN, 1995: tač. 14).

Izričiti zahtjev da se termin „stariji“ zamijeni terminom „starije osobe“, vjerojatno je, pored usklađivanja s Principima UN-a o starijim osobama, imao za cilj i smanjenje stigmatizacije najstarije populacije. Ovo se posebno odnosi na javnost u dijelu svakodnevnog korištenja neprimjerenih termina, kao što su: starci, fosili, kornjače, metuzalemi, senilci, starački domovi itd.

Politička deklaracija i Madridski međunarodni akcijski plan mjera u vezi sa starenjem (Madridski plan) usvojeni su na Drugoj Svjetskoj skupštini o starenju 2002. godine. U Predgovoru ovih dokumenata tadašnji sekretar UN-a Kofi Annan istakao je da oni „označavaju prekretnicu u tome kako se svijet suočava s ključnim izazovima izgradnje društva za sve dobi“, ali i da se „svijet promijenio gotovo do neprepoznatljivosti od prve Svjetske skupštine o starenju. (1982) Dok je nekada starenje stanovništva bilo uglavnom briga razvijenih zemalja, danas dobija zamah i u zemljama u razvoju. I dok su nekad neki smatrali da je starenje samostalan problem ili naknadna misao, danas razumijemo da takva dramatična demografska transformacija ima duboke posljedice na svaki aspekt života pojedinca, zajednice, države i međunarodne zajednice...Svako od nas, mladi i stari, ima svoju ulogu u promociji

solidarnosti među generacijama, u borbi protiv diskriminacije starijih osoba i u izgradnji budućnosti pune sigurnosti, mogućnosti i dostojanstva za ljude svih dobi.“

Ključni cilj Madridskog plana bio je dati odgovarajuće smjernice kreatorima politika na svim nivoima, uključujući nacionalni i međunarodni, kako prilagoditi društvena uređenja sve starijem stanovništvu. Pri tome, u ovom dokumentu prioritetni pravci djelovanja u zaštiti starijih osoba u 21. stoljeću su sljedeća tri područja: starije osobe i razvoj; unapređenje zdravlja i dobrobiti u starijoj dobi; osiguranje poticajne i podržavajuće okoline (UN, 2002:3).¹³ Lisabonska ministarska deklaracija (Deklaracija) Ekonomskog Vijeća UN-a za Evropu (UNECE), usvojena 2017. godine na četvrtoj Ministarskoj konferenciji o starenju: „Održivo društvo za sve životne dobi: prepoznavanje potencijala za duži vremenski život“, aktivno starenje stavlja kao centralni koncept i operativni pristup nacionalnih i regionalnih politika prema starijim osobama (UN, 2017: tač. 5.b).

Također, u istoj Deklaraciji se ističe i težnja za realiziranje potencijala za duži život starijih osoba s odlučnošću da se u 2022. godini postignu sljedeći ciljevi: Prepoznavanje potencijala starijih osoba (tač. 12 – 18); Podsticanje dužeg radnog vijeka i radne sposobnosti (tač. 19 – 25); Obezbjedenje dostojanstvenog starenja (tač. 26 – 32). Svaka od ukupno 32 tačke, u okviru tri navedena naslova, sadrži taksativno navedene aktivnosti i mjere koje trebaju poduzeti države članice UNECE, kako bi stvorile neophodne pretpostavke za duži život starijih osoba, mogućnost njihovog zapošljavanja, uživanje ljudskih prava, poštovanje ljudskog dostojanstva, samoodređenje, nezavisnost, podizanje kvalitete zdravstvene i socijalne zaštite, učešće starijih osoba koje imaju različite duševne smetnje u životu zajednice itd.

Uz navedeno, Deklaracija u Završnim napomenama posebno ističe vezu između starenja stanovništva i razvoja u ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj sferi, ali i naglašava svoju posvećenost Agendi 2030 UN-a i za nju vezanim Ciljevima održivog razvoja.

¹³ U Madridskom planu se, pored ostalog, potvrđuju principi i preporuke za akciju iz Međunarodnog plana akcije o starenju, koji je Generalna skupština UN-a usvojila 1982. godine, kao i Principi UN-a o starijim osobama, koje je Generalna skupština UN-a usvojila 1991. godine (čl. 3).

Ti ciljevi, između ostalog, obuhvataju suzbijanje siromaštva, promoviranje dobrobiti u svim životnim dobima, postizanje rodne ravnopravnost i pristup mogućnostima cjeloživotnog učenja (UN, 2017:tač. 35). U istom kontekstu, pozdravlja se usvajanje Globalne strategije i Akcionog plana o starenju i zdravlju, koji su usvojeni na Svjetskoj zdravstvenoj skupštini (2016), gdje se poziva na borbu protiv *ejdžizma*, razvijanje okruženja prilagođenih svim životnim dobima, usklađivanje sistema zdravstva s potrebama starije populacije i razvijanje održivih i pravičnih sistema za pružanje dugotrajne njege (kod kuće u zajednicama i institucijama) (UN, 2017: tač. 37).

Prava starijih osoba u dokumentima Vijeća Evrope i Evropske unije

Razgranata aktivnost o uključivanju starenja stanovništva u javne politike, posebno usvajanjem različitih dokumenata u čijem se sadržaju ističu ljudska prava starijih osoba, pored UN-a, kontinuirano je prisutna i na nivou VE i EU. S tim u vezi, dva najbitnija dokumenta koje je donijelo VE su: Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950) (EKLJP) sa svojim protokolima i Evropska socijalna povelja (revidirana 1996. godine) (ESP). Osim ovih konvencija, na nivou VE, vezano za pravo na zdravlje i autonomiju odlučivanja u oblast zdravlja, usvojena je i Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini (1997), koja u svojim odredbama eksplicite ne spominje starije osobe. Slično je i s EKLJP koja, također, niti u jednom od svojih članova decidno ne navodi starije osobe, iako se prava koja sadrži odnose i na ovu populaciju.

Za razliku od navedenih konvencija, ESP u svojim odredbama normira obavezu zemalja potpisnica da, u cilju osiguranja djelotvornog korištenja prava starijih osoba na socijalnu zaštitu, preuzmu obavezu usvajanja, odnosno poticanja, direktno ili u saradnji s javnim ili privatnim organizacijama, odgovarajućih mjera kreiranih, posebno da:

- omogućće starijim osobama da ostanu punopravni članovi društva što duže moguće, putem:

- a) adekvatnih resursa koji će im omogućiti da vode pristojan život i igraju aktivnu ulogu u javnom, socijalnom i kulturnom životu;
- b) pružanjem informacija o uslugama i mogućnostima koje stoje na raspolaganju starijim osobama i mogućnostima njihovog korištenja;

– omogućće starijim osobama da slobodno biraju stil života i da vode nezavisan život u svom porodičnom okruženju onoliko dugo koliko to žele i mogu, putem:

- a) pružanja smještaja koji odgovara njihovim potrebama i zdravstvenom stanju ili adekvatne pomoći adaptiranjem njihovog smještaja;
- b) zdravstvene zaštite i službi koje su potrebne s obzirom na njihovo stanje;
 - garantiraju starijim osobama život u institucijama odgovarajuće podrške, uz poštovanje njihove privatnosti, i učešća u odlukama koje se odnose na uslove života u instituciji (Vijeće Evrope, 1996: 23).¹⁴

VE i EU, pored navedenih, usvojili su i veliki broj drugih, većinom pravno neobavezujućih dokumenata, koji se direktno ili indirektno odnose na prava starijih osoba. Među njima je i Preporuka VE o promociji ljudskih prava starijih osoba (2014). Ipak, ključni dokument o zaštiti ljudskih prava, a time i prava starijih osoba u EU je Povelja o osnovnim pravima EU (Povelja), u čijim je odredbama, posebno u članu 25: „Prava starijih osoba“, propisano da EU priznaje i poštuje pravo starijih osoba da žive dostojanstven i nezavisan život kao i da učestvuju u društvenom i kulturnom životu.¹⁵ Uz navedeno, u čl. 26: „Integracija osoba s invaliditetom“, Povelja priznaje i poštuje pravo osoba s invaliditetom, među kojima se nalazi i određeni broj starijih osoba, na osiguranje njihove nezavisnosti, društvene i profesionalne uključenosti, kao i na učešće u životu zajednice.¹⁶

Među posljednjim dokumentima koji su unazad tri godine usvojeni na nivou VE su: Zaključci Vijeća EU o uključivanju starenja i javne politike (Zaključci).

¹⁴ BiH je ratificirala čl. 23. ESP, ali ne i cijeli dokument.

¹⁵ Navedena odredba je većim dijelom temeljena na članu 23. st. 1. tač. a) i st. 2. ESP.

¹⁶ Sadržaj čl. 26. Povelje gotovo u cijelosti je podudaran s čl. 15. ESP: „Pravo osoba s onesposobljenjem na nezavisnost, socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice.“

Navedeni dokument, koji je usvojen 2021. godine, sadrži 59 tačaka koje su podijeljene u četiri međusobno povezane cjeline, pod sljedećim naslovima: Potvrđivanje (tač. 1. – 25); Poziv državama članicama (tač. 26. – 43); Poziv državama članicama i Evropskoj komisiji (tač. 44. – 55); Poziv Odboru za zapošljavanje i Odboru za socijalnu zaštitu (tač. 56. – 59).

U prva tri dijela, uz potvrđivanje stanja u oblasti starenja stanovništva, države članice se pozivaju da, u skladu sa svojim nadležnostima, poduzmu mjere i osmisle nacionalni strateški okvir za veće uključivanje starenja u različite oblasti i politike (EU, 2021:tač. 26). Također, države članice, zajedno s Evropskom komisijom, u svojim područjima nadležnosti, uz poštovanje načela supsidijarnosti, uloge i autonomije socijalnih partnera, trebaju usvojiti, osmisliti i promovirati različite aktivnosti, osigurati, poboljšati i prilagoditi starijim osobama, u skladu s njihovim potrebama, različite mjere u vezi s cjeloživotnim učenjem, stanovanjem, zdravstvenom zaštitom itd.

U četvrtom dijelu Zaključaka upućen je poziv Odboru za zapošljavanje i Odboru za socijalnu zaštitu da nastave promovirati uzajamno učenje i razmjenu najboljih praksi, kao i razvijanje pouzdanih međunarodno usporedivih pokazatelja za mjerenje dobrobiti starijih osoba. Pri tome, Odbor za socijalnu zaštitu treba nastaviti zajednički analitički rad s Evropskom komisijom o primjerenosti penzija revizija i dugotrajnoj zaštiti, uz obavezu periodičnog sačinjavanja Zajedničkog izvještaja o primjerenosti ovih aktivnosti. Možda ključna karakteristika Zaključaka je da se od ukupno 59 tačaka, koje sadrže ovaj dokument, njih 25 odnosi na Potvrđivanje, odnosno opis stanja i utjecaj starenja stanovništva EU na pojavu socioekonomskih i demografskih posljedica, s zahtjevom da se starijim osobama omogući ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i puni potencijal. Uz navedeno, ističe se i rizik od siromaštva starijih osoba, prisustvo dobne diskriminacije, nasije u porodičnom i institucionalnom kontekstu, socijalna izolacija i neželjena samoća, pravo na učešće, odlučivanje i autonomiju. Također, budući da sve duži životni vijek donosi brojne izazove, kao neophodna se nameće potreba stvaranja mogućnosti za pružanje socijalne pomoći, usluga sistema zdravstvene i dugotrajne brige, sistema socijalne sigurnosti itd.

Za svaki od pobrojanih problema s kojim se susreću starije osobe, prema Zaključcima, potrebno je navesti moguća rješenja, odnosno neophodnost poduzimanja različitih mjera i aktivnosti kako bi se njihova pojava prevenirala i ublažila.

Prava starijih osoba u zakonodavstvu Federacije Bosne i Hercegovine

Budući da je Evropsko vijeće u martu 2024. godine donijelo odluku o otvaranju pristupnih pregovora s BiH za članstvo u EU, između ostalog, BiH mora pokrenuti proces usklađivanja aktuelnog zakonodavstva sa zakonodavstvom EU, što obuhvata i odgovarajuće izmjene pojedinih zakona, odnosno njihovih odredaba vezanih za prava starijih osoba. Ovo tim prije što su starije osobe u BiH prepoznate kao izrazito vulnerabilna društvena grupa, podložna riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, iako aktuelni zakoni u oba entiteta i Brčko distriktu BiH (BD)¹⁷ sadrže odgovarajuće odredbe o zaštiti određenih prava ove populacije.

Pri tome, BiH kao članica UN-a, bila je obavezna u svoje zakonodavstvo implementirati odredbe odgovarajućih međunarodnih dokumenata o starijim osobama, odnosno provesti u praksi određene smjernice koje oni sadrže. To se posebno odnosi na obavezu sadržanu u Madridskom međunarodnom planu aktivnosti o starenju, koji nalaže izradu Strategije za iskorjenjivanje siromaštva (UN, 2002: tač. 116), što sve do danas nije realizirano. Drugim riječima, BiH još na nacionalnom nivou nije usvojila strategiju socijalne zaštite starijih osoba i Akcioni plan kako to zahtijevaju navedene smjernice.

¹⁷ U BiH na državnom nivou ne postoji jedinstven porodični zakon, kao ni zakon iz oblasti socijalne politike i zdravstvene zaštite. Navedeno je uslovljeno činjenicom da je BiH administrativno složena država definirana Dejtonskim mirovnim sporazumom, čiji *Aneks IV* predstavlja Ustav BiH. Prema ovom Ustavu, BiH je teritorijalno uređena kao složena država, sastavljena od dva entiteta: FBiH i Republika Srpska, te Brčko Distrikt BiH. Uređenje entiteta u BiH je asimetrično – Republika Srpska je centralizirana s dva nivoa vlasti: nivo entiteta i nivo općina – lokalni nivo, dok je FBiH decentralizirana s tri nivoa vlasti: nivo entiteta, nivo kantona (deset kantona) i nivo općina – lokalni nivo.

Uz navedeno, Nacrt Strategije za unapređenje položaja starijih osoba u FBiH (2018 – 2027), čiji sadržaj obuhvata ključna pitanja koja se tiču zaštite ove populacije, iako izrađen u formi Nacrta, sada već davne 2018. godine, još čeka na odgovarajuću proceduru za usvajanje.¹⁸ Stoga se čini da navedeno postupanje možda najslikovitije pokazuje odnos nadležnih vlasti u FBiH prema najstarijoj populaciji koja je jedna od najranjivijih društvenih grupa. To posebno što Nacrt strategije obuhvata: problem siromaštva, zdravstvene usluge, stambeni prostor i životne uvjete, starenje u ruralnim i ekonomski ugroženim područjima, socijalnu zaštitu, cjeloživotno učenja, aktivno učešće starijih osoba u životu zajednice, zapošljavanje, nasilje nad starijim osobama koje provode njihovi srodnici ili druge osobe u zajednici, društvene stavove prema starijim osobama, te međugeneracijsku solidarnost.

Ovakvo postupanje, između ostalog, utječe i na stanje da populacija starijih osoba u FBiH, kao i u BiH sve do danas nije zaštićena posebnim zakonodavstvom, odnosno posebnim institucionalnim okvirom.

Pri tome, Ustav BiH, koji je zajedno s ustavima oba entiteta rezultat političkog kompromisa, u čl. II st. 3. sadrži katalog ljudskih prava u koje ulaze i prava zaštićena međunarodnim instrumentima, koji čine njegov sastavni dio. To su na prvom mjestu prava zaštićena EKLJP i njezinim protokolima koja u BiH imaju direktnu primjenu (čl. II st. 1. Ustava BiH), tako da se sva prava koja sadrže ovi međunarodni dokumenti, iako se niti u jednoj od njihovih odredaba starije osobe ne navode decidno, odnose i na ovu populaciju. S druge strane, prava sadržana u EKLJP najvećim dijelom su implementirana u odredbe odgovarajućih zakona na nivou oba entiteta i BD, a posebno porodičnog i socijalnog zakonodavstva, kao i zakonodavstva iz oblasti zdravstvene zaštite, pri čemu će se u ovom radu, vezano za zaštitu starijih osoba, analizirati zakonodavstvo usvojeno na nivou FBiH.

¹⁸ Republika Srpska je u augustu 2019. godine usvojila Strategiju za unapređenje položaja starijih lica u Republici Srpskoj za period od 2019. do 2028. godine

Pravna zaštita starijih osoba u Porodičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine

Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (PZ FBiH), gotovo identično kao i ostala dva porodična zakona u BiH, uređenje odnosa u porodici zasniva na principu ravnopravnosti, međusobnog pomaganja i poštovanja svih članova porodice, te obavezi države da osigura zaštitu porodice i djece kao i pružanje starateljske zaštite djeci bez roditeljskog staranja i odraslim osobama koje nisu sposobne da se same staraju o sebi, svojim pravima, interesima i imovini (čl. 2. tač. b), d) i e)). Navedeno normiranje, s jedne strane, pokazuje intenciju zakonodavca da zakonskim normama insistira na obavezi međusobne solidarnosti i uzajamnosti članova porodice, a, s druge strane, ističe obavezu države da osigura odgovarajuću zaštitu porodice i djece, posebno društvenom brigom o najvulnerabilnijim članovima porodice, djeci bez roditeljskog staranja i odraslim osobama, koje se, većinom, zbog različitih duševnih smetnji, odnosno različitih oblika invaliditeta nisu u mogućnosti same brinuti o sebi, svojim pravima, interesima i imovini.

U istom kontekstu, u PZ FBiH međusobna solidarnost i uzajamnost u porodici dodatno je potencirana i u odredbama koje normiraju obavezu djeteta da poštuje ne samo svoje roditelje nego i ostale članove porodice, uz obavezu pomaganja roditeljima (čl. 128). Navedenim normiranjem vezano za starije osobe, odrasla djeca se obavezuju da na svaki način pomažu svoje roditelje starije životne dobi, posebno u slučajevima kada je roditeljima pomoć neophodna. Slične ovima su i odredbe PZ FBiH koje normiraju: „Punoljetno dijete je dužno izdržavati svog roditelja koji je nesposoban za rad i ne može se zaposliti, a nema dovoljno sredstava za život ili ih ne može ostvariti iz svoje imovine“ (čl. 219. st. 1). U istom članu normirano je i da se dijete može osloboditi dužnosti izdržavanja roditelja koji ga iz neopravdanih razloga nije izdržavao u vrijeme kada je bio obavezan (čl. 219. st. 2).

Analiza citiranih odredaba u kontekstu starijih osoba/roditelja punoljetnog djeteta upućuje na zaključak da je dužnost izdržavanja roditelja od strane punoljetnog djeteta, ukoliko roditelj iz zakonom utvrđenih razloga nije u

mogućnost da to sam ostvari, neupitna i obavezna, osim u slučajevima kada se dijete, u skladu sa zakonom utvrđenim razlozima, može osloboditi te obaveze. U vezi s navedenim, PZ FBiH niti u jednoj od svojih odredaba ne normira visinu sredstava koja su potrebna za izdržavanje roditelja od strane djeteta.

Pored dužnosti izdržavanja roditelja od strane punoljetnog djeteta, PZ FBiH propisuje i da je maloljetno dijete koje ostvaruje prihode radom ili od svoje imovine dužno doprinositi za svoje izdržavanje, kao i za izdržavanje članova porodice u kojoj živi (čl. 217). Citirana odredba u odnosu na starije osobe/roditelje maloljetnog djeteta, koji su nesposobni za rad i ne mogu se zaposliti, nemaju dovoljno sredstava za život ili ih ne mogu ostvariti iz svoje imovine, obavezuje maloljetno dijete koje ostvaruje prihode radom ili od svoje imovine da, pored doprinosa za svoje izdržavanje, doprinosi izdržavanju takvog roditelja ako je član porodice u kojoj dijete živi. Uz navedeno, PZ FBiH normira i da su maloljetno i punoljetno dijete u skladu s uvjetima iz čl. 217. i čl. 219., ukoliko su pastorak ili unuk, dužni izdržavati maćehu ili očuha, odnosno nanu/baku ili djeda. Tako je pastorak obavezan izdržavati očuha ili maćehu ako su oni njega duže vrijeme izdržavali ili se brinuli o njemu. Ukoliko maćeha ili očuh imaju svoju djecu, dužnost izdržavanja je zajednička za djecu i pastorku (čl. 221).

Također, prema odredbama PZ FBiH, unuk je dužan izdržavati baku/nanu i djeda (čl. 222. st. 2) pod već navedenim uvjetima iz čl. 217. i 219., ali isto tako baka/nana i djed dužni su izdržavati maloljetnog unuka. Obaveza izdržavanja punoljetnog unuka od strane bake/nane i djeda postoji ako je on zbog bolesti, fizičkih ili psihičkih nedostataka nesposoban za rad, a nema dovoljno sredstava za život ili ih ne može ostvariti iz svoje imovine (čl. 216. st. 1. i 2. PZ FBiH). U kontekstu citiranih odredaba, čini se nelogičnim da PZ FBiH koristi termine „pastorak“ i „unuk“, bez istovremenog navođenja termina „pastorka“ i „unuka“ ili množine istih pojmova: „pastorci“ i „unuci“, budući da navedeno normiranje upućuje na zaključak da su samo pastorci, odnosno unuci muškog spola obavezni na izvršavanje obaveza izdržavanja navedenih u čl. 221. st. 1. i čl. 222. st. 1 i 2.

Zakonska obaveza izdržavanja roditelja, očuha ili maćehe kao i bake/nane i djeda, posebno od strane punoljetnog djeteta, budući da ovaj vid izdržavanja od strane maloljetnog djeteta u praksi gotovo da i ne postoji, prema iskustvima centara za socijalni rad (CSR), odnosno na osnovu informacija dobijenih u neposrednom kontaktu sa socijalnim radnicima zaposlenim u ovim ustanovama, rijetko se izvršava. Stoga, u praksi kao jedina mogućnost njene realizacije ostaje da roditelj pokrene tužbu protiv sopstvenog djeteta, odnosno očuh ili maćeha protiv pastorka, te nane/bake i djed protiv unuka, koji obavezu ne žele izvršavati ili je izbjegavaju. Budući da najčešće svi oni, iako na drugi način ne mogu obezbijediti sredstva za život, ne žele pokretanje tužbe za izdržavanje protiv punoljetnog djeteta, pastorka ili unuka, njihova egzistencija zavisi od mogućnosti dobijanja socijalne pomoći ili pomoći drugih npr. daljnjih srodnika, nevladinih organizacija i sl. Stoga neki od njih, posebno oni starije životne dobi, postaju beskućnici i skitnice, koji žive od prosjačenja ili se hrane u javnim kuhinjama, jednom riječju, žive u bijedi i ekstremnom siromaštvu.

Pravna zaštita starijih osoba u Zakonu o zdravstvenoj zaštiti Federacije Bosne i Hercegovine

Prema odredbama Zakona o zdravstvenoj zaštiti FBiH (ZZZ), zdravstvena zaštita obuhvata sistem društvenih, grupnih i individualnih mjera, usluga i aktivnosti za očuvanje i unapređenje zdravlja, sprečavanje bolesti, otkrivanje i blagovremeno liječenje te zdravstvenu njegu i rehabilitaciju (čl. 2. st. 1). Navedeno zakonsko određenje zdravstvene zaštite je primjereno i sveobuhvatno, s tim da se bitno ne razlikuje od definiranja ove oblasti u većini država u okruženju. Međutim, kako je sistem zdravstvene zaštite u FBiH fragmentiran i decentraliziran na način da je zdravstvena zaštita u nadležnosti kantona, tako da je od ukupno 11 fondova zdravstvenog osiguranja, deset njih kantonalnih, a samo jedan, fond solidarnosti, na nivou FBiH. Ovakvo stanje neminovno ima za posljedicu nejednakost između korisnika, ali i njihovu diskriminaciju u smislu različite obuhvaćenosti zdravstvenom zaštitom, što uključuje i jedan broj starijih osoba, koje u manjoj mjeri ostaju bez mogućnosti pristupa zdravstvenoj zaštiti. Navedeno se događa, iako ZZZ u svojim

odredbama normira da se društvena briga za zdravlje na teritoriji FBiH ostvaruje pod jednakim uvjetima osiguranjem zdravstvene zaštite stanovništva, što pored ostalih korisnika, uključuje i osobe starije od 65 godina, ukoliko nisu osigurane po nekom drugom osnovu u skladu s propisima o zdravstvenom osiguranju, osobe s invaliditetom, duševno bolesne osobe, koje zbog prirode i stanja bolesti mogu ugroziti svoj život i život drugih osoba ili oštetiti materijalna dobra, materijalno neosigurane osobe koje primaju materijalno osiguranje po propisima o socijalnoj zaštiti, zaštiti boraca i članova njihovih porodica koji nisu zdravstveno osigurani po nekom drugom osnovu (čl. 12. tač. 10., 11., 12. i 14).

U skladu s propisima o zdravstvenom osiguranju, zajednička karakteristika posljednje tri grupe je da se među njima nalazi veliki broj starijih osoba koje po osnovu invaliditeta, duševnog oboljenja i materijalnog neosiguranja, odnosno primanja materijalne pomoći, trebaju biti obuhvaćene zdravstvenom zaštitom na području FBiH.

Istim zakonom normirano je da društvena briga za zdravlje na nivou kantona obuhvata mjere za osiguranje i provođenje zdravstvene zaštite od interesa za građane na tom području putem donošenja zakona i podzakonskih akata iz nadležnosti kantona; uređenja i vođenja zdravstvene politike i provođenje reforme iz oblasti zdravstva od interesa za područje kantona; stvaranje uvjeta za pristupačnost i ujednačenost primarne i sekundarne zdravstvene zaštite za područje kantona; osiguranje palijativne njege za neizlječivo bolesne, odnosno umiruće, među kojima su većinom starije osobe, u saradnji, pored ostalih, i s ustanovama iz oblasti socijalne zaštite (čl. 13. st. 1, 2, 5 i 7).

Navedena organizacija zdravstvene zaštite, odnosno „društvena briga za zdravlje na nivou kantona“, za korisnike zdravstvenih usluga, što se posebno odnosi na starije osobe, većinom je diskriminirajuća. Naime, zahvaljujući navedenoj organizaciji, sveobuhvatnost zdravstvenim osiguranjem, a time i pružanje zdravstvenih usluga korisnicima/pacijentima različita je od kantona do kantona, u zavisnosti od finansijskih mogućnosti, odnosno raspoloživih materijalnih sredstava svakog kantona pojedinačno.

Ovakvo stanje ima za posljedicu da pojedini kantoni određene zdravstvene usluge, iako su propisane kantonalnim zakonom o zdravstvenoj zaštiti, ne mogu realizirati, čak i u slučaju da su njihovi korisnici zdravstveno osigurani. U prilog tome govori Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije Ombudsmena za BiH za 2022. godinu, gdje se navodi da su „najčešći podnosioci žalbi osobe koje ne ostvaruju pravo na zdravstvenu zaštitu...“, kao i „da su žalbeni razlozi obraćanja građana: nemogućnost ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu, nezadovoljni korisnici zdravstvenih usluga, povreda prava pacijenta, neadekvatna zdravstvena usluga, nemogućnost pristupa zdravstvenoj usluzi, diskriminacija itd“ (Institucija ombudsmena, 2023:83).

Zaštita starijih osoba u socijalnom zakonodavstvu

Fragmentirani sistem socijalne zaštite u BiH, koji karakterizira primjena različitog zakonodavstva iz oblasti socijalne zaštite na nivou entiteta i distrikta, ima za posljedicu različite mogućnosti (ne)ostvarivanja socijalnih prava starijih osoba, odnosno poduzimanja odgovarajućih mjera, posebno za povećanje penzija i ublažavanje siromaštva, ali i ostvarivanja socijalnih naknada, socijalne pomoći i slično. Pri tome, zajedničku karakteristiku socijalne zaštite starijih osoba u BiH, čini to da je ova grupa korisnika zbog nedostatka finansijskih sredstava nerijetko uskraćena u ostvarivanju pojedinih socijalnih prava, iako sva tri zakona o socijalnoj zaštiti u BiH sadrže odgovarajuće odredbe o obezbjeđenju osnovnih egzistencijalnih potreba svim najugroženijim grupama, među kojima su i starije osobe. S tim u vezi, u ovom radu, vezano za starije osobe, biće analizirana dva zakona usvojena na nivou entiteta FBiH: Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom FBiH (Federalni zakon o socijalnoj zaštiti)¹⁹ i Zakon o hraniteljstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine (ZOH).

¹⁹ Usvajanjem, odnosno danom početka primjene (1. 9. 2022. godine) Zakona o materijalnoj podršci porodicama s djecom u FBiH prestala je primjena odredbi Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti koje su normirale institut zaštite prava porodice s djecom (čl. 87. – čl. 96).

Pravna zaštita starijih osoba u Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom Federacije Bosne i Hercegovine

Specifičnost zakona FBiH o socijalnoj zaštiti koji, pored ostalih korisnika, normira i različita prava starijih osoba čini to da se uvjeti i postupak za sticanje tih prava i njihovo korištenje, kao i iznosi novčanih i drugih davanja utvrđuju propisima kantona,²⁰ odnosno različitim kantonalnim zakonima o socijalnoj zaštiti koji su usvojeni u svih deset kantona FBiH. Ovakvo zakonsko rješenje ima za posljedicu diskriminaciju korisnika s obzirom na to da mogućnost ostvarivanja socijalnih prava i visina iznosa novčanih i drugih davanja zavise od finansijske moći kantona, tako da neki od kantona, zakonom propisana prava, u praksi ne realiziraju.

Pri tome, Federalni zakon o socijalnoj zaštiti kao korisnike socijalne zaštite navodi: „lica i porodice u stanju socijalne potrebe“²¹ među kojima su i „stara lica bez porodičnog staranja.“²² U skladu s tim, starije osobe mogu se izdvojiti kao korisnici sljedećih prava: novčana i druga materijalna pomoć, smještaj u ustanove socijalne zaštite,²³ usluge socijalnog i drugog stručnog rada te kućna njega i pomoći u kući²⁴ (čl. 19. tač. 1., 4., 5. i 6).

20 V. čl. 19. st. 2. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti, koji u nastavku citirane odredbe navodi: „ako to nije određeno ovim zakonom“, što se sve do danas i pored više izmjena i dopuna nije dogodilo.

21 Korisnici socijalne zaštite među kojima se nalazi i jedan broj starijih osoba su:

- Stara lica bez porodičnog staranja
- Lica s invaliditetom i lica u fizičkom i psihičkom razvoju,
- Materijalno neosigurano i za rad nesposobno lice
- Lica s društveno negativnim ponašanjem

„Lica, odnosno porodica u stanju socijalne potrebe, kojima je uslijed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite (čl. 12. st. 5, 7, 8. i 9. Zakona o socijalnoj zaštiti).

22 „Starim licem bez porodičnog stanja, u smislu člana 12. stav 1. tačka 7) ovog zakona, smatra se lice starije od 65 godina (muškarac) odnosno 60 godina (žena), koje nema članove porodice ni srodnike koji su po zakonu obavezni da ga izdržavaju, ili ako ih ima da ta lica nisu u mogućnosti da izvršavaju obavezu izdržavanja“ (čl. 16)

23 Smještaj u ustanove socijalne zaštite, pored djece, ostvaruju i punoljetne osobe, „kijima je potrebna stalna briga i pomoć u zadovoljavanju njihovih potreba, a ne mogu ih ostvariti u vlastitoj ili drugoj porodici ili na drugi način. O smještaju u ustanove odlučuje centar za socijalni rad na čijem području lice ima prebivalište“ (čl. 41. i čl. 42. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti)

24 Federalni zakon o socijalnoj zaštiti u čl. 47. kućnu njegu i pomoć u kući određuje kao organizirano pružanje raznih usluga, kao što su: prehrana, obavljanje kućnih i drugih potrebnih poslova i održavanje lične higijene osobama koje su potpuno nesposobne za samostalan rad i privređivanje, starije od 65 godina, s trajnim smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju, kada te osobe nisu u stanju da se sama staraju o sebi (čl. 47. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti). Ova usluga socijalne zaštite, čiji su korisnici većinom starije osobe, gotovo se i ne ostvaruje.

Svako od pobrojanih prava ostvaruje se na nivou kantona, koji svojim propisima mogu utvrditi i druga prava iz socijalne zaštite u skladu s programom razvoja socijalne zaštite i njegovim mogućnostima.²⁵

Novčana i druga materijalna primanja, prava koja se ostvaruju kod nadležnog organa općine na čijem području osoba ili porodica ima prebivalište, a koja za korisnike socijalne zaštite obezbjeđuje kanton, prema Federalnom zakonu o socijalnoj zaštiti su: stalna novčana pomoć, novčana naknada za pomoć i njegu od drugog lica te druga materijalna pomoć. Isti Zakon normira sljedeće uvjete za sticanje ovih prava za osobe i porodice: da su nesposobni za rad, odnosno spriječeni u ostvarivanju prava na rad;²⁶ da nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje; da nemaju članova porodice koji su po zakonu obavezni da ih izdržavaju ili ako ih imaju, da ta lica nisu u mogućnosti da izvršavaju obavezu izdržavanja (čl. 22. st. 1. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti). Novčanu naknadu za pomoć i njegu od druge osobe, pored osoba s invaliditetom, među kojima je i jedan broj starijih osoba, mogu ostvariti i „stara nemoćna lica“, ukoliko ispunjavaju zakonom propisane uvjete (čl. 26. st. 1. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti).

Druga materijalna pomoć, prema Federalnom zakonu o socijalnoj zaštiti, može biti: privremena, jednokratna i druga novčana pomoć ili naturalno davanje materijalno neosiguranim osobama ili porodicama koje se iznenada nađu u stanju potrebe za društvenom pomoći, npr. elementarne nepogode, smrt jednog ili više članova porodice, povratak s liječenja itd. (čl. 28. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti). Kao i kod drugih oblika pomoći, tako i kod materijalnih davanja, između ostalih, korisnici ove pomoći mogu biti starije osobe, ukoliko ispunjavaju zakonom propisane uvjete.

Ključna ustanova za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite i pružanje usluga putem kojih se u cjelini ili djelimično zadovoljavaju socijalne i druge potrebe korisnika je CSR, s tim da na području FBiH ostvarivanje zakonom utvrđenih

²⁵ V. čl. 8. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti.

²⁶ Potpuno nesposobno za samostalan rad i privređivanje, pored ostalih korisnika, je: „lice starije od 65 godina“, s tim da se i u okviru drugih skupina također nalazi jedan broj starijih osoba (v. čl. 23. tač. 1. i 2.).

prava starijih osoba, kao i ostalih korisnika, zavisi od raspoloživih finansijskih sredstava. Pored osnivanja CSR, Federalni zakon o socijalnoj zaštiti propisuje i osnivanje ustanova za odrasla i stara lica, ustanova za socijalno-zdravstveno zbrinjavanje invalidnih i drugih lica i ustanova za dnevni boravak korisnika socijalne zaštite (čl. 48. st. 1. 3. 4. i 5). Vezano za starije osobe, u navedenim ustanovama za zbrinjavanje određenih korisnika socijalne zaštite, većinom borave oni koji iz različitih razloga trebaju stalnu brigu i pomoć, a ne mogu je ostvariti u vlastitoj porodici, hraniteljskoj porodici ili na drugi način. Među njima se također nalaze i starije osobe, štíćenici, koje su zbog oduzete ili ograničene poslovne sposobnosti pod starateljstvom (čl. 160. st. 2. PZ FBiH).

Budući da Federalni zakon o socijalnoj zaštiti u svojim odredbama normira mogućnost primjene tzv. mješovitog sistema socijalne zaštite, što znači da se ovom djelatnošću može baviti i nevladin sektor (čl. 4), socijalne ustanove za zbrinjavanje starijih osoba mogu se podijeliti na: a) domove/institucije za smještaj starijih i nemoćnih osoba, čiji su osnivači kantoni i općine, privatne osobe i manjim dijelom vjerske zajednice; b) ustanove za socijalno zdravstveno zbrinjavanje osoba s invaliditetom i drugih osoba, te ustanove za dnevni boravak. Zajednička karakteristika navedenih ustanova je da starije osobe, gotovo bez izuzetka, u njima borave doživotno. Izuzetak su dnevni centri, odnosno ustanove čije usluge starije osobe koriste samo određeni broj sati svakodnevno ili u pojedinim danima u sedmici.

Uz navedeno, prema Godišnjem izvještaju institucije Ombudsmana za ljudska prava BiH za 2022. godinu, danas u FBiH osnivanje ustanova socijalne zaštite, čije je broj u stalnom porastu, prati njihovo djelovanje uređeno zakonima koji nisu mijenjani decenijama, posebno s ciljem usklađivanja njihovog broja i kapaciteta sa stvarnim potrebama društva. Dodatni problem čini i to što još nije uspostavljen efikasan sistem nadzora njihovog djelovanja kao ni sistema inspeksijskog nadzora socijalne zaštite (Institucija ombudsmena, 2023:16). Navedeno stanje, o kontinuiranom povećanju broja ovih ustanova, potvrđuju i podaci Federalnog zavoda za statistiku (FZS), prema kojima je 2018. godine evidentirano ukupno 49 navedenih ustanova, a 2022. godine njih 67 (Fede-

ralni zavod za statistiku, 2023:16). Slično stanje je i s povećanjem broja starijih osoba koje su korisnici institucionalnog smještaja. Tako je, prema istom izvoru, u 2021. godini u ustanovama socijalne zaštite boravilo ukupno 3108 starijih osoba, a 2022. godine njih 3572. Zajednička karakteristika prezentiranih pokazatelja za obje navedene godine je da se u ukupnom broju korisnika nalazi najveći procent starijih osoba koje imaju 80 i više godina.²⁷

Prezentirani podaci, između ostalog, pokazuju da se u ustanovama socijalne zaštite za smještaj starijih osoba u FBiH nalazi mali broj onih od 65 do 75 godina. Tome najvećim dijelom doprinose uvijek relativno visoke cijene smještaja, koje se bitno razlikuju između državnih i privatnih ustanova, kao i kvaliteta usluga, što ima za posljedicu da se briga o starijim osobama u najvećoj mjeri prepušta porodici, odnosno porodičnoj solidarnosti.

S druge strane, iako je u FBiH socijalna i zdravstvena zaštita svih korisnika/pacijenata regulirana različitim zakonima, Federalni zakon o socijalnoj zaštiti normira da se pojedinim grupama koje su korisnici socijalne zaštite na teret sredstava socijalne zaštite osiguravaju i određeni oblici zdravstvene zaštite (čl. 20. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti), što ukazuje na finansijsku preopterećenost sistema socijalne zaštite koji i tako ne raspolaže dovoljnim sredstvima, čak ni za neke od najosnovnijih potreba korisnika. Stoga se ovakvo stanje posebno reflektira i na rad CSR u dijelu provođenja odgovarajuće (neophodne) zaštite starijih osoba, posebno na nivou lokalne zajednice, ali i u okviru institucionalnog smještaja osoba starije životne dobi za koje sredstva na ime ovog oblika zbrinjavanja snosi društvo.

²⁷ U 2021. godini od ukupnog broja 3108 starijih osoba 65 +, njih 1811, ili gotovo 60 %, imalo je 80 i više godina. Slično stanje je i u 2022. godini, gdje je od ukupnog broja 3572 osoba starijih od 65+, njih 2006 imalo 80 i više godina (Federalni zavod za statistiku, 2022: 73) i (Federalni zavod za statistiku, 2023: 47).

Pravna zaštita starijih osoba u Zakonu o hraniteljstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine

Za razliku od institucionalne zaštite, koja se primjenjuje u skladu s odredbama Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti, vaninstitucionalna zaštita starijih osoba, zajedno sa vaninstitucionalnom zaštitom drugih ranjivih grupa, realizira se u skladu s odredbama ZOH (2017). Ovaj zakon, pored principa, uvjeta, podobnosti za bavljenje hraniteljstvom, vrste i broja hranjenika, obaveze, odgovornosti i prava hranitelja i CSR, prava i obaveze hranjenika itd (čl. 1. ZOH) normira dvije osnovne vrste hraniteljstva: a) prema potrebama hranjenika (tradicionalno, specijalizirano, hitno i povremeno hraniteljstvo i b) prema statusu hranitelja (srodničko i nesrodničko hraniteljstvo). (čl. 8. i čl. 13. ZOH) Sam institut hraniteljstva, Zakon o hraniteljstvu (ZOH) određuje kao oblik zaštite izvan vlastite porodice kojim se, pored djeteta, odrasloj osobi osigurava odgovarajući porodični smještaj i zaštita u hraniteljskoj porodici (čl. 2. tač. d). Budući da se u odredbama ZOH samo kod hitnog oblika hraniteljstva, koji „podrazumijeva situacije u kojima je odraslom licu potrebno hitno zbrinjavanje“ (čl. 11. st. 3), navode starije osobe, odnosno odraslo lice „jer je staro, nemoćno, napušteno, a ovisno je o pomoći i njezi drugog lica“ (čl. 11. st. 3. tač. a), moguće je zaključiti da se pojam „odraslo lice“ odnosi na sve punoljetne osobe među kojima je određen broj osoba starijih od 65 godina koje se mogu obuhvatiti ovim oblikom zaštite.

Uz navedeno, ZOH normira mogućnost da se hranitelj, pored staranja o hranjeniku u svom stambenom prostoru, izuzetno, ukoliko je to u najboljem interesu hranjenika, može starati i u stambenom prostoru hranjenika (čl. 16). Ovakvo normiranje je od nemjerljive važnosti za hranjenika/stariju osobu, budući da on nastavlja život u poznatom ambijentu koji mu pruža osjećaj sigurnosti, protkan različitim emocijama i sjećanjima. S tim u vezi, značaj poznatog okruženja, a time i očuvanje ranije postignutog nivoa socijalne uključenosti, za stariju osobu/hranjenika prepoznat je i u principima hraniteljstva, posebno u principu održivosti socijalnih veza (čl. 3-7 ZOH).

S druge strane, kako u BiH hraniteljstvo, odnosno smještaj u drugu porodicu,²⁸ kao vaninstitucionalni oblik zaštite starijih osoba, ima dugu, višedecenijsku tradiciju, bilo bi za očekivati njegovu punu razvijenost u smislu obuhvata velikog broja starijih osoba, što se u praksi još ne događa. U prilog tome govore podaci FZS, prema kojima je u 2021. godini na području FBiH hraniteljstvom obuhvaćeno ukupno 28, a 2022. godine ukupno 18 osoba starosne dobi od 50 do 70+ godina, s tim da je 2021. godine u grupi starijih 70+ evidentirano samo šest hranjenika, a 2022. godine njih sedam (Federalni zavod za statistiku, 2022: 64 i Federalni zavod za statistiku, 2023: 38)

Navedene podatke nije jednostavno komentirati, budući da razlozi malog broja smještaja starijih osoba u hraniteljske porodice mogu biti različiti, od nezainteresiranosti hranitelja i hraniteljske porodice za smještaj ove grupe hranjenika do izbjegavanja starijih osoba da budu smještene u hraniteljsku porodicu, s tim da se to najvjerojatnije ne odnosi na smještaj u srodničku porodicu, kao i na slučajeve smještaja gdje se hranitelj u stambenom prostoru hranjenika stara o njemu. Pri tome, ono što je izvjesno i što se s puno osnova može utvrditi je činjenica da se starijoj osobi smještajem u hraniteljsku porodicu obezbjeđuje porodični ambijent sličan onome u vlastitoj porodici.

Naime, starija osoba/hranjenik u hraniteljskoj porodici, pored zajedničkog stanovanja sa članovima ove porodice, ima ishranu, brigu o zdravlju, higijeni i sl, ali i to da ga hraniteljska porodica u pravilu doživljava kao jednog od svojih bliskih članova. Također, smještaj starije osobe u hraniteljsku porodicu koja živi na području lokalne zajednice u kojoj je starija osoba već boravila stvara pretpostavke da je ona u mogućnosti da nastavi socijalne kontakte i bliskost sa srodnicima, prijateljima, susjedima i znancima, što posebno utječe na njevu bržu uključenost i prihvatanje novog ambijenta življenja.

²⁸ Smještaj u drugu porodicu, kao vaninstitucionalni oblik zaštite, pored djece i različitih grupa odraslih osoba, među kojima su i starije osobe, bio je normiran odredbama Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti koje su danom početka primjene ZOH (mart 2018) prestale da važe.

Zaključak

Analiza odgovarajućih odredaba ključnih međunarodnih dokumenata, koji su usvojeni na nivou UN, VE i EU, u vezi s pravnom zaštitom, odnosno ostvarivanjem ljudskih prava starijih osoba pokazuje da, i pored kontinuiranih nastojanja najmjerodavnijih svjetskih i evropskih organizacija i institucija, u većini država svijeta one još žive, posebno u siromaštvu i socijalnoj izolaciji, što nema nikakvog utjecaja na stanje da danas ukupno svjetsko stanovništvo živi duže nego u bilo kojem prethodnom periodu. Ovo se prvenstveno odnosi na Evropu, u kojoj se dobni profil društva mijenja gotovo nevjerovatnim tempom, o čemu govore posebno procjene sadržane u Zaključcima Vijeća EU o uključivanju starenja u javne politike: da će se do 2060. godine prosječni očekivani životni vijek produžiti za 8,5 godina za muškarce (na 84,5 godina) i za 6,9 godina za žene (na 89 godina), uz relativno male razlike među državama članicama koje su važne u pogledu očekivanog životnog vijeka (EU. 2021:tač. 2). Prezentirane procjene neminovno zahtijevaju dodatne napore ovih država na prevenciji daljnjih socioekonomskih i demografskih posljedica, uz kontinuirani izazov da se starijoj populaciji u punoj mjeri omogući ostvarivanje temeljnih ljudskih prava i sloboda, kao i poštovanje njihovog dostojanstva.

Navedeno posebno zato što je danas u većini evropskih država jedan od najprisutnijih problema, iako zabranjena pravom EU, dobna diskriminacija u svojim brojnim oblicima, kao i stigmatiziranje starijih osoba, što dodatno utječe na njihovu socijalnu izolaciju (EU. 2021:tač. 6), čime su najviše pogođene starije osobe s invaliditetom. U takvim okolnostima najstarija populacija u brojnim državama Evrope i svijeta većinom se osjeća bespomoćno i prepuštena sama sebi, svjesna da dosadašnja nastojanja i pokušaji s ciljem da se kroz brojne međunarodne dokumente istakne i realizira obaveza država na poštovanje njihovih osnovnih prava i sloboda, nisu dali očekivane rezultate.

S tim u vezi, i analiza ključnih međunarodnih dokumenata o pravima starijih osoba, koja je prezentirana u ovom radu, pored različitih izazova i mogućnosti, posebno evropskog društva, praćenih nespornim efektom povećanja broja starijih osoba na sve generacije i sve faze njihovog života, pokazala je da oni ne čine dovoljnu osnovu za osiguranje obavezne primjene specifičnih prava starijih osoba.

Moguće rješenje ovog problema, uzimajući u obzir višedecenijsko iskustvo stečeno nakon usvajanja KPD i KPOSI, treba tražiti u donošenju posebne konvencije o pravima starijih osoba na nivou UN-a, čije bi odredbe trebale sadržavati odgovarajuće postavke postojećih međunarodnih dokumenata o pravima ove populacije. Budući da bi navedena konvencija imala obavezujući karakter za one zemlje koje su izvršile njezinu ratifikaciju, time bi bile stvorene neophodne pretpostavke za promjenu postojećeg odnosa prema starijim osobama, posebno u dijelu osiguranja primjene temeljnih ljudskih prava i poštovanje njihovog ljudskog dostojanstva.

U istom kontekstu, prezentirana analiza odgovarajućih odredaba o pravima starijih osoba u zakonodavstvu FBiH (PZ FBiH, ZZZ, Federalni zakon o socijalnoj zaštiti i ZOH), i pored određene usklađenosti s odgovarajućim međunarodnim dokumentima, pokazala je da primjena ZZZ i Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti, pored ostalog, u praksi dovodi do svojevrstne diskriminacije korisnika, budući da su u FBiH sistemi zdravstvene i socijalne zaštite fragmentirani na način da su u nadležnosti kantona. Ovakvo zakonsko normiranje u oblasti zdravstva dovelo je do stanja da, pored fonda solidarnosti, koji je formiran na nivou FBiH, postoji još deset kantonalnih fondova iz ove oblasti, što stvara uvjete, ne samo da korisnici nejednake mogućnosti korištenja zdravstvenih usluga nego i to da neki od njih, među kojima je i jedan broj starijih osoba, nemaju zdravstveno osiguranje, a time ni mogućnost odgovarajućeg liječenja. Slično navedenom je i stanje s primjenom Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti, gdje se različita prava iz oblasti socijalne zaštite najvećim dijelom ostvaruju na nivou deset kantona, u skladu s odredbama kantonalnih zakona o socijalnoj zaštiti.

Time visina socijalnih davanja i nivo usluga socijalne zaštite zavise od materijalnih mogućnosti kantona, s tim da pojedini kantoni određene vrste davanja, zbog nedostatka finansijskih sredstava, ne isplaćuju korisnicima. Za razliku od prethodna dva zakona, prava normirana u PZ FBiH i u ZOH ostvaruju se na nivou FBiH, čime su stvorene podjednake mogućnosti njihove primjene za sve korisnike, bez mogućnosti diskriminacije.

Zajednička karakteristika sva četiri analizirana zakona je to da se njihove odredbe, koje se odnose na prava starijih osoba, većim dijelom usklađene s odgovarajućim međunarodnim standardima, u praksi primjenjuju parcijalno, najčešće zbog nedostatka materijalnih sredstava, što se posebno odnosi na zakone iz zdravstvene i socijalne zaštite. Stoga je u doglednoj budućnosti moguće očekivati da će u BiH, a time i u FBiH zakonodavstvo iz navedenih oblasti biti harmonizirano sa zakonodavstvom EU, čime će se, pored ukidanja postojeće diskriminacije građana, najvjerovatnije stvoriti pretpostavke da ostvarivanje prava korisnika ne zavisi od materijalnih mogućnosti kantona, nego da realizacija prava bude jedinstvena na nivou FBiH ili moguće i na nivou BiH.

Literatura:

- o Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2023), Saopćenje, Demografija i socijalna statistika, br. 1.
- o Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2022), Tematski bilten 02: Demografija 2021, Sarajevo.
- o Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2021), Tematski bilten 02: Demografija 2020, Sarajevo.
- o Europska Unija, (2016), Povelja o temeljnim pravima Europske Unije, br. 2016/C 202/02, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=RO>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o Europska Unija, (2021), Zaključci Vijeća EU o uključivanju starenja u javne politike, br. 6976/21, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6976-2021-INIT/hr/pdf>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.

- o Federalni zavod za statistiku, (2022) Statistički bilten broj 351, Sarajevo.
- o Federalni zavod za statistiku, (2023) Statistički bilten broj 367, Sarajevo.
- o Federalni zavod za statistiku, (2020) Projekcija stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine 2020-2070, Sarajevo.
- o Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH (2023), Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, Banja Luka, https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2023042110381041bos.pdf. Pristupljeno 1. novembra 2024.
- o Miković, B. (2024), Social Welfare Policies and Social Work in Federation of Bosnia and Herzegovina, in: *Social Work and Social Policy Transformations in Central and Southeast Europe*, editor Maja Gerovska Mitev, Springer, pp. 143 - 162.
- o Miković, M. Bašić, S. (2017). *Odabrane teme socijalne politike i socijalnog rada*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- o Miković, M. (2016). Socijalni status, potrebe i briga o starijim osobama u BiH, u: *Odabrane teme savremene socijalne politike i socijalnog rada*, Sarajevo.
- o Pejčak, V. (2001). *Psihologija treće životne dobi*, Prosvjeta, Zagreb.
- o Porodični zakon Federacije BiH, „Službeni list Federacije Bosne i Hercegovine“ br. 35/05, 41/05, 31/14 i 32/19.
- o Porodični zakon Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 17/23 i 27/24.
- o Porodični zakon Brčko Distrikta BiH, „Sl. glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“ br. 23/07.

- o Roksandić Vidlička, S. Šikoronja, S. (2017), Pravna zaštita starijih osoba, osobito sa duševnim smetnjama iz hrvatske perspektive: Zašto nam je potrebna Konvencija UN-a o pravima starijih osoba, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilište Rijeka*, 1101-1129.
- o Sumrak, D. (1995), *Socijalna gerontologija*, Agencija San, Beograd.
- o UN Generalna skupština (1966), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, „Službeni list SR BiH“ br. 25/93.
- o UN (1973), Rezolucija o starijim osobama, broj RES3137 (XXVI-II), <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nro/282/09/pdf/nro28209.pdf?token=aGZPPchuUP3N12lMpw&fe=true>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o UN (1982), Bečki međunarodni plan akcije o starenju, Rezolucija Generalne skupštine br. 37/51, <https://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/Resources/VIPEE-English.pdf>. Pristupljeno 15. oktobra 2024.
- o UN (1989), Konvencija o pravima djeteta, „Sl. list R. BiH, br. 2/92 i 13/94.
- o UN (1991), Implementacija međunarodnog plana akcije o starenju i aktivnosti u vezi s tim, Rezolucija 46/91. Dostupno na: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nro/581/79/img/nro58179.pdf>, pristup 20.10.2024. godine.
- o UN (1992), „Izjava o starenju“, Rezolucija Generalne skupštine [A/RES/47/5](https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nro/023/73/img/nro02373.pdf?token=OfsupTqJOhDKH7e7rH&fe=true), <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nro/023/73/img/nro02373.pdf?token=OfsupTqJOhDKH7e7rH&fe=true>. Pristupljeno 11. oktobra 2024.
- o UN (1995) Ekonomsko i socijalno Vijeće Opći komentar Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima br. 6: „Ekonomska, socijalna i kulturna prava starijih osoba“, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2FCESCR%2FGEC%2F6429&Lang=en. Pristupljeno 3. oktobra 2024.

- o UN (1995), Međunarodna godina starijih: prema društvu za sve godine, Rezolucija Generalne skupštine 50/141, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n96/763/33/pdf/n9676333.pdf?token=9FFTb-2mvf1Omg9HzuV&fe=true>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o UN (2002), Politička deklaracija i Madridski međunarodni akcijski plan mjera u vezi sa starenjem, usvojeni na Drugoj Svjetskoj skupštini o starenju 2002. godine, <https://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/7%20MIPAA%20Akcioni%20oplan.pdf>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o UN (2006), Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, „Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori“, br. 11/09.
- o UN (2008), Ekonomsko i socijalno Vijeće, Regional Dimensions of the Ageing Situation, New York, <https://globalag.igc.org/agingwatch/desa/aging/mipaa/regionaldimensions.pdf>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o UN, Ekonomsko vijeće za Europu (UNECE), (2017), Lisabonska ministarska deklaracija, usvojena na četvrtoj Ministarskoj konferenciji o starenju: „Održivo društvo za sve životne dobi: prepoznavanje potencijala za duži vremenski život“, https://unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Ministerial_Conference_Lisbon/Declaration/2017_Lisbon_Ministerial_Declaration.pdf. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o Ustav Bosne i Hercegovine (1995), Aneks 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf. Pristupljeno 8. oktobra 2024.
- o Vijeće Europe (1950), Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf. Pristupljeno 10. aprila 2024.
- o Vijeće Europe (1996), Europska socijalna povelja, revidirana, https://www.mhrr.gov.ba/pdf/ljudskaprava/evropska%20socijalna%20povelja%20_revidirana_.pdf. Pristupljeno 22. oktobra 2024.

- o Vijeće Europe (1997), Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini, <https://www.blchr.org/wp-content/uploads/2022/08/Konvencija-o-zastiti-ljudskih-prava-i-dostojanstva....pdf>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o Vijeće Europe (2014), Preporuka Odbora ministara državama članicama o promicanju ljudskih prava starijih osoba, CM/Rec(2014)2, <https://search.coe.int/cm/#%22CoEIdentifier%22:%2209000016805c649f%22,%22sort%22:%22CoEValidationDate%20Descending%22%7D>. Pristupljeno 2. oktobra 2024.
- o Zakon o hraniteljstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine”, br. 19/17.
- o Zakon o materijalnoj podršci porodicama s djecom u Federaciji Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine ” br. 52/22 i 58/24.
- o Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica s djecom Federacije Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine ” br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 45/16, 40/18 i 16/2023.
- o Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 37/12, 90/16, 94/19 i 36/22.
- o Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“ br. 1/03, 4/04, 19/07 i 2/08, 21/18 i 32/19.
- o Zakon o zdravstvenoj zaštiti Federacije Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“ br. 46/10 i 75/13.

ZNAČAJ PSIHOSOCIJALNE PODRŠKE I PROFESIONALNOG MEDIJSKOG IZVJEŠTAVANJA O MIGRANTIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

ANIDA DUDIĆ-SIJAMIJA¹

Odsjek za socijalni rad Fakultet političkih nauka Univerzitet u Sarajevu

LAMIJA SILAJDŽIĆ²

Odsjek za žurnalistiku/ komunikologiju Fakultet političkih nauka Univerzitet u Sarajevu

Sažetak: U proteklim godinama Bosna i Hercegovina suočavala se s velikim prilivom migranata, izbjeglica i tražitelja azila. Adekvatan odgovor na ova kretanja je izazov, ako uzmemo u obzir kompleksnu dinamiku socijalnih, kulturnih i političkih pitanja u zemlji. U tom kontekstu, rad analizira dva ključna aspekta podrške migrantima, izbjeglicama i tražiteljima azila u Bosni i Hercegovini: (1) istražuje važnost psihosocijalne podrške koja je neophodna za njihovu integraciju u lokalnu zajednicu. Naglaskom na savjetovanje i psihoterapiju, istraživanje se bavi pristupačnošću ovih usluga migrantima, izbjeglicama i tražiteljima azila u Bosni i Hercegovini. Rad se fokusira i na (2) medijsko izvještavanje o migrantima, tražiteljima azila i izbjeglicama u Bosni i Hercegovini s obzirom na utjecaj medija na javno mnijenje. Iako novinarsko izvještavanje treba biti objektivno i istinito, uz poštovanje temeljnih ljudskih prava, primjećuje se senzacionalizam, huškanje ili ksenofobija u medijskom prikazu migranata, izbjeglica i tražitelja azila. S tim u vezi, ovaj rad analizira dominantne narative o migrantima, izbjeglicama i tražiteljima azila u online medijima u Bosni i Hercegovini s obzirom na to da mediji itekako mogu utjecati na percepciju društva o ovim grupama, te neprofesionalnim pristupom širiti predrasude i potpirivati diskriminaciju. Dubljim razumijevanjem navedenih dinamika, rad pruža temelje za izgradnju inkluzivnijeg i humanijeg pristupa u upravljanju migrantskom krizom u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: *migranti; psihosocijalna pomoć; savjetovanje; medijsko izvještavanje; Bosna i Hercegovina.*

¹ Kontakt e-mail: anida.dudic@fpn.unsa.ba

² Kontakt e-mail: lamija.silajdzic@fpn.unsa.ba

Abstract: Bosnia and Herzegovina has faced a significant influx of migrants, refugees, and asylum seekers in last few years. Addressing these movements poses a challenge given the complex dynamics of social, cultural, and political issues in the country. In this context, the paper examines two key aspects of support for migrants, refugees, and asylum seekers in Bosnia and Herzegovina: (1) it explores the importance of psychosocial support necessary for their integration into the local community. By focusing on counseling and psychotherapy, the research addresses the accessibility of these services for migrants, refugees, and asylum seekers in Bosnia and Herzegovina. The paper also focuses on (2) media reporting on migrants, asylum seekers, and refugees in Bosnia and Herzegovina, considering the impact of media on public opinion. Although journalism should be objective and truthful, respecting fundamental human rights, sensationalism, incitement, or xenophobia are observed in media portrayals of migrants, refugees, and asylum seekers. In this regard, the paper analyzes the impact of such reporting on societal perceptions of migrants, refugees, and asylum seekers and explores how media narratives may contribute to the spread of prejudice and discrimination in society. By providing a deeper understanding of these dynamics, the paper offers a foundation for building a more inclusive and humane approach to managing the migration crisis in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *Migrants; Psychosocial Support; Counseling; Media Reporting; Bosnia and Herzegovina.*

Uvod

Migracije su u savremenom društvu kompleksan fenomen koji je duboko utkan u socioekonomske, političke i kulturne dinamike. Problem izbjeglica je jedno od ključnih pitanja 21. stoljeća. Obilježeno kontinuiranom krhkošću, ratom i lošom politikom, paradoksalno se čini da je poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda postalo rijetka pojava. Porast humanitarnih problema doveo je do miliona međugraničnih migracija svake godine (Belguedj, 2017). Prema podacima International Organization for Migration (u daljem tekstu: IOM)³, u 2020. godini zabilježen je 281 milion međunarodnih migranata u svijetu, što čini ukupno 3,9% svjetske populacije. Zbog sveprisutnih migracija, Castles i Miller (2009) s pravom naše doba nazivaju “erom migracija”.

Globalizacija je donijela umreženost (Castells, 2000) koja podrazumijeva stalni kontakt među različitim pojedincima i društvima. Također, socijalno-demokratske promjene su potakle ljude da tragaju za kvalitetnijim životnim uvjetima. U namjeri da steknu kvalitetnije obrazovanje, dobro plaćen posao ili bolju zdravstvenu i socijalnu njegu, pojedinci sve češće odlučuju migrirati. S druge strane, ratovi, političke netrepeljivosti i socijalna nesigurnost, milione ljudi tjeraju da bolji život pronađu van granica domovine (Dudić-Sijamija, 2023). Iako podaci International Labour Organization (2021) govore da je na svjetskom nivou broj osoba koje su migrirale zbog posla u 2019. godini iznosio otprilike 169 miliona, što čini više od dvije trećine međunarodnih migranata, još je izrazito veliki broj migranata koji zbog društvenih i političkih razloga napuštaju domove. U tom kontekstu, politička nestabilnost, autoritarni režimi, građanski ratovi i politički progon su vodeći razlozi koji tjeraju ljude da grade život u demokratskim sredinama. Politička nestabilnost često dovodi do kršenja ljudskih prava, uključujući diskriminaciju, nasilje ili represiju što prisiljava ljude na migraciju u potrazi za sigurnijim okruženjem gdje će im biti poštovana osnovna ljudska prava.

³ Više informacija na: [Migration Data and Resources | IOM Bosnia and Herzegovina | Bosnia and Herzegovina](#), pristupljeno 03.04.2024.

Podaci UNHCR (2024)⁴ govore da je na globalnom nivou do sredine 2024. godine bilo 110 miliona prisilno raseljenih, kao rezultat progona, sukoba, nasilja, kršenja ljudskih prava ili događaja koji ozbiljno remete javni red. UNICEF (2023)⁵ je izvijestio da je u 2023. godini 43,3 miliona djece u svijetu bilo prisiljeno napustiti svoje domove, a 60% (25,8 miliona) bilo je interno raseljeno zbog sukoba i nasilja. Iako roditelji često putuju s djecom kako bi im osigurali bolju budućnost, ponekad se i samostalno upuštaju u migraciju bez pratnje roditelja što ih čini dodatno ranjivom i osjetljivom grupom. Babić (2020: 118) navodi da je djeci bez pratnje “potrebna posebna zaštita i skrb na putu izloženom raznim rizicima, jer mogu biti izloženi nasilju, gladi, strahu za vlastiti život, te zbog nezaštićenog položaja često mogu biti meta krijumčara i trgovaca ljudima.”

U EU je u 2022. godini zabilježeno gotovo million zahtjeva za azil, a prema podacima Eurostata (2023)⁶ od 384.245 tražilaca azila kojima je 2022. godine odobren status zaštite, više od četvrtine došlo je iz ratom razorene Sirije. Dodatni izazov za Evropu u 2022. godini je bila ruska invazija na Ukrajinu. Prema zvaničnim podacima⁷, od početka rata do polovine 2024. godine evidentirano je 6,5 miliona migranata iz Ukrajine (UNHCR, 2024).

Sveprisutne migracije ostavljaju mnogobrojne socijalne posljedice, a najčešće dovode do razdvajanja porodica, što može imati negativne emotivne i psihološke posljedice, posebno na djecu i ostale članove porodice koji ostaju u zemlji porijekla. Migranti se često suočavaju sa izazovima integracije u društvo, uključujući jezik, kulturu i društvene norme. Uspješna integracija migranata može doprinijeti socijalnoj koheziji, međutim često svjedočimo segregaciji i socijalnoj isključenosti. Navedeno govori da su potrebne adekvatne politike kako bi se osiguralo da migranti imaju pristup osnovnim pravima i podršci kako bi se izbjegle negativne implikacije na društvenu koheziju i stabilnost.

4 Više informacija na: <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>, pristupljeno 03.04.2024.

5 Više informacija na: [Number of displaced children reaches new high of 43.3 million \(unicef.org\)](https://www.unicef.org/news/stories/number-of-displaced-children-reaches-new-high-of-43-3-million), pristupljeno 03.04.2024.

6 Više informacija na: [Asylum decisions up by 40% in 2022 - Eurostat \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&code=sdg-10-10-1), pristupljeno 03.04.2024.

7 Više informacija na: [Situation Ukraine Refugee Situation \(unhcr.org\)](https://www.unhcr.org/refugee-situation), pristupljeno 03.04.2024.

Migrantska kriza u Bosni i Hercegovini

Od 2018. godine, u Bosni i Hercegovini se bilježi značajno povećanje broja migranata, izbjeglica i tražitelja azila. Prema podacima Ministarstva sigurnosti Bosne i Hercegovine, u 2018. godini zabilježeno je 24.067 migranata na teritoriji države, a ta brojka je u 2023. godini iznosila 34.409. Prema podacima IOM-a, od početka 2024. godine zabilježeno je 5.016 migranata koji su smješteni u prihvatnim kampovima, gdje im se pružaju osnovne usluge i zaštita, uključujući smještaj, hranu, zdravstvenu zaštitu, psihosocijalnu podršku i sigurnost. Najveći broj migranata dolazi iz ratom zahvaćenih područja, a prema podacima IOM (2024), 40% migrantske populacije u BiH čine Sirijci, potom Afganistanci (21%), Marokanci (15%), Egipćani (2%) i Nepalci (2%).⁸ Kada je riječ o spolnoj strukturi, uglavnom su muškarci (76%) korisnici prihvatnih centara, iako nije zanemariv procenat žena (3%) i djece (4%) koji pomoć i podršku dobijaju u četiri prihvatna centra smještena u Unsko-sanskom i Kantonu Sarajevo: Borići, Lipa, Blažuj i Ušivak. Ogroman priliv migranata od 2018. godine, kao i nepravovremena reakcija vlasti na migracije uvjetovali su i ozbiljnu (političku) krizu u Bosni i Hercegovini. U 2018. godini, zbog nepripremljenosti i neadekvatne infrastrukture, migranti su nalazili sklonište u improviziranim šatorskim naseljima širom države, što je izazvalo brojne reakcije javnosti. Dok su neki građani izražavali zabrinutost zbog izostanka reakcije vlasti u vezi s neadekvatnim zbrinjavanjem migranata, drugi su negodovali zbog njihovog povećanog prisustva na ulicama, jer je nerijetko dolazilo do narušavanja javnog reda i mira, nasilja, napada između migranata, ali i na građane.⁹

Iako je Bosna i Hercegovina ratificirala brojne međunarodne dokumente kojima se obavezuje na poštovanje ljudskih prava svih građana (po ovom principu i migrantima koji su pod jurisdikcijom države), zabilježeno je mnogo primjera nepoštovanja i kršenja ljudskih prava migranata¹⁰. Navedeno je uvjetovalo i negativnu percepciju jednog dijela građana, te su “izbjeglice i

8 Više informacija na: [oi_iom-bih-external-sitrep-4-17-march-2024-1.pdf](https://www.iom-bih.org/external-sitrep-4-17-march-2024-1.pdf), pristupljeno 03.04.2024.

9 Npr: [U Bihaću održani novi protesti zbog eskalacije migrantske krize \(aa.com.tr\)](https://www.aa.com.tr), pristupljeno 05.04.2024; [Borbe migranata u Velikoj Kladuši: Mještani drže straže | TEME | Al Jazeera](https://www.borbe.migranata.u.velikoj.kladuši), pristupljeno 05.04.2024;

10 Detaljnije u poglavlju „Medijsko izvještavanje o migrantima u Bosni i Hercegovini“

migranti doživljavani kao prijetnja sigurnosti, ekonomiji, društvenoj stabilnosti i sistemu zdravstvene zaštite, što dalje implicira opravdano narastanje neprijateljstva lokalnog stanovništva” (Trnka, 2021: 68).

Nepripremljenost i zatečenost u rješavanju problema migrantske krize je posljedica mnogostrukih problema unutar države. Naime, prema mapi Međunarodnog monetarnog fonda za 2023. godinu, Bosna i Hercegovina ima najveću stopu nezaposlenosti u Evropi, 17% (International Monetary Fund, 2023). Pored toga što je najsiromašnija država u Evropi, Bosna i Hercegovina se součava s mnogobrojnim unutrašnjim političkim problemima i tenzijama, a rascjepkanost sistema i manjkava koordinacija vlasti onemogućavaju funkcionalnost nadležnih institucija u rješavanju kriznih situacija i dovode do humanitarnih kriza. Sve navedeno je ustvorilo neadekvatnu infrastrukturu, nedovoljno kapaciteta za adekvatno zbrinjavanje, izostanak registracije i kategorizacije migranata, kao i izostanak zdravstvene i psihosocijalne podrške, što je onemogućilo zadovoljavanje (osnovnih) potreba i prava migranata, a u skladu s međunarodnim standardima. Uključivanjem međunarodnih organizacija, kao i izdašne finansijske pomoći institucija EU, otvoreni su prihvatni centri na nekoliko lokacija u Bosni i Hercegovini (najviše u Unsko-sanskom kantonu), te je organizirana zdravstvena i psihosocijalna podrška i pomoć, što je spriječilo dublju migrantsku krizu i humanitarnu katastrofu. U godinama koje su uslijedile, koordinacija domaćih institucija i međunarodnih organizacija je postala bolja u odgovoru na migrantsku krizu u Bosni i Hercegovini, što je posebno vidljivo u pružanju zdravstvene i psihosocijalne podrške.

Metodološki okvir rada

Predmet istraživanja je dvojak: (1) analiza psihosocijalne podrške koja je neophodna za integraciju migranata u lokalnu zajednicu. Naglaskom na dostupnost savjetovanja, istraživanje se bavi pristupačnošću ovih usluga migrantima, izbjeglicama i tražiteljima azila u Bosni i Hercegovini. Rad se fokusira i na (2) medijsko izvještavanje o migrantima, tražiteljima azila i izbjeglicama u BiH.

Hipoteza od koje se krenulo u istraživanje glasi: Nedostatak sistemske psihosocijalne podrške u očuvanju mentalnog zdravlja migranata u Bosni i Hercegovini, kao i neprofesionalno medijsko izvještavanje predstavljaju prepreke njihovoj integraciji u društvo. Korišten je kvalitativni tip istraživanja.

U prvom dijelu istraživanja uspostavljen je kontakt sa stručnjacima/savjetnicima koji su angažirani u međunarodnim nevladnim organizacijama na pružanju pomoći migrantima kroz psihosocijalnu podršku i savjetodavni rad.

Prije nego što je obavljeno istraživanje, (1) upućena je molba za provođenje istraživanja (2) svim učesnicima su dostavljena okvirna pitanja za intervju, te dogovoreni termini realizacije. (3) U saglasnosti sa ispitanicima, sačinjeni su audio zapisi intervjua koji su trajali u prosjeku 30-40 minuta. (4) Prilikom intervjuiranja, poštovala se dobrovoljnost, anonimnost i pravo učesnika na odustajanje od intervjua.

Kako bi se dobio uvid u profesionalna iskustva, realizirani su (polustrukturirani) intervjui sa stručnjacima - savjetnicima i psihoterapeutima (N= 5) koji su angažirani u međunarodnim nevladinim organizacijama na području Bosne i Hercegovine. Strukturu ispitanika čine psiholozi, psihijatri i psihoterapeuti koji rade u prihvatnim kampovima za migrante. Svi ispitanici imaju dodatno završene edukacije iz različitih psihoterapijskih pravaca (TA, EMDR I KBT). Svi učesnici su imali višegodišnje iskustvo u savjetodavnom radu s migrantima.

Podaci prikupljeni ekspertskim intervjuima analizirani su shodno tematskoj analizi, autora Braun i Clarke (2006), koja podrazumijeva šest koraka obrade: (1) čitanje transkripata i upoznavanje s podacima; (2) generiranje inicijalnih kodova, (3) traganje za temama; (4) pregled, provjera poznatih tema; (5) imenovanje tema i konačno, (6) definiranje podtema i povezivanje s temama u svrhu interpretacije rezultata istraživanja.

Rezultati su potkrijepljeni izjavama ispitanika koji su označeni oznakama i brojem kako bi se osigurala povjerljivost i anonimnost. Etički zahtjevi nalažu da se u kompleksnoj relaciji istraživač-ispitanik može govoriti o tri ključne dimenzije: privatnost, anonimnost i povjerljivost.

Kako bi se zaštitila anonimnost i povjerljivost ispitanika, korištena je tehnika poništenje identiteta koja je podrazumijevala brisanje imena učesnika i dodjeljivanje kodova (poput ispitanik I: 1, ispitanik I: 2, ispitanik I: 3...).

Tematskom analizom (Braun i Clarke, 2006) izdvojene su teme za analizu: (1) Migrantska kriza u BiH i položaj migranata/tražitelja azila/izbjeglica; (2) Profesionalno iskustvo stručnjaka u savjetodavnom radu s migrantima/tražiteljima azila/izbjeglicama u BiH; (3) Najznačajniji problemi/teškoće s kojima se suočavaju migranti/tražitelji azila/izbjeglice; (4) Saradnja s drugim stručnjacima i ustanovama u savjetodavnom radu s migrantima/tražiteljima azila/izbjeglicama u BiH i (5) Profesionalni izazovi u savjetodavnom radu s migrantima/tražiteljima azila/izbjeglicama u BiH.

U drugom dijelu istraživanja, korištena je analiza medijskih sadržaja slučajnim stratificiranim uzorkovanjem. Za potrebe istraživanja, analizirani su sadržaji 10 najposjećenijih news portala iz Bosne i Hercegovine da bi se uočili dominantni konteksti i narativi u kojima se izvještava o migrantima, tražiteljima azila i izbjeglicama u online medijima. Pri odabiru uzorka web portala korišteni su statistički podaci o najposjećenijim web stranicama u Bosni i Hercegovini, preciznije Ahresf i Semrush platforme. U tražilicama najposjećenijih web portala pretraživane su ključne riječi “migranti, tražitelji azila, izbjeglice”, te su bilježeni dominantni medijski narativi. Istraživanje je provedeno u periodu decembar 2023. - mart 2024. godine.

Rezultati istraživanja

Psihosocijalna podrška migrantima u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini, međunarodne nevladine organizacije (pod vodstvom UN-a) rade na rješavanju niza potreba migranata, uključujući smještaj/sklonište, prijevoz do ključnih usluga, pristup hrani, neprehrambenim artiklima, vodi, te nude usluge prevođenja, psihosocijalne podrške, potpomognuti dobrovoljni povratak i reintegraciju.¹¹

¹¹ Više informacija na: [IOM - UNHCR Bosnia and Herzegovina](#), pristupljeno 09.04.2024.godine

Iako se migrantima u Bosni i Hercegovini pružaju osnovne usluge (smještaj, hrana, obrazovanje), učesnici u istraživanju smatraju da se psihosocijalne potrebe često ne prepoznaju i ne rješavaju, što potencijalno može dovesti do negativnih dugoročnih posljedica za dobrobit migranata.

Kako stručnjaci navode, glavni razlog nebrige o mentalnom zdravlju i izostanku kvalitetnije psihosocijalne podrške migrantima u Bosni i Hercegovini (posebno u prvim godinama migrantske krize) leži u neadekvatnom odgovoru države na migrantsku krizu. Naime, ispitanici smatraju da Bosna i Hercegovina nije spremno dočekala migrante što se najviše vidi u nedostatku i nepripremljenosti stručnog kadra koji nije bio educiran za rad s migrantima, potkapacitiranosti servisa i prostora u kampovima, kao i nerazvijenom mehanizmu saradnje unutar države i između graničnih država.

l:2 "U tom periodu (2018. godine) osjetilo se da nemamo dovoljno znanja i da nismo spremni za prihvatanje migranata i učili smo u hodu, pravili smo mnoge greške..."

Stručnjaci smatraju da Bosna i Hercegovina, kao država, ni sedam godina nakon početka migrantske krize nema jedinstven odgovor na migracije zbog unutrašnjih problema i rascjepkanosti.

l: 1 „Status migranata u Bosni i Hercegovini nije prepoznat, teško dobiju legalan status, spore su procedure, nisu dio sistema, uz sve to prisutna je marginalizacija, oni su stigmatizirana grupa u bosansko-hercegovačkom društvu..."

Ipak, kada govorimo o savjetodavnom radu, stručnjaci smatraju da posljednjih nekoliko godina postoji adekvatan odgovor i pomoć migrantima u Bosni i Hercegovini, najviše zahvaljujući prisutnosti međunarodnih nevladinih organizacija, kao što su UN, IOM, UNHCR, Crveni krst/križ i M'decins du Monde (u dalje tekstu: MDM), koji nude usluge savjetovanja sa stručnjacima (psihoterapeutima, psiholozima, socijalnim radnicima) u okviru psioedukativnih i osnažujućih grupnih aktivnosti, individualnih konsultacija i individualizirane brige.

Na primjer, UNFPA i MDM provode grupne i individualne psihološke sesije migrantima smještenim u kampovima u USK, imaju stručne timove od kojih značajan broj stručnjaka ima završene psihoterapijske edukacije. U okviru MDM-a se provodi poseban program *Staff care*, što je jedinstven slučaj brige za osoblje koje radi s ovom visokotraumatiziranom populacijom. Također, u okviru MDM psihosocijalne podrške, godinama se realizira program pomoći migrantima koji su ovisni o psihoaktivnim supstancama, a koji vodi tim stručnjaka za mentalno zdravlje. Navedeno govori da migrantska populacija u kampovima dobija odgovarajuće usluge iz sfere psihosocijalne podrške.

1:3 „U pogledu pružanja psihosocijalne podrške migrantima u Bosni i Hercegovini, smatram da je trenutno organiziranija, sveobuhvatnija i dostupnija migrantskoj populaciji nego domaćem stanovništvu.“

Savjetovanje je profesionalni odnos koji je namijenjen osnaživanju pojedinaca kako bi živjeli smisleniji i zdraviji život, zbog čega je vrlo važno sistemski i organizirano pružiti savjetodavnu pomoć migrantima kako bi uz stručnu pomoć razriješili vlastite teškoće. U tom kontekstu, Kristančić (1982: 8) savjetovanje posmatra kao „organizirani oblik pomoći pojedincu za vlastiti napredak, lično odrastanje i razvoj“.

U procesu savjetovanja pojedinac razmišlja o sebi, mijenja i prihvata odgovarajuće odluke o sebi i svom životu, što mu omogućava da u većoj harmoniji živi sam sa sobom i okolinom. Zloković i Vrcelj (2006: 181) savjetovanje vide kao „komunikacijski proces (direktni ili indirektni) u kojem jedna osoba želi pomoći drugoj koja pomoć traži“. Dakle, za savjetovanje je karakteristična namjera traženja i pružanja pomoći. Iz navedenog, možemo zaključiti da svrha savjetovanja nije liječenje, već osposobljavanje pojedinca za samostalno suočavanje sa životnim problemima i unapređenje vlastitih potencijala kako bi se postigao napredak.

Prema iskustvu stručnjaka, veliki broj migranata u svojim matičnim državama nisu imali iskustvo rada s psihoterapeutom, psihologom ili socijalnim radnikom.

Stoga, mnogi nakon što dobiju priliku da ih savjetnici i psihoterapeuti saslušaju, dijele probleme sa stručnjacima, izražavaju zahvalnost, otvoreni su i često kažu „ovo ću sada ispričati prvi put u svom životu...“ U savjetodavnom radu, dobiju osjećaj sigurnosti koji im je potreban, te imaju povjerenja u psihoterapeuta što povoljno utječe na sam tretman.

Po dolasku u kampove se informiraju o uslugama psihosocijalne podrške i uključuju u grupne i individualne sesije po potrebi.

l:3 “Savjetodavni tretman počinje upoznavanje migranata sa servisom psihološke pomoći, migranti često samoinicijativno traže psihološku pomoć, uglavnom nemaju informacije šta je terapija, a šta savjetovanje. Teško se radi psihoterapijski, više savjetodavno i suportivno, jer ne postoji kontinuitet i sigurnost, da se zadovolji bazični nivo potreba.”

Sumirajući podatke iz intervjua sa stručnjacima, najznačajniji problemi/teškoće s kojima se suočavaju migranti/tražitelji azila/izbjeglice su: anksiozno-depresivna simptomatologija, ovisnost o psihoaktivnim supstancama, insomnija, psihotične dekompenzacije, prolongirana faza reagiranja, izloženost stresu i traumama u zemlji porijekla i u tranzitu, prisilni brak, fizičko, emocionalno, seksualno nasilje najčešće od poznatih osoba/partnera, ekonomsko nasilje od krijumčara, ratna traumatska iskustva, suicidalnost i različita autodestruktivna ponašanja. Pored ovoga, World Health Organization (WHO) navodi da je mentalno zdravlje migranata ugroženo zbog izloženosti nasilju, isključivanja iz društva, stigmatizacije, diskriminacije i općenito uskraćivanja ljudskih prava (WHO, 2023)¹².

U rješavanju pobrojanih kompleksnih problema i očuvanju mentalnog zdravlja migranata, ključna je saradnja s drugim ustanovama i stručnjacima. Tako ispitanici u intervjuima navode da saraduju sa centrima za socijalni rad i centrima za mentalno zdravlje u cilju pružanja integrativnog pristupa unapređenju kvaliteta života migranata.

¹² Više informacija na: [9789240081840-eng.pdf \(who.int\)](https://www.who.int/publications/m/item/9789240081840-eng-pdf), pristupljeno 08.04.2024.

Također, posebno ističu saradnju s prevoditeljima zbog jezičkih barijera:

I: 5 „Za psihoterapeute je najvažnije da saraduju s kulturnim medijatorima/prevoditeljima s obzirom da naš rad direktno ovisi o toj saradnji.“

Od ostalih stručnjaka, navode da je saradnja s psihijatrima ključna ukoliko je potrebna medikamentozna terapija, kao i s volonterima koji organiziraju kreativne radionice. Prema mišljenju stručnjaka, od krucijalne važnosti jeste motivacija za rad, redovni dolasci i aktivno učešće, kao i teškoće zbog kojih se migranti javljaju za pomoć u vrijeme njihovog zadržavanja u kampovima.

I:2 “Dosta je pozitivnih primjera, korisnici su znali dosta dobro odreagovati na terapiju, osjetiti olakšanje i budu zahvalni na medicinskoj i psihološkoj pomoći, posebno kada učestvuju u individualnim savjetovanjima, grupnim savjetovanjima i radionicama, kako bi odagnali negativne misli...”

Na pitanje: „Koji su izazovi u savjetodavnom radu s migrantima?“, gotovo svi ispitanici su naveli da im je najizazovnije raditi individualne sesije u trijadi *terapeut – prevoditelj – migrant*, jer se s ovakvim načinom radu susreću prvi put (ranije su radili isključivo u dijadi). Nadalje, govoreći o problemima i izazovima u profesionalnom radu, stručnjake posebno zabrinjava nedostatak educiranog kadra i potkapacitiranost servisa u odnosu na broj migranata u Bosni u Hercegovini.

I:5 „Na početku migrantske krize, 2018. godine niko od stručnjaka nije imao profesionalno iskustvo u radu s migrantima, i dalje je nepoznanica, stručnjaci ne žele da rade s migrantima, ne prijavljuju se na konkurse, mladi se prijavljuju što nije etično ni odgovorno, da mlade bez iskustva stavimo u rad s ovako ranjivom kategorijom i ozbiljnim problemima.“

Pored nedostatka alata potrebnih za rad s migrantima i limitiranost kapaciteta, stručnjaci navode da susret s ljudskom patnjom može da: I: 4 *“oplemenjuje kada vidimo patnju, na ličnoj razini propitujemo stavove o svijetu i smisao svega, a s druge strane može da nas odvede u burn out...”*

Također, jedan od izazova u savjetodavnom radu s migrantima predstavljaju kulturološke razlike. Tako jedna ispitanica u intervjuu navodi da je savjetodavni rad sa ženama često onemogućen zbog neodobravanja muškog člana porodice ili insistiranja na njihovoj prisutnosti u seansama, što urušava tretman.

I:4 “Izazov je individualistički koncept: migranti koji dolaze u BiH su ljudi sa istoka, gdje se cijeni zajednica, a nas u obrazovanju uče individualističkom kontekstu, koji nije primjenjiv u radu s ovom vulnerabilnom grupom. Potrebno je obratiti pažnju na kulturološki momenat i biti svjestan kao stručnjak da se neke tehnike koje smo učili ne mogu primijeniti na isti način s ovim ljudima.”

Sumirajući profesionalna iskustva, stručnjaci smatraju da sistem podrške (potpomognut od institucija EU) djeluje, ali postavlja se pitanje šta će biti kada država preuzme brigu i upravljanje migracijama? Na tom tragu, jedna ispitanica navodi: I:5 *„...plašim se da tada psihosocijalna podrška i savjetodani rad neće u ovoj mjeri i na ovaj način biti dostupni, jer nisu dostupni ni općoj populaciji.“*

Zaključno, psihosocijalna podrška je ključni proces koji omogućava migrantima da pronađu ili steknu resurse potrebne za uspješno suočavanje sa stresom i integriraju se u zajednicu. Ovaj pristup naglašava snage i sposobnosti svakog pojedinca da se oporavi od kriznih situacija, fokusirajući se na zadovoljavanje osnovnih potreba. Zbog dobrobiti i očuvanja mentalnog zdravlja migranata, od prijeko važnosti je da psihosocijalna podrška i savjetovanje sa stručnjacima budu organizirani sistemski, kontinuirano i u skladu sa stvarnim potrebama migranata.

Međutim, dobijeni podaci sugeriraju da u Bosni i Hercegovini nema dovoljno educiranog kadra koji može pružiti sistemsku i kontinuiranu podršku u vidu savjetodavnog rada, što predstavlja ozbiljan problem za rješavanje migrantske krize:

!:3 “Migranti su najzahtjevnije grupe s kojima psihoterapeuti treba da rade, a u BiH nemamo dovoljan broj profesionalaca koji imaju iskustvo u radu s ovom vulnerabilnom grupom. Jedno je sticati profesionalno iskustvo i savjetodavno raditi sa npr. populacijom studenata, koji imaju teškoće u komunikaciji, učenju, partnerskim relacijama i odnosima s drugima u okruženju, a sasvim je drugo raditi s visokotraumatiziranim osobama koje su dugoročno izložene traumatskim iskustvima, a to su rat, ranjavanje, gubitak članova porodice, neizvjesnost, nesigurnost...”

Medijsko izvještavanje o migrantima u Bosni i Hercegovini

Poštovanje ljudskih prava jedan je od osnovnih postulata profesionalnog novinarstva koje služi javnom interesu i istinito izvještava o svim ljudima – bez obzira na porijeklo, identitetske karakteristike ili opredjeljenja. Četiri glavna načela etičkog novinarstva, u skladu s Kodeksom Društva profesionalnih novinara (Society of Professional Journalists) su: (1) tražite istinu i izvijestite o njoj, (2) minimizirajte štetu, (3) djelujte nezavisno i (4) budite odgovorni i transparentni.

Dakle, istina mora biti zvijezda vodilja u profesionalnom radu novinara, koji, govoreći istinu, iskazuju odgovornost prema onima o kojima i kojima izvještavaju. Transparentno iznošenje istinitih informacija sprečava štetu koju bi, s druge strane, moglo izazvati neprofesionalno, iskrivljeno ili lažno predstavljanje informacija u medijima.

S obzirom na to da mediji imaju moć da određene teme „stave na dnevni red“, to jeste istaknu kao značajne (McComb i Shaw, 1972), vrlo je značajno da li i na koji način mediji usmjeravaju pažnju publike na temu migracija.

Medijsko izvještavanje može imati različite utjecaje na javnost (recipijente), koji se mogu kretati od *awareness* efekta (privlačenje pažnje publike), *salience* efekta (isticanje određenih tema, uz zanemarivanje drugih), do *priorities* efekta (prioritetiziranje tema za publiku) (Kunczik i Zipfel, 2006). Osim toga koje teme mediji ističu i stavljaju na dnevni red (agenda-setting teorija), vrlo je značajno i na koji način to čine. Koje slike, riječi i narative koriste (teorija reprezentacije), koje specifične aspekte priče ističu (teorija uokvirivanja) i koji diskurs koriste – uključiv ili isključiv. Razumijevajući da ne postoji jedan pravi prikaz ljudi ili događaja u medijima, već da postoji mnogo načina na koji oni mogu biti predstavljeni (Hall, 1997), možemo osvijestiti da je u medijskim izvještajima ponekad najvažnije šta je prisutno, a šta izostavljeno o određenoj osobi, grupi ili događaju. To jeste, na koji način je uokvirena priča o nečemu (Goffman, 1974), jer način na koji se nešto predstavlja publici/javnosti može itekako utjecati na izbor publike/javnosti kako će obraditi tu informaciju.

Npr. izvještavajući o farmaceutima, mediji mogu govoriti o tome da oni spašavaju čovječanstvo svojom ekspertizom i izumom lijekova, dok, s druge strane, mogu izvještavati o njima kao o trgovcima koji samo žele da zarade veliki novac od prodaje lijekova. Okvir u koji je stavljena priča itekako može usmjeriti i publiku šta da o određenoj osobi, grupi ili događaju misli. Kada su u pitanju migranti, izbjeglice ili tražitelji azila, mediji se mogu opredijeliti da govore o migrantima kao žrtvama (humanitarni okvir), potom o migrantima kao prijjetnji (sigurnosni okvir) ili o izazovima integracije migranata u društvo (kulturalni okvir). To mogu činiti kroz uključiv ili isključiv diskurs, odnosno kroz težnju da promoviraju ravnopravnost i solidarnost, ili da „upozore“ javnost kako su ovi ljudi prijjetnja društvu. No, ključna etička odgovornost novinarstva ostaje zaštita istine. Bilo kakvo iskrivljavanje činjenica pri izvještavanju o određenoj osobi ili grupi, može itekako utjecati na javnu percepciju o toj osobi ili grupi, izazvati huškanje, govor mržnje ili diskriminaciju. Naročito kada su u pitanju ranjive grupe, poput migranata, tražitelja azila i izbjeglica, mediji moraju izbjeći senzacionalizam u izvještavanju i ostala ozbiljna kršenja profesionalnih standarda i etike.

Način na koji mediji izvještavaju o migrantima, tražiteljima azila i izbjeglicama, bitan je iz najmanje tri razloga (McAuliffe et al., 2017). Prvo, mediji utječu i mogu biti pod utjecajem javnog mnijenja i političkih agendi, to jeste medijsko pokrivanje određenih događaja ili pojava može biti barometar za javne i političke stavove prema migracijama i zauzvrat oblikovati te stavove. Drugo, medijsko izvještavanje može utjecati na percepciju migranata u društvu - u kojoj mjeri oni smatraju da su migranti široko prihvaćeni ili isključeni, da su pravedno predstavljeni ili da su žrtve. Treće, s obzirom na globalni pristup mnogim medijima, moguće je da medijski izvještaji mogu utjecati na donošenje odluka migranata pri razmatranju hoće li se preseliti u određene određene zemlje.

UNHCR je 2018. godine konstatirao da je evidentno povećanje nivoa antiimigracijske retorike u Evropi, čiji su dio i negativni ili čak neprijateljski medijski izvještaji. U dopunjenom izdanju njihovih preporuka za novinare „Izvještavanje o migrantima i izbjeglicama“ iz 2021. godine se navodi: „Negativno, pa čak i neprijateljsko, izvještavanje o migracijama potaknulo je rast antiimigracijskih stranaka i političke retorike. Političke rasprave često svaljuju krivnju na migrante simplificiranjem složenih uzroka, utjecaja i vrsta migracija u lako ponovljive priče ili fraze. Međutim, okrivljivati isključivo medije zbog negativnih stavova prema migraciji također je pretjerano pojednostavljivanje.

Drugi faktori, uključujući demografske promjene, stvarne ili zamišljene socio-ekonomske utjecaje i šire politike vjerojatno isto tako utječu na izvještavanje o migracijama i migrantima.“ (UNHCR, 2021:9)

Kada je u pitanju medijsko izvještavanje o migrantima, izbjeglicama i tražiteljima azila u Bosni i Hercegovini, u istraživanju provedenom 2018. godine uočeno je da se u posljednjih nekoliko godina izvještavanje online medija u Bosni i Hercegovini pojavljuje u tri konteksta: (1) Migranti kao žrtve ili kao prijatelja; (2) Odgovornost bh. vlasti; (3) Bosanci i Hercegovci kao humani domaćini ili neprijateljski nastrojeni domaćini (Silajdžić, 2018). Navedena tri konteksta zadržala su se do danas u najposjećenijim online medijima u Bosni i Hercegovini. S jedne strane, dakle, uočavamo humani i profesionalni pristup novinara

(„Kriminalizacija migracija: i migranti mogu biti žrtve“¹³, „Zaštititi migrante od bh. krijumčara“¹⁴, „Čak 87% građana na neki način pomaže migrantima“¹⁵, „Tuzlanski volonteri: vrijeme je da se svi angažujemo“¹⁶, „Građani i migranti u BiH: dok ih se jedni boje, drugi pomažu i dive se njihovoj hrabrosti“¹⁷), ali i suprotan od toga. Inkriminacija, dehumanizacija ili negativna kontekstualizacija je veoma loša praksa i za profesionalne medije bi trebala biti nedopustiva. Navest ćemo nekoliko primjera: „Dramatično u centru Sarajeva: migranti tuku i pljačkaju“¹⁸, „Nehumani uslovi, alkohol, droga i velika netrpeljivost među stotinama migranata u Bihaću“¹⁹, „Naseljavanje migranata na srpsku zemlju je pokušaj etničkog čišćenja“²⁰, „Migranti siju strah među Tuzlacima: krađu novčanike i prate djevojke na ulici“²¹, „Upozorenje: migranti krađu auta po Hercegovini“²², „Krajišnici trpe sve veći teror: Migranti zapalili kuću“²³, „Svi strahuju da će pasti krv i Srbi prizivaju Oružane snage BiH da ih brane od migranata“²⁴.

13 Više informacija na: <https://balkans.aljazeera.net teme/2019/5/25/kriminalizacija-migracija-i-migranti-mogu-bit-zrtve> , pristupljeno 16.04.2024.

14 Više informacija na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/migranti-bih/29025756.html> , pristupljeno 16.04.2024.

15 Više informacija na: https://radiosarajevo.ba/metromahala/teme/cak-87-posto-gradana-bih-na-neki-nacin-pomaze-migrantima/364450#google_vignette , pristupljeno 16.04.2024.

16 Više informacija na: <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/tuzlanski-volonteri-vrijeme-je-da-se-svi-angažujemo/369048> , pristupljeno 16.04.2024.

17 Više informacija na: <https://hayat.ba/gradani-i-migranti-u-bih-dok-ih-se-jedni-boje-drugi-pomazu-i-dive-se-njihovoj-hrabrosti/54239/> , pristupljeno 16.04.2024.

18 Više informacija na: [Dramatično u centru Sarajeva: Migranti tuku i pljačkaju \(avaz.ba\)](https://www.klix.ba/vijesti/bih/dramatino-u-centru-sarajeva-migranti-tuku-i-pljckaju-avaz-ba) , pristupljeno 08.04.2024.

19 Više informacija na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/nehumani-uslovi-alkohol-droga-i-velika-netrpeljivost-medju-stotinama-migranata-u-bihacu/180517130> , pristupljeno 08.04.2024.

20 Više informacija na: <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Naseljavanje-migranata-na-srpsku-zemlju-je-pokusaj-etnickog-ciscenja/489116> , pristupljeno 16.04.2024.

21 Više informacija na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/migranti-siju-strah-medju-tuzlacima-krađu-novčanike-i-prate-djevojke-na-ulici/190624115> , pristupljeno 16.04.2024.

22 Više informacija na: <https://hercegovinapress.com/upozorenje-migranti-krađu-auta-po-hercegovini/> , pristupljeno 16.04.2024.

23 Više informacija na: <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/video-krajišnici-trpe-sve-veci-teror-migranti-zapalili-kucu-580052> , pristupljeno 16.04.2024.

24 Više informacija na: https://srpskainfo.com/svi-strahuju-da-ce-pasti-krv-srbi-prizivaju-oružane-snage-bih-da-ih-brane-od-migranata/?fbclid=IwAR1L-cxYWZcAYUS44L4J6TZJ1gkhVLRW3uvC41rwMoNxMZf_Pw1AqRP-Q , pristupljeno 16.04.2024.

Osim navedenih primjera, u našoj zemlji je i dalje aktivan web portal pod nazivom Antimigrant.ba, koji u svom nazivu sadržava jasno opredjeljenje uredništva portala spram ove populacije. Ne ulazeći u detaljnu elaboraciju objavljenih članaka na ovom portalu, već i sam njegov naziv u suprotnosti je s profesionalnim novinarskim standardima i propagira isključiv diskurs prema „drugima“, u ovom slučaju – manjinskim, ranjivim grupama.

Brojne međunarodne organizacije i profesionalne novinarske asocijacije u proteklih nekoliko godina objavljivale su preporuke za profesionalno medijsko izvještavanje o migrantima (UNHCR 2021, Ethical Journalism Network 2016, IOM 2018, UNHCR 2018), a možemo ih sažeti u: (1) Činjenice/istina kao prioritet - Jesmo li precizni i nepristrani? Držimo li se činjenica u izvještavanju? Izvještavamo li neovisno o političkim narativima i emocijama? Da li fer i transparentno izvještavamo o utjecaju migracija na naše društvo? (2) Poznavanje zakona – Koristimo li preciznu terminologiju: tražitelj azila, izbjeglica, žrtva trgovine ljudima, migrant (legalni/ilegalni)? Jesmo li tačno razumjeli i upotrijebili definicije i artikulirali javnosti njihova prava u okviru međunarodnog i nacionalnog prava? (3) Humanost – Kontrolirati emocije, izbjegavati viktimizaciju, simplifikaciju i stavljanje izvještavanja u uski humanitarni kontekst, previdevši širu sliku. Jesmo li izbjegli ekstremizam? Riječi poput “rojeva”, “poplava” i “valova” trebaju biti tretirane s oprezom, kao i neograničeno korištenje izraza kao što su “rasizam” i “ksenofobija”. (4) Neka se njihov glas čuje - Prenosimo li i stavove migranata i izbjeglica? Da li ih pitamo šta oni žele i kako se u našoj zajednici/zemlji osjećaju? (5) Odgovoriti na mržnju - Jesmo li odvojili vrijeme da prosudimo može li zapaljivi sadržaj o migrantima ili onima koji nastoje ograničiti migraciju dovesti do mržnje?

Dakle, mediji moraju biti svjesni svoje uloge, moći i odgovornosti u oblikovanju percepcije javnosti o migrantima, tražiteljima azila i izbjeglicama, jer medijske poruke mogu imati ograničen-minimalan (Lazarsfeld et al., 1944), ali i veoma značajan utjecaj (Gerbner 1984, Goffman i Entman 1980) na to kako javnost percipira određenu temu, to jeste da li razumije kompleksnost, u ovom slučaju, teme migracija.

Zaključak

Rad je analizirao ključne aspekte podrške migrantima, izbjeglicama i tražiteljima azila u Bosni i Hercegovini, fokusirajući se na psihosocijalnu podršku i medijsko izvještavanje. Analizom je potvrđeno da oba aspekta igraju ključnu ulogu u integraciji i kvaliteti života migranata, ali da postoje značajni izazovi.

Psihosocijalna podrška migrantima u Bosni i Hercegovini se pokazala kao neophodan element za njihovu integraciju. Intervjuima sa stručnjacima iz međunarodnih nevladinih organizacija, istraživanje je pokazalo da iako se osnovne usluge poput smještaja, hrane i zdravstvene zaštite pružaju, psihosocijalna podrška često nije adekvatna. Stručnjaci su istakli da je početna nepripremljenost države i manjak obučениh kadrova rezultirao neadekvatnim pristupom u prvim fazama krize. S obzirom na to, pozitivne promjene su zabilježene u posljednjim godinama zahvaljujući prisustvu međunarodnih organizacija, koje nude kvalitetne savjetodavne i terapijske usluge, uprkos stalnim izazovima poput jezičkih barijera i nedostatka resursa. Ove usluge su ključne za rješavanje problema mentalnog zdravlja migranata, uključujući anksioznost, depresiju, i posttraumatski stres.

Medijsko izvještavanje o migrantima u Bosni i Hercegovini nerijetko je obojeno senzacionalizmom, ksenofobijom i huškanjem, što negativno utječe na javno mnijenje. Analizom medijskih sadržaja u istraživanju je utvrđeno da pojedini mediji koriste narative koji doprinose stigmatizaciji i diskriminaciji migranata. Takvi prikazi mogu pogoršati društvene tenzije i otežati integraciju migranata u lokalne zajednice. Medijski narativi koji ne pružaju objektivnu sliku već koriste isključiv ili senzacionalistički diskurs, doprinose širenju predrasuda i negativnih stavova prema migrantima, odnosno, nerazumijevanju kompleksnosti teme migracija. Zaključno, rad ukazuje na potrebu za unapređenjem i sistematiziranjem psihosocijalne podrške za migrante, kao i na potrebu za odgovornijim i objektivnijim medijskim izvještavanjem. Dalji naponi trebaju biti usmjereni ka jačanju kapaciteta za pružanje psihosocijalne pomoći i edukaciji medija o etičkom izvještavanju. Integracija migranata u

Bosni i Hercegovini može biti uspješnija samo uz koordiniran pristup koji uključuje efikasnu psihosocijalnu podršku i uključive medijske narative, čime se može doprinijeti socijalnoj koheziji i smanjenju društvenih tenzija.

Literatura:

- o Al Jazeera Balkans (2019). *Kriminalizacija migracija: I migranti mogu biti žrtve*. Dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net teme/2019/5/25/kriminalizacija-migracija-i-migranti-mogu-bitizrtve> , pristupljeno: 16.04.2024.
- o Avaz.ba (2018). *Dramatično u centru Sarajeva: Migranti tuku i pljačkaju*. Dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/375453/dramaticno-u-centru-sarajeva-migranti-tuku-i-pljackaju> , pristupljeno 08.04.2024.
- o Babić, G., (2020). Djeca bez pratnje u svjetlu migrantske krize u centru za pružanje usluga u zajednici Zagreb – Dugave. *Kriminologija i socijalna integracija*, 28 (1), 115-132.
- o Belguedj, H. (2017). No Lost Generation: Psychosocial Intervention and its Impact on Syrian Refugee Children’s Social Integration, Resiliency, and Social Ecology in Paris, France. *Dissertations*. The American University of Paris
- o Braun, V., Clarke, V., (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, Vol. 3, No. 2, str. 77-101
- o Castells, M., (2000). *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing
- o Castles, S., Miller, M. (2009). *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World. 4th Edition*. London: Palgrave Macmillan
- o Dudić-Sijamija, A., (2023). Intercultural education and intercultural sensitivity of social work students: experiences from Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia. *Socialna rabota* 2: 1-25
- o EUROSTAT (2023). *Asylum decisions up by 40% in 2022*. Dostupno na: [Asylum decisions up by 40% in 2022 - Eurostat \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&plugin=1), pristupljeno 03.04.2024.

- o Gerbner, G. (1984). Political Functions of Television Viewing: A Cultivation Analysis. U *Cultural indicators: an international symposium*, ur. Gabriele Melischek, Karl Erik Rosengren and James Stappers. Beč: Verlagder Osterreichischen Akademie der Wissenschaften: str. 329-344
- o Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York, NY et al.: Harper & Row
- o Hall, S. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage Publications.
- o Hayat (2019). *Građani i migranti u BiH: dok ih se jedni boje, drugi pomažu i dive se njihovoj hrabrosti*. Dostupno na: <https://hayat.ba/gradani-i-migranti-u-bih-dok-ih-se-jedni-boje-drugi-pomazu-i-dive-se-njihovoj-hrabrosti/54239/>, pristupljeno: 16.04.2024.
- o Hercegovina Press (2019). *Upozorenje: Migranti kradu auta po Hercegovini*. Dostupno na: <https://hercegovinapress.com/upozorenje-migranti-kradu-auta-po-hercegovini/>, pristupljeno: 16.04.2024.
- o *ILO Global Estimates on International Migrant Workers- Results and Methodology* (2021). International Labour Organization
- o IOM (2018). *Media Coverage on Migration. A Practical Guide for Journalists*. Dostupno na: <https://migrantprotection.iom.int/en/resources/leafletbooklet/media-coverage-migration-practical-guide-journalists>, pristupljeno 16.04.2024.
- o IOM BIH (2024) *Bosnia and Herzegovina Migration Response -Situation Report March 2024* (2024). Dostupno na: [01_iom-bih-external-sitrep-4-17-march-2024-1.pdf](https://iom-bih.org/sites/default/files/2024-03/01_iom-bih-external-sitrep-4-17-march-2024-1.pdf), pristupljeno 03.04.2024.
- o IOM BIH (2024). *Facts And Figures (Global)*. Dostupno na: [Migration Data and Resources | IOM Bosnia and Herzegovina | Bosnia and Herzegovina](https://iom-bih.org/en/facts-and-figures), pristupljeno 03.04.2024.
- o *Izveštaj MMF-a o zemlji br. 23/324 Bosna i Hercegovina* (2023). International Monetary Fund.

- o Klix.ba (2018). *Nehumani uslovi, alkohol, droga i velika netrpeljivost među stotinama migranata u Bihaću*. Dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/nehumani-uslovi-alkohol-droga-i-velika-netrpeljivost-medju-stotinama-migranata-u-bihacu/180517130> , pristupljeno: 08.04.2024.
- o Klix.ba (2019). *Migranti siju strah među Tuzlacima: Krađu novčanike i prate djevojke na ulici*. Dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/migranti-siju-strah-medju-tuzlacima-kradu-novcanike-i-prate-djevojke-na-ulici/190624115> , pristupljeno 16.04.2024.
- o Kristančić, A., (1982). *Metoda i tehnika savjetovanišnog rada*. Zavod grada Zagreba za socijalni rad i Udružena samoupravna interesna zajednica Socijalne zaštite grada Zagreba
- o Kunczik, M. i Zipfel, A. (2006). *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert
- o Lazarsfeld P., Berelson B. i Gaudet H. (1944). *The People's Choice*. New York: Columbia University Press.
- o McAuliffe M, Weeks W., Koser K. (2017). *Media and migration: Comparative analysis of print and online media reporting on migrants and migration in selected countries*. In: *A Long Way to Go: Irregular Migration Patterns, Processes, Drivers and Decision-making*. ANU Press. pp. 277-316
- o McCombs, M. E. i Shaw, D. L. (1972). *The Agenda-Setting Function of Mass Media*. *Public Opinion Quarterly*. sv. 36 (2): 176-187.
- o Nezavisne novine (2018). *Naseljavanje migranata na srpsku zemlju je pokušaj etničkog čišćenja*. Dostupno na: <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Naseljavanje-migranata-na-srpsku-zemlju-je-pokusaj-etnickog-ciscenja/489116>, pristupljeno 16.04.2024.
- o Oslobođenje (2020). *Krajišnici trpe sve veći teror: Migranti zapalili kuću*. Dostupno na: <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/vid-eo-krajisnici-trpe-sve-veci-teror-migranti-zapalili-kucu-580052> , pristupljeno: 16.04.2024.

- o Radio Sarajevo (2020). *Čak 87 posto građana BiH na neki način pomaže migrantima!* Dostupno na: https://radiosarajevo.ba/metro-mahala teme/cak-87-posto-gradana-bih-na-neki-nacin-pomaze-migrantima/364450#google_vignette , pristupljeno: 16.04.2024.
- o Radio Sarajevo (2020). *Tuzlanski volonteri: vrijeme je da se svi angažujemo.* Dostupno na: <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/tuzlanski-volonteri-vrijeme-je-da-se-svi-angazujemo/369048>, pristupljeno: 16.04.2024.
- o Radio Slobodna Evropa (2018). *Zaštititi migrante od bh. Krijumčara.* Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/migranti-bih/29025756.html> , pristupljeno: 16.04.2024.
- o Silajdžić, L. (2018). „Medijsko izvještavanje o migracijama i izbjeglicama u Bosni i Hercegovini“, Medijski dijalozi, Podgorica, Godina XI, broj 32, 65-73, UDK 316.774-054.7(497.6)
- o Society of Professional Journalist (2014). *SPJ Code of Ethics.* Dostupno na: <https://www.spj.org/ethicscode.asp> , pristupljeno: 16.04.2024.
- o Srpskainfo (2020). *Svi strahuju da će pasti krv: Srbi prizivaju Oružane snage BiH da ih brane od migranata.* https://srpskainfo.com/svi-strahuju-da-ce-pasti-krv-srbi-prizivaju-oruzane-snage-bih-da-ih-brane-od-migranata/?fbclid=IwAR1L-cxYWZcAYUS44L4J6TZJ1lgkhVLHrW3uvC41rwMoNxmZf_Pw1AqRP-Q , pristupljeno: 16.04.2024.
- o Trnka, DŽ., (2021). *Migrantska kriza u Bosni i Hercegovini: humanitarni i sigurnosni aspekti. Master teza.* Sarajevo: Fakultet političkih nauka
- o UNHCR (2024). *Refuges Data Finder.* Dostupno na: [unhcr.org/refugee-statistics/](https://www.unhcr.org/refugee-statistics/), pristupljeno 03.04.2024.
- o UNHCR (2024). *Ukraine Refugee Situation.* Dostupno na: [Situation Ukraine Refugee Situation \(unhcr.org\)](https://www.unhcr.org/situations/ukraine-refugee-situation/), pristupljeno 03.04.2024.
- o UNHRC (2021). *Izveštavanje o migracijama i izbjeglicama.* Dostupno na: <https://www.unhcr.org/see/wp-content/uploads/sites/57/2022/01/Izjestavanje-o-migracijama-BiH-rev5.pdf> , pristupljeno 16.04.2024.

- o UNICEF (2023). Number of displaced children reaches new high of 43.3 million. Dostupno na: [Number of displaced children reaches new high of 43.3 million \(unicef.org\)](https://www.unicef.org/news/stories/number-of-displaced-children-reaches-new-high-of-43-3-million), pristupljeno 03.04.2024.
- o WHO, Mental health of refugees and migrants: risk and protective factors and access to care (2023). Switzerland, dostupno na: [9789240081840-eng.pdf \(who.int\)](https://www.who.int/publications/m/item/9789240081840-eng-pdf), pristupljeno 03.04.2024.
- o Zloković, J., Vrcelj, S., (2006). Savjeti u self literaturi. *Pedagogijska istraživanja*. 3 (2), 171-180.

MEDIJSKA EKOLOGIJA – HOLISTIČKI PRISTUP PROMJENI INFORMIRANJA

IRENA PRASKAČ-SALČIN¹

Odsjek za žurnalistiku/komunikologiju Fakultet političkih nauka Univerzitet u Sarajevu

Sažetak: Tekst definira medijsku ekologiju kao pristup promatranju medija ne samo kao komunikacijskih kanala, alata i posrednika, već kao okruženja koja u velikoj mjeri utječu na naše percepcije, razumijevanje, vrednovanje, razmišljanje, osjećaje, komuniciranje, interakcije i u konačnici, ponašanje, koja se pod utjecajem tehnologija, konstantno prilagođavaju i postaju ključni generatori društvenih i kulturnih promjena. Tekst je pokušao analizirati moguću promjenu načina prikupljanja, selektiranja, interpretiranja i re/prezentiranja te diseminiranja medijskih informacija i sadržaja, odnosno dominantne uredničke prakse i medijske politike koji imaju mogućnost, intencionim i pristrasnim fokusiranjem ili zanemarivanjem određenih tema, kao što su, u ovom primjeru, ekološke teme, potaknutim interesima dijametralno suprotnim interesima cijelog čovječanstva, oblikovati percepcije i javno mnijenje. Promjenu koja bi bila determinirana holističkim pristupom, sagledavanja sveukupnih medijizacijskih efekata svakodnevnog života, kulture i društva u smislu jednog novog aksiološkog sistema vrijednosti. Rezultati analize pokazuju da su uzorkovane, zastupljene, ekološke teme u Bosni i Hercegovini selektivne, a diseminirani sadržaji nepotpuni, marginalizirani i nekontinuirani i u većini slučajeva identificiraju ekološke probleme, ne predlažući moguća rješenja. Promjena informiranja podrazumijevala bi, aktivno razumijevanje i participaciju svih aktera koji učestvuju u procesima okolišnog komuniciranja, a teorija medijske ekologije ima ključnu ulogu u okviru akcentiranja medijske pismenosti.

Ključne riječi: *medijska ekologija; mediji; tehnika; komercijalizacija; ekologija.*

¹ Kontakt e-mail: irena.praskac@fpn.unsa.ba

Abstract: The text defines media ecology as an approach to observing the media, not only as communication channels, tools and mediators, but as an environment that greatly influences our perceptions, understanding, evaluation, thinking, feeling, communication, interactions and ultimately, behavior, which under the influence of technologies, constantly adapt and become key generators of social and cultural changes. The text attempted to analyze a possible change in the way of collecting, selecting, interpreting and re/presenting and disseminating media information and content, i.e. the dominant editorial practice and media policy that have the possibility, by intentionally and biased focusing or neglecting certain topics, such as in this case environmental topics, encouraged by interests diametrically opposed to the interests of all humanity, to shape perceptions and public opinion. A change that would be determined by a holistic approach, looking at the overall mediatizing effects of everyday life, culture and society in terms of a new axiological system of values. The results of the analysis show that the sampled, represented, environmental topics in Bosnia and Herzegovina are selective, and the disseminated content is incomplete, marginalized and discontinuous, and in most cases identifies environmental problems without proposing possible solutions. A change in information would imply an active understanding and participation of all actors who participate in the processes of environmental communication, and the theory of media ecology plays a key role in the framework of acknowledging media literacy.

Keywords: *media ecology, media, technology, commercialization, ecology.*

Uvod u medijsku ekologiju

Savremeno društveno okruženje suočava nas sa svakodnevnim izazovima u okviru kojih različite nauke, discipline, profesije i prakse razvijaju i etabliraju mnogobrojne pristupe mogućih odgovora ekološkim, ratnim, socijalnim te nebrojenim drugim krizama savremenog svijeta. Na putu pokoravanja prirode čovjek je kontinuiranim tehnokratskim stremljenjima u potpunosti isključio načelo koje danas promoviramo kao cilj svakog novog transformativnog, profesionalnog djelovanja – život u skladu s prirodom. Ovaj antropocentristički um povijesnog, nekontrolisanog tehnološkog razvoja u potpunosti je isključio “vitalne izvore ljudskosti” (Postman, 1992) i sve je izglednije da, kako kaže Gadamer (2000) niko ne može garantirati da taj isti ljudski um, na kraju neće zakazati isto tako kako je zakazala i prirodna spremnost izumrlih bića. Naša pokoravanja prirode više nisu rezultat potrebe i stvaranja kvalitetnijeg društvenog i prirodnog okruženja već Virlioiva (2000) “prekomjernost”, Baudrillardovo (2001, 2006) “tehničko zasićenje života i svijeta”, stvaranje vještačkih potreba. Na tragu stvaranja održive budućnosti tj. Mamfordove (2009) ideje napuštanja društvenog kolektivismu koji nameće moderna tehnika, vraćanja prirodi i prepuštanja milosti prirodnih sila je pristup novoj, holističkoj, humanističkoj, ekološkičkoj promjeni načina i stila informiranja, komuniciranja, uopće, koji bi s novim dimenzijama altruizma, humanosti, tolerancije i odgovornosti mogao utjecati na mijenjanje savremene društvene svijesti. *Socijalna ekologija*, u tom stremljenju, ima za cilj analizirati utjecaj socijalnih sistema tj. čovjeka i njegovog djelovanja na okruženje te revitalizirati primarne ljudske, humane vrednote nasuprot kapitalističkom, tehnokratskom ustrojstvu u čijem centru angažiranosti je isključivo egoistična ljudska potreba za ostvarenjem profita.

Dakako, ideju socijalne tj. humane ekologije ne treba porediti sa *savremenim ekologizmom* za koji Žiga (2012) kaže da je puko obmanjivanje javnosti u mjerama borbe protiv svjetske ekološke krize i njenog rješavanja. Jedan od ključnih društvenih podsistema, nemjerljive utjecajne i edukacijske moći koja će biti na tragu kako adaptivne tako i preventivne ekologije su savremeni

informacijsko-komunikacijski, medijski sistemi. Promatranje i analiziranje njihovog načina funkcioniranja, djelovanja i utjecaja na čovjeka i njegovu okolinu, poput savremenih ekoloških studija, utemeljila je disciplina *medijske ekologije*.

Pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća Marshall McLuhan je u koncepte komunikoloških istraživanja utemeljio studije istraživanja medijskih/komunikacijskih utjecaja na čovjeka i društvo u smislu subliminalnih, nevidljivih efekata koje proizvode tehnologije i mediji.

U knjizi *Razumijevanje medija* je napisao: „Ja sam u poziciji Louisa Pasteura koji govori doktorima da je njihov najveći neprijatelj poprilično nevidljiv i njima neprepoznatljiv (McLuhan, 1964. [7]: 32).“ Također, želio nas je upozoriti na negativne utjecaje tehnologije kroz proučavanje medijske ekologije.“ Zar nije moguće naučiti nešto o subliminalnom djelovanju vlastitih tehnologija? Nije li suština obrazovanja ljudska odbrana od medijskih posljedica? (McLuhan, 1962 [8]: 294) (Logan, 2016:3).

Kritički analizirajući medijska okruženja utemeljio je koncepte studija koji će se na mnogo različitih načina odnositi na ono što danas definiramo u smislu medijske ekologije.

S početka 70-ih godina, Christine Nystrom, pozivajući se na analiziranje radikalnih promjena ljudskog svjetonazora, slike stvarnosti tj. epohalnih promjena u statusu, organizaciji i primjeni znanja, civilizaciji uopće, Bouldinga, Khuna i dr., kao posljedicu i obilježje navodi proliferaciju različitih disciplina u smjeru stvaranja novih perspektiva tzv. metadisciplina, preparadigmatskih nauka, kakvom definira i medijsku ekologiju – “široko definiranu kao proučavanje složenih komunikacijskih sistema kao okruženja...koja je još u povojima”.²

Medijski ekolozi generalno znaju šta ih zanima – interakcije između komunikacijskih medija, tehnologije, tehnike i procesa s ljudskim osjećajima, mislima, vrijednostima i ponašanjem – a znaju i pitanja koja trebaju postavljati o tim interakcijama.

² Nystrom, 1973 citirano u Media Ecology Association (MEA), [Media Ecology Association - What Is Media Ecology?](#), pristupljeno: 20. decembar 2024.

Ali medijski ekolozi još nemaju koherentan okvir u kojem bi organizirali takve teme i pitanja.³

Strate⁴ pod pojmom medijske ekologije podrazumijeva ideju u okviru koje tehnologija i tehnike, oblici informacija i komunikacijski kodovi zauzimaju vodeću ulogu u ljudskoj egzistenciji.

Medijska ekologija je Toronto škola i Njujorška škola. To je tehnološki determinizam, tvrdo i meko, te tehnološka evolucija. To je medijska logika, teorija medija, mediologija. To su studije McLuhana, studije usmene pismenosti, američke kulturološke studije. To su gramatika i retorika, semiotika i teorija sistema, historija i filozofija tehnologije. To je postindustrijsko i postmoderno i predpismeno i prahistorijsko.⁵

Iako se teorijski okvir medijske ekologije oslanja na početne McLuhanove koncepte, utemeljiteljem termina medijske ekologije smatra se Neil Postman koji je primijetio značajne efekte koji mogu nastati bilo kojim vidom promjene okruženja i objasnio ih na primjeru gusjenica.

“Tehnološka promjena nije ni aditivna ni supstraktna. Ekološka je. Mislim na „ekološka“ u istom smislu kao što tu riječ koriste naučnici za zaštitu životne sredine. Jedna značajna promjena generiše totalnu promjenu. Ako uklonite gusjenice iz određenog staništa, ne ostaje vam ista okolina bez tih gusjenica: imate novo okruženje i izmijenili ste uvjete preživljavanja; isto važi i ako dodate gusjenice okruženju koje ih nije imalo. Tako funkcioniра i ekologija medija. Nova tehnologija ne dodaje ili oduzima nešto. Ona mijenja sve“ (Postman, 1992:19).

3 Nystrom, 1973 citirano u Media Ecology Association (MEA), [Media Ecology Association - What Is Media Ecology?](#), pristupljeno: 20. decembar 2024.

4 1999 citirano u Media Ecology Association (MEA), [Media Ecology Association - What Is Media Ecology?](#), pristupljeno: 20. decembar 2024.

5 Strate, 1999 citirano u Media Ecology Association (MEA), [Media Ecology Association - What Is Media Ecology?](#), pristupljeno: 20. decembar 2024.

Termin *medijska ekologija* Postman je, prvi put, upotrijebio 1968. godine u svom predavanju na ceremoniji koju je organizirao National Council of English Teachers (Islas, Bernal, 2016:193). Postman⁶ pod medijskom ekologijom definira pitanja kako mediji komunikacije utječu na ljudsku percepciju, razumijevanje, osjećaj i vrijednost te kako naša interakcija s medijima olakšava ili ometa naše živote.

Okruženje je, u konačnici, složen sistem poruka koji ljudima nameće određene načine razmišljanja, osjećanja i ponašanja.

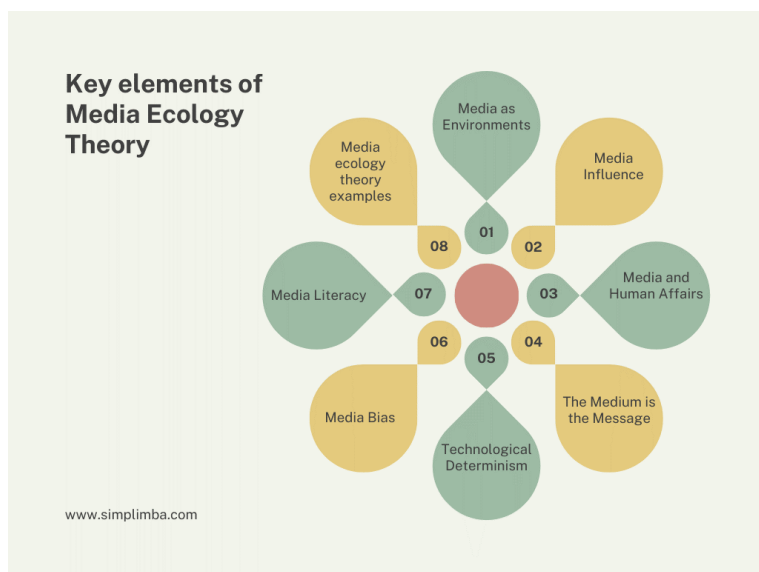
- o To su forme onoga što možemo vidjeti i reći i, prema tome, učiniti.
- o To su dodijeljene nam uloge koje od nas zahtijevaju da ih odigramo.
- o To je ono što nam određuje šta je dozvoljeno, a šta ne. Ponekad, kao u slučaju sudnice, učionice ili poslovnog ureda, specifikacije su eksplicitne i formalne.

U slučaju medijskih okruženja (npr. knjige, radio, film, televizija, itd.), specifikacije su češće implicitne i neformalne, prikrivene našom pretpostavkom da ono čime se bavimo nije okruženje već samo mašina. Medijska ekologija pokušava da ove specifikacije učini eksplicitnim. Pokušava otkriti koje uloge nas mediji prisiljavaju da igramo, kako mediji strukturiraju ono što vidimo, zašto mediji čine da se osjećamo i ponašamo upravo tako. Medijska ekologija je proučavanje medija kao okruženja.⁷

Islas i Bernal (2016), pozivajući se na Logana (2010), ističu da je medijski ekosistem analogija stvarnog biološkog ekosistema kojeg čine okruženje, organizmi i interakcija između njih. Medijski ekosistem u ovom smislu čine ljudi i mediji i tehnologije koji su u stalnoj interakciji koja se kodira i izražava pomoću jezika. Ekološko proučavanje medija, stoga, ne možemo ograničiti na medije komunikacije već i na tehnologiju i jezik koje interakcijom ove trijade čine *medijski ekosistem* (Islas, Bernal, 2016).

6 1980 citirano u Media Ecology Association (MEA), [Media Ecology Association - What Is Media Ecology?](#), pristupljeno: 20. decembar 2024.

7 Postman, 1980 citirano u Media Ecology Association (MEA), [Media Ecology Association - What Is Media Ecology?](#), pristupljeno: 20. decembar 2024.

Slika 1. Ključni elementi teorije medijske ekologije⁸

Integrirajući različite definicijske i teorijske okvire medijske ekologije možemo izdvojiti nekoliko zajedničkih elemenata elaboriranih definicijskih pristupa. U prvom redu to je promatranje *medija* ne samo kao komunikacijskih kanala, alata i posrednika već *kao okruženja* koje u velikoj mjeri utječe na naše percepcije, razumijevanje, vrednovanje, razmišljanje, osjećanje, komuniciranje, interakcije i, u konačnici, ponašanje. Shodno, *tehnološkom determinizmu*, okruženja koji će u svakom smislu biti generator određenih promjena odnosno, uvijek i iznova determinirati naše stilove života, razmišljanja ili ponašanja. Iz prethodnog proilazi element *medijskih utjecaja ili efekata*. Perse (2001) navodi da su to modeli: direktnih, uvjetovanih, kumulativnih medijskih utjecaja te model kognitivno-transakcijskog učinka.

Autorica naglašava naročito snažne medijske efekte u kriznim društvenim situacijama kakve su, općenito, ekološke, ratne ili socijalne krize te efekte koje imaju u smislu persuazivne funkcije u odnosu na korisnike u smislu procesa učenja uz pomoć medija i u smislu proizvodnje prosocijalnih ili antisocijalnih sadržaja. Utjecaj i *ulogu* koje će imati mediji i tehnologije u najrazličitijim

⁸ [Media Ecology Theory in Mass Communication: A Comprehensive Guide - SimpliMBA](#), pristupljeno i preuzeto 20.12.2024.

oblastima ljudske djelatnosti zavisni su od medijskog formata tj. McLuhanove tvrdnje da taj efekat ne ovisi samo od medijskog sadržaja već i same *prirode medija i medijske pristrasnosti*, odnosno elementa koji se odnosi na medijske mogućnosti selekcije i re/prezentacije sadržaja s određenim intencijama u smislu oblikovanja određenih percepcija i javnog mnijenja. Nešto kasnije razvit će se mnogobrojni konteksti shvatanja medijske ekologije kao npr. “novog stanja svijesti” (Ong, prema Strate, 2004) međusobnog odnosa čovjeka i okoline tj. svjesnosti ljudi o međusobnim odnosima s prirodnim strukturama koje nas okružuju. Odnosno, *medijske pismenosti* korisnika kao mogućnosti kritičko-analitičkog iščitavanja i korištenja medija i tehnologija u smislu za koje oni mogu biti osposobljeni kako za prepoznavanje utjecaja koji mogu imati na njihovo mišljenje i ponašanje tako i za samo razumijevanje i vrednovanje medijskih sadržaja.

Problemska pitanja medijske ekologije su mnogobrojna. U nastavku elaboracije razmatrat će se odnos medija prema ekološkom problemu, krizi, katastrofi, komercijalizacija medijskih formi te razvoj i potrebe medijske pismenosti kao ključnih polja razvijanja ideje reforme ustaljenih komunikacijskih i medijskih obrazaca. Na odabranim primjerima selekcije i re/prezentacije određenih medijskih sadržaja posvećenih ekološkim krizama, problemima i katastrofama, koji se udaljavaju od koncepta općeg javnog interesa, tekst analizira savremene, dominantne politike selekcije tema, podržavajući komercijalističke, tehnicističke i antropocentrističke paradigme savremenog svijeta tj. neke od primarnih faktora društvene krize. Ovakvi vidovi medijskog uokvirivanja nisu vođeni vrhovnim kriterijem dobrobiti čovjeka već činjenicom u kontekstu koje kako za ljude tako i za medije, danas, možda, postoji značajniji događaj od spasenja čovječanstva. Bilo da je riječ o medijskoj ponudi ili potražnji različitih medijskih tema i formi, tekst razmatra moguće pristupe i uredničkih politika i krajnjih korisnika koji bi bili na tragu holističke, humanističke, ekološkičke promjena načina i stila informiranja.

Holistički pristup promjeni informiranja

Etimološko porijeklo riječi *holizam* veže se za grčku riječ *holos* što u prijevodu označava sav, potpun ili čitav odnosno *holon* što bi značilo *cjelinu*. Većina riječnika definira holizam s aspekta teorije, studije, metode, pristupa ili prakse. Prema Merriam-Webster rječniku, holizam je teorija da se svemir i posebno živa priroda promatraju u smislu međusobno djelujućih cjelina koje su više od pukog zbira elementarnih čestica⁹ i studija ili metoda liječenja koja se bavi cjelinama ili kompletnim sistemima, holistička studija ili metoda liječenja.¹⁰ Riječ holizam kreirao je glasnik holizma, južnoafrički državnik, vojskovođa i filozof Jan Christiaan Smuts, 1926. godine u djelu *Holism and Evolution*, u kojem razvija teoriju o evoluciji kao slijedu sveobuhvatnijih integracija (Lavić, 2014:305). U početku, holizam je označavao pojam primjenjiv sa aspekta bioloških i psiholoških nauka u smislu kojeg je promatran kao jedinstvenost živog bića i njegovo promatranje i analiza sa stajališta proučavanja cjeline, a ne samo pojedinih dijelova. U društvenim naukama pod holizmom se podrazumijeva razumijevanje društva kao cjeline o kojoj se može zaključivati ne samo na osnovu obilježja pojedinca (Lavić, 2014:305). U sociologiji, načelo prema kojem društvene pojave valja proučavati kao stvarnost koja prethodi djelovanju pojedinaca i određuje ga. Društvene norme i vrijednosti, ustanove, organizacije, društvena slojevitost, društveni pokreti i drugi oblici grupnog ponašanja i djelovanja nisu zbroj individualnih interesa i djelovanja, nego zasebna i sveobuhvatna cjelina kojoj su dijelovi čvrsto povezani i međuovisni.¹¹

Promatrajući teoriju holizma s bilo kojeg područja možemo zaključiti da holistički pristup podrazumijeva jednu vrstu naučnog i praktičnog *siner-gizma*, shvaćenog kao međusobno dopunjavanje ili multidisciplinarnost tj.

⁹ Merriam-Webster rječnik, mrežno izdanje, [Holism Definition & Meaning - Merriam-Webster](#), pristupljeno: 21. decembar 2024.

¹⁰ Merriam-Webster rječnik, [Holism Definition & Meaning - Merriam-Webster](#), mrežno izdanje, pristupljeno: 21. decembar 2024.

¹¹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/holizam>, pristupljeno: 21. decembar 2024.

uključenost, promatranje i analiziranje različitih i mnogobrojnih odlika određenih pojava. U ovom smislu primjena “totalnog holizma” kao pristupa sagledavanja određene pojave ili problema predstavlja gotovo nemoguć i neizvodiv pristup. Mogući oblici holističkog pristupa, shodno tome, podrazumijevali bi uključivanje što većeg opusa odlika određenih pojava koji bi izbjegli usko, specijalističko pojednostavljenje, a omogućili opsežniji, optimalni spektar analiziranja prilagođen ciljevima.

U nenaučnom smislu holizmom možemo odrediti i jednu vrstu dopunjavanja, modifikacije ili promjene određenih životnih stilova (npr. alternativna medicina, homeopatija i sl.) s neuobičajenim praksama i alternativnim shvatanjima koje ustaljeni oblici u potpunosti isključuju ili barem ne razmatraju.

Za razliku od antropocentričkog stajališta u okviru kojeg je svijet stvoren za ljudski rod i stoga ljudi trebaju dominirati, kontrolirati i iskorištavati prirodu kao resurs za preživljavanje i sopstveni boljitak bez obzira na posljedice po prirodni okoliš i ostatak živog svijeta (Lavić, 2014:52) filozofsko i sociološko tumačenje holizma podrazumijeva tzv. „totalni holizam“ u okviru kojeg se ovaj pristup primjenjuje u smislu aksiologije kao razvijanje jednog novog sistema vrijednosti, a ne samo metodološki dijapazon povezivanja različitih naučnih oblasti.

Njima je zajedničko razumijevanje da su vrijednosti modernog individualizma i natjecateljstva izraz zahtjeva industrijskog društva, kao što su kolektivism i saradnja izraz zahtjeva predindustrijskog ili agrarnoga društva. U oba slučaja ljudi ponajprije djeluju u korist održavanja određenog tipa društva ili odnosa u društvu, a tek potom u korist vlastitih interesa. Zbog toga je holizam ne samo metodološko nego i teorijsko i etičko načelo u društvenoj nauci. Danas se najviše primjenjuje u socijalnoj i dubinskoj ekologiji u smislu postulata o jedinstvenosti i općoj ravnoteži prirodnog i društvenog svijeta, pa se stoga stajališta kritički analiziraju ideje i prakse koje narušavaju holističko načelo opće ravnoteže.¹²

¹² Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/holizam>, pristupljeno: 21. decembar 2024.

Na mjesto modernističkog antropocentrizma moderne i samozaljubljenosti modernog čovjeka, novi filozofski postmoderni duh naglašava biocentriizam (jedinstvenost života) i ekologiju (socijalnu), pa sve do kosmocentrizma (jedinstvenost univerzuma), što bi se moglo imenovati kao “totalni holiizam” (Lavić, 2014:305). Stoga bi holistički pristup promjeni informiranja u ovoj analizi podrazumijevao mogućnosti razvijanje i podržavanje jednog novog sistema vrijednosti, etičkih načela u korist stvaranja medijskog okruženja koje će utjecati na ljudsku percepciju, razumijevanje, osjećaj i vrijednost, kao dominantno pitanje medijske ekologije, u smislu revitaliziranja humanih vrijednosti nasuprot kapitalističkom, tehnokratskom ustrojstvu i različitim pojedinačnim interesima.

Pod pojmom masovnog komuniciranja podrazumijevamo javno komuniciranje koje nastaje kao potreba, ali i kao ishod, u okruženju industrijskog ili „masovnog” društva (Bogdanić, 2016:65), ali i kao pojavu koja je uvek posredovana, medijski, prostorno i vremenski (Bogdanić, 2016:66). Tekst analizira kontekst *informiranja* u smislu kojeg bi pojam masovnog komuniciranja primarno mogli označiti *javnim informiranjem* zbog oprečnih osobnosti od onih kojima je definirano komuniciranja. Bogdanić navodi da su to, prije svega: jednosmjernost, monološki vid komunikacije, asinhronost, strateško planiranje samog procesa diseminacije, anonimnost recipijenata te tip posredovanih poruka koje nisu ličnog već društvenog karaktera.

Propitujući društvenu funkciju i ulogu medija u savremenom društvu mnogobrojna komunikološka istraživanja usmjeravala su se na pitanja koje dijelove naše stvarnosti mediji reprezentuju, a koje zanemaruju, kako oblikuju društvenu zbilju i čime je to oblikovanje uvjetovano. Njihova klasična uloga je tzv. kritičko-kontrolna uloga kojoj je u cilju, poput kibernetičkog upozorenja, da alarmira svaki vid prijetnje društvenim interesima čime je tu uloga novinara kontinuirano istraživanje i kritičko analiziranje različitih društvenih fenomena poput dopune različitim društvenim i državnim instancama. Tim bi, dakle, oni postigli punoću svoje misije društvene odgovornosti uz opasku upitnosti njihove stvarne mogućnosti preuzimanja političkih ili socijalnih instanci.

Ono što bi viziju medijske društvene odgovornosti činilo utopijskom jeste realni splet društveno-ekonomskih okolnosti u okviru kojih mediji nastaju, razvijaju se i djeluju. McQuail (2010) ovdje uvodi različito percipiranje medijskog djelovanja u odnosu na nekoliko logika: industrijsku, organizacijsku, tehnološku, kulturološku, političku i informacijsku. Industrijska, medijska logika odnosno rascjep između društvene odgovornosti i ekonomske održivosti, uvjetovao je da se većina angažiranih medijskih sadržaja danas nalazi na marginama medijskih agendi ili ih, uopće, i nema. Ona, poput svake druge industrije iznova teži kreaciji medijskog proizvoda koji je potrebno predstaviti primamljivim, zabavnim, lakim, potaknuti na njegovo globalno prihvatanje i korištenje te njegovom “prodajom” ostvariti određeni vid zarade tj. profita. Ustvari, ono što je McChesney (2008) nazvao “korporativnom medijskom kulturom” – ...medijski proizvod je sve tješnje povezan s potrebama i interesima šačice ogromnih i moćnih korporacija čiji su godišnji prihodi blizu bruto domaćeg proizvoda neke male zemlje...Te kompanije vode bogati menadžeri i milijarderi očito zainteresirani za ishod temeljnih političkih pitanja, pri čemu se njihovi interesi često razlikuju od interesa najvećeg dijela čovječanstva (McChesney, 2008:33).

Takvu “šačicu ljudi” s neprikosnovenom kulturnom, političkom i ekonomskom moći naziva “neodgovornim” a njihovu moć “apsurdnom” i “neprihvatljivom”. U korelaciji s ovom logikom, komercijalni medijski proizvod nudi vrlo upitan kvalitet vijesti i uopće sadržaja u medijskom prostoru. Tako Laughey (2009) tvrdi da je stvarnost često dosadna, a vijesti koje se moraju prodati, moraju biti i kreirane i opremljene za tu svrhu. U svojoj programskoj politici mediji daju primat populistički zabavnim sadržajima često i vrlo specijalizirano zatvarajući svoje programske tematske okvire što rezultira stvaranjem formatiziranih medija tj. specijalistički orijentiranih na jednu, vrlo specifičnu oblast poput filma, muzike, putovanja ili kuhanja. Medijska politika formatiziranih medija ne vodi se logikom približavanja i sistematičnog istraživanja pojedinih oblasti društvenog okruženja koje bi imale značajnije koristi za krajnje korisnike.

Takve medijske politike samo olakšavaju put reklamnoj industriji ka profiliranoj, na ovaj način segmentiranoj, ciljanoj skupini.

Medijske agende ovakvih korporativnih medija eksperimentiraju s novim žanrovima, novim načinima interakcije s korisnicima kao i novim modelima informiranja s ciljem, kako govori McChesney, da se privuče publika, da se troškovi smanje s “okušanim i profitabilnim formulama seksa i nasilja” (McChesney, 2008:37). Što je Sabato (1993) označio kao povijesni put medija od *pasa mezimaca* preko *pasa čuvara* do *pasa smetljara*. Ovaj trend sveukupne medijske komercijalizacije dio je i medijske slike našeg regionalnog područja. Traže se kratke vijesti; Površnost je sve izraženija; Bizarnost privlači sve veću pozornost; Putem medija šalju se poruke o potrošnji kao o primarnoj ljudskoj potrebi (Jurčić, 2018).¹³ Cijeli segment medijskih proizvoda kreiran je senzacionalistički, površno, uz vrlo niske uzuse profesionalizma i kvaliteta. Novinarstvo, koje bi trebalo biti vođeno neprofitabilnim ciljevima i koje bi trebalo imati kritičko – analitičku – kontrolnu društvenu ulogu “sve manje prihvata ideje koje hvale ulaganje u socijalnu zaštitu, socijalne pokrete siromašnih i reguliranje biznisa” (McChesney, 2008:72).

Suprotstavljene medijske forme industrijskoj medijskoj logici pretočene u egzistiranje korporativnih medija u savremenim medijskim sistemima jesu javne medijske forme. Njihove neprikosnovene i vrhovne uloge jesu proizvodnja najraznovrsnijih i visokokvalitetnih programa suočene s, naizgled, već izgubljenom konkurentnom trkom i finansijskom opstojnošću. No, ne možemo u potpunosti odbaciti ideju da klasične forme novinarstva i javne forme medija i dalje djeluju u smjeru neprofitnog informiranja. Samo su njihovi izgledi opstojnosti u novoj medijskoj kulturi kapitalizma i više nego upitni. Nesretnim McChesneyevim predviđanjem “koncept građanina” zamijenjen je “konceptom potrošača”.

Promjene koje analizira mogući holistički pristup, u ovom smislu, odnose se na moguću promjenu načina prikupljanja, selektiranja, interpretiranja i re/prezentiranja te diseminiranja medijskih informacija i sadržaja, odnos-

¹³ “Mediji u regiji – između profesionalizma i komercijalnih interesa”, Media.ba, Objavljeno: 30.04.2018.

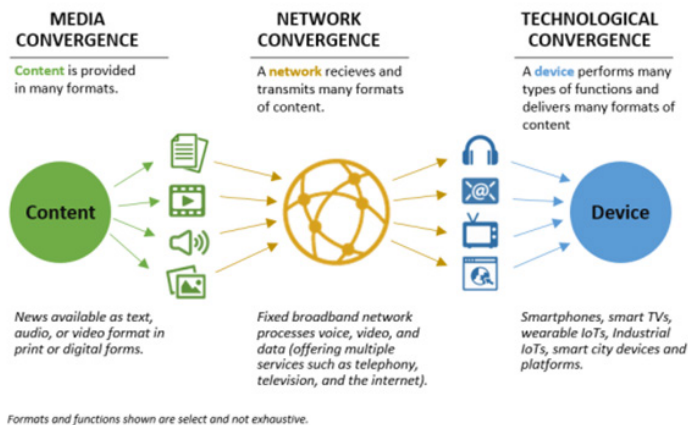
no dominantne uredničke prakse i medijske politike koje u dijapazonu istraživanja medijske ekologije imaju mogućnost, intencionim i pristrasnim fokusiranjem ili zanemarivanjem određenih tema, potaknutim interesima dijametralno suprotnim interesima cijelog čovječanstva, oblikovati percepcije i javno mnijenje. Sa druge strane, obrazovanje kritičko-analitičkog medijskog korisnika, kao ključnog elementa medijske ekologije, sposobnog za prepoznavanje, istraživanje i korištenje medijskih re/prezentacija podrazumijeva i promjenu načina recepcije publike čime bi ona mogla utjecati na medijske tematske okvire i kvalitet diseminiranih informacija.

Utjecaj digitalnih tehnologija na informiranje

U komunikološkim studijama nekoliko teorija u fokusu analize postavlja pitanje medijskog prikupljanja, obrade i diseminiranja sadržaja. Teorija postavljanja dnevnog reda (Teorija agenda setting) elaborira niz stajališta u okviru kojih mediji re/prezentiraju određene pojave, probleme, događaje ili teme koje bi određenoj društvenoj sredini trebale biti korisne i važne ostavljajući mogućnost direktnog utjecaja na ono o čemu ćemo misliti. Teorija uokvirivanja, uramljivanja (Teorija framinga i selekcije medijskog sadržaja) razmatra mnogostruke načine koji elaboriraju načine klasifikacije, selekcije i interpretacije pojava, događaja i tema. Teorija istraživanja proizvodnje vijesti, s druge strane, razmatra proces razumijevanja vijesti i događaja i način na koji se izgrađuje javna svijest na osnovu diseminiranih sadržaja. Pitanja odabira i prezentacije medijskih sadržaja ne ovise samo o političkim, ekonomskim ili ideološkim faktorima ili dominantnim medijskim logikama koje su prethodno razmatrane već na ove procese utječu i inkorporiranja i upotrebe novih tehnologija. Iako se čini da pitanje medijskih tekstova i sadržaja u recentnim akademskim raspravama gubi na aktualnosti, upravo nas promjene koje u medijima donose nove tehnološke mogućnosti vraćaju na neka od osnovnih pitanja novinarstva: tko proizvodi, za koga i na koji način (Krajina, Perišin, 2009:936).

Isključiva podjela medija na tradicionalne i nove/digitalne medije gotovo da je postala izlišna uz inkorporiranje novih, savremenih tehnologija u procese medijske proizvodnje vijesti. Brigs i Berk (2006) navode kako je od 80-ih godina 20. stoljeća integracija različitih elemenata medija poput teksta, brojeva, slike i zvuka, koji su do tada, kao elementi medija promatrani pojedinačno, nazvana *konvergencijom*. Konvergencijom medija možemo označiti izvjestan vid miješanja tradicionalnih medija s digitalnim platformama koje im omogućavaju kreiranje i diseminiranje informacija putem različitih kanala. U kontekstu medijske industrije, konvergencija određuje proces tehnološkog napretka proizvodnje i distribucije sadržaja, koji je omogućen korištenjem različitih platformi u proizvodnji, distribuciji i monetizaciji istih sadržaja (Lozić, 2016 citirano u Lozić, 2019:3).

Danas ostaje tačna samo osnovna Watsonova definicija: "konvergencija je spajanje, susretanje u centru" (Watson, 2003., 350). Prema tome, prožimanje, spajanje, konvergiranje kombinira razne medije, funkcionalno ih sjedinjujući u jedan. Načelno, Watsonov navod stoji. Međutim, ne može biti dovoljan. Kada je riječ o suvremenim medijskim industrijama, posrijedi je mnogo dublja promjena (Jenkins, 2006., 10) (Krajina, Perišin, 2009:942).

Slika 2. Djelimični prikaz formata medijske konvergencije i digitalne transformacije¹⁴

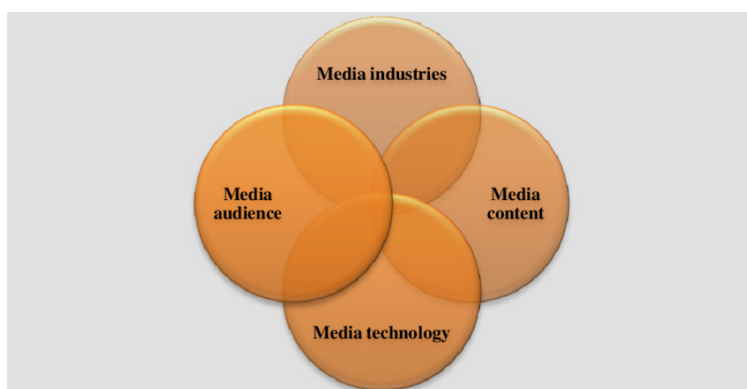
¹⁴ Media Convergence & Digital Transformation in BA Programs | Westford, pristupljeno i preuzeto 22.12.2024.

Ove promjene nisu samo dovele do strukturalnih promjena samih medija i načina njihove produkcije i distribucije sadržaja već i do rekapitulacija normativnog ustrojstva medijske djelatnosti i medijskih politika u novom konvergirajućem okruženju. Wirtz (2011: 48) dijeli temeljna područja konvergencije na tehnološke inovacije, deregulaciju tržišta i promjenu ukusa potrošača (Lozić, 2019:8). Prve naznake tehnološkog utjecaja na stvarni novinarski posao u okviru medija imala je pojava videonovinarar. Bojd (2002) je ovu pojavu nazvao tehnonovinarom koji može obavljati sedam zanimanja. Prema autoru, ovaj termin nastao je 1994. godine kada je jedna kablovska televizija u Velikoj Britaniji objavila oglas u kojem traži novinare koji su sposobni obavljati posao jedne televizijske ekipe. Taj posao, u suštini, podrazumijevao bi da jedna osoba prikuplja i obrađuje sadržaje što je nekada bio timski posao više specijalizirano profiliranih djelatnika. Struktura i organizacija novinarskih redakcija, posredstvom inkorporiranja multimedijalnih medijskih platformi izmijenit će se i u smislu stvaranja *integriranih redakcija*. Ova pojava rezultirat će mnogim raspravama u kontekstu kojih će se postavljati pitanje stvarnih mogućnosti realizacije kvalitetnih novinarskih formi u produkcijskom i u kvalitativnom smislu. Osim toga, ova pojava potaknula je i pitanja fluktacije profesionalnog medijskog osoblja koje se dešava zbog ušteda ili profita. Praktična primjena integriranih redakcija moguća je u okviru dva modela u okviru kojih jedan sadržaj, za više medijskih platformi, obrađuje jedan novinar ili više njih, zasebno specijaliziranih za svaku, pojedinačnu multimedijalnu platformu.

Pitanje radi li se to radi profita ili boljeg novinarstva pokazalo se nedostatnim, jer su za uvođenje konvergencije razlozi višestruki: publika dobija raznolikiju ponudu sadržaja i termina; uprava se zadovoljava rezanjem troškova proizvodnje, a novinari otkrivaju nove oblike izražavanja što daje mogućnost za "bolje novinarstvo" (Quinn, 2004.) (Krajina, Perišin, 2009:943).

Ovaj konvergirajući, multimedijalni proces dostupnosti sadržaja, kreiranih prema postulatima prirode jednog medija na drugim medijskim platformama, u potpunosti mijenja primarne zakonitosti kreiranja medijskih sadržaja shodno kriteriju prirode i specifičnosti samog medija. Na primjeru konver-

giranih platformi printanih medija u online izdanju, tekstualne i ilustrativne informacije i poruke obično će pratiti i video sadržaji koji nisu kreirani shodno uzusima televizijskog novinarstva. Pojavljuju se i bez uokvirujuće prezentacije voditelja u studiju ili novinara na terenu, ostavljajući njihovo značenje otvorenijim nego ikad (Krajina, Perišin, 2009:936).

Slika 3. Konvergencija medijske industrije¹⁵

Tehnološki uvjetovana izmjena tradicionalnog medijskog procesa nije se odnosila samo na redefiniranje kreacije medijskih poruka i informacija već i na korisnike tih sadržaja. Koncept građanskog novinarstva omogućio je aktivno učešće korisnika medijskih sadržaja u procesima selekcije, obrade i diseminiranja najrazličitijih tema čime se redefinira tradicionalna uloga i funkcija medija kao “vratar” tema i sadržaja. Većina konvergirajućih medijskih platformi ostavlja prostor za tzv. “dojave vijesti”, “podijeli video” ili “znate nešto više” i “prijavi grešku u tekstu” i sl.

Dok neki smatraju da je objavljivanje priloga korisnika vrhunac demokratizacije medija, drugi će reći da se time potpuno dovodi u pitanje novinarska profesionalnost. U tom smislu, moguće je da se u pitanje dovodi glavna karakteristika vijesti i njihove uloge u društvu, a to je vjerodostojnost koja se temelji na provjerljivosti izvora (Krajina, Perišin, 2009:936).

¹⁵ Figure 2. Convergence of the media industry Source: Kolodzy, 2006 citirano u Lozić, 2019, [Convergence of the media industry](#) Source: Kolodzy, 2006. | Download Scientific Diagram, pristupljeno i preuzeto 22.12.2024.

Uprkos činjenici da građanska motivacija u procesima diseminiranja tema na medijske platforme nije potaknuta težnjom za ostvarenjem profita neke od egzistencijalnih tema, poput ekoloških, izuzetno rijetko se nalaze u fundusu građanskog interesovanja u Bosni i Hercegovini.

„Šta bi čovjek bez prirode, bez sunca, bez vode, bez zraka. Nažalost većina je onih koji to ne shvataju ozbiljno, oni smatraju da je priroda i zaštita okoliša neka marginalna tema. Tema o kojoj ne vrijedi razgovarati, tema koja nije toliko bitna. Njima su mnogo bitni protokolarni susreti naših političara, naših silnih zamjenika ministara, savjetnika, pomoćnika direktora i slično. A to su upravo teme od kojih nemamo ništa“, kaže Kajan i dodaje kako iz Mostara često izvještava o odnosu vlasti prema zaštiti okoliša (Sokol, 2020).¹⁶

Moguće promjene načina recepcije korisnika tj. publike, čime bi ona mogla utjecati na medijske tematske okvire i kvalitet diseminiranih informacija, razmatrat će se u okviru medijske pismenosti, u smislu prepoznavanja, istraživanja, korištenja i/ili diseminiranja medijskih re/prezentacija. U prilog mogućeg holističkog pristupa promjeni informiranja, koje je na razmeđu elaboriranog političkog, ekonomskog i tehnološkog determinizama, u nastavku, tekst će razmatrati načine prikupljanja, selektiranja, interpretiranja i re/prezentiranja te diseminiranja medijskih informacija i sadržaja ekološkog konteksta u Bosni i Hercegovini i odnos medija prema ekološkoj krizi, katastrofi ili problemu koji, u dijapazonu istraživanja medijske ekologije, imaju mogućnost, intencionim i pristrasnim fokusiranjem ili zanemarivanjem određenih tema, oblikovati percepcije i javno mnijenje.

Metodologija istraživanja

U okviru predloženog holističkog pristupa promjeni informiranja provedena analiza imala je za cilj izdvojiti/prikazati dominantne uredničke prakse i medijske politike u Bosni i Hercegovini, način prikupljanja, selektiranja, interpretiranja i re/prezentiranja te diseminiranja medijskih informacija i sadržaja posvećenih ekološkim problemima, krizama ili katastrofama koje sa stajališta medijske ekologije imaju mogućnost, intencionim i pristrasnim fokusiranjem

¹⁶ “Vrijeme je za okolišno novinarstvo”, Media.ba, Objavljeno: 25.05.2020.

ili zanemarivanjem određenih tema, potaknutim interesima dijametralno suprotnim interesima cijelog čovječanstva, oblikovati percepcije i javno mnijenje.

Ograničavajući faktori uvjetovani okvirom i formatom, uključivanjem i drugih, ključnih, egzistencijalnih tematika poput siromaštva, nezaposlenosti, epidemija i sl. imali bi i veću mogućnost kvantitativnog i kvalitativnog prikaza dominantnih tematika koje mediji obrađuju i postavljaju, a koje jesu/nisu u fokusu općeg, javnog, egzistencijalnog interesa. Analiza je imala za cilj odgovoriti na osnovno *problemsko pitanje*: Da li i kako mediji u Bosni i Hercegovini diseminiraju teme posvećene ekološkim krizama, katastrofama i problemima?

Predmet analize su izdvojeni medijski sadržaji bosanskohercegovačkih medija posvećeni ekološkim temama. Uzorkovani medijski formati bili su online portali kao i konvergirane online platforme tradicionalnih medija. Kriteriji odabira medijskih sadržaja odnosio se na konkretne primjere koji su indicirali attribute i obilježja dominantnih uredničkih i novinarskih praksi pri diseminiranju tema posvećenih ekološkom problemu. Istraživanje je provedeno kvalitativnim metodama i tehnikama analize sadržaja odabranih medijskih vijesti, informacija i tema te komparativnim pristupom analize dosadašnjih istraživanja u ovoj oblasti. Analiza polazi od *stajališta* da se mediji vrlo ograničeno bave ekološkim temama, obično, potaknuti drugačijim kontekstom interesa njihove diseminacije. *Područje* analize pripada oblasti komunikoloških nauka. *Prostorna dimenzija* istraživanja medijskih formata vezana je za Bosnu i Hercegovinu.

Sa *stajališta* medijske ekologije mediji imaju mogućnost, intencionim i pristrasnim fokusiranjem ili zanemarivanjem određenih tema, potaknuti interesima dijametralno suprotnim interesima cijelog čovječanstva, oblikovati percepcije i javno mnijenje što čini istraživanja i analize tematika i narativa diseminiranih medijskih sadržaja značajnim naučnim doprinosom. Polazeći od *stajališta* da mediji imaju neprikosnovenu moć re/prezentacije, ponavljanja i učvršćivanja već postojećih društvenih stavova kao i kreiranje novih može-

mo zaključiti da je njihova utjecajna moć, u kontekstu angažiranog razvijanja ekološke svijesti mogući poticaj socijalnih promjena kakav bi mogli pružiti u smislu oblikovanja mišljenja pojedinaca, kolektivne svijesti ili produbljivanja naše vizije onoga što se, uistinu, događa. Time, i ove teme nose obilježja društveno opravdanih i angažiranih.

Rezultati i interpretacija istraživanja

Jedan od suosnivača najpoznatije ekološke aktivističke organizacije na svijetu *Greenpeace*, Robert Hunter bio je novinar. Potaknut tadašnjim studijama Marshalla McLuhana brzo je shvatio značajnost i snagu medijskog utjecaja kada su u pitanju aktivistička lobiranja i protežiranja ekoloških ideja, pokreta i sl. u javnosti. Hunter je u tom kontekstu veoma dobro iskoristio utjecaj medijskih prenaplašenih prizora, pa je tako izazvao kitolovce na moru u namjeri da skrene pažnju na monstruozna ubijanja delfina. Moćne persuzivne i edukacijske dimenzije medija nisu samo uočili aktivisti ove organizacije, mnogo godina su ih na najstrašniji i najnehumaniji način koristili fašizam, nacizam i totalitarni režimi. Značajnost diseminacije različitih medijskih/komunikacijskih sadržaja ogleda se u spletu teorijski utemeljenih medijskih efekata ili utjecaja. U tom kontekstu možemo se zapitati kakve implikacije mogu imati medijski sadržaji posvećeni izvještavanju o pošasti 21. stoljeća, ekološkom problem, krizi, katastrofi. U konačnici, kakvi su to sadržaji te kakav stav i narativ grade medijske politike u odnosu na ovaj vid društvene, egzistencijalne krize.

Evropska federacija novinara (European Federation of Journalist, EFJ) 2022. godine potpisala je *Povelju o unapređenju novinarskih praksi za bolje izvještavanje o ekološkim i ekološkim vandrednim situacijama* koja sadrži 13 konstruktivnih prijedloga, savjeta i preporuka. Ovim dokumentom naglašeno je da se izvještavanje o ekološkim temama ne može više ograničavati zasebnim kolumnama, rubrikama i medijskim formatima već mora biti vodeći narativ na osnovu kojeg će se pristupati svim pričama. U konkretnim preporukama izdvojen je i naučni pristup interpretacijama ekoloških problema koji je često složen te savjet za pažljivo biranje riječi i slika koje će na pravi način objasniti

situaciju i urgentnost, a ne manipulirati stvarnošću i potcijenjivati ozbiljnost situacije. Novinarskim i uredničkim strukturama, u ovom dokumentu se preporučuje da se suzdrže od individualnog pozivanja na odgovornost i akciju i kratkoročnih razmatranja već razmotre sistemske mogućnosti i istraže uzroke trenutnih događaja. Neke od preporuka odnose se na transparentnost i vjerodostojnost činjenica, informacija, podataka ili citiranih stručnjaka i potrebe za izbjegavanjem lobističkih i dezinformativnih tendencija. Novinari trebaju imati kontinuiranu edukaciju i mogućnosti usavršavanja u ovoj oblasti kako bi adekvatno djelovali i bili informirani o stvarnim rješenjima. Ujedno, ovim dokumentom preporučuje se i odbacivanje svakog vida finansiranja ili partnerstva s organizacijama koje na bilo koji način ugrožavaju okoliš kao i osiguravanje nezavisnosti od interesa vlasnika medija. Novinare se potiče da vlastitim primjerima korištenja ekološko prihvatljivih sredstava razvijaju ove smjernice te saraduju i podržavaju novinarske prakse koje su na tragu očuvanja životnih uvjeta na Zemlji.¹⁷

Svjedoci smo medijskih formata koji većinom uključuju teme o ekološkim krizama ili problemima u situacijama velikih, prirodnih nesreća i katastrofa. U Bosni i Hercegovini takvu vrstu adaptivnog medijskog, proekološkog djelovanja imali smo priliku gledati u situacijama velikih poplava kao što je i ona iz 2014. godine, alarmantnih stanja zagađenog vazdušnog omotača iznad naše zemlje u toku zimskog perioda ili klizištima. Jedan od takvih ekoloških incidenata kontinuirano, kako se i ponavljajuće dešavaju alarmantni prizori, zauzima medijsku pažnju. Prije godinu dana, opet su “prizori smeća i plutajućeg otpada u enormnim količinama Drinsko jezero na području Višegrada bukvalno su pretvorili u epicentar kataklizme” (Klix.ba, 2023)¹⁸. Isti scenario na Drinskom jezeru punio je medijske agende 2018. i 2021. godine.¹⁹

17 Evropska federacija novinara (European Federation of Journalist, EFJ), [Upgrading journalistic practices to tackle the ecological emergency: a charter – Charte pour un journalisme à la hauteur de l'urgence écologique](#), pristupljeno: 22.12.2024.

18 E.A, 2023, Klix.ba, “Nemaran odnos tri države Snimci izvlačenja smeća iz Drinskog jezera: Tone otpada i ekološka katastrofa”, Klix.ba, Objavljeno: 13.12.2023.

19 E.A, 2018, Klix.ba, “Ljudski nemar Strašni prizori smeća u Drinskom jezeru kod Višegrada, ljubitelji prirode ogorčeni”, Objavljeno: 04.04.2018.

Kada je početkom ove godine pukla lančanica koja je zadržavala tone plutajućeg otpada nekoliko stotina metara iznad brane HE na Drini u Višegradu, o tom ekološkom incidentu pisala je većina domaćih, a vijest je prenijeta i u svjetskim medijima. Činjenica je da je otpad na Drini prisutan godinama, i da uglavnom nije bio u fokusu medija. Kao vijest dana plutajući otpad se našao tek onda kada je zaprijetio da obustavi rad Hidroelektrane na Drini (Tomić, 2021).²⁰

O ovom događaju 2021. pisali su i izvještavali mediji izvan granica Bosne i Hercegovine, ABC News, Sunday Times, Jutarnji list (Tomić, 2021)²¹ a 2019. USA Today (Klix.ba, 2019).²² Mogli bismo zaključiti da se medijska pažnja na ovakvim i sličnim problemima zadržava koliko i raščišćavanje nagomilanog otpada na jezeru, do slijedeće kataklizme. Zastupljene medijske forme ovakvih tematika pretežno su zadovoljavale informativnu dimenziju prikazivanja stvari i stanja javnim. Svojim narativima, u ovim i sličnim primjerima ne analiziraju moguća rješenja, ideje ili prijedloge kako zaustaviti ekološki problem i njegov uzrok. Kao i u slučajevima kreiranja medijskih formi u toku pandemije COVID-19 cjelokupna društvena zajednica je imala malo koristi od pukog prikazivanja stvari i stanja. Da bi jedno društvo bilo opremljeno i sposobno odgovoriti različitim vrstama krize prirodnih, ratnih zdravstvenih primarna medijska funkcija mora biti upozoravanje društva i prepoznavanje potreba i interesa zajednice, njenog obrazovanja, socijalizacije i integracije u alarmantnim situacijama. Teško da bismo se danas mogli sjetiti šta učiniti kod zemljotresa ili poplave, jer kompleksnijih novinarskih formi nema kao i analitičko-kritičkih medijskih prezentacija koje bi vodile do odgovora šta uzrokuje zagađenje zraka i plašt smoga, kako to spriječiti ili se zaštititi.

Drugi segment zastupljenosti ekoloških tema u medijskom diskursu predstavljaju politizirani sadržaji najčešće kreirani i reproducirani u svrhe političkog oglašavanja ili skretanja pozornosti s drugih aktuelnih dešavanja.

20 „Ekološke teme većinom zanimljive bh. medijima samo kad se desi incident“, Media.ba, Objavljeno: 17.06.2021.

21 “Ekološke teme većinom zanimljive bh. medijima samo kad se desi incident”, Media.ba, Objavljeno: 17.06.2021.

22 “USA Today Priča o zagađenim rijekama u BiH stigla i do medija u Americi”, Objavljeno: 02.05.2019.

Većina medijski reprezentiranih sadržaja o izgradnji hidroelektrana na bosanskohercegovačkim rijekama kreirana je sa snažnim političko – ekonomskim narativom gdje je samo deklarativni povod zaštita sliva rijeke ili životne zajednice tog područja. Za evidentan primjer možemo uzeti projekat izgradnje Hidroelektrane Buk Bijela na Drini kod Foče koji je pokrenuo niz ekoloških protesta različitih organizacija i građana u cilju zaštite sliva rijeke Tare.²³ U prvi plan ovog medijski eksponiranog ekološkog problema, ipak, nije dospio prioritetni uzus zaštite prirodnog okruženja već političko pitanje koje je dobilo i sudski epilog pred Ustavnim sudom Bosne i Hercegovine u vezi s koncesijom.

Slično kao i aktualna pitanja o raspolaganju poljoprivrednim zemljištem, rijekama i šumama državna vlast Bosne i Hercegovina smatra da imovina prirodnih resursa ne pripada entitetima već državi. Etnička politička previranja gotovo da su u potpunosti zamaglila altruistični i angažirani medijski narativ. Zastupljene sadržaje, u ovom smislu, mogu instruirati političke, državne ili neke druge strukture i gotovo uvijek su fokusirani na traženje krivca u političkim oportunistima ne prikazujući suštinski problem i moguće rješenje. Takva vrsta narativa može dodatno produbiti društvenu razjedinjenost.

Treći segment zastupljenosti ekoloških sadržaja u medijskim agendama obično se odnosi na obilježavanje specifičnih datuma ili prijenos manifestacija ekološkog karaktera. Slične prigodničarske teme popraćene aktivnostima lokalnih zajednica i građana na čišćenju okoliša, sadnji, pošumljavanju i slično medijski su zastupljene gotovo uvijek na dan obilježavanja zaštite okoliša ili planete Zemlje.²⁴

23 B.T., 2021, Klix.ba, "U Foči položen temeljac Višković: Osporavaju nam hidroelektranu, a da je ne gradimo sa Srbijom bili bismo "pravi momci"; Objavljeno: 17.05.2021 i Srna, RTRS, ninfo.ba, "Srbija i Republika Srpska ne odustaju od izgradnje HE Buk Bijela", Objavljeno: 09.11.2022.

24 Reuters, balkans.aljazeera.net, "Dan planete Zemlje Ljudska aktivnost ugrožava sisteme za održavanje života na Zemlji", Objavljeno: 15.09.2023 i S.S., 2024, Avaz.ba, "Crni Vrh Gorica Građani i Općina Centar zajedno u akciji: Akcija čišćenja i uklanjanja divlje deponije", Objavljeno: 23.09.2024.

Četvrti segment ekološkog medijskog reprezentiranja pripada redu promocije društvene odgovornosti i sponzoriranju. Sponzoriranje je davanje novčane ili neke druge podrške korisniku da bi mogao da nastavi svoje finansijske aktivnosti, ponekad iz altruističkih razloga, ali obično da bi se postigle prednosti od oglašavanja, odnosa s javnošću ili marketinga (Džefkins, 2003:205). Pod pojmom altruizma ovdje podrazumijevamo načine pomaganja od kojih se ne očekuje bilo koja vrsta priznanja ili nagrade, „nesebično“ ponašanje u okviru kojeg su interesi drugog stavljeni iznad vlastitih. Ovi postupci označavaju se izrazito prosocijalnim ponašanjem. Qatar Airways je svoje poslovanje odlučio posvetiti održivosti i posvećenosti očuvanju životne okoline smanjivši kapacitete veličine svojih aviona i broju letova stvarnom broju korisnika avionskog saobraćaja kako bi umanjio emisiju ugljendioksida u atmosferu.²⁵ Volonteri Sparkasse banke na ekološkoj akciji čišćenja vodenih lokaliteta u skladu sa strategijom finansijskog zdravlja koristili su svaku priliku da daju svoj doprinos zajednicama u kojima posluju.²⁶

Primat nad altruističnim prilikama ipak su imali brojni komunikacijski, ekonomski i društveni ciljevi poput: dopiranja do ciljane grupe, jačanje imidža i veće prepoznatljivosti brenda, stvaranja pozitivnih asocijacija i povezivanje i korištenje uspjeha, slave drugih za vlastite poslovne svrhe te povećanje ugleda ili potvrda ugleda kroz sponzorirani događaj. Promicanje altruizma i društvene odgovornosti kroz projekte zaštite okoliša često se upotrebljava i zbog promocije proizvoda kojima su reklamni mediji ili ograničeni ili zabranjeni. Tako je Mozart, priređivač igara na sreću, pokrenuo širom Bosne i Hercegovine veliku ekološku akciju „Rezzikliraj“, organizirajući prikupljanje PET ambalaže.²⁷

25 NV, 2020, Klix.ba, „Obnavljaju mrežu letova Qatar Airways u službi ekološke odgovornosti: Odživot i ušteda ugljendioksida“, Objavljeno: 20.07.2020.

26 Sponzorirani članak, 2023, Klix.ba, „Akcija čišćenja bh. Voda Volonteri Sparkasse bank u akciji čišćenja na Boračkom jezeru“, Objavljeno: 29.05.2023.

27 radiosarajevo.ba, „Završena velika ekološka akcija „Rezzikliraj“, Objavljeno: 22.08.2022.

Peti segment medijskih narativa ekoloških tematika odnosi se na senzacionalističko izvještavanje. Ovaj vid medijskih pretenzija vidljiv je u svim pomenutim zastupljenim grupacijama izvještavanja o vandrednim prirodnim nepogodama, politizaciji ekološke problematike, ali i kod prezentiranja vrlo važnih prirodnih otkrića kojima je narativ prezentacije trebao biti daleko od senzacionalističke popularizacije. Neke od takvih vijesti su ona koja predstavlja značajno naučno otkriće balkanskog planinskog mrazovca, leptira, na planini Vlašić za kojeg je smatrano da je izumrla vrsta još prije stotinu godina²⁸ i vrlo rijetkoj ptici Ibis koja se našla na prostoru Bosne i Hercegovine, a koja je deklarirana „lokalnom slavnom osobom“, „smiješnom za gledati“, koju su kako mediji, tako i građani pratili i snimali.²⁹

Uobičajeno za moderni Balkan, poželjni su naslovi koji izazivaju strah: "Zagađenost vazduha u Sarajevu: Policija na putevima sprovodi mjere"...Ni drugi mediji nisu manje skloni senzacionalističkim naslovima: "Zagađenje zraka u BiH: Sarajevo se GUŠI u smogu", "Kako ljudi umiru u Sarajevu od zagađenja zraka i čestica?", "Sarajevo i dalje opasno zagađeno: Ko može neka ne izlazi!", "BALKAN SE GUŠI/ U Evropi samo Sofija zagađenija od Sarajeva, zagađen zrak i u Zenici i Jajcu", "SITUACIJA ALARMANTNA Na području Sarajeva vazduh veoma zagađen, IZDATO UPOZORENJE", "Zona sumraka: Pogledajte kako izgleda jutarnja vožnja kroz zagađeno Sarajevo" (Lemeš, 2020).³⁰

Zastupljene su i tematike milosrđa tj. prikupljanja pomoći ugroženim određenim prirodnim nepogodama, poplavama ili klizištima, uzrokovanih određenim ekološkim problemom. Skup dominantnih medijskih prezentacija ekoloških tematika vezan je i za druge vidove medijskih industrija poput muzike, filma, književnosti ili pozorišne umjetnosti kao što je „Eko Reggae Session” projekat muzičkog sastava Helem Nejse koji je sa tri pjesme imao za cilj ukazati na problem kontaminacije prirodnog okoliša i podizanja svijesti o

28 Zemaljski muzej BiH, 2023, federalna.ba, „Na Vlašiću otkriven rijetki planinski noćni leptir“, Objavljeno: 14.11.2023.

29 radiosarajevo.ba, „Uginuo Jonas, rijetki ćelavi Ibis – ptica koja je prošlu zimu provela sa građanima Sarajeva“, Objavljeno: 11.12.2023.

30 "Izvjestavanje o okolišu u BiH: Deponije otpada, piralen i zagađenje zraka", Mediaba, Objavljeno: 13.01.2020.

važnosti očuvanja životne sredine (“Eco Reggae Session” – EFM.BA, 2020). U konačnici, tu su i specijalistički programi i prijenosi određenih ekoloških manifestacija koji nisu analizirani u ovom segmentu medijskih formata.

Grafički prikaz 1. Tematski okviri na medijskim agendama

Analiza izdvojenih primjera medijskih sadržaja pokazuje da se o ekološkim temama selektivno izvještava te da su one nepotpune, marginalizirane i nekontinuirane. Analizirani sadržaji prikazuju, odnosno identificiraju ekološke probleme, ali ne predlažu ili istražuju moguća rješenja. Često izdvojeni narativi medijskih sadržaja ne predstavljaju isključivo samo jedan od navedenih okvira već se više njih prepliće kroz re/prezentaciju jedne te iste teme npr. vandredna situacija zabilježenog onečišćenja zraka može imati u isto vrijeme i senzacionalistički karakter ili biti dio političkog lobiranja.

Polazeći od hipoteze da mediji imaju neprikosnovenu moć re/prezentacije, ponavljanja i učvršćivanja već postojećih društvenih stavova kao i kreiranje novih možemo zaključiti da je njihova osviještenost u smislu holističkog pristupa informiranju vrlo ograničena ili potaknuta drugim i drugačijim razlozima postavljanja ekoloških tema na medijske agende. Njihova utjecajna moć u kontekstu angažiranog razvijanja ekološke svijesti nisu poticaj socijalnih promjena kakav bi mogli pružiti u smislu oblikovanja mišljenja pojedinaca, kolektivne svijesti ili produbljivanja naše vizije onoga što se, uistinu, događa. U ovom kontekstu oni su samo neutralni i pasivni filter i selektor sadržaja,

a ne putokaz i interpretator vrlo formatski i kvalitativno oskudnih novinarskih formi koji, bez obzira na unutrašnje ili vanjske faktore utjecaja na medije podliježu industrijskoj logici po kojoj, uistinu, postoji značajniji događaj od spasenja čovjeka, čovječanstva i okruženja u kojem živimo.

Ograničenja provedene analize koja bi, ujedno, bila i preporuka, budućih, sveobuhvatnijih istraživanja mogla bi se odnositi na uključivanje više različitih medijskih formata (kao i drugih komunikacijskih kanala) i bilježenje objavljenih ekoloških sadržaja u kvantitativnom smislu. Buduće analize trebale bi biti usmjerene i na statistički segment ekoloških tema u smislu priča o otpadu, zagađenju zraka, vode ili tla, zaštićenih područja, biodiverziteta i sl. Posebno zanimljivim se čini i uključivanje i analize izvora informacija na kojima se zasnivaju objavljeni sadržaji kao i terminologije koja se koristi pri izgradnji priča, a koja često može biti svedena na, isključivo, naučne, općoj javnosti manje poznate termine. Analize, koje izlaze iz predmetnog okvira ovog rada, trebale bi se odnositi i na bilježenje podataka o tome da li u medijima postoje zasebne redakcije, novinari i rubrike/prostori isključivo zainteresirani za okolišno novinarstvo, zakonske programske/sadržajne obaveze različitih medijskih formata u odnosu na ekološke teme te pitanja medijske neovisnosti. Buduća istraživanja trebala bi biti usmjerena i na sagledavanje navika i potreba krajnjih korisnika kada su ovi sadržaji u pitanju.

Elizabeth Arnold, nekadašnja novinarka NPR-a i redovna profesorica na Odsjeku za novinarstvo i komunikacije Univerziteta Aljaska, ističe da rezultati njenog istraživanja pokazuju da negativni narativ u okviru medijskih izvještaja o klimatskoj klizi dodatno čini javnost nezainteresiranom. Stoga je od izuzetnog značaja poznavati svoju publiku i u skladu s tim oblikovati poruku, kao i adekvatno koristiti racionalne i emocionalne apele uz razumljiv jezik kako bi se publici omogućilo da se pozabavi uzrokom i vlastitom ulogom u ovim procesima (Vatreš, 2021).³¹ Sve ovo činilo bi potpunije razumijevanje medijske slike zaštite okoliša.

³¹ "Novinari su dužni izvještavati o klimatskim promjenama", Media.ba, Objavljeno: 15.12.2021.

Socijalne i kulturne implikacije medijske ekologije

Medijska ekologija nije usmjerena samo na sadržaj koji re/prezentiraju mediji već i na načine na koje smo povezani s njima tj. kako naša svakodnevna interakcija s njima utječe na nas te kako se naša kultura i društvu oblikuju u kontekstu medijskog okruženja. Sa stajališta medijske ekologije, mediji, tehnologije i komunikacija ključni su elementi koji imaju mogućnost oblikovanja naših percepcija, vrijednosti, osjećaja, navika i ponašanja, odnosno utjecati na društvo i kulturu. Klasične medijske vijesti i informacije posredovane multimedijalnim, konvergiranim platformama više nisu jedini i isključivi izvori kojima smo izloženi i koje koristimo. Različiti komunikacijski kanali, poput društvenih mreža, omogućavaju nam razmjenu informacija i često su prvi izvori iz kojih saznajemo događaje i vijesti iz našeg okruženja. Društvene mreže su danas, također, značajni elementi oblikovanja naše stvarnosti i percepcije. Savremeno medijsko okruženje, pod utjecajem inkorporiranja novih tehnologija, značajno mijenja mnoge aspekte našeg društvenog života od načina komunikacije do načina kupovine. Specijalizirani algoritmi digitalnih tehnologija u smislu aplikativnih tehnologija kreirani su na način da našim pristupom i korištenjem ostavljamo značajne podatke o svojim navikama i potrebama koje se dalje koriste u personaliziranju sadržaja koji će nam se u online svijetu nuditi.

Tako se analize domena medijske ekologije jednako dotiču komunikoloških termina *medijacije* i *medijalizacije*. *Medijacijom* označavamo medijsko posredovanje informacija ili vrijednosti, odnosno klasičnu komunikaciju putem medija, a transformativni karakter komunikacije u kojem više nema društvenih polja ili praksi koje nisu na neki način povezane s medijima povezuje se sa pojmom *medijalizacije* (Peruško, 2019).

Temeljna je pretpostavka da su u medijski zasićenom svijetu ukupna kultura i društveni život medijski posredovani (mediated), a da činjenica te medijacije, i svega što iz toga slijedi, u idućem koraku dovodi do promjena u onim društvenim institucijama i procesima koji su izloženi novim komunikacijskim oblicima i praksama (Peruško, 2019:164).

Sveukupna *medijizacija*, kao komunikološki termin kojim označavamo “društvenu promjenu koja se povezuje s djelovanjem medija (Hepp, 2013)” (Peruško, 2019:164), stoga, otvara mnoga pitanja poput onih vezanih za našu mentalnu i fizičku dobrobit, privatnost, dostojanstvo, ljudska prava, pitanja autentičnosti i vjerodostojnosti diseminiranih sadržaja, autorskih prava, segmentacije radnih mjesta, kontrole, sigurnosnih politika, zakonske regulative itd.

Schulz je među prvima ponudio opis medijizacije kroz četiri procesa u kojima se očituju društvene promjene koje se povezuju s komunikacijskim medijima: produživanje, nadomještanje, stapanje i prilagodba (2004: 88-89) (Peruško, 2019:166). U ovom smislu nove tehnologije su naši proizvođači koji nadomješčaju društvene odnose koji su ostajali *izvanmedijskog*, u kontekstu realne stvarnosti, stapajući je u medijski kreiranu sliku. Toj medijskoj slici stvarnosti i medijskoj logici prilagođavaju se sve društvene i kulturne institucije, djelatnosti i obrasci. Peruško (2019) navodi da se medijizacijski pristupi istraživanja mogu klasificirati u tri perspektive: kulturnu, tehnološku i institucionalnu. Kulturna perspektiva fokusira se na značajnost medija sa aspekta njihove relevantnosti u društvenim konstrukcijama svakodnevnog života, društva i kulture. Tehnološka razmatra kako medijske tehnologije predstavljaju uzus obavljanja svih društvenih praksi. Institucionalna perspektiva polazi od stajališta da su mediji institucije čije resurse žele koristiti sve druge društvene institucije. Dakle, svih relevantnih polja analize medijske ekologije. Bilo da se radi o istraživanjima proizvodnje medijskih poruka, njihovog utjecaja ili načina njihove recepcije od strane korisnika tzv. *medijacijskom pristupu* ili sveukupnih promjena koje “matrica digitalnih i tradicionalnih medija unosi u suvremenu kulturu, društvo i svakodnevicu” koje vežemo za *medijizacijski pristup* (Peruško, 2019:166) teorija medijske ekologije ima ključnu ulogu u okviru akecentiranja odgovorne medijske potrošnje i medijske pismenosti.

Od medijskih korporacija se ne može očekivati drugačiji pristup, jer, tvrdi McChesney, ne postoji “koherentni i organizirani protest javnosti” i kritika. “Korporativni mediji cementiraju jedan sistem u kojem bogata i moćna

manjina donosi najvažnije odluke praktično bez ikakvog učešća informirane javnosti.” (Ferguson, 1995 citirano u McChesney, 2008:331).

Zasebno polje istraživanja okvira medijske ekologije jeste razvoj i primjena medijske/informacijske pismenosti koja bi, u ovom slučaju, bila mogućnost stvaranja kritički i analitički sposobnog pojedinca i društva, uopće, koji će imati adekvatna znanja i sposobnosti za učešće u svim društvenim procesima. “Pojednostavljeno kazano, osoba, društvena grupa, zajednica koja je medijski i informacijski pismena zapravo je odgovoran, demokratski orijentiran, kritički misleći subjekt, sposoban i zainteresiran za društvenu participaciju i tek kao takav ostvaruje se u punoći svoje MIP kompetencije.” (Turčilo, 2020 citirano u Vajzović, 2020:28). Oba koncepta pismenosti možemo promatrati na individualnom i na kolektivnom, odnosno društvenom planu. Autorica navodi da informacijska pismenost u ovom kontekstu označava: sposobnost pojedinca da prepozna svoje informacijske potrebe kao i kolektivno pravo na ravnopravan pristup vjerodostojnim informacijama, preuzimanje individualne odgovornosti za diseminiranje različitih informacija, uvažavajući prava i društvene norme kao i transparentnost te kompetentnost učešća u društvu, pojedinaca i nositelja javnih funkcija koji mogu donositi informirane izbore. Medijska pismenost podrazumijeva “sposobnosti pristupa, analize, vrednovanja i odašiljanja poruka posredstvom medija” (Aufderheide, 1992, citirano u Zgrabljic-Rotar, 2005:10).

Medijska pismenost razvija tri vida kompetencija, tehničkih, kritičkih i praktičnih. Tehničke kompetencije razvijaju znanja i sposobnosti korištenja različitih medija dok praktične pružaju osnove znanja prikupljanja, obrade i distribucije različitih medijskih poruka. U kontekstu stvaranja aktivnih medijskih korisnika najznačajnije su, ipak, one kritičke koje bi razvijale sposobnosti razumijevanja i vrednovanja medijskih sadržaja i imale mogućnost eventualnog odvratanja javnosti od medijskog konzumerizma koji nije na tragu javnog interesa, dobrobiti ljudske zajednice i promicanja pozitivnih ljudskih vrijednosti. Razvijanje ovih vidova medijskih i informacijskih kompetencija omogućili bi ako ne i uvjetovali “kvalitetnije medije – u smislu da medijski i informacijski pismeni

građani znaju šta je i kakva treba biti kvalitetna informacija i kao takvi od medija traže upravo takve informacije, ne pristajući na low cost sadržaje, i, posljedično, podižu kvalitet medijske produkcije;” Turčilo, 2020 citirano u Vajzović, 2020:30,31).

Ovaj vid transformativne promjene informiranja akcenat stavlja na, ne samo prihvatanje prezentiranih sadržaja od strane javnosti već njeno aktivno razumijevanje i participaciju u procesima medijskih reprezentacija zajednice koja je na tragu života u skladu s prirodom. Jedan od Erasmus plus projekata *Environmental Communication* ponudio je *Vodič za okolišno komuniciranje* (Weder, 2023) koji potencira, upravo razvijanje kritičkih i analitičkih kompetencija svih aktera “koji komuniciraju o okolišu i za okoliš, od političkih, preko korporativnih aktera, do kampanja i novinara”. “Nije važno samo šta se saopštava već i ko komunicira i kako se to radi!” (Weder, 2023:10). Analizirajući komunikaciju o pitanjima životne sredine, okolišu te komunikaciju za transformaciju i održivost naglašavaju da je svaki komunikator odgovoran za razvoj vlastitog pristupa komuniciranju o životnoj sredini te “da postoji etička dužnost komunikacije o životnoj sredini, obaveza da se poboljša sposobnost društva da na odgovarajući način odgovori na ekološke signale koji su relevantni za dobrobit i ljudskih zajednica i prirodnih bioloških sistema” (Cox, 2007 citirano u Weder, 2023:12).

Zaključci i preporuke

Prethodna analiza pokušala je ukazati na potrebu uključivanja metadisciplina, preparadigmatskih nauka, kako ih naziva Nystrom³², poput medijske ekologije, prepoznatih još 70-ih godina 20. stoljeća, kao mogućeg stajališta i pristupa novom okruženju u kojem naše antropocentričko i tehnocentričko pokoravanje prirode više nije rezultat potrebe i stvaranja kvalitetnijeg društvenog i prirodnog okruženja. U prvom redu rad je, u odnosu na elaborirana teorijska uporišta, definirao medijsku ekologiju kao pristup promatranju medija, ne samo kao komunikacijskih kanala, alata i posrednika već kao okruženja koje u velikoj mjeri utječe na naše percepcije, razumijevanje,

³² Nystrom, 1973 citirano u Media Ecology Association (MEA), [Media Ecology Association - What Is Media Ecology?](#), pristupljeno: 20. decembar 2024.

vrednovanje, razmišljanje, osjećanje, komuniciranje, interakcije i u konačnici, ponašanje, koji se, pod utjecajem tehnologija, konstantno prilagođavaju i postaju ključni generatori društvenih i kulturnih promjena.

Analiza je pokušala ukazati na to da medijska ekologija ne uključuje samo medijacijski pristup, proizvodnje medijskih poruka, njihovog utjecaja ili načina njihove recepcije od strane korisnika već i medijizacijski kontekst u okviru kojeg su sveukupne promjene savremenog medijskog okruženja ključni elementi promjene našeg života i društva koje zahtijeva nove oblike shvatanja korištenja medija i medijske pismenosti.

Tekst je pokušao analizirati moguću promjenu načina prikupljanja, selektiranja, interpretiranja i re/prezentiranja te diseminiranja medijskih informacija i sadržaja, odnosno dominantne uredničke prakse i medijske politike koje imaju mogućnost, intencionim i pristrasnim fokusiranjem ili zanemari vanjem određenih tema, kao što su u ovom primjeru ekološke teme, potaknutim interesima dijametralno suprotnim interesima cijelog čovječanstva, oblikovati percepcije i javno mnijenje. Promjenu koja bi bila determinirana holističkim pristupom, sagledavanjem sveukupnih medijizacijskih efekata svakodnevnog života, kulture i društva u smislu jednog novog aksiološkog sistema vrijednosti. U kontekstu novog, etičkog načela informiranja spasenje života i životnog okruženja bi trebali biti najvažniji događaj.

Ilustrativni primjer dominantnih medijskih politika analiza izdvojenih primjera medijskih sadržaja pokazuje da je zastupljenost ekoloških tema selektivna, a diseminirani sadržaji nepotpuni, marginalizirani i nekontinuirani i u većini slučajeva identificiraju ekološke probleme ne predlažući moguća rješenja. Razmatrajući odnos medija prema ekološkom problemu, krizi, prirodnoj katastrofi možemo zaključiti da je njihov način selekcije, obrade i distribucije različitih medijskih formi i sadržaja ove tematike vrlo ograničen i segmentiran u nekoliko tematskih grupacija karakterističnih narativa, poput izvještavanja o vandrednim situacijama, politiziranju okolišnih tema, prigodničarskog obilježavanja, senzacionalističkih intencija, sponzorstva, milosrđa, specijalističkih programa ili u oblicima drugih medijskih industrija.

Njihova neprikosnovena moć zastupanja sadržaja koji će biti od vitalnog, konstruktivnog interesa čovjeku i cjelokupnoj ljudskoj zajednici na mnogo načina utječe na ponavljanje i učvršćivanje već postojećih društvenih stavova kao i kreiranje novih, u suštini na sveukupnu osviještenost neodložne potrebe za holističkim pristupom informiranju. Medijski narativi u kojima čovjek ne zauzima centralno mjesto njihove svrhe, produciranja i nastanka, potaknuti su sveukupnom komercijalizacijom medijskih formi kao imanentnog trenda korporativnog, kapitalističkog diskursa.

Provedena analiza, u ovom kontekstu predlagala bi i neke praktične smjernice namijenjene urednicima i novinarima u smislu razvoja okolišnog novinarstva, a koje su, ujedno, sadržane i u *Povelji o unapređenju novinarskih praksi za bolje izvještavanje o ekološkim i ekološkim vandrednim situacijama* (European Federation of Journalist, EFJ)³³, u smislu kojih ekološke teme trebaju biti sastavni dio svakodnevnih kreiranja medijskih sadržaja, a ne izolirani, specijalistički programi prilagođeni ne samo identifikaciji ekoloških problema već i analizi mogućih rješenja. Sadržaji s ekološkim narativima svojim formatima trebali bi biti prilagođeni potrebama publike što od novinara iziskuje kontinuiranu edukaciju. Razvijanje kompetencija u oblasti medijske pismenosti, također, podrazumijeva usavršavanje svih aktera komunikacijskog procesa o okolišu što se odnosi i na korisnike medijskih sadržaja s obzirom da se tehnološki uvjetovana izmjena tradicionalnog medijskog procesa nije odnosila samo na redefiniranje kreacije medijskih poruka i informacija već i na korisnike tih sadržaja.

U ovom istraživanju razmatrano je kako digitalna transformacija oblikuje medijsku ekologiju i načine na koje informiranje u digitalnom dobu zahtijeva holistički pristup. Na temelju analiziranih podataka, ovaj rad doprinosi teorijskom okviru medijske ekologije, naglašavajući potrebu za novim pristupima u razumijevanju medijskih promjena u kontekstu globalnih društvenih promjena.

³³ [Upgrading journalistic practices to tackle the ecological emergency: a charter – Charte pour un journalisme à la hauteur de l'urgence écologique](#), pristupljeno: 22.12.2024.

Literatura:

- o Baudrillard, J. (2001). *Simulacija i zbilja*. Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- o Baudrillard, J. (2006). *Inteligencija zla ili pakt lucidnosti*. Zagreb: Book marker.
- o Bogdanić, A. (2016). *Razmatranje novinarskog diskursa i teorije medija, Uvod u teoriju novinarosti*. Banja Luka: Komunikološki koledž u Banjaluci.
- o Bojd, E. (2002). *Novinarstvo u elektronskim medijima*. Beograd: Clio.
- o Brigs, B., Berk, P. (2006). *Društvena istorija medija*. Beograd: Clio.
- o B.T. (2021), U Foči položen temeljac Višković: Oспорavaju nam hidroelektranu, a da je ne gradimo sa Srbijom bili bismo “pravi momci”, Klix.ba, preuzeto sa [Višković: Oспорavaju nam hidroelektranu, a da je ne gradimo sa Srbijom bili bismo “pravi momci”](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Džefkins, F. (2003). *Oglašavanje*. Beograd: Clio.
- o E.A. (2018), Ljudski nemar Strašni prizori smeća u Drinskom jezeru kod Višegrada, ljubitelji prirode ogorčeni, Klix.ba, preuzeto sa [Strašni prizori smeća u Drinskom jezeru kod Višegrada, ljubitelji prirode ogorčeni](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o E.A. (2023), Nemaran odnos tri države Snimci izvlačenja smeća iz Drinskog jezera: Tone otpada i ekološka katastrofa, Klix.ba, preuzeto sa [Snimci izvlačenja smeća iz Drinskog jezera: Tone otpada i ekološka katastrofa](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Eco Reggae Session (2020), Efm.ba, preuzeto sa [“Eco Reggae Session” – EFM.BA](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Evropska federacija novinara (European Federation of Journalist, EFJ) (2022), Povelja o unaprijeđenju novinarskih praksi za bolje izvještavanje o ekološkim i ekološkim vandrednim situacijama, preuzeto sa [Upgrading journalistic practices to tackle the ecological emergency: a charter – Charte pour un journalisme à la hauteur de l’urgence écologique](#), pristupljeno 22.12.2024.

- o Gadamer, H. G. (2000). *Um u doba nauke*. Beograd: Plato.
- o Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., preuzeto sa [holizam - Hrvatska enciklopedija](#), pristupljeno 21.12.2024.
- o Islas, O., Bernal, J. D. (2016). Media Ecology: A Complex and Systemic Metadiscipline. *Philosophies*, 1(3), 190-198, preuzeto sa <https://doi.org/10.3390/philosophies1030190>, pristupljeno 20.12.2024.
- o Jurčić, D. (2018). Mediji u regiji – između profesionalizma i komercijalnih interesa, *Bilten Udruženja BH Novinari (april)*. Sarajevo: Media-centar, preuzeto sa <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/mediji-u-regiji-između-profesionalizma-i-komercijalnih-interesa>, pristupljeno 18.03.2024.
- o Klix.ba, (2019), USA Today Priča o zagađenim rijekama u BiH stigla i do medija u Americi, Klix.ba, preuzeto sa [Priča o zagađenim rijekama u BiH stigla i do medija u Americi](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Kolodzy (2006), “Convergence of the media industry” (Slika), preuzeto sa [Convergence of the media industry Source: Kolodzy, 2006. | Download Scientific Diagram](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Krajina, Z., Perišin, T. (2009). Digitalne vijesti: mediji, tehnologija i društvo. *Društvena istraživanja*, 18(6 (104)), 935-956, preuzeto sa <https://hrcak.srce.hr/45775>, pristupljeno 22.12.2024.
- o Laughey, D. (2009). *Media Studies, Theories and Approaches*. Harpenden: Kamera Books.
- o Lavić, S. (2014). *Leksikon socioloških pojmova*. Fakultet političkih nauka Sarajevo: Sarajevo.
- o Lemeš, S. (2020), Izvještavanje o okolišu u BiH: Deponije otpada, piralen i zagađenje zraka, *Magazin/Novinarstvo, Mediacentar_Online*, preuzeto sa [Izvještavanje o okolišu u BiH: Deponije otpada, piralen i zagađenje zraka | MC_ONLINE](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Logan, K., R. (2016). McLuhan’s Philosophy of Media Ecology: An Introduction. *Philosophies*, 1(2), 133-140, preuzeto sa <https://doi.org/10.3390/philosophies1020133>, pristupljeno 20.12.2024.

- o Lozić, J. (2019). Convergence of Media Industry: Changing the Paradigm of Media Production and Content Distribution. 47th International Scientific Conference on Economic and Social Development-Prag, 14-15 November 2019, preuzeto sa [CONVERGENCE OF MEDIA INDUSTRY: CHANGING THE PARADIGM OF MEDIA PRODUCTION AND CONTENT DISTRIBUTION](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Mamford, L. (2009). *Tehnika i civilizacija*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- o McChesney, R. (2008). *Bogati mediji siromašna demokratija - komunikacijske politike u mutnim vremenima*. Sarajevo: Šahinpašić.
- o McQuail, D. (2010). *Mass Communication Theory*. (6th ed.). London: Sage.
- o Media Ecology Association (MEA), preuzeto sa [Media Ecology Association - What Is Media Ecology?](#), pristupljeno 20.12.2024.
- o Merriam-Webster rječnik, mrežno izdanje, preuzeto sa [Holism Definition & Meaning - Merriam-Webster](#), pristupljeno 21. decembar 2024.
- o N.V. (2020), Obnavljaju mrežu letova Qatar Airways u službi ekološke odgovornosti: Odživost i ušteda ugljendioksida, Klix.ba, preuzeto sa [Qatar Airways u službi ekološke odgovornosti: Održivost i ušteda ugljendioksida](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Perse, M. E. (2001). *Media Effects and Society*. Lawrence Erlbaum Associates.
- o Peruško, Z. (2019), Medijatzacija i društvena promjena: prilog istraživanju medijatzacije politike, *Politička misao*, god. 56, br. 1, 2019, 163-187, preuzeto sa [Politička misao 1_2019 KB.indd](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Postman, N. (1992). *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*. New York: Vintage Books.

- o Radiosarajevo.ba (2023), Uginuo Jonas, rijetki ćelavi Ibis – ptica koja je prošlu zimu provela sa građanima Sarajeva, Magazin/Zanimljivosti, Radiosarajevo.ba, preuzeto sa [Uginuo Jonas, rijetki ćelavi ibis - ptica koja je prošlu zimu provela s građanima Sarajeva - Radiosarajevo.ba](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Radiosarajevo.ba (2022), Završena velika ekološka akcija „Rezzikliraj“, Magazin/Zanimljivosti, Radiosarajevo.ba, preuzeto sa [Završena velika ekološka akcija "ReZZikliraj" - Radiosarajevo.ba](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Reuters (2023), Dan planete Zemlje Ljudska aktivnost ugrožava sisteme za održavanje života na Zemlji, Nauka i tehnologija, Evropa, balkans.aljazeera.net, preuzeto sa [Ljudska aktivnost ugrožava sisteme za održavanje života na Zemlji | Dan planete Zemlje Vijesti | Al Jazeera](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Sabato, L. (1993). *Feeding Frenzy: How Attack Journalism Has Transformed American Politics*. Free Press.
- o Saha, S. "Key elements of Media Ecology Theory" (Slika), preuzeto sa [Media Ecology Theory in Mass Communication: A Comprehensive Guide - SimpliMBA](#), pristupljeno 20.12.2024.
- o Sokol, A. (2020), Vrijeme je za okolišno novinarstvo, Magazin/Novinarstvo, Mediacentar_Online, preuzeto sa [Vrijeme je za okolišno novinarstvo | MC_ONLINE](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Sponzorirani članak (2023), Akcija čišćenja bh. Voda Volonteri Sparkasse bank u akciji čišćenja na Boračkom jezeru, Klix.ba, preuzeto sa [Volonteri Sparkasse banke u akciji čišćenja na Boračkom jezeru](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Srna (2022), Srbija i Republika Srpska ne odustaju od izgradnje HE Buk Bijela, Vijesti, RTRS, ninfo.ba, preuzeto sa [Srbija i Republika Srpska ne odustaju od izgradnje HE Buk Bijela - N1](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o S.S. (2024), Crni Vrh Gorica Građani i Općina Centar zajedno u akciji: Akcija čišćenja i uklanjanja divlje deponije, Vijesti, Avaz.ba, preuzeto sa [Građani i Općina Centar zajedno u akciji: Akcija čišćenja i uklanjanja divlje deponije](#), pristupljeno 22.12.2024.

- o Strate, L. (2004). A Media Ecology Review. Communication research trends, Vol. 23. No. 2, Centre for the Study of Communication and Culture (CSCC), preuzeto sa [v23_2.qxp](#), pristupljeno 18.03.2024.
- o Tomić (2021), Ekološke teme većinom zanimljive bh. medijima samo kad se desi incident, Magazin/Novinarstvo, Mediacentar_Online, preuzeto sa [Ekološke teme većinom zanimljive bh. medijima samo kad se desi incident | MC_ONLINE](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Vajzović, E. (2020). *Medijska i informacijska pismenost: istraživanje i razvoj*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Sarajevo. preuzeto sa https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2020/12/MEDIJSKA-I-INFORMACIJSKA-PISMENOST-ISTRAZIVANJE-I-RAZVOJ_e-izdanje-1.pdf pristupljeno 18.03.2024.
- o Vatreš, A. (2021), Novinari su dužni izvještavati o klimatskim promjenama, Magazin/Novinarstvo, Mediacentar_Online, preuzeto sa [Novinari su dužni izvještavati o klimatskim promjenama | MC_ONLINE](#), pristupljeno 23.12.2024.
- o Virilio, P. (2000). *Informatička bomba*. Novi Sad: Svetovi.
- o Weder, F., Andonov, D. (2023). Vodič za uspješnu komunikaciju o okolišu. Environmental communication, Skoplje: Institute of Communication Studies, preuzeto sa https://communicating.green/wp-content/uploads/2024/03/Environmental-Communication-Excellence-Guide_BIH.pdf, pristupljeno 18.03.2024.
- o Westford University College (2023), “Media Convergence and Digital Transformation” (Slika), preuzeto sa [Media Convergence & Digital Transformation in BA Programs | Westford](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Zemaljski muzej BiH (2023), Na Vlašiću otkriven rijetki planinski noćni leptir, federalna.ba, preuzeto sa [Na Vlašiću otkriven rijetki planinski noćni leptir](#), pristupljeno 22.12.2024.
- o Zgrabljic – Rotar, N. (2005). *Medijska pismenost i civilno društvo*. Sarajevo: Mediacentar.
- o Žiga, J. (2012). *Vrijeme sve/politike/ iluzije savremenog ekologizma*. Sarajevo: KZB Preporod.

TEHNIKE RELAKSACIJE KROZ ZVUČNU IMPROVIZACIJU

MIRSADA ZEĆO¹

Pedagoški fakultet Univerzitet Sarajevo

Sažetak: Istraživanja iz akustičke ekologije sve više naglašavaju negativne posljedice buke na zdravlje ljudi, oštećenja sluha, smetnje pri komunikaciji, umor ili općenito pad imuniteta (Nadilo, 2013). Cilj istraživanja u radu je bio upoznati ispitanike s konceptom aktivnog slušanja, improvizacije i senzibilizacije na zvučne frekvencije kao tehnike relaksacije. Kako bi se ispitali doživljaji ispitanika, konstruiran je specijalno dizajniran upitnik. Ukupno je ispitan 151 ispitanik. Trećina ispitanika je imala između 31 i 40 godina. Ispitanici su izvještavali o svom obrazovnom statusu, uzrastu, načinu na koji provode slobodno vrijeme kao i osjećanjima koje su imali prije, tokom i nakon zvučnih improvizacija. Ispitanici su birali koja su sve osjećanja ili emotivna stanja iskusili u ta tri vremenska trenutka od ponuđenih 14. Rezultati su pokazali da su se ispitanici nakon zvučne improvizacije osjećali opušteno (49%) kao i da bi voljeli ponovo učestvovati u sličnoj aktivnosti, čime je potvrđena glavna hipoteza. Istraživanje je pokazalo da je neophodno raditi na razvijanju svijesti o štetnosti buke i izuzetnim potencijalima zvučne improvizacije kao tehnike relaksacije i opuštanja.

Ključne riječi: *zvučna improvizacija; aktivno slušanje; wellness; intenzitet doživljaja.*

Abstract: Research from acoustic ecology highlights the ever-growing negative impacts of noise on people's health, hearing impairment, disturbances in communication, fatigue, or more generally, a decline of the immune system (Nadilo, 2013). The aim of this work was to acquaint the surveyors with the concept of active listening, improvisation and sensibility to sound frequencies as relaxation techniques. In order to examine the experiences of the respondents, a specially designed questionnaire was constructed. A total of 151 subjects were examined. A third of the respondents were between 31 and 40 years old. Respondents reported on their educational status age, and how they spent their free time, as well as about the feelings they had before, during and after the sound improvisations. Respondents chose which feelings or emotional states they experienced in those three time moments out of the 14 offered. The results showed that the respondents felt relaxed after the sound improvisation (49,00%), as well as that they would like to participate in a similar activity again, thus violating the main hypothesis. Research has shown that it is necessary to work on raising awareness of the harmful effects of noise and the exceptional potential of sound as a relaxation technique.

Keywords: *sound improvisation, active listening, wellness, intensity of experiences*

¹ Kontakt email: mirsada.zeco@gmail.com

Uvod

Ubrzani tehnološki napredak mijenja način razmišljanja, stila života, načina na koji ljudi rade, dolaze do informacija ili uživaju u slobodnom vremenu (OECD, 2019). Današnje društvo očituje se konzumerističkim i kompetitivnim tempom života, velikim klimatskim promjenama, širenjem nejednakosti u životnom standardu i općoj nestabilnosti, prijetnjama ratom i eksploatacijom prirodnih resursa (Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), 2018). U sadašnjim uvjetima tržišnog kapitalizma prava radnika su obično upitna, sve je podređeno sticanju profita i masovnom iskorištavanju jeftine radne snage. Poslodavci, vođeni svojim potrebama i zahtjevima, stalnom trkom za profitom određuju i definiraju radno vrijeme, gdje je prosječni zaposlenik konstatno dostupan i teško da se može oduprijeti zahtjevima poslodavca. Upitna je kvaliteta ljudskog života, radne i profesionalne uloge u odnosu na slobodno vrijeme i brige o psihofizičkom zdravlju. Ekološka svijest ljudi još nije na zavidnom nivou, crpe se prirodni resursi i savremena zajednica se suočava s temeljnim potrebama i pravima ranjivih grupa i pojedinaca, te potrebom za ispunjavanjem osnovnih egzistencijalnih potreba. Zvučni okoliš gradova i urbanih površina jako je zasićen bukom, što nepovoljno utječe na fizičko, fiziološko i psihičko zdravlje ne samo ljudi već i na ukupnu bioraznolikost gradskog zelenila i životinja (Dorbić, Jurlin, Stevanović i Španjol, 2023). Intenzivna urbanizacija 80-ih godina 20. stoljeća utjecala je na nagli porast onečišćenja okoliša. Istraživanja (Ozdemir, Bayramoglu i Demirel, 2014), Nadilo (2013) potvrdila su da zagađenje bukom u značajnoj mjeri izaziva oštećenja sluha, smetnje pri komunikaciji, umor ili općenito pad imuniteta (Lakušić, Dragčević i Rukavina, 2005).

Svjetska zdravstvena organizacija je još davne 1972. godine proglasila buku jednim od vodećih zdravstvenih problema radi ugrožavanja akustičke kvalitete okoliša. Činjenica je da je buka u današnjem svijetu veoma prisutna i da se ne može u potpunosti eliminirati (Kujundžić Brkulj, 2020).

Svaki otvoreni gradski prostor sadrži specifičan zvučni okoliš integriran u sastavni dio društvene zajednice. Ekološka svijest građana, kulturo-historijske i sociološke predispozicije utječu na kvalitet i specifičnost određenog zvučnog okoliša.

Zvučni okoliš

Teoriju o zvučnom okolišu postavio je još 60-tih godina 20. stoljeća kanadski muzikolog Raymond Murray Schafer (1994). Schafer *soundscape*² tumači kao *sonic environment* – zvuk koji podrazumjeva bilo koji dio zvučnog okoliša, ali i apstraktnih kompozicija, kolaža zvučnih zapisa. Skupine zvukova koje čine zvučnu okolinu možemo podijeliti na tri velike grupe: biofonija, geofonija i antropofonija (Krause, 2008 prema Schafer, 1994). Biofoniju čine svi zvukovi koje proizvode živi organizmi, od mikroskopskih do velikih fauna koje su karakteristične za određeno područje. Geofonija su su svi prirodni zvukovi karakteristični za nebiološke izvore, od vjetra, vode, klimatskih obilježja, dok antropofonija predstavlja sve zvukove koje proizvodi čovjek od buke, saobraćaja, razgovora, muzike (Krause, 2008). Schafer (1994) je kroz svoja istraživanja zastupao teoriju da svaki okoliš sadrži pozadinske zvukove – tzv. *keynote sounds* i istaknute zvukove koji mogu biti signalni, *soundmark* zvukovi (poznati iz urbanističke teorije), odnosno sastavnice zvučnog okoliša koji predstavljaju i kulturološko značenje.

Istražujući fenomene akustičke ugone 90-ih godina 20. stoljeća od prirodnih krajolika do urbanih sredina dolazi se do zaključka da je sadržaj zvučnog okoliša često važniji za ocjenu doživljaja krajolika nego njegova glasnoća i da su zvukovi prirode najpoželjniji. Kakva će biti akustična ugoda ovisi o tipu i izvoru zvuka, uključuje fizičke elemente poput klime, demografske i kulturološke (Oberman, Šticaroci, Bojanić i Jambrošić, 2014). Ubrzanom gradnjom i prenaseljenim gradovima stvaraju se velike količine buke, najviše od saobraćaja (Kull, 2006). Na taj način generacije koje dolaze imaju sve manje priliku da dožive kvalitetni, visokorazlučivi, prirodni zvučni okoliš i sve su otporniji na

2 U literaturi pojam *soundscape* može se odnositi na: 1) bilo koji akustički okoliš (npr. *Soundscape sofa* sa ugrađenim zvučnicima); 2) muzičku kompoziciju (*environmental sound composition* – Truax); 3) skup muzičkog izričaja određenog područja (zvučni okoliš američkih gradova početkom 20. stoljeća – istraživanje npr. jazz muzike i sl.)

prag buke, odnosno ljudski sluh se nevjerovatnom brzinom prilagođava novonastaloj zvučnoj situaciji. U skladu s ovim podacima, istraživanja iz akustičke ekologije sve više alarmiraju o brzini propadanja zvučnog okoliša, prevladavanju monotonih, slabo razlučivih urbanih zvukova koje utječu na kvalitet života. Stoga je neophodno podizati svijest i kulturu historijskih akustičkih vrijednosti i pri procjeni kulturnog naslijeđa aktuelizirati i fenomen zvuka ili tzv. *duh mjesta* (Schafer, 1994).

Svako mjesto, pored svojih demografskih, arhitektonskih, vizuelnih osobina, ima i svoj zvučni identitet. Zvuk je od predcivilizacijskih zajednica služio da približi određenu akustičnu simboliku i da poveže ljude s običajima, ceremonijama ili ritualima, dio je muzike i odlično sredstvo komunikacije koje u isto vrijeme može biti i terapeutsko, ugodno iskustvo. Savremena nauka i medicina iznova otkrivaju terapeutsku snagu zvuka koji se kroz različite muzičke metode i tehnike koristi i u preventivne svrhe (Stige, Ansdell, Elefant i Pavličević, 2013).

Zvukoterapija

Zvučna improvizacija

Improvizacija se u muzičkom obrazovanju profilirala kao posebna vrsta muzičkog stvaralaštva, gdje je glavni zadatak usmjeren na stvaralački proces tokom kojeg se dolazi do spoznaje (Kazić, 2019). Spontana zvučna improvizacija koristi određene zvukove, tonove, nije vezana za određeni notni tekst, muzičku formu, budi u osobi pozitivan osjećaj, radost i sreću, za razliku od napetosti i anksionosti. Ovaj oblik improvizacije se obično koristi u odgojno-obrazovne i terapeutske svrhe. U današnjem svijetu buke diferencirajući različite zvučne kvalitete putem tehnika relaksacije kao što su tzv. gong kupke ili zvučne improvizacije može se pomoći osobama da se duboke opuste, nauče tehnikama disanja, senzibiliziraju na zvučne frekvencije najbliže zvukovima iz prirode i segmentu tišine kao sastavnom dijelu bilo kojeg zvučnog wellness tretmana (Zećo, 2024).

Zvuk gonga je obično nositelj cijele zvučne improvizacije ili glavna tema u kombinaciji s ostalim muzičkim instrumentima, zavisno od kreativnosti izvođača i instrumenata koje ima na raspolaganju. Prije zvučne improvizacije učesnici se upoznaju sa svim eventualnim kontraindikacijama, vremenskom okviru trajanja sesije, opuste se kroz vježbe disanja, odnosno pripreme se na aktivno slušanje. Praktičar koji radi s muzičkim instrumentima dužan je klijente upoznati s mentalnim, emocionalnim i fizičkim reakcijama koje se mogu pojaviti u toku zvučne improvizacije. U kombinaciji s glasom, muzičkim instrumentima kao što su zvučne zdjele, okeanski bubanj, koši ili zafir zvončići zvučna improvizacija doprinosi da se ljudi osjećaju relaksirano i preporođeno. Obično tokom zvučne sesije učesnici imaju različite senzacije na boje – pojavu sinestezije, mali bol ili nelagodu na određenim dijelovima tijela ukoliko su imali neku frakturu ili operaciju, javlja se osjećaj težine u nogama i rukama, senzacije u tijelu na toplo i hladno (Whittaker, 2010).

Značajna istraživačka studija o efektima gong kupki ili zvučnih improvizacija autora Pesek i Bratina (2016) je ispitala efekte ove prakse u Sloveniji. Uključene su diferencijacije poput: godišta ispitanika, stručna sprema i koliko dugo već ispitanici imaju priliku da slušaju zvučne improvizacije, da li je to dio njihove sedmične, mjesečne rutine. Uzorak je podrazumijevao 129 ispitanika širom Slovenije, bili su stariji od 20 godina, različitog socijalnog statusa i stručne sprema. Rezultati istraživanja su pokazali da je najviše ispitanika koji redovno prakticiraju ovaj vid relaksacije između 30 i 50 godina, to se vjerovatno može objasniti činjenicom da su već svjesniji brige o mentalnom zdravlju i da im zvuk pomaže u otpornosti na svakodnevni stres. Određeni broj ispitanika (27,4%) potvrdio je da se u toku zvučne improvizacije mogu u potpunosti prepustiti zvučnim vibracijama i da se prijatno osjećaju tokom cijele sesije. Oko 23% ispitanika potvrdilo je da osjeća jake vibracije, dok 15,1% njih kako ih zvuk vodi u neko drugo vrijeme, okruženje ili prostor. Nešto više od jedne desetine (12,3%) ispitanika odgovorilo je da može osjetiti mali bol ili neugodu u dijelovima tijela gdje postoje određena bolna mjesta na kojima su imali operacije, lomove ili slične fizičke teškoće. Kako su potvrdili, ovi bolovi

polako nestaju i ne vraćaju se na narednim zvučnim improvizacijama. Oko 9% ispitanika osjeća se konfuzno, naviru im misli i osjećanja iz prošlosti ili nekih situacija. Neki su naveli da osjećaju strah ili imaju neprijatna sjećanja iz prošlosti, ako je zvuk jači ili glasniji.

Gotovo polovina ispitanika složila se da im odgovara umjerena jačina zvuka tokom sesije. Bolja ili unutrašnja motivacija za posao, obavljanje svakodnevnih obaveza pokazala se kod ispitanika između 40 i 50 godina koji prakticiraju ovaj vid opuštanja. Samo njih 9,2% izrazilo je želju za vrlo glasnim zvukovima gonga i sličnih instrumenata. Pokazalo se da glasni ili intenzivni zvukovi mogu isprovocirati neugodne fizičke i psihičke reakcije, jer ove vibracije mogu izazvati potencijalne strahove i traume koje su u podsvijesti. Većina ispitanika, njih više od tri četvrtine (77,5%) definirala je gong kupku kao oblik terapije i relaksacije što pokazuje koliko je duboko opuštanje preduvjet za psihofizičko zdravlje.

Empirijsko istraživanje djelovanja zvučne masaže po Peteru Hessu kao još jedne tehnike relaksacije u pogledu suočavanja sa stresom, autora Koller i Grotz (2010), primjer je longitudinalne studije provedene od 2007. do 2009. godine. Tretmani su se sastojali od pet zvučnih masaža s muzičkim instrumentima zvučne zdjele koje su jednom sedmično i u redovnim razmacima spvodili praktičari.

Uzorak je bio 201 ispitanik, od toga 51 osoba muškog i 150 osoba ženskog spola, životne starosti od 21 do 78 godina. Ispitanici do tada nisu bili upoznati sa zvučnom masažom Petera Hessa i kod njih nisu bile prisutne tjelesne ni psihičke teškoće. Ovo istraživanje je bazirano na panel-dizajnu (Bortz i Döring, 2006) “plan s testovima prije-poslije kod istih pojedinaca”.

Tokom studije je postojao interes za pitanja: Da li do promjena u suočavanju sa stresom dolazi neposredno nakon tretmana zvučnom masažom po metodi Petera Hessa i da li postoje dokazi i pokazatelji dugoročnog efekta? Ova vrsta plana u principu ima nisku internu validnost, zato što razlike između testova prije i testova poslije nije jednostavno pripisati isključivo i nedvojbeno

samo utjecaju zvučnog tretmana. Ispitivanje se vršilo putem standardiziranih istraživačkih instrumenata, a to su: - Upitnik o načinu suočavanja sa stresom (SVF-120) prema Janke i Erdmann modelu (2002), - Upitnik o doživljaju slike vlastitog tijela (FKB-20) prema Clement i Löwe modelu (1996). U ukupnim rezultatima pokazalo se da je zvučna masaža, po metodi Petera Hessa, više utjecala na negativne nego na pozitivne strategije suočavanja sa stresom. Najveće promjene su evidentirane kod strategija „relaksacija“ i „minimiziranje stresa u poređenju s drugim osobama“ iz grupe pozitivnih te kod strategija „zaokupljenost negativnim mislima“ i „rezignacija“ iz grupe negativnih načina suočavanja sa stresom.

Naročito su zanimljive promjene nastale kod nespecifične strategije suočavanja „agresija“ kod koje je nakon tretmana evidentiran pad. To pokazuje da je kod ispitanika uz pomoć zvučne masaže ostvaren pad u okviru negativnih načina oslobađanja od stresa, odnosno onih strategija koje imaju tendenciju intenziviranja stresa, a porast u okviru pozitivnih strategija suočavanja, odnosno onih strategija koje reduciraju stres.

Potreba da se na stručan i selektivan način koristi potencijal zvuka i muzike kao tehnika za opuštanje, prevenciju i generalno svijest o štetnosti buke u Bosni i Hercegovini je nedovoljno istražena tema. Upravo iz ovog razloga je urađeno istraživanje koje pokazuje da ima interesa za ovaj vid relaksacije i da se ovakve i slične prakse mogu uspješno integrirati u svakodnevni život savremenog načina života.

Metodologija istraživanja

Glavni cilj istraživanja je bio da se ispita koja emocionalna stanja kod učesnika izazivaju zvučne improvizacije. Ova osnovna hipoteza je u skladu s teorijskim postavkama u kojim se ovaj oblik rada koristi za suočavanje sa stresom, kako bi kod ispitanika prevladala pozitivna osjećanja i opuštenost. Ispitivač je uvijek koristio iste muzičke instrumente, poput planetarnog gonga *Venere A2* (221, 23 Hz), iz grupe planetarnih gongova.³

3 Planetarni gongovi slični su po karakteru simfoničnom gongum, s tom razlikom da su njihovi harmonici povezani s orbitalnim tonovima Sunca, Zemlje, Mjeseca i ostalih planeta (Cousto, 2015).

Korištene su tri terapeuske zvučne Peter Hess zdjele: mala zdjela (područje frekvencije između 200 i 1200 Hz), srednja zdjela (područje frekvencije između 100 i 1000 Hz) i velika zvučna zdjela (područje frekvencije između 100 i 2800 Hz) (Hess, 2008). Pored ovih instrumenata, sviralo se na okeanskom bubnju, različitim zvečkama koje stvaraju *soundscape* zvukove vjetra, šum vode, mora, koši i zafir zvončića od bambusa. Svaka zvučna improvizacija je trajala oko sat s kratkim uvodom. Vodilo se računa da se ne svira preglasno, da se u toku improvizacije kroz ujednačeni ritam i dinamička nijansiranja dovoljno stimulira pažnja ispitanika na aktivno slušanje obično u ležećem položaju. Ispitanici su imali iskustvo slušanja cijelim svojim tijelom, osjećajući senzacije i ugodne zvučne frekvencije na granici s tišinom. Iako je iskustvo mnogih praktičara pokazalo da blagotvorni efekti ovakvih i sličnih zvučnih improvizacija imaju veći uticaj nakon određenog kontinuiteta (Whitaker, 2010), ovdje su ispitane reakcije ispitanika nakon prvog slušanja ili doživljaja. Kako bi se istraživački cilj ostvario, ispitanici su izvještavali o svom emocionalnom stanju prije, poslije i nakon zvučne improvizacije.

Instrument

Da bi se ispitao doživljaj radionica i osjećanja koje oni izazivaju, konstruiran je anketni upitnik. Ispitanici su davali informacije o osnovnim demografskim karakteristikama (stepenu obrazovanja, godini rođenja), kakvog su zdravstvenog stanja i gde su prvi put dobili informacije o ovoj zvučnoj praksi. Pored toga, ispitanici su odgovarali na 14 ponuđenih osjećanja, kako su se osjećali prije, tokom i nakon zvučne improvizacije. U upitniku je izabran širok dijapazon raznih osjećanja: pozitivna (opuštenost, radost), negativna (umor, tjeskoba, bol), aktivirajuća (radoznalost), neaktivirajuća (nestrpljivost, zbunjenost, dosada, sumnjičavost, pomiješana osjećanja). Svaki ispitanik je mogao da izabere više osjećanja. Na kraju upitnika zadatak ispitanika je bio da ukratko prepričaju svoje iskustvo.

Uzorak

Ukupno je ispitan 151 učesnik⁴ zvučnih improvizacija ženskog spola. Najveći broj ispitanika, 37%, ima visoku stručnu spremu ili fakultet, specijalističke, master i doktorske studije ukupno 30% ispitanika, dok srednju školu i niže 24% i 9% ispitanika sa višom stručnom spremom.

Tabela 1: Struktura uzorka - obrazovanje

Srednja škola i niže	24%
Viša škola	9%
Fakultet	37%
Master, doktorski, specijalistički	30%

Tabela 2: Struktura uzorka - godišta

Do 30 godina	19%
31 – 40 godina	31%
41 – 50 godina	27%
Više od 51 godine	23%

Većina ispitanika spada u uzrasnu grupu između 31 i 40 godina (31%), oko 19% ispitanika je mlađe, uzrasna grupa od 41 do 50 godina (27%) i stariji od 51 godine (23%).

⁴ U ovom radu se muški rod koristi kao generički.

Rezultati

Emocionalna stanja i raspoloženja prije, tokom i poslije zvučnih improvizacija

Tabela 3: Prisustvo različitih emocionalnih stanja prije, za vrijeme i poslije zvučnih improvizacija

	Prije	Tokom	Poslije
Opuštenost	27,10%	50,33%	49,00%
Radoznalost	26,49%	9,93%	5,96%
Radost	20,52%	13,90%	13,90%
Pomiješana	17,88%	17,88%	7,28%
Dnevne obaveze	14,56%	7,28%	0,66%
Nestrpljivost	13,24%	7,28%	3,97%
Umor	12,58%	3,31%	1,32%
Zbunjenost	7,94%	8,60%	1,32%
Strah	7,28%	5,96%	0,66%
Tjeskoba	3,97%	6,62%	0,66%
Sumnjičavost	1,32%	2,64%	0,00%
Dosada	0,66%	0,66%	0,00%

Na osnovu tabele 3, možemo vidjeti da prije zvučne improvizacije prevladavaju pozitivna osjećanja kao što je opuštenost (27,10%) i radoznalost (26,49%). Poslije zvučne improvizacije stanje opuštenosti je čak 49%, osjećaj radosti 13,90%. Osjećaj zbunjenosti na početku 7,94%, straha 7,28% i tjeskobe 3,97% je nakon aktivnog slušanja znatno manji 1,32% ili 0,66%.

Nakon zvučne improvizacije, ispitanici ne razmišljaju više o dnevnim obavezama, nema straha, dosade i sumnjičavosti. S obzirom na to da su ovi rezultati dobijeni već nakon prvog slušanja, potvrđena je glavna hipoteza da zvučna improvizacija s muzičkim instrumentima kao što su planetarni gong *Venera*, Peter Hess zvučne zdjele, okeanski bubanj i slične udaraljke može izazvati kod ispitanika pozitivna i aktivirajuća osjećanja.

Slični rezultati su dobijeni i kod rezultata istraživanja autora Pesek i Bratina (2016) gdje ispitanici ovaj vid zvučne prakse doživljavaju kao odličan vid relaksacije, dobrim načinom za suočavanje sa stresom, brigom o sebi i svom zdravlju. Sticajem okolnosti sve zvučne improvizacije su realizirane u joga ili holističkim centrima gdje uglavnom vježbaju žene, pretpostavka je da je ovo razlog zašto nije bilo muških ispitanika. Egzotični muzički instrumenti, prostor za jogu, relativno novi i drugačiji oblik zvučnog *wellnessa* privukao je osobe koje svojim senzibilitetom i preferencijama vole ovakav vid relaksacije. Ispitivaču je bilo važno da ima preduvjete za ovakve radionice, prostor bez namještaja, buke, s joga prostirkama gdje se svi mogu na odgovarajući način pripremiti za aktivno slušanje i odmor.

Komentari ispitanika, također, govore o pozitivnim osjećanjima i doživljajima nakon zvučne improvizacije: *“Osjećaj potpune prepuštenosti moćima zvuka i muzičkih instrumenata”*, *“Fascinantan doživljaj potpunog opuštanja, veoma brzo”*, *“Fenomenalno, opuštajuće, energizirajuće, daje tačno ono što treba”*. Istraživanja (Behne, 1997; DeNora, 1999; Larsen, 2000; Ruud, 1997; Sloboda, 1992; Sloboda & O’Neill, 2001) pokazuju da je muzika medij za izražavanje različitih emocionalnih iskustava i da jednako pomaže u fizičkom procesuiranju i otpuštanju različitih emocija. Povećanje obaveza i očekivanja s kojima se prosječna osoba svakodnevno susreće u svom poslu i životu, nosi sa sobom i povećan nivo stresa.

Psihosomatska pojava ili stres ako je duže prisutan kod osobe može značajno uticati na funkcionisanje i kvalitetu života (Choi, 2018). Stres na poslu npr. može značajno umanjiti funkcionalne sposobnosti radnika što dovodi do manje produktivnosti, grešaka, bolovanja kod radne snage i sl. Iako se o stresu

i njegovim posljedicama sve više govori još nisu dovoljno poznati različiti stresori i njihov ukupan utjecaj. Zvuk i muzika mogu značajno unaprijediti i pomoći u pronalaženju načina da se nosimo s različitim stresnim situacijama.

Zaključak

Sve su aktuelnija istraživanja o tehnikama opuštanja usmjerena na psihosocijalnu prilagodbu, a najveći se odnosi na stres u različitim životnim situacijama. Iako su tjeskoba i stres sastavni dio života, potrebne su tehnike koje nam pomažu da se svakodnevno suočavamo sa životnim izazovima. Pored psihološkog savjetodavnog rada, tehnike opuštanja zvukom i muzikom pružaju mnoge mogućnosti za prevenciju i kvalitetno organiziranje slobodnog vremena. Bosanskohercegovačko društvo u tranziciji, transgeneracijske traume, egzistencijalna nesigurnost i masovno iseljavanje stanovništva dodatno otežavaju pitanje prevencije i brige o mentalnom zdravlju. Istraživanja (Cohen, Gordon i Gottlieb, 2000) pokazala su da su kvalitetni socijalni odnosi s drugim ljudima iznimno važni na uspješno nošenje sa stresnim situacijama i pozitivno utječu na zdravlje. Zvučna improvizacija kao koncept aktivnog i spontanog muziciranja od najjednostavnijih formi je odlična prilika za socijalizaciju i stvaranje mreže ljudi koji nas podržavaju u stresnim situacijama. Koncept aktivnog slušanja u posebnoj, opuštenoj atmosferi s muzičkim instrumentima s određenim zvučnim frekvencijama koji podsjećaju na zvukove iz prirode odlično je ne samo terapeutsko sredstvo već i prilika da se osvijesti potreba za očuvanjem okoliša i prirodnih resursa.

Studija (Thoma, La Marca, Bronnimann, Finkel, Ehlert i Nater, 2013) je pokazala da npr. zvuk kapljica vode i generalno zvukovi iz prirode imaju i najsnažniji efekat za opuštanje. Buka i silna potreba čovjeka za urbanizacijom stvaraju nehumane uvjete koji se direktno odražavaju na psihofizičko zdravlje. Zajednička budućnost za transformativnu promjenu - primjena načela 'Buen Vivir', odnosno način života u harmoniji sa zajednicom, s nama samima i najvažnije s prirodom jedini je način za opstanak ne samo čovjeka već i kompletne flore i faune na zemlji. Istraživanje o zvučnim kupkama/

improvizacijama pokazuje veliki potencijal za integriranje u sve segmente života, kultiviranje tišine i senzibilizaciju na kvalitetne zvukove iz prirode. Nedostaci ovog istraživanja su isključivo ženski ispitanici i anketiranje ispitanika odmah nakon prve zvučne improvizacije. Bilo bi zanimljivo istražiti koje su mogućnosti ove prakse u radu s nekim drugim kategorijama u društvu, kao npr. podrška roditeljima djece s teškoćama u razvoju, rad s adolescentima i razvijanje asertivnog ponašanja, rad u sigurnim kućama. Kulturu aktivnog slušanja, tehnike relaksacije i opuštanja trebalo bi približiti kao metode već u predškolskim odgojno-obrazovnim institucijama u cilju bolje i kvalitetnije kulture življenja.

Literatura:

- o Behne, K. (1997). The Development of “Musicerleben” in Adolescence: How and Why Young People Listen to Music’, in I. Deliége and J.A. Sloboda (Eds) *Perception and Cognition of Music*, pp. 143–59. Hove, Sussex: Psychology Press.
- o Bortz J, Doring N. (2006.) *Forschungsmethoden und Evaluation für Human- und Sozialwissenschaftler*. Heidelberg: Springer.
- o Clement, U. & Löwe, B. (1996). Die Validierung des FKB-20 als Instrument zur Erfassung von Körperbildstörungen bei psychosomatischen Patienten. *Psychotherapie Psychosomatik Medizinische Psychologie*, 46, 254–259.
- o Cohen, S., Kessler, R. C., & Gordon, L. U. (1995). Strategies for measuring stress in studies of psychiatric and physical disorders. In Cohen, S., Kessler, R. C., & Gordon, L. U. (Eds). *Measuring stress. A guide for health and social scientists*. Oxford: Oxford University Press.
- o Choi, B. (2018). Job strain, long work hours, and suicidal ideation in US workers: a longitudinal study. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 91(7), 865-875. Pristupljeno 5.8. 2024. doi: 10.1007/s00420-018-1330-7

- o DeNora, T. (1999). Music as a Technology of the Self , *Poetics: Journal of Empirical Research on Literature, the Media, and the Arts*, 26, 1–26.
- o Dorbić, B., Jurlin, L., Stevanović, Z., Španjol, Ž. Interakcije buke i gradskog zelenila s posebnim osvrtom na bioraznolikost, *Glasnik zaštite bilja*, 67, 94-106.
- o Janke, W. & Erdmann, G. (2002). SVF 78. Eine Kurzform des Stressverarbeitungsfragebogens SVF 120. , *Diagnostica*, 50 (3), 165-169.
- o Krause, B. (2008). Anatomy of the Soundscapes Evolving Perspectives, *Journal of the Acoustical Society of America*, 57, 73-80.
- o Kazić, S. (2019). *Muzička improvizacija u edukaciji: historija i praksa*, Sarajevo: Muzička akademija u Sarajevu.
- o Kull, C.R. (2006). Natural and Urban Soundscapes - The Need for a Multi - Disciplinary Approach, *Acta Acustica united with Acustica*, 92, 898-902.
- o Kujundžić Brkulj, M. (2020). Buka-zagađenje koje se čuje. *Archives of Industrial Hygiene and Toxicology*, 71 (1), 20-25.
- o Koller, C. M., Grotz, T. (2010). Stress-Studie: Forschungsbericht: Peter Hess-Basis Klangmassage als Methode der Stressverarbeitung und Auswirkungen auf das Körperbild. Eine empirische Längsschnittstudie des Europäischen Fachverbandes Klang-Massage-Therapie e.V. in Kooperation mit dem Institut Dr. Tanja Grotz, August 2009. Schüttorf: Hess.
- o Larsen, R.J. (2000), Toward a Science of Mood Regulation, *Psychological Inquiry* 11(3): 129–41.
- o Lakušić, S., Dragčević, V., Rukavina, T. (2005). Mjere za smanjenje buke od prometa u urbanim sredinama. *Građevinar*, 57 (1), 1-9.
- o Nadilo, B. (2013). Definiranje i zakonsko određivanje buke: Mnogo nepreciznosti i nejasnoća [Definitions and legal determination of noise: A lot of vagueness and ambiguity]. *Građevinar*, 64 (9), 857–863. URL. Pristupljeno 29.januara 2017.

- o Ozdemir, B., Bayramoglu E., Demirel, O. (2014). Noise Pollution and Human Health in Trabzon Parks, *Ethno Med*, 8 (2): 127-134.
- o Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). (2018). Skills for jobs. Pristupljeno 3.maja 2024. https://www.oecdskillsforjobsdatabase.org/data/Skills%20SfJ_PDF%20for%20WEBSITE%20final.pdf-2018.pdf
- o Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). (2019). *OECD Skills Strategy 2019: Skills to Shape a Better Future* (Paris, OECD).
- o Oberman, T., Šticaroci, O., Bojanić, B., Jambrošić, K. (2014). Unaprjeđenje zvučnog okoliša gradskih prostora, Utjecaj na urbanizam i pejzažnu arhitekturu, *Prostor*, 22 (2), 202–211.
- o Pesek, A., Tomaž, B. (2016). Gong and Its Therapeutic Meaning, *Muzikološki zbornik*, LII (2), 137–161.
- o Ruud, E. (1997a), Music and Identity, *Nordic Journal of Music Therapy*, 6 (1), 3–13.
- o Ruud, E. (1997b), Music and the Quality of Life, *Nordic Journal of Music Therapy*, 6 (2): 86–97.
- o Schafer, M. R. (1994). *The Soundscape - Our Sonic Environment and the Tuning of the World*, Vermont: Destiny Books.
- o Stige, B., Ansdell, G., Elefant, C., Pavličević, M., (2013). *Where music helps, Community Music Therapy in Action and Reflection*. UK: Routledge
- o Sloboda, J.A. (1992), Empirical Studies of Emotional Response to Music', in M.R. Jones and S. Holleran (eds) *Cognitive Bases of Musical Communication*, pp. 33–45. Washington, DC: American Psychological Association.

- o Sloboda, J.A. and O'Neill, S.A. (2001), Emotions in Everyday Listening to Music, in P.N Juslin and J.A. Sloboda (eds) *Music and Emotion: Theory and Research*, pp. 71–104. New York: Oxford University Press.
- o Thoma, V.M., La Marca, R., Bronnimann, R., Finkel, L., Ehlert, U., Nater. (2013). The Effect of Music on the Human Stress Response, *Plos One* (8) 8, 1-12.
- o Whittaker, Sh. (2010). *Sound Healing with Gongs*. York: Healing Sound.
- o Zećo, M. (2024). *Improvizacija kroz zvučne igre u radu sa šestogodišnjacima*. Sarajevo: Bosanska knjiga.

SLOBODA MEDIJA KAO TEMELJ LJUDSKIH PRAVA

MUSTAFA SEFO¹

Odsjek za žurnalistiku /komunikologiju Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Sarajevu

Sažetak: Slobodni, nezavisni i pluralistički mediji, uz pravo slobode informiranja i izražavanja, ključni su za pravilno funkcioniranje demokratije. Sloboda medija u velikoj mjeri doprinosi zaštiti svih drugih ljudskih prava. Skretanje pažnje javnosti na činjenice često je ključni i prvi korak u rješavanju kršenja ljudskih prava i pozivanju vlada na odgovornost. Sva djelatnost medija i profesionalaca u oblasti informiranja i novinarstva teži da se zasniva na principu autonomije, koji direktno proizlazi iz slobode date štampi od velikih političkih revolucija 18. stoljeća. U središtu liberalne koncepcije informacija je princip autonomije. Taj princip autonomije proizlazi direktno iz koncepta slobode definirane u doba prosvjetiteljstva kao temeljnog atributa ljudskog bića i svakog demokratskog društva. To su vodeći principi na kojima se temelji čitava filozofija štampe već dva ili tri stoljeća. Mediji su podložni različitim oblicima pritiska i kontrole svog sadržaja, što narušava njihovu nezavisnost i pluralizam. Širom svijeta postojanje pluralističkih i nezavisnih medija je od suštinskog značaja, jer, gdje god je govor ograničen, gdje su informacije skraćene, sloboda pojedinaca je ugrožena. U ovom radu je analizirana važnost slobode medija, historijska pozadina, pravni okvir i ustavna zaštita slobode govora, međunarodni sporazumi i ugovori, te ograničenja i iznimke koje postoje. Takođe je predstavljena odgovornost i uloga medija za informiranje javnosti, etička dimenzija, izazovi i kontroverze, lažne vijesti i sloboda medija u autoritarnim režimima, i kako vlasništvo nad medijima može utjecati na rad samih medija. Zbog prirode i dinamičnosti teme, složenosti i velikog obima, potrebno je konstantno raditi na rješavanju izazova s kojima se susreće fenomen slobode govora te razvijati svijest o njenoj važnosti.

Ključne riječi: *slobodni mediji; ljudska prava; javnost; demokratija.*

¹ Kontakt e-mail: mustafa.sefo@fpn.unsa.ba

Abstract: Free, independent, and diverse media, along with the right to access information and express opinions, are essential for the effective functioning of democracy. Media freedom plays a significant role in protecting all other human rights. Drawing the public's attention to facts is often a crucial first step in addressing human rights violations and holding governments accountable. The work of media professionals and journalists should be guided by the principle of autonomy, which is rooted in the freedom of the press established during the major political revolutions of the 18th century. At the core of the liberal concept of information is this principle of autonomy, which emerges from the Enlightenment's definition of freedom as a fundamental characteristic of human beings and a cornerstone of democratic society. These principles have formed the foundation of press philosophy for the past two or three centuries. Media faces various forms of pressure and control over content that compromise their independence and pluralism. Around the world, the existence of independent and pluralistic media is vital; wherever free speech is restricted or information is limited, individual freedom is at risk. This paper examines the significance of media freedom, focusing on its historical background, legal framework, and constitutional protections for freedom of speech. It also discusses international agreements and treaties related to media rights, as well as existing limitations and exceptions to these freedoms. Additionally, the paper highlights the media's role and responsibility in informing the public, addresses ethical dimensions, and explores challenges and controversies such as fake news and media freedom in authoritarian regimes. It further considers how media ownership can influence journalistic work. Given the complexity and dynamic nature of this topic, it is essential to address the challenges associated with freedom of speech continually and to foster an understanding of its importance.

Keywords: *free media, human rights, the public, democracy*

Uvod

Od svih dragocjenih sloboda, sloboda govora je najvrednija i općenito najcjenjenija. Postala je simbol slobodnog društva. Tokom historije, svi vladari koji su nastojali zadržati moć u rukama određene klase, nastojali su ograničiti mišljenje svojih podanika samo na one kanale koji su odgovarali vlasti. Stoga, pitanje slobode govora i medija uvijek je bilo ozbiljno popratno razmatranje. Mnoge historijske borbe vođene su u pokušajima oslobađanja od prethodne represivne vlasti i različitih mjera slobode izražavanja. Sloboda medija se danas smatra datom činjenicom. Ljudi mogu pretpostaviti da mogu slobodno izražavati mišljenje o bilo čemu, usmenim putem, pisanjem ili medijskim putem, ne strahujući od kazne. Ova istina još nije postala općeprihvaćena teorija. Države u kojima postoji monarhijski oblik vladavine predane su osjećaju lojalnosti kao izvoru ponosa. Vladari takvih zemalja smatraju se po simultanom rezultatu boljim od običnog čovjeka, te im se kao takvima odaje počast i poštovanje. Sloboda medija je pravo na izražavanje vlastitih ideja i mišljenja putem javnog govora i pisanja, te je ključni element koji garantira slobodu izražavanja. Činjenica je da savremeni mediji ponekad imaju izrazitu pristranost u prezentiranju. Ljudi s različitim tumačenjima o svakom pitanju imaju pravo zastupati svoje ideje u medijima.

Važnost slobode medija

Sloboda medija služi kao sam temelj svakog demokratskog društva, a kao važno osnovno pravo, ključna je u potrazi za dobrom vladom i informiranim građanima. Ipak, ta sloboda nije apsolutna i stalno je na udaru pojedinaca i grupa koji su na moćnim političkim ili ekonomskim pozicijama. Oni koji su na pozicijama moći žele je zadržati i shvataju da je jedan od najefikasnijih načina za to kontrola medija. Nezavisni mediji nesumnjivo su jedno od najefikasnijih oružja protiv nedemokratske vladavine. Kada vlada i druge moćne institucije ne odgovaraju za svoje postupke, rezultat je zloupotreba ovlasti koja utječe na cijelo stanovništvo. Slobodni mediji služe kao kontrola takve moći, a bez slobodnog medija ne može biti istinske odgovornosti. Takođe, društvena pitanja i sukobi koji utječu na manjinsko stanovništvo često se prešućuju ili

izvrću u društvima bez slobode medija. To dovodi do progona manjinskih grupa i kršenja drugih ljudskih prava. Skrećući pažnju države na takva pitanja, štampa i ostali mediji služe i kao zagovornici manjinskih grupa.

Daju im glas da se pozabave pritužbama šire javnosti. Kao zagovornik mira, štampa može spriječiti nasilje i kršenja ljudskih prava ranim otkrivanjem uzroka sukoba u društvima i izvještavanjem o njima. To pomaže u informiranju javnosti o zahtjevima mira, čime se smanjuje vjerovatnost budućih sukoba. Promicanjem transparentnosti i odgovornosti vlade, slobodni mediji su ključ za osiguravanje da demokratske nacije zadrže svoje trenutne miroljubive odnose. Slobodni mediji su oruđe očuvanja mira za cijeli svijet.

Historijska pozadina

U Engleskoj, 1644. godine bitka između parlamenta i rojalističke stranke izazvala je društveno i političko vrenje. Građanski rat pokazao je razdor u engleskoj historiji, a javnost je postajala sve svjesnija važnosti različitih vrsta pisanog materijala. U to vrijeme štampa je postala moćno oružje propagande i rojalista i parlamentaraca. Kao posljedicu toga, vlada je nastojala suzbiti objavljivanje knjiga i pamfleta s vijestima te je donesena prva uredba o licenciranju. Ovom uredbom osnovan je odbor za regulaciju medija (štampe), koji se dva mjeseca kasnije pretvorio u tijelo poznato kao Stationers Company - privatna organizacija pod kraljevskom poveljom, sastavljena od stampara i knjižara. Kompaniji je delegirana odgovornost da osigura da nijedan rad ne bude objavljen osim ako nema licencu autora ili saglasnost odbora. Svakom ko je optužen za objavljivanje ili uvoz nelicenciranih knjiga, trebalo je suditi Vijeće, a ako se proglašio krivim, mogao je biti kažnjen novčano, oduzimanjem robe ili uništavanjem opreme za štampanje. Ova je uredba trebala biti na snazi do marta 1649., ali je u nekoliko navrata trajala i nakon tog datuma.

Tokom perioda Interregnuma² postojao je vrlo visok stepen cenzure medija, a to je provodila vlada Olivera Cromwella. Iako je propaganda revolucionarnih godina pomogla potaknuti političku svijest i razvila stavove vladajuće klase prema štampi, nije donijela nikakvu veliku i iznenadnu transformaciju.

2 Interregnum je bio period između pogubljenja Karla I 30. januara 1649. i dolaska njegovog sina Karla II u London 29. maja 1660. godine, što je označilo početak restauracije. Tokom Interregnuma, Engleska je bila pod različitim oblicima republičke vlasti.

Pravni okvir za slobodu medija

Pravni okvir jedne zemlje u pogledu slobode medija određuje stepen do kojeg je medijima dopušteno ispunjavati svoje vitalne uloge javnog čuvara i društveno-političkog aktera. Iako zakonske garancije nipošto nisu dovoljan uvjet za slobodu medija, one su neophodne. Tri su glavne komponente pravnog okvira za slobodu medija; ustavna zaštita, međunarodni sporazumi i ugovori te ograničenja i izuzeci. Prva i najvažnija komponenta pravnog okvira za slobodu medija je ustavna zaštita. Ustavna zaštita važna je iz više razloga. Najjači oblik pravne zaštite medija proizlazi iz uključivanja prava medija u nacionalni ustav. Ustavne obaveze su jače, a mjere suzbijanja vidljivije od onih prema međunarodnom običajnom pravu. Često ustavi koje su napisale mlade demokratije mogu sadržavati snažnu zaštitu temeljnih prava. Ti su narodi možda iskusili duge periode strane tiranije ili unutrašnjih sukoba. Kako bi legitimizirala nacionalnu nezavisnost i očuvala demokratiju, mlada nacija stvara ustav čiji je cilj spriječiti ponavljanje autoritarne vladavine. Ove nacije mogu imati snažnu ustavnu zaštitu slobode medija, ali im nedostaju institucije i demokratska tradicija koje su potrebne za provedbu tih prava u praksi. Sloboda medija također je važna u uspostavljenim demokratijama. Etablirane demokratije s dugom tradicijom slobode izražavanja mogu slobodu medija uzeti zdravo za gotovo. Ustavna zaštita daje snagu slobodi medija u zemljama u kojima je ukorijenjena. Naposljetku, snažna ustavna zaštita slobode medija može poslužiti kao standard za druge nacije koje izrađuju ili revidiraju ustave. Prava medija su front u borbi za ljudska prava i demokratiju. Snažna ustavna zaštita stvara visoke zakonske i moralne obaveze za vladu da poštuje slobodu medija i smanji ili ukine ograničenja koja može postaviti medijima. Ova ograničenja moraju biti opravdana i u skladu s obavezama vlade prema javnosti kojoj služi, ali često te obaveze nisu u skladu s interesima onih koji su na vlasti. Medijska prava ključna su za provjeru zloupotrebe ovlasti.

Ustavna zaštita

Primarni fokus slobode medija je na ustavnoj zaštiti. Ona govori o nekim činjenicama o tome kako je sloboda medija zagwarantirana u ustavima mnogih država. O tome se opširno raspravlja, usredotočujući se na Ustav SAD-a i razne slučajeve i zakone koji se na njega odnose. Zaključak je da ne postoji jedna idealna situacija i da postoje prednosti i mahane različitih sistema u svijetu, te da je sloboda izražavanja pravo koje treba štititi svugdje. Odjeljak ustavne zaštite pruža opću uporedbu sistema običajnog i ustavnog prava i objašnjava kako je slobodna štampa zaštićenija prema ustavnom sistemu za razliku od običajnog prava.

Odjeljak počinje raspravlajući o tome kako je slobodna štampa oduvijek bila obilježje američke demokratije i kako je navedeno da je slobodna i otvorena štampa ključna za funkcioniranje demokratskog društva. Na ovo su stajalište nedvojbeno utjecali utemeljitelji, prvenstveno u pokliču Thomasa Jeffersona "Neka ljudi vladaju" i 1. amandmanu Ustava SAD-a koji se također naziva klauzula za štampu, "Kongres ne može da donosi nikakav zakon o ustanovljenju državne religije, kao ni zakon koji zabranjuje slobodno ispovijedanje vjere, a ni zakon koji ograničava slobodu govora ili štampe ili pravo naroda na mirne zborove i na upućivanje peticije vladi za ispravljanje nepravdi."³ Odjeljak dalje opisuje brojne slučajeve koji su oblikovali ovaj zakon i zaštitili slobodu štampe od stega zakonodavnog tijela. Pitanja kao što je pobunjenička kleveta reformirana su zbog brojnih sudskih procesa i javnom je zvaničniku danas puno teže tužiti, čak i ako je oklevetan. Gotovo apsolutna zaštita od ograničenja koje je donijela vlada konačno je nastala zahvaljujući nizu saslušanja i sudskih odluka u 20. stoljeću. Ova zabrana vladine regulacije dovela je do zloupotrebe privatnih medija o čemu se trebalo pozabaviti izvješćem FTC-a (Federal Trade Commission) iz 1980., koje je pokušalo pomaknuti fokus prema preporuci Hutchinsonove komisije iz 1947. za samoregulaciju štampe.⁴

³ Ustav Sjedinjenih Američkih Država je na snazi od 4. marta 1789. godine. Prvih deset amandmana koji se nazivaju Povelja o pravima su dodani 1791. godine i odnose se na ljudska prava.

⁴ Razlozi za formiranje Hutchinsonove komisije su bili preispitivanje uloge medija u postratnom svijetu nakon Drugog svjetskog rata (zbog smanjenja profesionalnih standarda, rast medijskih konglomerata te posljedice propagande u Njemačkoj, Japanu, SSSR-u). Komisija se zalagala za princip slobode, ali i društvene odgovornosti. Apelirala je na medije da se drže profesionalnih standarda, te da omoguće razmjenu mišljenja i kritike i da brinu o javnom interesu

Međunarodni sporazumi i ugovori

Dok u nekim zemljama postoji napredna i masovna predanost zakonodavstvu o slobodi medija, u drugim to nije primjetno. U nekim je zemljama napredak u određenim institucijama za zaštitu i promicanje prava na znanje bio neujednačen. Odredbe o slobodnom pristupu informacijama uključene su u međunarodne instrumente za ljudska prava i međunarodne sporazume o zaštiti okoliša. FOI (Zakon o slobodi pristupa informacijama)⁵ je uključen u

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, 2000). Također, u članku 19. Opće deklaracije o ljudskim pravima⁶ se kaže: Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja bez uplitanja i slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja putem bilo kojeg medija i bez obzira na granice (UN, Opća deklaracija o ljudskim pravima, 1948, član 19).

Bili su to važni koraci prema međunarodnom prihvaćanju načela slobode informacija kao temeljnog ljudskog prava i njegove zaštite zakonskim garancijama za pristup službenim informacijama. Nažalost, FOI nije stupio na snagu u mnogim zemljama koje su potpisnice ovih dokumenata. Pad privrženosti građanskim i političkim pravima i postojanje različitih kulturnih tradicija u mnogim zemljama u pogledu kontrole informacija i otvorenosti u poređenju sa zapadnim liberalnim demokratijama, značilo je da je bilo teško uvjeriti konsenzus država da preuzmu međunarodne instrumente o FOI. To je jasno prikazano prirodom kasnijih međunarodnih instrumenata o slobodnom pristupu informacijama. One se najčešće nalaze u obliku sporazuma između zemalja donatora i međunarodnih finansijskih institucija te zemalja u razvoju koje primaju pomoć.

5 FOI (Freedom of Information Act) je Zakon o slobodi pristupa informacijama koji je donesen 30. novembra 2000.

6 Opća deklaracija o ljudskim pravima je usvojena i proglašena na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, 10. decembra 1948. godine (rezolucija br. 217/III)

Ograničenja i izuzeci

Ograničenja slobode medija poprimaju mnoge oblike zbog različitih načina ostvarivanja slobode. Neka ograničenja imaju za cilj spriječiti objavljivanje određenih vrsta informacija ili spriječiti da informacije dopru do određene publike. Druga ograničenja sprečavaju objavljivanje informacija na određeni način, na primjer, zabranom zagovaranja ili poticanja na određene postupke ili zahtijevanjem dozvole za rad medijima ili drugim sredstavima za objavljivanje. Treći, pak, nastoje spriječiti efekte objave informacija u određenom trenutku. Mnoga ograničenja imaju za cilj spriječiti objavljivanje određenih kategorija informacija na kontinuiranoj osnovi, kao što su državne tajne, posebno skandalozne ili opscene prirode, ili lažne izjave o činjenicama.

Tako, naprimjer, u Velikoj Britaniji vlada vrši regularnu cenzuru zadržavanjem informacija i prijetnjom krivičnim gonjenjem, pozivajući se na Zakon o službenoj tajni. Vlada SAD-a takođe je često koristila "nacionalnu bezbjednost" kao izgovor za zadržavanje važnih informacija značajnih za javnost. (Edward, McChesney, 2004: 10)

Na efikasnost ograničenja onoga što se smije objaviti utječu tehnologije za proizvodnju i komunikaciju informacija koje se brzo mijenjaju. Tehnologije masovnog komuniciranja, kao što su štampa, radijsko ili televizijsko emitiranje te razna sredstva elektroničkog izdavaštva uveliko olakšavaju utjecaj objavljenih informacija na publiku. Provedba ograničenja također zavisi od pravnih i administrativnih struktura koje postoje u svakoj zemlji, kao i političkim, društvenim i ekonomskim uvjetima i stavovima te zemlje. Iz tog razloga, bez obzira na sličnosti u nametnutim ograničenjima, stvarni efekti tih ograničenja na slobodu medija uveliko će varirati između različitih zemalja i tokom vremena. Visok nivo kontrole vlade nad medijima u nekim zemljama mogu se provesti sredstvima kao što su zahtjev za državnom dozvolom za bavljenje novinarstvom, državna kontrola novinskog papira ili medija, cenzura koju provode službenici ili ograničenja stranog vlasništva. Nasuprot tome, na primjer, štampa na Novom Zelandu primarno je samoregulirajuća i malo je formalnih ograničenja.

Uloga i odgovornosti medija

Slobodno društvo je društvo u kojem su mediji slobodni. Mediji su vrlo bitan instrument informiranja javnosti o društveno-političkim događanjima. To je “glas naroda” i kao takav, dužnost mu je služiti najboljim interesima naroda. Slobodni mediji pružaju društvu informacije slobodno i nesputano, a da bi to bilo efikasno, mora postojati nezavisnost i autonomija tih medija. Ključni dio učesća građana u liberalnoj demokratiji je dobijanje informacija relevantnih za aktualna događanja. Odlučivanje građana o političkim pitanjima zavisi od informacija kojima raspolažu, a kvalitet informacija određuje i kvalitet donesenih odluka. Mediji su dakle, poveznica između javnosti i događaja koji se društveno i politički odvijaju. Informirajući javnost o događajima, mediji su u mogućnosti oblikovati mišljenja javnosti i time utjecati na donošenje političkih odluka. To je značajna moć i naširoko se vjeruje da je vitalni aspekt svakog demokratskog društva. Štampa se često naziva četvrtom vlašću, navodeći na zaključak o njenoj važnosti i utjecaju. Taj utjecaj ne bi trebao biti takav da se zloupotrebljava moć i utjecaj medija i tu se postavljaju pitanja slobode i odgovornosti medija. Kao i svaka vrsta odgovornosti, nije je lahko prihvatiti i može doći do posljedica ako se ta odgovornost zloupotrijebi.

Informiranje javnosti

Konačni aspekt uloge medija u demokratiji, prema Kovachu i Rosenstielu⁷, jest pružanje praktične provjere vlade. Navode da je “ova uloga nadzora ključna za druge demokratske sisteme. Ipak, nijedna druga institucija ne može realno i redovno provjeravati vladu” i “izvještavanje medija u vijestima otkriva građanima ne samo ono što njihove političke vođe čine, ali i moguće posljedice onoga što čine” (Kovach, Rosenstiel, 2001:45). Primjene zakona o tajnosti vladinih politika često mogu biti previše složene da bi ih prosječni građanin u potpunosti razumio. Odgovornost medija je da javnosti tumače i objašnjavaju svoje djelovanje i ciljeve. To javnosti omogućava donošenje informiranih odluka o tome ko je na vlasti i koje politike djeluju. Međutim, važno je napomenuti da, iako vlade često mogu biti frustrirane time što mediji

⁷ Bill Kovach i Tom Rosenstiel su autori knjige “Elementi novinarstva” u kojoj opisuju devet principa novinarstva koji govore o suštinskim odgovornostima novinara i ulozi slobodne štampe za demokratiju.

neprestano iznose njihove greške iz prošlosti, to je bitan dio demokratije koja dobro funkcionira. Informirana demokratija je ona u kojoj građani znaju na temelju čega moraju suditi o svojoj vladi. Neuspjeh medija u pružanju informacija ili tumačenja javnosti jednako je loš kao i nedostupnost informacija. Kovach i Rosenstiel nam kažu da je to čest problem novinara zbog pretpostavke da su interesi građana isti kao i interesi novinara. Kada odlučuju o čemu će izvještavati, novinari se moraju zapitati šta javnost treba znati. To će pomoći da se premosti jaz između informirane demokratije i one dezinformirane.

Istraživačko novinarstvo

Četvrti stalež ima društvenu odgovornost u obliku pomoći u očitovanju istine. Jean Cohen i William Eimicke u *The New Effective Public Management* navode da je "štampa, posebice u svojoj ulozi kritičkog psa čuvara vlade i društva, ključni mehanizam prijenosa objektivnih informacija putem kojeg se može ostvariti politička odgovornost. Ta je uloga tako ključna da mnogi štampu smatraju četvrtom vlašću zajedno sa sistemom provjera i ravnoteže i aktivnim civilnim društvom u određivanju dobrog upravljanja". (Cohen, William, 1995:52)

Mediji, novine i kanali vijesti, imaju određenu vrstu proizvoda; informacije građanima o aktuelnostima u njihovom društvu. Ovaj proizvod je sama suština koncepta slobodnog tržišta u carstvu ideja i bit je samoupravljanja. Kako su se mediji u posljednje vrijeme brzo proširili na *talk showove*, tabloide i internet, ideja o informiranju javnosti postala je raznolika po prirodi i ponekad je odlutala od koncepta objektivnog informiranja. Dok istraživačko novinarstvo može otkriti gomilu dokaza o nedjelima, obično najštetniji dio priče leži u njegovim mogućim implikacijama. Margaret Sullivan, nekadašnja urednica *New York Timesa* je pisala o temeljnim razlikama između istraživačkog novinarstva i obične varijante, te objašnjava da u mnogim slučajevima obične vijesti mogu sadržavati pojednostavljena poglavlja skandaloznog događaja, dok je istraživačko novinarstvo više usredotočeno na praćenje traga do njegovog krajnjeg odredišta, čak i ako to traje duže. Emily Bell iz *The Guardian*a

također primjećuje da je digitalno doba donijelo veću potrebu za transparentnošću, a ipak je to upravo u vrijeme kada se ekonomija i kultura bore protiv one vrste novinarstva koje može djelovati kao *pas čuvar* nad onima koji imaju moć. Ova ekonomska migracija općenito uključuje velike medijske konglomerate koji otpuštaju zaposlene novinare i zamjenjuju ih sadržajem koji stvaraju čitatelji i senzacionalizmom kako bi se natjecali s drugim oblicima medija i izvlačili prihode. Kao rezultat toga, ostali smo s pričama kojima nedostaje dubine, a javno znanje o svjetskim događajima je smanjeno. To ne znači da štampa ne tvrdi svoje uspjehe. Iscrpna istraga The Washington Posta 2018. zaključila je da uprkos percipiranoj retorici protiv medija Donald Trump nije uspio potaknuti opresivno okruženje za štampu; broj novinara u SAD-u se zapravo povećao uprkos gubicima u medijima i zatvaranju mnogih redakcija, uglavnom zbog povećanja prihoda od pretplata i donacija. Značajni pomaci ostvareni su u digitalnom i kablovskom sektoru.

Etička razmatranja

U 21. stoljeću globalna novinarska etika suočit će se s potrebom da se normativno utemelji puno jači koncept univerzalnih ljudskih prava. Trenutno je glavni međunarodni instrument koji se bavi ljudskim pravima i medijima Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, koji je usvojila Generalna skupština UN-a 16. decembra 1966. godine. Iako mnoge njegove odredbe imaju implikacije na medijsku etiku, član 19. eksplicitno govori o pravima na slobodno izražavanje. Navodi se da "1. Svako ima pravo na mišljenje bez ometanja, 2. Svako ima pravo na slobodu izražavanja; ovo pravo uključuje slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno, pismeno ili medijski, u obliku umjetnosti ili putem bilo kojeg drugog medija po vlastitom izboru, 3. Ostvarivanje ovih prava nosi sa sobom posebne dužnosti i odgovornosti i stoga može biti podložno određenim ograničenjima, ali moraju biti samo oni koji su predviđeni zakonom i potrebni su: a. za poštovanje prava ili ugleda drugih, b. za zaštitu javnog reda ili poretka ili javnog zdravlja. (Ured visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava, 2006.).

Ovo upozorenje o ograničenjima može biti problematično za novinare, a upravo s ovim međunarodnim načelima, osnovama na kojima je izgrađen veći dio medijske etike i načela samoregulacije na zapadu, možemo se obratiti posebnim kodeksima novinarskog ponašanja.

Izazovi i kontroverze

Posljednjih godina došlo je do naglog povećanja količine lažnih vijesti, propagande i satiričnih *web* stranica. To je dovelo do široke rasprave o ideji da se lažne ili obmanjujuće informacije označavaju kao lažne vijesti. Svrha označavanja takvog sadržaja je spriječiti kruženje glasina, kao i diskreditaciju i umanjivanje vjerodostojnosti stranice. Međutim, mnogi su zabrinuti da će to dovesti do cenzure satire i drugih oblika legitimnih vijesti koje su nepovoljne za vladu ili koje dovode u pitanje *status quo*. Još jedna zabrinutost je da bi etiketu lažnih vijesti mogli iskoristiti političari kako bi odbacili vijesti koje su kritične prema njima. Ovu političku taktiku američki predsjednik Donald Trump već je koristio u više navrata. U eri postistine, mnogi ljudi brzo odbacuju novinske izvještaje koji nisu naklonjeni njihovim uvjerenjima, što je stav koji je također pridonio širenju dezinformacija. To je dovelo do smanjenja medijske pismenosti i povjerenja u medije, jer je manje vjerovatno da će ljudi pravilno procijeniti informacije koje konzumiraju.

Izraz "postistina opisuje situaciju u kojoj se emocijama i mišljenjima pridaje veća važnost nego stvarnosti i činjenicama. Postistina se smatra sredstvom zavodjenja javnosti od strane političara koje im može pomoći tokom izbora i odluka. Era postistine uglavnom se razvila s internetom" (Sefo, 2022 :64).

Globalna pandemija COVID-19 dodatno je istaknula opasnosti od dezinformacija; povećana potrošnja vijesti u kombinaciji s općim nedostatkom naučnih spoznaja navela je ljude da vjeruju i šire opasne dezinformacije o virusu. U proteklih petnaest godina globalno je pala ljestvica slobode medija, ali jedan od najvećih udara došao je u odnosu na autoritarne režime. Autoritarizam se može definirati kao centralizirana vlast s ograničenim političkim slobodama. Autoritarni režimi često provode strogu kontrolu nad medijima i novinarskim vijestima iz niza razloga. To uključuje okruživanje režima

povoljnom propagandom i uklanjanje kritike koja bi se mogla koristiti za promjenu režima. Mnogi novinari u tim zemljama suočavaju se s teškom cenzurom, uznemiravanjem, pa čak i nasiljem zbog izvještavanja o vijestima koje su kritične prema vladi. U nekim slučajevima novinari mogu biti zatvoreni ili "nestati". U zemljama s jakom internetskom cenzurom, pristup pouzdanim izvorima vijesti može biti problematičan i za građane i za novinare.

Lažne vijesti i dezinformacije

Dezinformacija znači svjesno saopćavanje lažnih informacija čiji je cilj obmana. To je „komunikacijski proces koji uključuje korištenje medija za prenošenje djelomično pogrešnih, nepotpunih ili iskrivljenih informacija s ciljem obmanjivanja ili utjecaja na javno mnijenje i njegovo navođenje u određenom smjeru“. (Sefo, 2022:57)

Kada se lažne informacije koriste za manipulaciju javnim mnijenjem, one mogu naštetiti demokratskom procesu – bilo da se radi o objavljivanju namjernih laži ili jednostavno o selektivnom korištenju podataka i činjenica. Na predsjedničkim izborima u SAD-u, na primjer, društvenim su medijima kružili brojni slučajevi lažnih vijesti, od kojih se za mnoge vjeruje da potječu iz zemalja koje nisu poznate po svojoj naklonosti prema slobodnim medijima ili liberalnoj demokratiji. Korištenje lažnih vijesti za pokušaj utjecaja na izbore uobičajena je praksa, ali u posljednje dvije decenije došlo je do globalne eksplozije načina za širenje dezinformacija, a to je jedan od najvećih izazova za moderne medije. Pad tradicionalnih poslovnih modela za novinarstvo znači da su mnoge novine i drugi mediji pod finansijskim pritiskom i da se bore pružiti visokokvalitetno, ažurno izvještavanje o događajima. Kao odgovor na to, došlo je do značajnog porasta novinarstva “mamca za klikove” osmišljenog samo da usmjeri poglede prema plitkom sadržaju koji se finansira online oglašavanjem.

Društveni mediji sada su primarni izvor vijesti za mlađu generaciju, a iako su dali glas mnogim marginaliziranim grupama i pojedincima, tu dolazi do preobilja necenzuriranih, neprovjerenih informacija, gdje često dolaze najglasniji i najkontroverzniji glasovi. To je duboko zabrinjavajuće za osnovno

funkcioniranje demokratije. Sveobuhvatna studija Instituta za istraživanje podataka i društva pokazala je da krajnje desničarske grupe u SAD-u imaju “problem znanja o medijskoj manipulaciji” i koriste nove medije za ubacivanje svojih ideja u glavne političke rasprave puno brže nego novinari. Dijeljenje njihovog sadržaja također je visoko automatizirano, što znači da su manje poželjne informacije često prva stvar koja se pojavljuje u pretraživanju ili na društvenim medijima i mogu čak potisnuti tačne informacije.

Tako može doći do otvorenog korištenja dezinformacija ili predrasuda koje se čine puno legitimnijim nego prije dvije decenije. Ball-Rokeach i DeFleur imali su osnovni model nazvan model ovisnosti, koji je tvrdio da javnost formira mišljenja uzimajući podatke iz “pozornih informacija”, koje dolaze iz vijesti i drugih sličnih sadržaja javnih pitanja.

Politički sistem u kojem se prikupljeni podaci nesistemske biraju zbog prezasićenosti dostupnim informacijama, a mišljenja se formiraju na temelju senzacionalističkih ili lažnih priča nije kompatibilan sa zagovaranjem informiranog građanstva.

Sloboda medija i ljudska prava u autoritarnim režimima

Kada se govori o medijima bez uplitanja vlade, koji mogu prezentirati vijesti koje žele, često se smatra jednim od najvažnijih dijelova uspješne demokratske nacije i poštivanja ljudskih prava. Ponekad je teško izmjeriti nivo slobode medija u određenoj naciji zbog njene nematerijalne prirode koja varira tokom vremena. Na nivo slobode može utjecati širok raspon faktora, najviše pravni, te se obično teoretizira da ima obrnut odnos s moći vlade. Postoji obilje dokaza koji upućuju na to da su slobode medija ozbiljno ograničene u autoritarnim režimima. Primjer takvog slučaja može se izvući iz nacističke Njemačke. Nakon imenovanja Josepha Goebbelsa za ministra Reicha za propagandu i prosvjetu naroda, uvedeno je službeno tijelo za cenzuru, koje je bilo odgovorno za kvalitet i kvantitet vijesti, s ovlastima obustave ili otkazivanja izdavanja novina ili knjiga. Mjere kao što je naredba Štamparske komore Reicha svim glavnim urednicima da se pridržavaju standardnog skupa direktiva, koje su služile kao temelj za cenzuru, jasno je kršenje slobode medija.

Ograničenje slobode medija negativno utječe na kvalitet i odgovornost upravljanja. Mediji su sastavni dio civilnog društva, a funkcionalni i odgovorni mediji mogu djelovati kao *pas čuvar*, pratiti rad nositelja vlasti i na taj način spriječiti kršenje ljudskih prava. Slobode medija jedna su od temeljnih osnova proceduralnih demokratija, jer je informirano biračko tijelo neophodno za demokratski izborni proces i efikasno kreiranje politike. Također je uobičajeno vidjeti da su pomaci ka slobodnim medijima i povećanje slobode medija povezani s pomacima prema više demokratskom obliku vlasti. To je prikazano u studijama koje pokazuju da pad slobode medija obično prati promjena režima u autoritarniju vladu.

Vlasništvo nad medijima i pristranost

Moglo bi se tvrditi da je, otkako je koncept slobodnih medija ugrađen u moderni demokratski sistem, pitanje pristranosti u medijima jedno od najistaknutijih pitanja u svijetu. Pristranost se može manifestirati u mnogim oblicima, ali najčešće se smatra da ideološka ili politička sklonost utječe na objektivnost izvjestitelja o određenoj temi. Na primjer, novine koje imaju konzervativnog vlasnika vjerovatno će poticati konzervativne vrijednosti u svojim člancima i vijestima. To je, uglavnom, zato što vlasnici medijskih kuća obično mogu utjecati na sadržaj vijesti na način koji smatraju prikladnim.

To se može koristiti za ostvarivanje ličnih interesa vlasnika ili same kompanije. Primjer prvoga bio je kada je Silvio Berlusconi, koji je u to vrijeme bio italijanski premijer, pokušao donijeti zakon koji bi spriječio vlastite sankcije kroz pravni sistem. Italijanske TV vijesti, čiji je veći dio bio u vlasništvu Berlusconiya, kritizirane su, jer nisu dovoljno popratile ovo pitanje nakon donošenja zakona. Radilo se o očitom sukobu interesa, pri čemu je vrlo vjerovatno da se vijest namjerno prešućivala. Drugi primjer je bio kada je general Augusto Pinochet naredio zatvaranje svih novina povezanih s opozicijom nakon što su bile izrazito kritične prema njegovom režimu, dokazujući da pristranost putem vlasništva može biti vrlo moćno oruđe. Navedeni primjeri prilično su ozbiljni slučajevi vlasničke pristranosti i srećom, u većini modernih demokratskih sistema, medijska pristranost nije tako očita ili strašna u svojim

posljedicama. Obično se misli da će pluralistički mediji (tj. jedno od mnogih različitih konkurentskih stajališta) dovesti do reprezentativnije i poštenije demokratije, a pristranost vlasnika koji žele promicati vlastite političke ideje je štetna za to. Sa sve većim životnim standardom i obrazovanjem, ljudi postaju sve pronicljiviji o kvaliteti vijesti koje gledaju, a pristranost je naširoko navođen razlog za nepovjerenje u određene novinske kuće.

Česta je pojava da ljudi zapravo više vole konzumirati vijesti koje imaju pristranost u korelaciji s njihovim vlastitim stavovima. To ima negativne implikacije na argument za slobodne i poštene vijesti za sve, budući da će se ljudi koji konzumiraju politički jednostrane vijesti vjerovatno još više učvrstiti u vlastitim stavovima i neće nastojati razumjeti suprotne argumente.

Postoje neke prepreke koje zahtijevaju sljedeća pojašnjenja:

- o Sloboda štampe ne može biti sloboda koja se stavlja isključivo na raspolaganje državi, njenim vladarima (izvršnoj i parlamentarnoj vlasti) i njenoj upravi. Ne može biti proizvoljno uvjetovana izborom političke moći, sloboda ne bi smjela biti monopol ili gotovo monopol subjektivnog javnog sektora ili čak instrument autoritarne ili diktatorske dominacije (koja još postoji u mnogim zemljama).
- o Sloboda štampe ne može biti sloboda koja je dostupna samo privatnim kompanijama (i njihovim dioničarima). Drugačije, bila bi obična varijanta industrijske i komercijalne slobode i privilegija vlasnika i dioničara ovih kompanija. Preciznije, sloboda štampe se ne može brkati s nesputanom slobodom koja se daje privatnim investitorima da prisvoje medije i da ih koncentrišu, posebno kada su prisutni u drugim privrednim sektorima.
- o Konačno, sloboda štampe ne može biti rezervirana samo za novinare kako bi je mogli učiniti dostupnom svim građanima, već sloboda koju bi svi građani trebali imati da proizvode i šire informacije i mišljenja, inače bi bila privilegija novinara (i njihovih poslodavaca).

U svakom slučaju, sloboda štampe ne može biti cilj sama po sebi, kada može biti samo sredstvo: neophodan uvjet ne samo slobode mišljenja (koja bi mogla biti samo sloboda privatnog mišljenja), već prije svega slobode javnog izražavanja i javne kritike.

Sloboda medija se može mjeriti u odnosu na to koliko se primjenjuje pravo na informiranje. Sloboda medija je neograničena, podložna očuvanju drugih građanskih sloboda, u onoj mjeri u kojoj je namjera da garantira pravo na informacije. Sloboda medija je zagarantirana samo u mjeri u kojoj pravo na informiranje nije ni predmet nadzora političke moći niti komercijalnih ciljeva finansijskih grupa.

Ovo pravo nije ugroženo samo kada politička moć direktno vrši svoj nadzor nad medijima, već i kada koncentracija i finansiranje medija (njihova podređenost logici profita) omogućavaju kombiniranje svih oblika dominacije: ekonomske, političke i medijske.

Zaključak

Savremeni mediji i politike koje njima upravljaju se mijenjaju. Od velike važnosti je identificirati ključne trendove u vezi s rekonfiguracijom državnih medijskih politika pod utjecajem tehnološke evolucije i pritiska globalne ekonomije. Takođe je važno procijeniti uspjeh ili neuspjeh medijskih politika, kako su uokvirene i primijenjene, kako bi promovirale slobodu govora i nezavisno medijsko djelovanje i ponašanje, te ponuditi uvid u različita ograničenja koja utječu na rad medija. Oni proizilaze iz svijeta politike, tržišta, ekonomskih i tehnoloških faktora, ali i regulatornih nedostataka i nedovoljnog poštivanja osnovnih ljudskih prava i sloboda. Iako se njihov tačan tip i intenzitet razlikuju od zemlje do zemlje, njihova raznovrsna priroda čini kreiranje politike i ponašanje u podršci ljudskim pravima, slobodi govora i nezavisnom nastupu medija veoma kompliciranom poduhvatom. Stoga je potrebna kontinuirana analiza i razmišljanja o modelu upravljanja i političkim intervencijama koje mogu pomoći u promociji slobodnih i nezavisnih medija i ljudskih prava.

Literatura:

- o Boullier, D. (2004). *La fabrique de l'opinion publique dans les conversations tele*. Paris: Reseaux
- o Cohen, J., Eimicke, V. (1995). *The New Effective Public Management*. Jossey-Bass Inc Pub
- o Edward S., McChesney R. (2004) *Globalni mediji – Novi misionari korporativnog kapitalizma*, Beograd: Clio
- o Fejzić-Čengiđ, F. (2009). *Medijska kultura u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Connectum
- o Fejzić-Čengiđ, F. (2016). *Stvarnost i mediji, vrijeme istrošenih ideologija*. Sarajevo : Dobra knjiga
- o Habermas, J. (1962). *L'espace public. Archeologie de la publicite comme dimension constitutive de la societe bourgeoise*. Paris: Payot
- o Kečo - Isaković, E. (2006). *Izazovi mas-medija*. Sarajevo: DES
- o Kovach, B., Rosenstiel T. (2001) *The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*. Crown Publishers
- o Lamza Posavec, V. (1995). *Javno mnijenje*. Zagreb: Alinea
- o Lorimer, R. (1998). *Masovne komunikacije*. Beograd : Clio
- o McQuail, D. (2010). *Mass Communication Theory (6th edition)*. London
- o Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine (2000), Law on freedom of access to information in Bosnia and Herzegovina, http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/zakon_o_slobodi_pristupa_informacijama_28_oo_eng.pdf , pristupljeno 15. oktobra 2024.
- o Nuhanović, A. (2005). *Fenomen javnosti*. Sarajevo: Promocult
- o Radojković, M., Stojković, B. (2004). *Informaciono komunikacioni sistemi*. Beograd: Clio

- o Sefo, M. (2022). *Uvod u komunikologiju*. DTP Perfecta, Sarajevo
- o Sinanović, A. (2007). *Društvena odgovornost medija*. Sarajevo : Vesta
- o Šljivo – Grbo, A. (2009). *Mediji i demokratizacija društva*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- o UN (1948), *Opća deklaracija o ljudskim pravima*, ombudsmen.gov.ba, https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc-2013041003050667cro.pdf . pristupljeno 15. oktobra 2024.
- o Vreg, F. (1991). *Demokratsko komuniciranje: prilog pluralističkoj paradigmi u komunikacijskoj nauci*, Sarajevo: NUB i FPN

ULOGA STILA PRIVRŽENOSTI U KVALITETI PARTNERSKIH ODNOSA

UMA – TAGRID MILOŠ

MA socijalnog rada

JELENA BRKIĆ ŠMIGOC²

Odsjek za socijalni rad Fakultet političkih nauka Univerzitet u Sarajevu

SAŽETAK: Rad donosi teorijski osvrt na značaj povezanosti stilova privrženosti s kvalitetom partnerskih odnosa. Prikazani podaci dobiveni su u okviru provedenog istraživanja u svrhe izrade magistarskog rada. U istraživanju su sudjelovala ukupno 183 ispitanika (141 žena, 41 muškarac i dva ispitanika koja na pitanje o spolu nisu željela dati odgovor). Uzorak istraživanja obuhvata studente (svih godina) različitih fakulteta Univerziteta u Sarajevu, kao i druge odrasle osobe koje su dobrovoljno sudjelovale u istraživanju. Dobiveni rezultati ukazuju na to da kada je u pitanju kvaliteta partnerskih odnosa i njegove istraživane komponente javljaju se razlike u odnosu na stil privrženosti, te da stil privrženosti predstavlja bitan faktor koji u značajnoj mjeri ima ulogu u oblikovanju kvalitete partnerskog odnosa. Osobe sa sigurnim stilom privrženosti imaju kvalitetnije partnerske odnose i njihove veze bolje funkcioniraju. Dok nasuprot tome, vlastite nesigurnosti koje posjeduju osobe sa nesigurnim stilovima privrženosti se očituju i na kvalitetu njihovih partnerskih odnosa.

Ključne riječi: privrženost, stilovi privrženosti, kvaliteta partnerskih odnosa.

ABSTRACT: The paper provides a theoretical overview of the importance of the connection between attachment styles and the quality of romantic relationships. The presented data were obtained as part of the research conducted for the purpose of creating a master's thesis. A total of 183 respondents participated in the study (141 women, 41 men, and two respondents who chose not to answer the gender question). The research sample includes students (of all years) from different faculties of the University of Sarajevo, as well as other adults who voluntarily participated in the study. The obtained results indicate that there are differences in the quality of romantic relationships and their examined components based on attachment style. Attachment style proves to be an important factor that significantly influences the quality of a romantic relationship. Individuals with a secure attachment style tend to have higher-quality relationships, and their partnerships function more effectively. In contrast, the insecurities of individuals with insecure attachment styles are also reflected in the quality of their romantic relationships.

Key words: *attachment, attachment styles, quality of partner relationships.*

1 Kontakt e-mail: umamilos@gmail.com

2 Kontakt e-mail: jelena.brkic.smigoc@fpn.unsa.ba

Uvod

Od najranije životne dobi, u prirodi ljudskog bića je povezanost i interakcija s drugim ljudima. Djeca od samog rođenja vrše neku vrstu interakcije s okolinom, prvobitno roditeljima i obitelji, kasnije s vršnjacima, te potom u adolescentskoj i odrasloj dobi ostvaruju partnerske veze. Kao socijalna bića ljudi teže ostvarivanju i očuvanju bliskih odnosa. U tom kontekstu, partnerski odnosi predstavljaju jedan od najvažnijih aspekata u ljudskom životu s obzirom na to da se putem njih ostvaruje emocionalna i socijalna potpora, stabilnost i sigurnost. Bliske partnerske veze predstavljaju formu u kojoj većina ljudi provodi život, stoga njihova kvaliteta ima značajan utjecaj na različite aspekte života.

Uspostava i održavanje uspješnih veza predstavlja važan prediktor pozitivnog mentalnog zdravlja i odražava se na tjelesno zdravlje pojedinca. Možemo reći da kvaliteta partnerske veze oblikuje cjelokupno blagostanje čovjeka s obzirom na to kako dvoje ljudi kada uspostave intimni odnos međusobno reguliraju emocionalno i psihičko blagostanje, osim toga, njihova blizina i dostupnost utiču na reakcije na stres. Ljudi koji su ostvarili uspješne i kvalitetne partnerske veze iskazuju veće zadovoljstvo vezom, općenito su zadovoljniji samim sobom, svojim životom, pa i okolinom. Međutim, to nije slučaj u svim partnerskim vezama. Različiti ljudi u bliske veze ulaze s različitim uvjerenjima i očekivanjima što se očituje različitim iskustvima u bliskim vezama. Način na koji biramo prijatelje, partnere, kako gledamo na romantične odnose, kako ih razvijamo i što očekujemo od njih, uveliko je uvjetovano prvobitnim odnosima u životu, a to su oni najraniji - s roditeljima.

Utjecaji iz ranog djetinjstva odražavaju se na kasniji razvoj, stoga razumijevajući to razdoblje lakše ćemo razumjeti i buduća ponašanja pojedinca i kako se to reflektira na njegove odnose. Razdoblje ranog djetinjstva i iskustva koje pojedinac stiče u svom primarnom odnosu s roditeljem, odnosno skrbnikom, tijekom prvih godina života, prema mišljenjima stručnjaka iz područja razvojne i kliničke psihologije, ima ključnu ulogu u normalnom razvoju pojedinca (Ajduković,2007).

Većina aktualnih psiholoških teorija, uvažavajući značaj djetinjstva za formiranje ličnosti, nastoje da sagledaju mehanizme koji ovaj uticaj održavaju kroz čitav životni vijek (Stefanović Stanojević, 2011).

Jedna od najznačajnijih teorija u ovom području je teorija privrženosti koju je od kraja 50-ih godina 20. stoljeća razvijao John Bowlby. Teorija naglašava kako stvaranje ranih veza i kvaliteta brige u dojenačkoj dobi predstavlja temelj za kasnije funkcioniranje pojedinca i formiranje privrženog ponašanja (Bowlby, 1969, prema Ajduković, 2007).

Iako je Bowlby prvenstveno bio fokusiran na razumijevanje prirode odnosa dojenčeta i njegovatelja, vjerovao je kako privrženost karakterizira ljudsko iskustvo od "kolijevke do groba". Privrženost se razvija u interakciji između djeteta i roditelja tijekom ranog djetinjstva. U ovisnosti o kvaliteti tih interakcija razvit će se stil privrženosti koji se, grubo, može podijeliti na siguran i nesiguran. Teorija privrženosti predlaže da stilovi razvijeni u ranim interakcijama s roditeljima mogu perzistirati i u odrasloj dobi, te oblikuju kasnija vjerovanja i očekivanja u odnosima. Različiti stilovi oblikuju različita iskustva u vezama i imaju utjecaj na kvalitetu veze i na njeno trajanje. Osim što imaju ulogu u oblikovanju kvalitete partnerskih i drugih bliskih odnosa, odražavaju i viđenje nas samih.

Razumijevanje stilova privrženosti predstavlja način za razumijevanje ponašanja u različitim romantičnim situacijama. U tom kontekstu, teorija privrženosti nudi pogled iz druge perspektive na romantične odnose, kako smo na neki način "programirani" djelovati na unaprijed određen način u određenim romantičnim situacijama. Izvršene klasifikacije stilova privrženosti uveliko nam pružaju odgovore na pitanja kako i zašto ljudi drugačije pristupaju partnerskim vezama, drugačije ih doživljavaju i općenito se drugačije ponašaju u romantičnim odnosima. Niti jedan od stilova privrženosti se sam po sebi ne smatra patološkim, naprotiv određena ponašanja u partnerskim odnosima koja su se činila pogrešna ili čudna, njihovim razumijevanjem sada se mogu činiti razumljivim, čak i predvidivim (Levine, 2010).

Teorija privrženosti nudi širok raspon teorijskih i empirijskih nalaza o emocionalnom razvoju čovjeka, objašnjava kako sistem privrženosti koji funkcionira u djetinjstvu oblikuje i odnose u odrasloj dobi. Zbog toga je značajna za razumijevanje partnerskih i drugih bliskih odnosa, kao i razlika u kvaliteti tih odnosa. Ovi nalazi mogu biti korisni za razvoj intervencija koje bi mogli pomoći parovima u unaprjeđenju odnosa i same kvalitete partnerske veze. Uzimajući u obzir sve navedeno možemo zaključiti kako stilovi privrženosti predstavljaju važne aspekte psihološkog i emocionalnog razvoja i mogu biti ključni u razumijevanju ponašanja ljudi u intimnim odnosima.

Teorija privrženosti

Teorija privrženosti je nastala 50-ih godina 20. stoljeća. Njezinim osnivačem smatra se John Bowlby - engleski liječnik i psihoanalitičar, koji je u znanost uveo pojam “privrženost” (afektivna vezanost, attachment).

Berk (2015) privrženost definira kao snažnu emocionalnu povezanost koju imamo s posebnim ljudima u našim životima, koja nam pruža ugodu i radost kad smo s njima u interakciji, dok nas u trenucima stresa njihova blizina može utješiti“ (Berk, 2015, str: 425) Privrženost se u dojenačkoj dobi formira između djeteta i osobe koja brine za njega (primarnog skrbnika), što je u većini slučajeva majka. U ovisnosti o kvaliteti njihovog odnosa, brige i nježnosti, te na koji način majka prepoznaje i reaguje na signale djeteta, takav će se stil privrženosti razviti kod djeteta (Kamenov i Jelić, 2005). Kada dijete doživljava da roditelj/skrbnik prepoznaje njegove potrebe, da je dostupan i spreman zadovoljiti ih, posebno u situacijama kad se dijete osjeća ugroženo, dijete će iskusiti sigurnost i ljubav te će se kod njega razviti sigurna privrženost. Nasuprot tome, ukoliko dijete doživljava primarnog skrbnika kao nedostupnog, odbijajućeg ili nezainteresovanog za njegove potrebe i ako se takvo iskustvo ponavlja, kod djeteta započinje proces prilagodbe na neodgovarajući odnos privrženosti (Ajduković, 2006). Individualne razlike koje se javljaju u kvaliteti privrženosti Bowlby objašnjava unutarnjim radnim modelima.

Tijekom interakcije sa skrbnikom/majkom djeteta u prvim mjesecima života postupno gradi unutarnju predstavu o sebi i o njoj, formirajući sliku na osnovu detalja koji se ponavljaju. Na temelju ponavljajućih interakcija između djeteta i osobe koja vodi brigu o njemu, djeteta će naučiti šta može očekivati i u skladu s tim prilagođava svoje ponašanje (Hazan i Shaver, 1994, prema Sanković, 2005).

Unutrašnji radni modeli predstavljaju kognitivnu reprezentaciju doživljenih iskustava i očekivanja koja su izgrađena temeljem njih i uključuju dvije procjene (Ajduković, 2007):

- o percepciju vlastite kompetentnosti i vrijednosti da se bude voljen - model sebe,
- o percepciju očekivanja dostupnosti i adekvatnog reagiranja figure privrženosti - model drugih.

Model sebe predstavlja skup očekivanja i vjerovanja djeteta o sebi samom, dok *model drugih* predstavlja skup vjerovanja i očekivanja djeteta u odnosu na druge. Modeli su zasnovani na kvaliteti odnosa i opaženom ponašanju roditelja prema njemu (Stefanović Stanojević, 2011). U odnosu na to koliko je majka dostupna, osjetljiva na njegove potrebe i reaguje na signale koje djeteta šalje, djeteta stvara sliku o sebi kao biću manje ili više vrijednom majčine pažnje i sliku o majci kao osobi koja je tu ili nije kada je to potrebno (Stefanović Stanojević, 2011). Na osnovu kvalitete tih interakcija možemo razlikovati pozitivan i negativan unutarnji radni model. Pozitivan unutarnji radni model djeteta uključuje model o sebi kao vrijednom i sposobnom, o roditelju kao dostupnom, onom ko ga razumije i zadovoljava njegove potrebe, dok negativan unutarnji radni model uključuje model o sebi kao nesigurnom, bespomoćnom i bezvrijednom, a o roditelju kao nepouzdanom, odbacujućem i ko ne razumije njegove potrebe (Ajduković, 2007). Prema Bowlbyu, radni modeli i obrasci ponašanja na koje oni utječu su centralne komponente ličnosti (Hazan i Shaver, 1987) i upravo oni upravljaju mislima, osjećajima i ponašanjima u kasnijim bliskim vezama (Hazan i Shaver, 1994, prema Sanković, 2005).

Iako se pojam privrženosti najčešće koristi za opisivanje emocionalne veze između roditelja/skrbnika i djeteta, svaka veza u odrasloj fazi potencijalno je izvor privrženosti. U odrasloj dobi romantične veze vjerojatno će biti primarni izvor privrženosti, ali čak i odnos s bliskim prijateljima može se okarakterizirati kao privrženost (Kamenov i Jelić, 2005).

Privrženost u odrasloj dobi

Iako je teorija privrženosti nastala kako bi se objasnila emocionalna veza između djeteta i osobe koja o njemu brine, Bowlby smatra da sistem privrženosti djeluje kroz čitav život pojedinca. Privrženo ponašanje postaje organizirano unutar njegove ličnosti i određuje emocionalne veze tijekom njegovog života (Kamenov i Jelić, 2005). Prema teoriji privrženosti, jednom uspostavljeni tip privrženosti u djetinjstvu djeluje i strukturalno na kvalitetu odnosa u adolescenciji i zreloj dobi (Kamenov i Jelić, 2003, prema Sanković, 2005). U odrasloj dobi svaka veza postaje potencijalni izvor privrženosti. Bowlby je pretpostavio da stvaranjem emotivnih veza u odrasloj dobi, emotivni partneri preuzimaju poziciju primarnih figura privrženosti (Stefanović Stanojević, 2011), pa će tako romantične veze vjerojatno postati primarni izvor privrženosti.

Veza s partnerom dijeli neke od karakteristika privrženosti djeteta skrbniku, kao što je održavanja blizine i traženja tjelesnog kontakta s objektom privrženosti, sposobnosti objekta privrženosti da utješi i da služi kao sigurna baza za druga ponašanja (Bowlby, 1982). Međutim, za razliku od privrženosti u odnosu koji se javlja između roditelja/skrbnika i djeteta, ono što karakterizira vršnjačku i partnersku privrženost je veći reciprocitet odnosa. (Aldgate i Jones, 2004, prema Ajduković, 2007). Drugim riječima, odrasle partnere ne procenjujemo samo kao one koji se bave nama i one koji se brinu o nama, već se u odraslom sustavu afektivnih veza oba partnera procjenjuju i u svjetlu pružanja pažnje i podrške i u svjetlu primanja pažnje i podrške, partneri se smjenjuju u obe uloge (Stefanović Stanojević, 2011). Iako se privrženost tradicionalno smatrala vezanom za djetinjstvo, sve više istraživanja ukazuje na njenu važnost u odrasloj dobi.

Na području privrženosti u odrasloj dobi istraživanja se oslanjaju na dvije Bowlbyjeve pretpostavke (Jerković, 2005):

- o da je organizacija privrženosti stečena u ranom djetinjstvu relativno stabilna kroz cijeli život,
- o da su veze s romantičnim partnerima prototip privrženosti u odrasloj dobi.

Za razvoj oblasti partnerskog afektivnog vezivanja najprije su zaslužni istraživači Cindy Hazan i Philip Shaver. Oni su bili prvi koji su istraživali Bowlbyjeve ideje u kontekstu romantičnih odnosa. Na pitanje zašto ljudi različito pristupaju vezama, Cindy Hazan i Philip Shaver su kasnih 80-ih 20. stoljeća pokušali dati odgovor, te su objavili rad u kojem romantičnu ljubav konceptualiziraju kao proces privrženosti. U svojim istraživanjima polaze od pretpostavke kako se afektivne veze između partnera formiraju na isti način kao što se formiraju one ranije između djeteta i roditelja i da je emocionalna veza između romantičnih partnera djelimično funkcija istog motivacijskog sustava – sustava privrženog ponašanja koji stvara emocionalnu vezu između novorođenčadi i njihovih staratelja.

Predložili su da je romantična ljubav proces privrženosti koji različito doživljavaju različiti ljudi zbog varijaciju u njihovoj historiji odnosa privrženosti (Hazan i Shaver, 1987). Njihova istraživanja su temeljena na ključnim komponentama teorije privrženosti, koju su razvili Bowlby, Ainsworth i drugi da objasne razvoj afektivnih veza u djetinjstvu, a koje su Hazan i Shaver preveli u odgovarajuće termine prilagođene romantičnoj ljubavi odraslih.

Jedna od tih je ideja kako je kontinuitet stila odnosa djelimice posljedica unutarnjih radnih modela, odnosno uvažili su Bowlbyjevu tezu kako rana iskustva privrženosti i radni modeli stvoreni u djetinjstvu imaju dugoročne posljedice na oblikovanje kasnijih očekivanja pojedinca i kvalitetu njegovih intimnih veza u odrasloj dobi.

Stilovi privrženosti u partnerskim odnosima

Ukoliko se kombiniraju stilovi privrženosti i unutarnji radni model privrženosti, odnosno doživljaj sebe (kao vrijedne ili ne vrijedne osobe tuđe brige i ljubavi) i doživljaj drugih (kao dostupnih i zainteresiranih ili nedostupnih i nezainteresiranih za nas i naše potrebe) možemo razlikovati četiri stila privrženosti kod odraslih: sigurna, zaokupljena, odbijajuća i plašljiva privrženost (Bartholomew i Horowitz, 1991., Kokorić, 2005a, prema Ajduković, 2007):

- o Sigurna privrženost: osobe koje pripadaju ovom stilu imaju pozitivan stav o sebi i pozitivan stav o drugima, osjećaju se ugodno s intimnošću kao i s autonomijom, lako se zbližavaju s partnerima i općenito se osjećaju ugodno u bliskim odnosima.
- o Odbijajuća/odbacujuća privrženost: odbijajući pojedinci imaju pozitivno viđenje sebe i negativno viđenje drugih ljudi. Njih karakterizira odbijanje intimnosti i tendencija da budu neovisni.
- o Zaokupljena privrženost: osobe sa zaokupljenom privrženošću imaju negativan stav o sebi i pozitivan stav o drugima. Oni su zaokupljeni odnosima i često teže ovisnosti u intimnim odnosima. Osjećaju se loše kada nemaju partnera, brine ih hoće li im ljubavi biti uzvraćena istom mjerom i plaše se da budu napušteni. Osim toga, pokazuju ljubomoru koja je povezana sa osjećajem da ih se ne cijeni dovoljno.
- o Plašljiva privrženost: osobe s plašljivom privrženošću imaju negativno viđenje sebe i drugih. Karakterizira ih strah od intimnosti i težnja da izbjegavaju druge ljude. U partnerskim odnosima se osjećaju sumnjičavo i nepovjerljivo. Iako žele imati blizak odnos, boje se da će biti povrijeđeni ako dopuste da im se neko približi.

Navedena tipologija je pronašla svoje uporište u rezultatima istraživanja Brennana i suradnika koji pokazuju da je moguće razlikovati osobe i njihove stilove privrženosti u ljubavnim vezama na osnovu razine izbjegavanja i anksioznosti (Kokorić i Gabrić, 2009).

Brennan i suradnici su konstruirali jedan od najčešće korištenih instrumenata za mjerenje stilova privrženosti kod odraslih osoba - *Experiences in Close Relationship Inventory* (Brennan i sur., 1998), te navode da se u podlozi stilova privrženosti mogu razlikovati dvije dimenzije: *dimenzija anksioznosti* i *dimenzija izbjegavanja*. Anksioznost se odnosi na strah od odbacivanja ili napuštanja, dok izbjegavanje odražava iskustvo nelagode uzrokovano bliskošću i ovisnošću o drugima (Kamenov i Jelić, 2005).

Sigurna privrženost karakterizirana je niskom razinom anksioznosti i niskom razinom izbjegavanja, odbijajuća privrženost niskom razinom anksioznosti i visokom razinom izbjegavanja, zaokupljena privrženost visokom razinom anksioznosti i niskom razinom izbjegavanja, a plašljiva privrženost visokom razinom anksioznosti i visokom razinom izbjegavanja (Kokorić i Gabrić, 2009).

Ljudi sa svakim od ovih stilova privrženosti razlikuju se u: njihovom pogledu na intimnost i zajedništvo, načinu na koji se nose sa sukobom, njihovom stavu prema seksu, njihovom sposobnošću komuniciranja svojih želja i potreba, njihovim očekivanjima od partnera i veze (Levine, 2010). Sve navedeno ima značajnu ulogu u oblikovanju kvalitete partnerske veze.

Istraživanja privrženosti u kontekstu partnerskih odnosa

Jedna od bitnijih uloga u ostvarivanju kvalitetnog, podržavajućeg i ispunjavajućeg odnosa je sam izbor partnera. Iako partnera biramo po različitim osobnim kriterijima, kao i njegovim/njezinim kvalitetama čini se da se taj izbor svodi i na jedan dio na koji ne utječemo toliko svjesno. Razlike koje se javljaju u ljubavnim vezama osoba sa sigurnim i nesigurnim stilovima privrženosti vidljiva je već u samom izboru ljubavnog partnera (Kokorić i Gabrić, 2009). Brojna istraživanja su se bavila pitanjem da li nas ljudi privlače na osnovu njihovog ili našeg stila privrženosti. Pietromonaco i Carnelley otkrile su da osobe izbjegavajućeg stila privrženosti preferiraju anksiozno privržene ljude, dok je studija koju je proveo Simpson pokazala da anksiozno privržene žene češće izlaze s muškarcima izbjegavajućeg stila privrženosti. Pietromonaco i Carnelley vjeruju da se ovi stilovi privrženosti zapravo na neki način nadopunjuju, te da svaki od njih potvrđuje uvjerenja drugih o sebi i vezama

(Levine, 2010). Dakle, ljudi obično odabiru biti u vezi s partnerima koji će svojim stilom privrženosti potvrditi njihova temeljna vjerovanja i očekivanja u vezi sebe i drugih (Kokorić i Gabrić, 2009).

Iako su mnogi istraživači procjenjivali odrednice uspješnog i kvalitetnog odnosa, ne postoji saglasnost niti univerzalni stav o tome šta neki odnos čini kvalitetnim. Uopćeno, pojam kvaliteta veze se odnosi na to koliko je partner zadovoljan i sretan u svojoj vezi, koliko se partneri slažu i koliko je veza uspješna (Reynolds, Houlston i Coleman, 2014, prema Sečen, 2018).

Da je moguće predviđanje kvalitete romantičnog partnerskog odnosa na temelju obrazaca privrženosti u odrasloj dobi - potvrđuje istraživanje Stefanović Stanojević (2004). Rezultatima istraživanja je potvrđeno da osoba koja je razvila određeni obrazac privrženosti u odnosu s roditeljima razvija isti obrazac privrženosti u odnosu s partnerom/partnericom. Za predviđanje odbacujućeg i preokupiranog tipa privrženosti je odnos s majkom važniji, a s ocem za predviđanje bojažljivog stila privrženosti. Kod onih sudionika kod kojih nije pronađena takva povezanost između stila privrženosti razvijenog u odnosu s roditeljima i stila privrženosti s partnerom/partnericom odstupanje od obrazaca privrženosti iz djetinjstva povezano je s izloženosti traumatskim događajima, te interakciji s partnericom/partnerom koji je razvio drugačiji stil privrženosti u djetinjstvu (Ajduković, 2007).

Pružanje međusobne potpore i pažnje je važna okosnica partnerskih odnosa. Način na koji partneri dobijaju i daju potporu jedni drugima, kao i kvaliteta te potpore uveliko određuju i kvalitetu samog partnerskog odnosa. Prema teoriji privrženosti, partner predstavlja „sigurnu bazu“ iz koje osoba može istraživati svijet. Feeney, svojim istraživanjem ilustrira kako sigurna baza funkcionira u odnosima odraslih. U jednoj od svojih studija, dr. Feeney je zamolila parove da razgovaraju jedni s drugim o svojim osobnim ciljevima. Kada su sudionici osjetili kako njihove ciljeve podržava njihov partner, prijavili su povećanje samopoštovanja i povišeno raspoloženje nakon diskusije. Također su ocijenili većom vjerovatnoću postizanja svojih ciljeva nakon diskusije nego prije nje.

Sudionici koji su smatrali kako im je partner nametljiviji i/ili manje podržavajući, bili su manje otvoreni za diskusiju o svojim ciljevima, nisu samouvjereni ispitivali načine za postizanje tih ciljeva i skloni su degradiranju svojih ciljeva tokom diskusije (Levine, 2010). Kada su u stresu, sigurno privržene osobe više traže podršku od svojih partnera i jednako tako više je pružaju svojim partnerima kada su partneri u stresnoj situaciji (Kokorić i Gabrić, 2009). Nasuprot tome, ljudi s nesigurnim stilom u stresu ne traže potporu od svojih ljubavnih partnera ili je čak izbjegavaju. Osobe s izbjegavajućim stilom privrženosti se distanciraju od socijalne potpore, jer su u djetinjstvu usvojili takvo ponašanje, izbjegavaju bliskost i traženje potpore, što predstavlja odgovor na odbijanje ili zanemarivanje od strane skrbnika kad su trebali njegovu podršku (Jerković, 2005). Da izbjegnu suočavanje s neugodnim emocijama koriste obrambenu strategiju kompulzivnog oslanjanja samo na sebe (Smojver-Ažić, 1999, prema Jerković, 2005).

Da je za kvalitetan partnerski odnos najpoželjniji siguran stil privrženosti potvrđuju mnoga istraživanja. Jedno od takvih istraživanja su provele Kokorić i Gabrić (2009). Rezultatima istraživanja utvrđeno je da studenti sa sigurnim stilom privrženosti u odnosu na studente s izbjegavajućim i anksioznim stilovima privrženosti: u značajno većoj mjeri ostvaruju ljubavne veze, njihove veze u prosjeku duže traju, općenito su zadovoljniji svojim dosadašnjim iskustvima u ljubavnim vezama i općenito su zadovoljniji načinom rješavanja partnerskih sukoba u dosadašnjim vezama (Kokorić i Gabrić, 2009). Osim toga, nalazi ovog istraživanja potkrepljuju istraživačke spoznaje u ovom području koje naglašavaju da je jedan od važnih čimbenika koji u bitnome određuje kvalitetu partnerskih odnosa upravo stil privrženosti identificiran kod osoba u partnerskom odnosu (prema Kokorić i Gabrić, 2009).

Problem istraživanja

Partnerski odnosi predstavljaju važan dio ljudskog iskustva, a kvaliteta tih odnosa ključna je za emocionalno blagostanje i zadovoljstvo pojedinaca. Međutim, iako su partnerski odnosi ključni za emocionalno blagostanje i sreću ljudi, mnogi se suočavaju s izazovima u održavanju zdravih i zadovoljavajućih veza. Stil privrženosti koji se oblikuje tijekom djetinjstva može bitno utjecati na način na koji pojedinac percipira, doživljava i održava partnerske odnose. Unatoč širokom spektru istraživanja na području partnerskih veza pitanje uloge stila privrženosti u oblikovanju kvalitete partnerskog odnosa ostaje nedovoljno istraženo. Stoga je problem ovog istraživanja usmjeren na razumijevanje kako je stil privrženosti pojedinca povezan s kvalitetom partnerske veze. Osim toga, problem se usmjerava na razumijevanje specifične uloge različitih stilova privrženosti u odnosu na ključne elemente kvalitete partnerske veze: posvećenost, povjerenje, intimnost, strast, ljubav i zadovoljstvo. Razlike koje se pojavljuju na ovim dimenzijama s obzirom na stil privrženosti mogu doprinijeti boljem razumijevanju uloge koju ima privrženost u partnerskim odnosima.

Cilj, zadaci i hipoteze istraživanja

Glavni cilj ovog istraživanja je utvrditi povezanost stilova privrženosti s kvalitetom partnerskih odnosa. Neovisna varijabla u ovom istraživanju odnosi se na obilježje ispitanika (njihov osobni stil privrženosti u partnerskim odnosima), dok ovisne varijable čine posmatrane dimenzije iskustava u partnerskim vezama kao što su: kvaliteta partnerske veze (dimenzije zadovoljstva, posvećenosti, strasti, intimnosti, povjerenja i ljubavi), ukupan broj partnerskih veza, duljina trajanja partnerske veze, doživljaj budućnosti partnerske veze i preferencija oblika partnerskog odnosa.

Na specifične istraživačke probleme nastojalo se odgovoriti formulisanjem istraživačkih zadataka:

- o Ispitati postoje li razlike u distribuciji stilova privrženosti s obzirom na spol,

- o Ispitati povezanost stilova privrženosti (siguran, zaokupljeni, plašljivi i odbijajući) s kvalitetom partnerskih odnosa (na dimenzijama zadovoljstva, posvećenosti, intimnosti, povjerenja, strasti i ljubavi),
- o Ispitati postoje li razlike u ukupnom broju partnerskih veza ispitanika, preferenciji oblika partnerskog odnosa i trajanju partnerskih veza s obzirom na stil privrženosti,
- o Ispitati postoje li razlike u trenutačnom statusu veze i doživljaju budućnosti partnerske veze s obzirom na stil privrženosti,
- o Na osnovu prikupljenih teorijskih i empirijskih nalaza, a sukladno postavljenim istraživačkim zadacima postavljena je sljedeća generalna hipoteza: Očekuje se da postoji razlika u kvaliteti partnerskih odnosa s obzirom na stil privrženosti.
- o Posebne hipoteze:
- o Ne očekuje se značajna razlika u distribuciji stilova privrženosti s obzirom na spol,
- o Pretpostavlja se kako će osobe sa sigurnim stilom privrženosti iskazivati bolje rezultate na dimenzijama zadovoljstva, posvećenosti, strasti, intimnosti, povjerenja i ljubavi od osoba sa nesigurnim stilovima.
- o Sigurno privržene osobe će imati manji broj ljubavnih partnera i preferirat će stabilnije i dugotrajnije veze, dok će nesigurno privržene osobe preferirati kraće veze, s većim brojem partnera
- o Osobe sa sigurnim stilom privrženosti će u većoj mjeri ostvarivati partnerske veze i imati optimističniji stav glede budućnosti partnerske veze.

Sudionici i postupak istraživanja

Uzorak istraživanja obuhvaća studente (svih godina) različitih fakulteta Univerziteta u Sarajevu, od kojih su većina studenti Fakulteta političkih nauka i Filozofskog fakulteta. Uzorak, osim studenata, uključuje i druge odrasle osobe koje su dobrovoljno sudjelovale u istraživanju. U istraživanju su sudjelovala ukupno 183 ispitanika. Od ukupnog broja ispitanika, 141 ispitanik ili 77% su osobe ženskog spola, dok je 41 ispitanik ili 22% su osobe muškog

spola i 2 ispitanika, odnosno 1% je onih koji nisu željeli dati odgovor na ovo pitanje. Jedan od mogućih razloga koji objašnjava ovakvu disproporciju kada je u pitanju spol sudionika je taj što je anketni upitnik prosljeđivan online putem na platformama društvenih mreža, na kojima ženske osobu u većoj mjeri pristupaju popunjavanju upitnika.

Drugi potencijalni razlog je što većina ispitanika koji su sudjelovali u istraživanju su studenti društvenih smjerova koje pohađaju u većoj mjeri ženske osobe. Kada je u pitanju dob ispitanika, uzorak istraživanja čine ispitanici od 19 do 46 godina, od kojih najviše pripada dobnoj skupini od 20 do 27 godina (N = 146) ispitanika. Nadalje, ispitanici su grupirani u stilove privrženosti. Od ukupnog broja ispitanika siguran stil privrženosti ima (N = 119), odnosno 65% ispitanika, zaokupljeni stil ima (N = 18), odnosno 9,8% ispitanika, plašljivi stil ima (N = 17), odnosno 9,3% ispitanika i odbijajući stil (N = 29) odnosno (15,8%). U uzorku se može uočiti nesrazmjer u broju ispitanika kada je u pitanju stil privrženosti. Razlog tome je što se radi o obilježju (stil privrženosti) koje nije moguće predvidjeti prije samog istraživanja.

Postupak istraživanja

Teorijski dio obuhvata prethodna saznanja verificirana znanstvenim domenama i literaturom, dok je empirijski dio zaokupljen terenskim istraživanjem koje omogućava sveobuhvatno pružanje rezultata na bazi empirijskih istraživanja. Naučni pristup istraživanju je integralno – sintetički, jer se posebno ne favorizuje nijedan teorijsko metodološki pravac.³

Mjerni instrumenti

Za potrebe ovog istraživanja proveden je online anketni upitnik (Google obrazac) koji je objavljen na društvenoj mreži Facebook i prosljeđen unutar studentskih skupina različitih fakulteta. U istraživanju je korišten upitnik koji se sastojao od tri dijela. Uvodna pitanja su se odnosila na sociodemografske podatke sudionika (spol, dob, naziv fakulteta - ukoliko je ispitanik student, godina studija i trenutno zaposlenje) i podatke o partnerskim vezama

³ Istraživanje je provedeno u okviru izrade magistarskog rada studentice Ume Tagrid Miloš, na temu: „Uloga stila privrženosti u kvaliteti partnerskih odnosa“ i određeno je kao teorijsko – empirijsko.

ispitanika. Zanimalo nas je koji je njihov trenutačni status kada je u pitanju partnerska veza, gdje su trebali izabrati jednu od pet ponuđenih kategorija (1- Nemam vezu, 2 - Ne volim ulaziti u veze, 3 - U vezi bez obaveza, 4 - U vezi i 5 - U braku). Nadalje, zanimalo nas je kakav oblik partnerskih odnosa preferiraju gdje su također trebali izabrati jednu od ponuđenih kategorija (1 - Avanture za jednu noć, 2 - Kratke veze (od nekoliko dana do nekoliko mjeseci), 3 - Ozbiljne veze (od nekoliko mjeseci na dalje), 4 - Ne zanima me nikakav oblik partnerskih veza). Zanimalo nas je kakav je doživljaj sudionika o budućnosti trenutačne partnerske veze.

Sukladno tomu, na pitanje mogu li zamisliti budućnost sa svojim partnerom, trebali su izabrati jednu od ponuđenih kategorija (1- Uopće ne, 2 - Ne, 3 - Možda, 4 - Da, 5 - U potpunosti da). Iduća pitanja su se odnosila na ukupan broj dosadašnjih ljubavnih veza i trajanje (u mjesecima) najdulje ljubavne veze, gdje je sudionicima ponuđeno da samostalno unesu vrijednosti na za to predviđeno mjesto.

U drugom dijelu upitnika ispitivan je stil privrženosti sudionika. Korišten mjerni instrument za ispitivanje stila privrženosti je *Inventar iskustava u bliskim vezama* (Brennan, Bartholomew i Shaver, 1998), skala samoprocjene od 36 čestica na temelju koje je moguće dobiti rezultat ispitanika na dimenzijama anksioznosti i izbjegavanja. Anksioznost se odnosi na strah od odbijanja ili napuštanja, dok se izbjegavanje odnosi na doživljaj neugode zbog bliskosti i ovisnosti o drugima. Kombinacijom rezultata na obje dimenzije se može dobiti tip privrženosti. Za potrebe ovog istraživanja korištena je njegova kraća modificirana verzija (Kamenov i Jelić, 2003), koja se sastoji od 18 čestica. Skraćeni instrument zadržao je gotovo sve karakteristike originalnog instrumenta s postojećim dva faktora: anksioznost i izbjegavanje, na koje je raspoređeno po 9 odgovarajućih čestica (Kamenov i Jelić, 2003).

Stil privrženosti ispitanika se određuje na temelju rezultata na obje dimenzije. Za svaku česticu ispitanici daju procjene na skali od 7 stepeni (od 1 – uopće se ne slažem do 7- potpuno se slažem). Rezultat ispitanika se određuje zbrajanjem procjena za odgovarajuće čestice svake pojedine skale uz pre-

thodno rekodiranje tri čestice. Za potrebe istraživanja je, zbog jednostavnijeg i jasnijeg prikaza u online anketi, umjesto sedmostepene Likertove skale korištena petostepena skala, stoga su ispitanici davali procjene na skali (od 1 - Ne slažem se, do 5 - Slažem se). Treći dio upitnika se odnosio na ispitivanje procjene kvalitete partnerske veze sudionika. U tu svrhu korišten je upitnik percipirane komponente kvalitete veze (*Perceived Relationship Quality Components*; Fletcher, Simpson i Thomas, 2000). Upitnik se sastoji od ukupno 18 čestica, od kojih po tri čestice mjere šest komponenti percipirane kvalitete veze: zadovoljstvo, posvećenost, intimnost, povjerenje, strast i ljubav. Svaka komponenta kvalitete odnosa ocjenjuje se na osnovu tri pitanja. Rezultat za svaku pojedinačnu komponentu dobiven je zbrajanjem rezultata na tri čestice koje mjere tu komponentu.

Veći rezultat označava kvalitetnije percipiranu datu komponentu ljubavne veze u odnosu na manji rezultat. Zadatak ispitanika je procijeniti kvalitetu svoje trenutačne partnerske veze na Likertovoj sedmostupanjskoj ljestvici (u rasponu od 1 - Uopće ne, do 7 - U potpunosti da).

Rezultati i rasprava

Kako bismo utvrdili postoje li razlike u distribuciji stilova privrženosti s obzirom na spol, sudionici su prvobitno bili grupirani u jedan od četiri tipa privrženosti, potom je urađena krostabulacija kako bi se stekao uvid u raspodjelu sudionika u pojedini stil privrženosti na osnovu spola.

Tabela 1. Raspodjela sudionika u pojedini stil privrženosti na osnovu spola

		Vrsta stila privrženosti				Total
		Sigurni stil	Zaokupljeni stil	Plašljivi stil	Odbijajući stil	
Spol	Muški	28	6	4	3	41
	Ženski	90	12	12	26	140
	Ne želim odgovoriti	1	0	1	0	2
Total		119	18	17	29	183

Na osnovu *Tabele 1.* vidljivo je kako je najviše ispitanika sigurno privrženo ($N = 119$), od kojih je najviše njih ženskog spola ($N = 90$), dok je ($N = 28$) muškog spola i ($N = 1$) ispitanik koji nije želio dati odgovor na pitanje o spolu, dok je najmanje onih s plašljivim stilom privrženosti ($N = 17$), od kojih je ženskog spola ($N = 12$), muškog spola ($N = 4$) i ($N = 1$) ispitanik koji nije želio dati odgovor na pitanje o spolu.

Daljom analizom htjeli smo utvrditi postoji li statistički značajna razlika u distribuciji stilova privrženosti na osnovu spola, pomoću jednosmjerne ANOVA-e. Na osnovu *Tablice 2.* vidljivo je da je test pokazao da ne postoji statistički značajna razlika u distribuciji stilova između muškaraca i žena ($F = 1.147$; $df = 3$; $p > 0.05$)

Tabela 2. Razlike u distribuciji stilova privrženosti s obzirom na spol

	SS	df	M	F	<i>p</i>
Između grupa	.654	3	.218	1.147	.332
Unutar grupa	34.034	179	.190		
Total	34.689	182			

SS- Suma kvadrata, df- Stupnjevi slobode, MS- Prosječni kvadrat, F- omjer, omjer varijanci, p- statistička značajnost

Ovakvi rezultati podudarni su s nalazima dosadašnjih istraživanja, u kojima također nije pronađena razlika u distribuciji stilova privrženosti. Istraživački nalazi Kokorić i Gabrić (2009) i Hazan i Shaver (1987) također pokazuju kako nema razlike u distribuciji stilova privrženosti s obzirom na spol.

Kako bismo odgovorili na drugi istraživački zadatak i utvrdili na koji način su stilovi privrženosti (siguran, zaokupljeni, plašljivi i odbijajući) povezani s kvalitetom partnerskih odnosa (na dimenzijama zadovoljstva, posvećenosti, intimnosti, povjerenja, strasti i ljubavi), za svakog ispitanika je izračunat stil privrženosti i rezultati za svaku od dimenzija. S obzirom na to kako je

naznačeno ispitanicima da na ovaj dio upitnika odgovaraju ukoliko su u partnerskoj vezi, prilikom obrade podataka izostavili smo ispitanike koji su odgovarali na ovaj dio upitnika, a trenutno nisu bili u partnerskoj vezi.

Dakle, rezultate za dimenzije kvalitete partnerskog odnosa smo izračunavali za one ispitanike koji su na pitanje o trenutačnom statusu odgovorili da su u vezi bez obveza, u vezi ili u braku. Provedene su pojedinačne jednosmjerne ANOVAe za stil privrženosti (neovisna varijabla) i svaku od ovisnih varijabli (dimenzije percipirane kvalitete veze), kako bismo utvrdili da li postoje statistički značajne razlike između skupina. Potom su urađene posthoc analize Scheffe testom kako bismo utvrdili gdje se tačno javljaju razlike.

Tabela 3. Povezanost stilova privrženosti sa dimenzijom zadovoljstva

	SS	df	MS	F	p
Između grupa	110.650	3	36.885	4.271	.007
Unutar grupa	975.824	113	8.636		
Total	1086.479	116			

SS- Suma kvadrata, df- Stupnjevi slobode, MS- Prosječni kvadrat, F- omjer, omjer varijanci, p- statistička značajnost

Na osnovu Tabele 3. vidljivo je da je provedenom jednosmjernom ANOVA-om dobiven značajan univarijantni F ($F = 4.271$; $df = 3$; $p < 0.01$) što nam daje informacije da razlike između stilova privrženosti na dimenziji zadovoljstva općenito postoje. Na osnovu toga možemo zaključiti da je stil privrženosti povezan sa zadovoljstvom u partnerskom odnosu. Provedena post-hoc analiza Scheffe testom pokazala je da su nađene razlike na dimenziji zadovoljstva značajne kod usporedbe sigurnog i zaokupljenog stila privrženosti ($p < 0.05$). Analiza deskriptivnih podataka upućuje na zaključak da osobe sa sigurnim stilom privrženosti u prosjeku ostvaruju najveće zadovoljstvo partnerskim odnosom ($M = 19,28$), dok je kod osoba zaokupljenog stila privrženosti ono najmanje ($M = 16,11$). Ovakvi rezultati su donekle i očekivani i mogli bi se objasniti karakteristikama svakog od stilova privrženosti.

Poznato je da osobe sa sigurnim stilom privrženosti češće ulaze u podržavajuće veze, općenito češće iskazuju pozitivne emocije, otvorenije komuniciraju svoje potrebe i zadovoljnije su svojim vezama. Takve nalaze potvrđuju mnoga dosadašnja istraživanja koja su ispitivala ulogu stila privrženosti u zadovoljstvu partnerskim odnosom, u kojima se navodi da osobe sa sigurnim stilom privrženosti iskazuju veće zadovoljstvo od osoba sa nesigurnim stilovima privrženosti. Jedno od takvih istraživanja je ono koje su provele Kokorić i Gabrić (2009), koje su također dobile nalaze da u prosjeku najveće zadovoljstvo u ljubavnim vezama ostvaruju osobe sa sigurnim stilom privrženost. Interesantno je da najmanje rezultate na dimenziji zadovoljstva partnerskim odnosom ostvaruju osobe zaokupljenog stila privrženosti. Međutim, to bi se moglo objasniti činjenicom da osobe sa zaokupljenim stilom privrženosti karakteriše strah da budu napušteni, stoga postoji mogućnost da pristaju održavati partnerski odnos u kojem nisu zadovoljni.

Tabela 4. Povezanost stilova privrženosti sa dimenzijom posvećenosti

	SS	df	MS	F	p
Između grupa	126.700	3	42.233	5.783	.001
Unutar grupa	825.215	113	7.303		
Total	951.915	116			

SS- Suma kvadrata, df- Stupnjevi slobode, MS- Prosječni kvadrat, F- omjer, omjer varijanci, p- statistička značajnost

Na osnovu Tabele 4. vidljivo je da je provedenom jednosmjernom ANOVA-om dobiven značajan univarijantni F ($F = 5.783$; $df = 3$; $p < 0.01$), što nam daje informacije da razlike između stilova privrženosti na dimenziji posvećenosti općenito postoje. Na osnovu navedenog možemo zaključiti da je stil privrženosti povezan sa posvećenosti u partnerskom odnosu. Provedena post- hoc analiza Scheffe testom pokazala je da su nađene razlike statistički značajne kod usporedbe sigurnog i plašljivog stila ($p < .05$). Analiza deskriptivnih podataka upućuje na zaključak da su osobe sa sigurnim stilom najposvećenije partnerskom odnosu ($M = 19,75$), dok najmanju posvećenost

iskazuju osobe sa plašljivim stilom ($M = 16,78$). Ovakvi rezultati su očekivani obzirom da se i u dosadašnjim istraživanjima navodi da osobe sa sigurnim stilom privrženosti u odnosu s partnerima iskazuju više povjerenja, predanosti i međuovisnosti (Kirkpatrick i Davis, 1994, prema Kokorić i Gabrić, 2009).

Za osobe sa plašljivim stilom karakteristično je da imaju negativno viđenje sebe i negativno viđenje drugih. Oni strahuju od drugih zbog negativnih očekivanja, sklone su izbjegavanju bliskosti da bi izbjegle bol zbog potencijalnog gubitka i odbacivanja, što nerijetko dovodi do toga da su njihove veze rijetke i haotične (Stefanović Stanojević, 2011). Rezultat svega navedenog bi mogao biti da se osobe sa plašljivim stilom u konačnici manje posvećuju svojim partnerskim vezama. Čime bi se mogli objasniti dobiveni rezultati.

Tabela 5. Povezanost stilova privrženosti sa dimenzijom intimnosti

	SS	df	MS	F	<i>p</i>
Između grupa	166.491	3	55.497	6.132	.001
Unutar grupa	1022.739	113	9.051		
Total	1189.231	116			

SS- Suma kvadrata, df- Stupnjevi slobode, MS- Prosječni kvadrat, F- omjer, omjer varijanci, *p*- statistička značajnost

Na osnovu Tablice 5. vidljivo je da je provedenom jednosmjernom ANOVA-om dobiven značajan univarijantni F ($F = 6.132$; $df = 3$; $p < 0.01$) što nam daje informacije da razlike između stilova privrženosti na dimenziji intimnosti općenito postoje. Dobiveni rezultati upućuju na zaključak da je stil privrženosti povezan sa intimnosti u partnerskom odnosu. Provedena post- hoc analiza Scheffe testom pokazala je da su nađene razlike statistički značajne kod usporedbe sigurnog i plašljivog stila ($p < 0.05$).

Analiza deskriptivnih podataka upućuje na zaključak da osobe sigurnog stila privrženosti u prosjeku ostvaruju najveće rezultate na dimenziji intimnosti ($M = 20,11$), dok najmanje iskazuju osobe plašljivog stila ($M = 16,33$). Kao i na prethodnim dimenzijama i za ovu su dobiveni očekivani rezultati. Za osobe sa plašljivim stilom privrženosti karakteristično je da posjeduju strah od intimnosti, stoga je logično da ostvaruju najmanje rezultate na ovoj dimenziji.

Tabela 6. Povezanost stilova privrženosti sa dimenzijom povjerenja

	SS	df	MS	F	p
Između grupa	99.218	3	33.073	3.146	.028
Unutar grupa	1188.081	113	10.514		
Total	1287.299	116			

SS- Suma kvadrata, df- Stupnjevi slobode, MS- Prosječni kvadrat, F- omjer, omjer varijanci, p- statistička značajnost

Na osnovu Tabele 6. vidljivo je da je provedenom jednosmjernom ANOVA-om dobiven značajan univarijantni F ($F = 7,524$; $df = 3$; $p < 0,05$) što nam daje informacije da razlike između stilova privrženosti na dimenziji povjerenja općenito postoje. Dobiveni rezultati upućuju na zaključak da je stil privrženosti povezan sa povjerenjem u partnerskom odnosu. Međutim, provedena post- hoc analiza Scheffe testom je pokazala da razlike u usporedbi stilova privrženosti na dimenziji povjerenja nisu statistički značajne. Osobe sa sigurnim stilom privrženosti u svojim partnerskim odnosima iskazuju veće povjerenje, dok nasuprot tome, kako navodi Stanojević Stefanović (2004), pojedinci sa odbacujućim stilom privrženosti partneru ne veruju, zatvoreni su i distancirani, te bi bilo očekivano da su se pojavile značajne razlike kod usporedbe ova dva stila.

Tabela 7. Povezanost stilova privrženosti sa dimenzijom strasti

	SS	df	MS	F	p
Između grupa	194.046	3	64.682	7.524	.000
Unutar grupa	971.407	113	8.597		
Total	1165.453	116			

SS- Suma kvadrata, df- Stupnjevi slobode, MS- Prosječni kvadrat, F- omjer, omjer varijanci, p- statistička značajnost

Na osnovu Tabele 7. vidljivo je da je provedenom jednosmjernom ANOVA-om dobiven značajan univarijantni F ($F = 7.524$; $df = 3$; $p < 0.01$) što nam daje informacije da razlike između stilova privrženosti na dimenziji strasti općenito postoje. Rezultati upućuju na zaključak da je stil privrženosti povezan sa dimenzijom strasti u partnerskom odnosu. Provedena post- hoc analiza Scheffe testom pokazala je da su nađene razlike statistički značajne kod usporedbe sigurnog i plašljivog stila ($p < 0.05$). Analizom deskriptivnih podataka možemo zaključiti da osobe sa sigurnim stilom privrženosti ostvaruju najveće rezultate na dimenziji strasti ($M = 19,72$), dok najmanje ostvaruju osobe sa plašljivim stilom ($M = 15,56$).

Tabela 8. Povezanost stilova privrženosti sa dimenzijom ljubavi

	SS	df	MS	F	p
Između grupa	147.230	3	49.077	3,815	.012
Unutar grupa	1453.659	113	12.864		
Total	1600.889	116			

SS- Suma kvadrata, df- Stupnjevi slobode, MS- Prosječni kvadrat, F- omjer, omjer varijanci, p- statistička značajnost

Na osnovu Tabele 8. vidljivo je da je provedenom jednosmjernom ANOVA-om dobiven značajan univarijantni F ($F = 3.815$; $df = 3$; $p < 0.05$) što nam daje informacije da razlike između stilova privrženosti na dimenziji ljubavi općenito postoje. Dobiveni rezultati upućuju na zaključak da je stil privrženosti povezan sa dimenzijom ljubavi u partnerskom odnosu. Međutim, provedena post- hoc analiza Scheffe testom pokazala je da u usporedbi stilova privrženosti na dimenziji ljubavi nema statistički značajnih razlika. Kada je u pitanju dimenzija ljubavi, kako navodi Bogdanović (2018) rezultati dobiveni istraživanjem Feeney i Noller (1990) pokazuju kako su osobe odbijajućeg stila privrženosti bile vrlo nisko na skali romantične ljubavi. Što upućuje na to da bi i na dimenziji ljubavi bilo očekivano da se javi značajna razlika kod usporedbe sigurnog i odbijajućeg stila. Takve razlike nisu dobivene u ovom istraživanju što bi se moglo objasniti činjenicom da se radi o velikom nesrazmjeru u broju ispitanika po obilježju stila privrženosti.

Vjerovatno bi se te razlike pokazale da se radilo na prigodnijem uzorku. Nadalje, u okviru trećeg istraživačkog zadatka ispitivane su razlike za određene aspekte partnerskog odnosa kao što su ukupan broj partnerskih veza, preferencija oblika partnerskog odnosa (avanture za jednu noć, kratke veze, ozbiljne veze i nezainteresovanost za bilo kakav oblik partnerskih odnosa) i dužina trajanja najduže partnerske veze s obzirom na stil privrženosti.

Za ispitivanje razlika u ukupnom broju partnerskih veza s obzirom na stil privrženosti urađen je hi- kvadrat test za nezavisnu varijablu (stil privrženosti) i zavisnu varijablu (ukupan broj partnerskih veza). Na osnovu Tabele 9. vidljivo je da je test pokazao da nema statistički značajne razlike u usporedbi ukupnog broja veza ispitanika sa različitim stilovima privrženosti ($p=.789$). Ovakav rezultat upućuje na zaključak da razlike koje se javljaju u ukupnom broju partnerskih veza ispitanika nisu povezane sa stilom privrženosti.

Tabela 9. Povezanost stilova privrženosti sa ukupnim brojem partnerskih veza ispitanika

Vrsta stila privrženosti	N	χ^2	df	p
Sigurni stil	118	31.741	39	.789
Zaokupljeni stil	18			
Plašljivi stil	17			
Odbijajući stil	29			
Total	182			

Kako bismo ispitali postoje li razlike u preferenciji oblika partnerskog odnosa s obzirom na stil privrženosti, urađena je jednosmjerna ANOVA nezavisne varijable (stil privrženosti) i zavisne varijable (preferencija oblika partnerskog odnosa). Kako bi se odredilo kakav oblik partnerskih odnosa ispitanici preferiraju, u anketnom upitniku su trebali da odaberu jednu od ponuđenih kategorija (1- Avanture za jednu noć, 2- Kratke veze (od nekoliko dana do nekoliko mjeseci), 3- Ozbiljne veze (od nekoliko mjeseci na dalje), 4- Ne zanima me nikakav oblik partnerskih odnosa).

Na osnovu *Tabele 11.* vidljivo je da je test pokazao da ne postoji statistički značajna razlika F ($F = .177$; $df = 3$; $p > 0.05$) u preferenciji oblika partnerske veze s obzirom na stil privrženosti. Ovakvi rezultati upućuju na zaključak da stil privrženosti nije povezan sa preferencijom oblika partnerskog odnosa.

Tabela 10. Povezanost stilova privrženosti sa preferencijom oblika partnerskog odnosa

	SS	df	M	F	p
Između grupa	.073	3	.024	.177	.912
Unutar grupa	24.790	179	.138		
Total	24.863	182			

SS- Suma kvadrata, df- Stupnjevi slobode, MS- Prosječni kvadrat, F- omjer, omjer varijanci, p- statistička značajnost

Nadalje, kako bismo ispitali postoje li razlike u trajanju najduže partnerske veze ispitanika s obzirom na stil privrženosti urađen je hi- kvadrat test nezavisne varijable (stil privrženosti) i zavisne varijable (trajanje najduže partnerske veze). Test je pokazao da nema statistički značajne razlike u usporedbi trajanja najduže partnerske veze ispitanika različitih stilova privrženosti ($p = .406$). Ovakvi rezultati upućuju na zaključak da dužina trajanja partnerskih veza nije povezana sa stilom privrženosti.

Tabela 11. Povezanost stilova privrženosti sa trajanjem partnerske veze

Vrsta stila privrženosti	N	χ^2	df	p
Sigurni stil	119	196.023	192	.406
Zaokupljeni stil	18			
Plaćljivi stil	17			
Odbijajući stil	29			
Total	183			

Iako smo pretpostavili da će sigurno privržene osobe imati manji broj ljubavnih partnera i preferirati stabilnije i dugotrajnije veze, dok će nesigurno privržene osobe preferirati kraće veze s većim brojem partnera, nisu dobivene statistički značajne razlike u ukupnom broju partnerskih veza, preferenciji oblika partnerskog odnosa, kao ni u trajanju najduže ljubavne veze kod usporedbe sva četiri stila privrženosti. Ovakvi rezultati nisu u skladu sa dosadašnjim istraživanjima, obzirom da je nalazima dobivenim u istraživanju koje su radili Hazan i Shaver (1987) potvrđeno da su veze osoba sa sigurnim stilom privrženosti imale tendenciju da traju duže (u prosjeku 10,02 godine) za razliku od osoba sa nesigurnim stilovima.

Da bismo odgovorili na četvrti istraživački zadatak i ispitali postoje li razlike u trenutačnom statusu veze i doživljaju budućnosti partnerske veze s obzirom na stil privrženosti, urađene su dvije pojedinačne analize. Za ispitivanje razlika u trenutačnom statusu veze s obzirom na stil privrženosti urađena je jednosmjerna ANOVA za nezavisnu varijablu (stil privrženosti) i zavisnu varijablu (trenutačni status veze).

Tabela 12. Razlike u trenutačnom statusu veze s obzirom na stil privrženosti

	SS	df	M	F	p
Između grupa	28.221	3	9.407	4.160	.007
Unutar grupa	404.806	179	2.261		
Total	433.027	182			

SS- Suma kvadrata, df- Stupnjevi slobode, MS- Prosječni kvadrat, F- omjer, omjer varijanci, p- statistička značajnost

Na osnovu Tabele 12. vidljivo je da je provedenom jednosmjernom ANOVA-om dobiven značajan univarijantni F ($F = 4.160$; $df = 3$; $p < 0.01$), što nam daje informacije da postoje statistički značajne razlike u trenutačnom statusu veze s obzirom na stil privrženosti. Provedena post- hoc analiza Scheffe testom pokazala je da su nađene razlike statistički značajne kod usporedbe sigurnog i odbijajućeg stila ($p < 0.05$). Analizom deskriptivnih podataka možemo zaključiti da osobe sa sigurnim stilom u najvećoj mjeri ostvaruju partnerske veze ($M = 3,39$), za razliku od osoba sa odbijajućim stilom ($M = 2,48$).

Za odbijajući stil privrženosti je karakteristično odbijanje intimnosti i tendencija da budu neovisni (prema Ajduković, 2007), pa je i očekivano da najveći broj ispitanika koji ne voli ulaziti u veze pripada ovom stilu. Osobe sigurnog stila privrženosti otvoreno i s povjerenjem ulaze u partnerske odnose, općenito se osjećaju ugodno u bliskim odnosima i lako se zbližavaju s partnerom, stoga je logično da u najvećoj mjeri ostvaruju partnerske odnose.

Za ispitivanje razlika u doživljaju budućnosti partnerske veze s obzirom na stil privrženosti, urađen je hi- kvadrat test nezavisne varijable (stil privrženosti) i zavisne varijable (doživljaj budućnosti partnerske veze).

Tabela 13. Razlike u doživljaju budućnosti partnerske veze s obzirom na stil privrženosti

Vrsta stila privrženosti	N	χ^2	df	p
Sigurni stil	87	34.692	12	.001
Zaokupljeni stil	7			
Plaćljivi stil	9			
Odbijajući stil	14			
Total	117			

Na osnovu Tabele 13. vidljivo je da je test pokazao kako postoji statistički značajna razlika u doživljaju budućnosti partnerske veze s obzirom na stil privrženosti ($p < 0,01$). Ovakav rezultat upućuje na zaključak da su razlike u doživljaju budućnosti partnerske veze povezane sa stilom privrženosti. Analizom deskriptivnih podataka utvrđeno je da je najviše ispitanika koji su na pitanje “Ukoliko ste trenutno u vezi, možete li zamisliti budućnost sa svojim partnerom ?” odgovorilo sa „da“ ili „u potpunosti da“ sigurnog stila privrženosti (N = 82) i zaokupljenog stila (N = 7). Dok najviše neodlučnih ispitanika koji su na ovo pitanje odgovorili sa „možda“ pripada plašljivom stilu (N = 4) i odbijajućem stilu (N = 3). Ovakvi rezultati su sukladni prirodi svakog od stilova privrženosti. S obzirom da se osobe sigurnog stila privrženosti osjećaju ugodno u bliskim odnosima i općenito iskazuju veće zadovoljstvo vezom očekivano je da u najvećoj mjeri mogu zamisliti budućnost sa svojim trenutnim partnerom.

Očekivano je i za pojedince sa zaokupljenim stilom privrženosti da u većoj mjeri mogu zamisliti budućnost s partnerom s obzirom na njihovu značajku zaokupljenosti i ovisnosti u intimnim odnosima, kao i strahom da budu napušteni. Poznato je da se osobe s plašljivim stilom privrženosti boje da će biti povrijeđeni ako dopuste da im se neko previše približi i imaju strah od intimnosti, dok osobe s odbijajućim stilom imaju tendenciju da budu neovisne i odbijaju intimnost, stoga ne čudi što najviše ispitanika koji su neodlučni o pitanju budućnosti s trenutačnim partnerom pripada u ova dva stila.

Zaključak

Budući da se privrženost razvija u najranijem djetinjstvu kroz prve interakcije s primarnim skrbnicima, odnosno roditeljima, na osnovu kojih se formira i sam stil privrženosti, možemo zaključiti kako te prvotne interakcije imaju veoma značajnu ulogu u oblikovanju kvalitete bliskih odnosa osobe tijekom cijelog života. Na temelju njih osoba gradi sliku o sebi i o drugima, ima viđenje sebe kao osobe vrijedne ili nevrijedne tuđe ljubavi i pažnje, razvija stil privrženosti koji ima ulogu u oblikovanju drugih bliskih odnosa. Jednom formiran stil privrženosti postaje pečat koji osoba nosi čitav život. Međutim, postavlja se pitanje koliko smo zapravo svjesni utjecaja koji ima u svakodnevnom životu, koliko ponašanja za koje ponekad nemamo objašnjenje, a dijelom su naše ličnosti, proilazi upravo iz formiranog stila privrženosti.

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost stilova privrženosti s kvalitetom partnerskih odnosa i njegovu ulogu u samom oblikovanju kvalitete partnerskog odnosa. Na osnovu izučavane literature i dosadašnjih istraživanja provedenih o ovoj temi, pretpostavili smo kako će različiti stilovi privrženosti oblikovati različita iskustva u partnerskim vezama. Dobiveni rezultati ukazuju na to da kada je u pitanju kvalitet partnerskih odnosa i njegove istraživane komponente javljaju se razlike u odnosu na stil privrženosti.

Na osnovu rezultata mogu se izvući sljedeći zaključci:

- o Osobe sa sigurnim stilom privrženosti u najvećoj mjeri ostvaruju partnerske veze i imaju optimističniji stav glede budućnosti partnerske veze, u odnosu na osobe s nesigurnim stilovima privrženosti
- o Sigurno privrženi pojedinci iskazuju veće zadovoljstvo partnerskim odnosom, posvećeniji su svojim vezama i njihove veze su intimnije i strastvenije
- o Pojedinci sa zaokupljenim stilom privrženosti iskazuju najmanje zadovoljstvo partnerskim odnosom. Zbog njihovih karakteristika zaokupljenosti partnerskim odnosom i ovisnosti o drugima, može se pretpostaviti da se zadržavaju u partnerskim vezama u kojima nisu zadovoljni.
- o Osobe s plašljivim stilom iskazuju najmanju posvećenost partnerskom odnosu i imaju najmanje rezultate na dimenzijama strasti i intimnosti. Zbog negativnog viđenja sebe i drugih, straha od intimnosti koje ih karakterizira, sumnjičavosti i nepovjerenja u odnosima, očekivano je da su manje posvećeni svojim vezama, da su njihove veze manje intimne i strastvene.

Ovakvi nalazi upućuju na generalni zaključak da stil privrženosti predstavlja bitan čimbenik koji u znatnoj mjeri ima ulogu u oblikovanju kvalitete partnerskog odnosa. Također, podržavaju činjenicu, a koja se navodi i u dosadašnjim istraživanjima, da je za uspješan i kvalitetan partnerski odnos najpoželjniji siguran stil privrženosti. Osobe sa sigurnim stilom privrženosti imaju kvalitetnije partnerske odnose i njihove veze bolje funkcioniraju. Dok nasuprot tome, vlastite nesigurnosti koje posjeduju osobe s nesigurnim stilovima privrženosti se očituju i na kvalitetu njihovih partnerskih odnosa.

Literatura:

- o Ainsworth M.D. (1985). *Attachments across the life span*. Bull N Y Acad Med.;61(9):792-812
- o Ainsworth M. D. S., Blehar M. C., Waters E., and Wall N. S. (2015). *Patterns of attachment, A Psychological Study of the Strange Situation*: Psychology Press, New York.
- o Ajduković M., Kregar Orešković K., Laklija M. (2007). *Teorija privrženosti i savremeni socijalni rad*: Ljetopis socijalnog rada, 14 (1), 59-91 str.
- o Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- o Bogdanović, M. (2018). *Odnos stilova roditeljstva, stilova privrženosti i broja partnerskih veza*. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu.
- o Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment (2nd ed.)*. Basic Books.
- o Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books.
- o Bretherton, I. (1992). *The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth*. *Developmental Psychology*, 28(5), 759-775.
- o Čorak, L. (2021). *Privrženost – razlika između sigurno i nesigurno privržene djece*. Završni rad. Zagreb: Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- o Daraboš, D. (2020). *Efekti stilova privrženosti na zadovoljstvo vezom: dijadna analiza*. Diplomski rad, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- o Fletcher, G. J. O., Simpson J. A. i Thomas G. (2000). *The Measurement of Perceived Relationship Quality Components: A Confirmatory Factor Analytic Approach*. *Personality and Social Psychology Bulletin*.
- o Fraley, R. C., i Davis, K. E. (2019). *Attachment formation and transfer in young adulthood*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(5), 677-693.
- o Galić, I. (2019). *Odnos potrebe za dramatiziranjem, privrženosti partneru i zadovoljstva vezom*. Diplomski rad, Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku.

- o Hazan C. i Shaver P. (1987). *Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, (3), 511-524.
- o Jerković, V. (2005). *Privrženost i psihološka prilagodba studenata*. Diplomski rad, Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- o Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003). *Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustva u bliskim vezama*. *Suvremena psihologija*, 6 (1) 73-91.
- o Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2005). *Stability of attachment styles across students' romantic relationships, friendships and family relations*. *Review of Psychology*, 12 (2), 115-123.
- o Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*. Jastrebarsko: Slap.
- o Kokorić B.S. i Gabrić M. (2009). *Razlike u ljubavnim vezama studenata sa sigurnim i nesigurnim stilovima privrženosti*. *Ljetopis socijalnog rada*, 16 (3), 551-572 str.
- o Krznarić, T. i Kamenov, Ž. (2016). *Atribucija partnerovog ponašanja u intimnoj vezi i kvaliteta veze*. *Socijalna psihijatrija*, 44 (4), 283-290.
- o Levine, A. i Heller, R. (2010). *Attached The New Science of Adult Attachment and How It Can Help you Find and Keep Love*, Penguin Group, New York.
- o Marušić, I., Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2006). *Personality and attachment to romantic partners*. *Review of Psychology*, 13 (1), 9-18.
- o Mikulincer, M. i Shaver, P. R. (2016). *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change*. New York: Guilford Press.
- o Sanković, K. (2005). *Ispitivanje razlika u percepciji roditeljskog prihvaćanja i odbijanja kod studenata različite privrženosti u ljubavnim vezama*. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- o Smith, E. E., Nolen-Hoeksema, S. Frederickson B. L., Loftus G.R., Bem D. J., Maren S. (2007). *Uvod u psihologiju*. Naklada Slap.

- o Stefanović Stanojević, T. (2002). *Bliske partnerske veze*. Psihologija, 35 (1-2), 3-23.
- o Stefanović Stanojević, T. (2004). *Adult Attachment and Prediction of Close Relationships*,: Philosophy, Sociology and Psychology Vol. 3, (1), 67 – 81.
- o Stefanović Stanojević, T. Z. (2011). *Afektivna vezanost, razvoj, modaliteti i procena*. Filozofski fakultet u Nišu, Ćirila i Metodija 2.
- o Sečen Y. (2018). *Uloga implicitnih teorija o ljubavnim vezama i strategija održavanja odnosa u percipiranoj kvaliteti ljubavne veze kod žena i muškaraca na prelasku u odraslu dob*. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu.
- o Škrbac, I. (2012). *Razvoj privrženosti*. Završni rad, Osijek, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
- o Tadinac, Kamenov, Jelić i Hromatko (2007). *Što ljubavnu vezu čini uspješnom?: izvještaj s XV. Ljetne psihologijske škole, Milna, otok Brač, 2005*. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta : Klub studenata psihologije u Zagrebu.
- o Termiz, Dž. i Milosavljević, S. (2018). *Praktikum iz metodologije politologije - Drugo izmijenjeno, dopunjeno i prošireno izdanje*. Fakultet političkih nauka u Sarajevu.
- o Termiz, Dž. (2009). *Metodologija društvenih nauka*. Grafit, Lukavac.
- o Vučković, L. (2017). *Povezanost kvalitete obiteljskih odnosa s očekivanjima od romantičnih veza kod mladih*. Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci.
- o Vasta, R., Haith M.M., Miller S.A. (2005). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

KVALITET ŽIVOTA OSOBA S INVALIDITETOM U TEORIJSKIM POSTAVKAMA I EMPIRIJSKIM ISTRAŽIVANJIMA

VASVA SMAJLOVIĆ¹

Odsjek za socijalni rad Fakultet političkih nauka Univerzitet u Sarajevu

Sažetak: U odnosu između kvaliteta života i invaliditeta postoji uzročno-posljedična veza gdje invaliditet, kojim je neka osoba pogođena, u velikoj mjeri uvjetuje kvalitet života. S tim u vezi, na kvalitet života utječu subjektivni i objektivni pokazatelji, a kompleksnosti doprinosi i njegov historijski razvoj. Ovo posebno što su osobe s invaliditetom tokom historije bile izložene različitim oblicima društvenog ponašanja i neprihvatanja, počevši od zlostavljanja, stigmatizacije, diskriminacije po raznim osnovama, do prosperitetnijeg pristupa, kojeg danas karakterizira socijalni model, a od usvajanja *Konvencije o pravima osoba s invaliditetom*, model ljudskih prava. Stoga su u ovom radu prezentirane različite teorijske postavke pojma kvaliteta života i instrumenti mjerenja, proizašli iz takvih poimanja. Uz navedeno, u radu je kroz različite teorijske pristupe, prezentiran odnos društva prema osobama s invaliditetom uz isticanje potrebe za njegovom promjenom s naglaskom na neophodnost pružanja socijalne podrške kao ključnog faktora za bolji kvaliteta života.

Ključne riječi: *kvalitet života; osobe s invaliditetom; zadovoljstvo; socijalna podrška domene kvaliteta života.*

Abstract: The relationship between quality of life and disability reveals a cause-and-effect connection, wherein the disability affecting an individual significantly determines their quality of life. In this context, quality of life is influenced by both subjective and objective indicators, with its complexity further shaped by historical developments. Notably, persons with disabilities have historically been subjected to various forms of societal behavior and rejection, ranging from abuse, stigmatization, and discrimination to more progressive approaches. Contemporary perspectives are marked by the social model, transitioning towards a human rights model since the adoption of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. This paper presents various theoretical concepts of quality of life and measurement instruments derived from these concepts. Additionally, through different theoretical approaches, the paper examines societal attitudes towards persons with disabilities, emphasizing the need for change and underscoring the importance of providing social support as a crucial factor for improving their quality of life.

Keywords: *quality of life; persons with disabilities; satisfaction; social support; domains of quality of life*

¹ Kontakt e-mail: vasva.smajlovic@fpn.unsa.ba

Uvod

Kvalitet života je višedimenzionalan pojam, na koji utječu posebno objektivni (događaji i uvjeti koji pomažu pojedincima da postignu svoje ciljeve) i subjektivni faktori (očituju se prvenstveno u ličnim procjenama pojedinca, a uvjetovani su njegovim sistemom vrijednosti). Višedimenzionalnost samog pojma kvaliteta života očituje se u njegovom u razvoju, ali i indikatorima i definicijama. Svjetska zdravstvena organizacija (SZO), definiciju kvaliteta života zasniva na subjektivnim indikatorima, odnosno procjeni samog pojedinca o njegovom životu, vezanu za okruženje, očekivanja, standarde, ciljeve i slično. Sačinila je nekoliko instrumenata za njegovo mjerenje. Među njima su *WHOQOL-BREF* i *WHOQOL-DIS*, kojima se kvalitet života osoba ispituje u domenima fizičkog zdravlja, psihološkog stanja, društvenih odnosa, okoline, diskriminacije, kontrole i inkluzije s odgovarajućim aspektima unutar njih, odnosno zadovoljstvom osoba s invaliditetom ovim domenama (SZO, 1996).

Kod istraživanja kvaliteta života unutar populacijske grupe, kao što su to osobe s invaliditetom, postoji još jedna dimenzija složenosti, koja se može odrediti kao uzročno-posljedična veza između invaliditeta i kvaliteta života, čini osnovu za naučna istraživanja, ali i za utvrđivanje konkretnih mjera koje bi trebalo poduzeti kako bi se kvalitet života poboljšao.

Danas jedna od najprihvatljivijih i najnavođenijih definicija invaliditeta sadržana je u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom (2006), koja već u svojoj preambuli invaliditet određuje kao razvojni proces, koji je posljedica međudnosa između osobe s invaliditetom i okoline, odnosno prepreka koje su nalaze unutar nje, a koje onemogućavaju ravnopravnost osoba s invaliditetom sa ostalim članovima društva (tačka e). U istom dokumentu, osobe s invaliditetom su određene kao „osobe s dugotrajnim fizičkim, mentalnim, intelektualnim ili osjetilnim oštećenjima, koje u interakciji s različitim barijerama mogu ometati njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s ostalim članovima tog društva.“ (čl.1, st. 2). Iz navedene definicije može se zaključiti da su osobe s invaliditetom pod stalnim utjecajem okoline, te da je za kvalitet života osoba s invaliditetom važno da je taj utjecaj pozitivan.

U radu je poseban fokus usmjeren na savremeno poimanje kvaliteta života, od druge polovine 20. stoljeća, uz prezentaciju rezultata različitih istraživanja u svijetu i Bosni i Hercegovini.

Historijski pregled teorijskog poimanja kvaliteta života

Zanimanje za kvalitet života pronalazimo kod starogrčkih filozofa koji su ovaj pojam vezivali za postizanje zadovoljstva i sreće u životu. Epikur, poznat po zagovaranju hedonizma, razlikuje dinamičke i statičke vrste užitka, dinamičkom prethodi napor, dok statički, kojem bi trebalo težiti, predstavlja užitak bez ikakvog truda (Mišura, 2011). Za razliku od navedenog, Aristotel je napravio distinkciju između života i njegove kvalitete, gdje je kvaliteta života kategorija koja naglašava razliku između života i dobrog života (Lopez Noval, 2016). Integrirajući različite aspekte (poput vrijednosti, osjećaja, blagostanja, političke moći, vanjskih dobrobiti, intelektualne vrline), Aristotel nudi vlastito razumijevanje čovjekovog života, kao višedimenzionalne stvarnosti s jedne, te dobrog i sretnog života, s druge strane (Lopez Noval, 2016). Navedeno poimanje upućuje da je za čovjeka, koji raspolaže pobrojanim dobrima, život kvalitetan i da može ispunjavati svoje osnovne funkcije, s tim da prema Aristotelu, kvalitetan život, nije bilo moguće postići izvan/bez države.

Usljed društvenih i ekonomskih transformacija u kasnom srednjem i ranom novom vijeku pojavljuju se nove ideje o konceptu kvalitete života, od kojih se posebno ističe shvatanje Thomasa Mora koji smatra da kvalitet života zavisi od zadovoljavanja određenih osnovnih ljudskih potreba (McKenna, Doward, 2004). Isti autor, kao glavne „krivce“ za loš život, navodi društvene i institucionalne uvjete s jedne, te nedostatak intrinzične motivacije, s druge strane. Pored navedenog, More, kao loš utjecaj na kvalitet života, navodi nezaposlenost, starost, bolest, sistem socijalne sigurnosti. Slično viđenje kvaliteta života, u smislu intrinzične motivacije, kao More, zastupao je i socialutopista, filozof i teolog Tommaso Campanella, koji je smatrao da osobe djeluju bez unutrašnje motivacije što je veliki problem za teoriju dobrog života. Za razliku od socialutopista, Francis Bacon u svom nedovršenom djelu „*Nova Atlantida*“ (1627) ističe da je svijet moderne tehnologije i nauke uređen

tako da doprinosi lakšoj podnošljivosti života, ali i uživanju u njemu. Pomenuti „moderan svijet“ bit će posljedica prevazilaženja siromaštva za šta je važan materijalni napredak koji se mora ostvariti u svim domenama života, dok je etički pristup (koji je posebno zagovarao Aristotel) važan samo unutar porodice.

U prosvjetiteljstvu, istraživanje kvalitete života „običnih“ ljudi bilo je fokusirano je na stav da ljudi imaju savršenu prirodu podložnu razvoju u kontekstu slobode (Lopez Noval, 2016). Drugim riječima, prosvjetitelji su se nastojali osloboditi stega crkve i postići sreću, napredak, razumijevanje prirodnog svijeta, što je temeljeno prvenstveno na razumu. Doprinos u razumijevanju kvalitete života, dalo je i Kantovo razmišljanje o dobrom životu, koje se baziralo na racionalnim analizama i kritičkom mišljenju. Polazi od stava da je čovjekovo razumijevanje svijeta oko njega određeno njegovim iskustvima i uvjerenjima o samom svijetu. Ljude je vidio sa sposobnošću da imaju kontrolu i autonomiju nad svojim odlukama, radnjama i izborima, te slobodu da žive na način na koji im odgovara (Oppong, 2022). Za Kanta, dobar život je onaj koji je ugodan i koji ima svoj smisao, tako da čovjek treba raditi ono u čemu uživa. U suprotnom to što radi nije vrijedno, a smisao svog života čovjek pronalazi u aktivnostima koja su u skladu s prioritetima i vrijednostima koje propagira.

Jedan od prvih teoretičara koji je uveo ekonomsku dimenziju, odnosno blagostanje u shvatanje kvaliteta života, bio je Jeremy Bentham, engleski filozof i pravnik. Za njega je ključna stvar u ostvarivanju sretnog života postizanje zadovoljstva, te izbjegavanje bola i nesreće. S tim u vezi, Bentham izvor sretnog života vidi u uživanju materijalnih dobara i usluga dok su društveni odnosi i drugi ljudi samo sredstvo za postizanje materijalnih zadovoljstava (Lopez Noval, 2016: 163). Materijalna dimenzija kvalitete života, koju je utemeljio Bentham, nastavila se razvijati u okviru ekonomskog pristupa razvoju koncepta kvaliteta života, čiji je jedan od najznačajnijih predstavnika engleski ekonomista Arthur Cecil Pigou koji je prvi u izvornom obliku uveo sintagmu koncept kvaliteta života. U knjizi „*Ekonomija blagostanja*“ Pigou navodi da

je „jedini očiti instrument mjerenja dostupan u društvenom životu novac“ (1932: 11). Uviđa da sama informacija o visini prihoda nije adekvatan pokazatelj kvaliteta života, odnosno da je podjednako važno je biti informiran o načinu stjecanja novca, njegove upotrebe, potrošnje, dobijene robe i usluga i slično. Prvo posebno zato što informacije o navedenom mogu dovesti do zaključka da postoje suprotne veze između dobijenog i utrošenog u smislu kvalitete života. Stoga se kao ključna aktivnost čovjekovog života uzima zaposlenje, gdje se posebna pažnja poklanja različitim psihofizičkim faktorima, kao što su radna atmosfera, odnosi na poslu i status radnika, koji mogu pozitivno/negativno utjecati na kvalitet života. Kao kritika na Pigouovu „*Ekonomiju blagostanja*“ pojavljuju se djela „*Poboljšava li ekonomski rast ljudsko zadovoljstvo? Nekoliko empirijskih dokaza*“ (1974) i kasnije „*Ekonomija sreće*“ (2004) Richarda Easterlina, profesore ekonomije. U ovim djelima autor, ispituje odnos između subjektivnog blagostanja (životno zadovoljstvo; sreća) i prihoda, ističući da, iako su veći prihodi povezani sa višim nivoima sreće unutar zemlje, ne postoji tendencija da će povećanje prosjeka prihoda pratiti povećanje prosječnog nivoa sreće. Drugačije rečeno, bogatije države su sretnije od siromašnih, ali nema dokaza da se prosječna sreća u državi povećava kako se država bogati (Smith, 2014).

Navedeni teorijski pristupi o kvalitetu života, čije su postavke prikazane imali su bitnog utjecaja na poimanje i razumijevanje kvaliteta života, iako se sam koncept u savremenom kontekstu aktivno počeo izučavati tek sedamdesetih godina 20. stoljeća, zahvaljujući interesovanju različitih organizacija i stručnjaka iz različitih oblasti, što je do pojave različitih definicija, indikatora i instrumenata za mjerenje ovog društvenog fenomena.

Subjektivni i objektivni indikatori kvaliteta života

Savremeno shvatanje i određenje kvaliteta života zahtijeva i različite pristupe u objašnjavanju njegovih subjektivnih i objektivnih pokazatelja iako oba tipa indikatora imaju svoje prednosti i nedostatke, budući da „*njihova zajednička primjena umanjuje nedostatke pojedine vrste mjerenja i omogućuje alternativne poglede na kvalitetu života.*“ (Slavuj, 2012: 84).

U početnim istraživanjima fokus je bio na objektivnim pokazateljima, odnosno na životnim uvjetima koji relativno dugo traju i pojedincu olakšavaju/ otežavaju postizanje, njemu relevantnih, ciljeva. Objektivni indikatori su jasno definirani i pod njima podrazumijevamo bruto društveni proizvod, novac, društvene prihode, stopu siromaštva, ali i znanje, sigurnost, društvene odnose i slično (Slavuj, 2012). Nedostaci objektivnih pokazatelja ogledaju se u činjenici da u obzir ne uzimaju razlike koje postoje između različitih društvenih grupa, čime se zanemaruje raznolikost u kvaliteti života, posebno kada se analiziraju veliki teritorijalni prostori, te u tome što postoje i subjektivne implikacije u objektivnim pokazateljima (ljudi primjerice mogu manipulirati kakve će podatke o prihodima pružiti).

Kako bi ispitivanje kvaliteta života bilo relevantnije, važno je u proces njegova mjerenja uvesti i subjektivne indikatore, odnosno ličnu procjenu zadovoljstva života koja je, uglavnom, uvjetovana sistemom vrijednosti pojedinca (Lučev, Tadinac 2008). Subjektivni indikatori se najčešće odnose na sreću i zadovoljstvo u životu, ali i na zadovoljstvo različitim domenama i aspektima života za koje se smatra da utječu na njegov kvalitet. Ilić, Milić i Arandelović (2010) u subjektivne pokazatelje ubrajaju: lične procjene, procjene društvenog stanja, sreću, zadovoljstvo životom i poslom, osjećaj pripadnosti okolini, odnose s porodicom, sigurnost, slobodne aktivnosti itd. Ovako definiranim pokazateljima moguće je prikazati razlike između različitih socijalnih grupa, mjesta i vremena. Glavne prednosti subjektivnih indikatora ogledaju se u spoznaji strukture i međudjelovanja raznih aspekata koji djeluju na kvalitet života, u razumijevanju rasprostranjenosti (ne)zadovoljstva u zajednici, shvatanju i kombiniranju različitih aspekata u evaluaciji kvaliteta života. Subjektivni indikatori fokusiraju se na pojedinca, jer je on direktni učesnik u svim aspektima i domenama kvalitete života i kao takav najpouzdaniji izvor informacija za procjenu svakodnevnice.

Subjektivni pokazatelji donose i određene nedostatke. Subjektivizmu može nedostajati objektivnost situacije, a problematizira se i valjanost podataka dobijenih na osnovu subjektivnih procjena, jer se smatra da većina pojedinaca ne razmišlja aktivno o kvaliteti života.

Kao što je vezano za različite pokazatelje, određenje kvaliteta života vezano je za različita naučna područja, koja su ga definirala na različite načine. Medicinski pristup definiranju kvaliteta života fokusira se na opće blagostanje pojedinaca, što podrazumijeva dobro zdravstveno stanje, ali i život koji je smislen i ispunjen. „*Predmet društveno orijentisanih istraživanja kvaliteta života su struktura i sadržaj grupe, zajednice i društva, dok će psihološki orijentisani istraživači razmatrati neku od individualnih karakteristika kao što su blagostanje, mentalno zdravlje itd*“ (Ilić i sur. 2010: 53). Cilj određenja kvaliteta života iz perspektive psihologije jeste dolaženje do podataka vezanih za osjećanja pojedinca i odnosima s drugima. Iz perspektive sociologije, određenjem kvaliteta života nastoji se doći do općenitih podataka o zadovoljstvu kvaliteta života te do podataka o sposobnostima prikladnog funkcioniranja u zajednici, društvu i slično. Različiti predmeti istraživanja doveli su do različitih definicija. Neke od njih su:

Emerson (1985) o kvalitetu života govori kao zadovoljenju vrijednosti, ciljeva i potreba pojedinaca kroz aktualizaciju njegovih sposobnosti ili životnog stila. Meerberg (1993) definira kvalitet života kao osjećaj zadovoljstva vlastitim životom općenito, sposobnost procjenjivanja vlastitog života kao zadovoljavajućeg, prihvatljivo stanje mentalnog, fizičkog, socijalnog i emocionalnog zdravlja koje procjenjuje pojedinac uz objektivnu procjenu druge osobe da su životni uvjeti pojedinca čiji se kvalitet života posmatra, primjereni i nisu opasni po život. „Kvalitet života je celokupno blagostanje, sastavljeno od objektivnih parametara i subjektivnih procena fizičkog, materijalnog, društvenog i emocionalnog blagostanja, uključujući stepen ličnog razvoja i svrsishodnih aktivnosti, sve ponderisano ličnom važnošću“ (Felce i Perry, 1995 prema Ilić et al., 2010).

Statistički ured Evropske unije (EUROSTAT, 2015) kvalitet života smatra širim pojmom od životnog standarda i ekonomske proizvodnje. Kvalitet života uključuje spektar faktora koji utječu na to šta ljudi cijene u životu, izvan čisto materijalnih aspekata, a grupisane su u osam dimenzija koje se odnose na mogućnosti osobe da slijedi dobrobit koju je sama procijenila važnom shodno vlastitim vrijednostima i prioritetima.

Svjetska zdravstvena organizacija kvalitet života određuje kao subjektivnu percepciju osobe o njenom životu, uzimajući pritom u obzir kulturu i sistem vrijednosti u kojima pojedinac živi, a u skladu s njenim očekivanjima, brigama i standardima i ciljevima (SZO, 1996).

Na osnovu ponuđenih definicija, moguće je reći da je kvalitet života:

- višedimenzionalan koncept i predmet istraživanja različitih nauka i naučnih disciplina;
- obuhvata više životnih domena te pretpostavlja njihovu povezanost i međudjelovanje;
- uključuje objektivnu dimenziju (koja se tiče obilježja koja su u datoj zajednici i u dato vrijeme važni) i subjektivnu dimenziju (koja se tiče obilježja koje pojedinac procjenjuje važnim za svoj kvalitet življenja) i pretpostavlja njihovu „interakciju“;
- dinamičan proces (uvjetovan je onim što je aktuelno, na objektivno ili/ subjektivno);
- podložan oblikovanju, subjektivno i objektivno.

Kako bi se došlo do podataka o kvalitetu života neophodno ga je ispitati, odnosno mjeriti. Verdugo, Schalock, Keith, Stancliffe (2005) postavljaju pitanja „Šta se mjeri?“; „Kako se mjeri?“; „Ko bi trebao biti uključen u mjerenja?“ i „Gdje treba mjeriti?“. Odgovor na pitanje „Šta se mjeri?“ je domen koji je skup faktora koji sačinjavaju ličnu dobrobit pojedinca. Posmatra se kao raspon preko kojeg se kvalitet života proteže kao koncept. Pitanje „Kako se mjeri?“ dovodi se u vezu s činjenicom šta nam je u fokusu mjerenja.

Akteri mjerenja su prvenstveno osobe čiji se kvalitet života mjeri, ali i ostali pojedinci koji učestvuju u procjeni tuđeg života, te društveni indikatori (socijalna zaštita, obrazovanje, životni standard, sigurnosti itd.). Mjerenja bi, s obzirom na to da je riječ o višedimenzionalnom i na uvjete okoline osjetljivom konceptu, trebalo provoditi u „prostoru“ gdje osoba, čiji se kvalitet života mjeri, živi, radi, obrazuje, provodi slobodno vrijeme uzimajući u obzir kulturološke okolnosti.

Kvalitet života mjeri se uz pomoć različitih upitnika. Neki do najznačajniji su: Indeks ljudskog razvoja, Indeks kvalitete življenja, Indeks planetarne sreće, Indeks sretnih godina života, budući da su podložni za evaluaciju i za komparaciju stanja kvalitete života među različitim državama. Iako je njihova objektivnost prikladna za poređenje na međunarodnom nivou, nedostaje lična percepcija pojedinaca. Uključivanje subjektivne percepcije u procjenu kvalitete života važno je zato što su pojedinci upravo „konzumenti“ svog života. Neki od istrumenata koji uvažavaju subjektivnu percepciju u mjerenju kvaliteta života su Međunarodni indeks dobrobiti i Evropski upitnik kvalitete života.

Svjetska zdravstvena organizacija razvila je nekoliko upitnika pomoću kojih je moguće mjeriti kvalitet života od kojih se najčešće koriste WHO-QOL-100 i njegova skraćena verzija WHOQOL-BREF. *WHOQOL-100 procjenjuje kvalitet života na sveobuhvatan, kulturalno osjetljiv, subjektivan način, obraćajući pažnju na važnost različitih domena i aspekata kvaliteta života* (Trompenaars, Masthoff, Van Heck, Hodiamont; De Vries 2006: 207). *WHO-QOL-BREF* predstavlja skraćenu verziju WHOQOL-100 koja je rezultat realizacije da WHOQOL-100 može biti duga verzija za procjenjivanje kvaliteta života za određene svrhe. WHOQOL-BREF uključuje četiri domene: fizičko zdravlje, psihološko stanje, okolinu i domenu društvenih odnosa. Svjetska zdravstvena organizacija razvila je upitnik namijenjen mjerenju kvaliteta života osoba s invaliditetom, *WHOQOL-DIS* koji procjenjuje utjecaj načina pružanja usluga različitih zdravstvenih i socijalnih službi na kvalitet života, identifikaciju mogućih posljedica politika na kvalitet života odraslih osoba s invaliditetom

te jasniju sliku za područja ulaganja, kako bi se u konačnici postigao što bolji kvalitet života ove socijalne grupe (Power, 2014). Ovaj modul obuhvata tri domene: diskriminaciju, kontrolu nad važnim odlukama u životu i inkluziju.

Kvalitet života posljedica je subjektivnih i objektivnih okolnosti, ali i stanja u kojem se pojedinac nalazi. U skladu s navedenim, u nastavku se nudi objašnjenje načina o uzročno-posljedičnoj vezi invaliditeta i kvaliteta života.

Domene kvaliteta života osoba s invaliditetom s posebnim osvrtom na stanje u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini, prema različitim izvještajima, strategijama i istraživanjima², osobe s invaliditetom imaju niz teškoća što utječe i na zadovoljstvo kvalitetom života na koji, pored različitih barijera (fizičkih, društvenih, ekonomskih i transportnih), utječu posebno socijalna isključenost i siromaštvo. S tim u vezi, osobe s invaliditetom, kao najvažnije aspekte kvaliteta života, navode zdravstveno stanje, rehabilitaciju i zapošljavanje dok su rekreativne aktivnosti, prijevoz i kulturna dešavanja rangirani kao najmanje važni, a najvažniju ulogu u pružanju podrške osobi s invaliditetom ima porodica. Istraživanja potvrđuju da se osobe s invaliditetom suočavaju s negativnim osjećajima kao što su beznadežnost i depresija, u znatno većem omjeru nego osobe bez invaliditeta, te da procjenjuju kvalitet svog društvenog života i života uopće niže, u odnosu na osobe s invaliditetom (Miković, Bašić 2019: 116)

Budući da kvalitet života obuhvata različite domene s različitim aspektima unutar tih domena, u tabeli br. 1 navedene su domene koje se koriste u upitnicima SZO namijenjenim mjerenju kvaliteta života osoba s invaliditetom.

² Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine (2016-2021); Izvješće o provođenju Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini, 2012; Posebno izvješće o pravima osoba s invaliditetom, 2010; Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini, 2008

Tabela br. 1. Prikaz domena kvaliteta života prema upitnicima WHO-QOL-DIS I WHOQOL-BREF

Domene kvalitete života	Aspekti domena kvalitete života
Fizičko zdravlje (WHOQOL-BREF)	Fizička bol i nelagoda Energija i umor Spavanje i odmor
Psihološko stanje (WHOQOL-BREF)	Pozitivni osjećaji Razmišljanje, učenje, memorija, koncentracija i samopoštovanje Slika tijela/izgled Negativni osjećaji
Društveni odnosi (WHOQOL-BREF)	Lični odnosi Društvena podrška Seksualna aktivnost
Okolina (WHOQOL-BREF)	Sloboda i fizička sigurnost Kučno okruženje Finansijska sredstva Zdravstvena i socijalna zaštita: dostupnost i kvalitet Mogućnost za sticanje novih informacija i vještina Prilike i učešće u rekreaciji i slobodno vrijeme Fizičko okruženje (zagađenost, buka, promet, klima)
Diskriminacija (WHOQOL-DIS)	Diskriminacija Zagovaranje Pogled na budućnost
Kontrola (WHOQOL-DIS)	Kontrola Izbor Autonomija
Inkluzija (WHOQOL-DIS)	Sloboda i fizička sigurnost Kučno okruženje Finansijska sredstva Zdravstvena i socijalna zaštita Mogućnost za sticanje novih informacija i vještina Prilike i učešće u rekreaciji i slobodno vrijeme Fizičko okruženje (zagađenost, buka, promet, klima)

Izvor: Svjetska zdravstvena organizacija, 1996/2011

Pokazatelji u tabeli br. 1, kao što je to već istaknuto, pokazuju različite domene života osoba s invaliditetom koje se koriste u različitim istraživanjima ove oblasti putem odgovarajućih anketnih upitnika, zajedno s različitim aspektima koji navedeni domeni sadrže. Stoga će u nastavku ovog rada svaki od navedenih domena biti predmet posebne analize, kako bi se makar djelimično došlo do pokazatelja šta sve, odnosno koji domeni imaju poseban utjecaj na kvalitet života ove možda najranjivije društvene grupe.

- *Domena fizičkog zdravlja* kvaliteta života osoba s invaliditetom obuhvata aspekte koji direktno utječu na njihov svakodnevni život i dobrobit. Prvi aspekt, bol i nelagoda, predstavljaju izazov s kojim se osobe s invaliditetom često suočavaju. Prema istraživanju provedenom u Vašingtonu, osobe s invaliditetom uglavnom pate od bolova povezanih s mišićno-koštanim sistemom, neuropatskih bolova ili visceralnih bol, što može značajno ometati njihovu sposobnost obavljanja svakodnevnih aktivnosti (University of Washington, 2018). Ova vrsta boli često je povezana s medicinskim tretmanima o kojima osobe s invaliditetom često ovise radi ublažavanja simptoma. Drugi važan aspekt je energija i umor. Osobe s invaliditetom često imaju smanjenu energiju i veći rizik od umora u poređenju s općom populacijom, što može biti posljedica njihovog stanja ili nuspojava medicinskih terapija (Artherholt, 2013). Primjerice, bolesti poput multipla skleroze ili mišićne distrofije mogu direktno utjecati na izdržljivost i svakodnevne aktivnosti, što dodatno opterećuje fizičku domenu života. Problemi sa spavanjem česti su kod osoba s invaliditetom, a njihovo porijeklo može biti u fizičkim povredama ili neurološkim stanjima poput povrede mozga ili drugih trajnih oštećenja središnjeg živčanog sustava (Jensen, Terrill, 2012).

U Bosni i Hercegovini, stanje fizičke domene kvaliteta života nedovoljno je istraženo. Oskudni podaci pokazuju da se osobe sa invaliditetom suočavaju s nedostatkom adekvatne podrške i resursa za poboljšanje njihove fizičke domene kvaliteta života te da se često nalaze u situaciji uskraćenog pristupa

osnovnim zdravstvenim uslugama poput rehabilitacije ili banjskog liječenja (Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2010). Nedostatak podrške može imati dubok utjecaj na njihovu sposobnost podnošenja bola, umora i prevladavanje drugih izazova uzrokovanih stanjem invaliditeta. Poboljšanje fizičke domene kvaliteta života za osobe s invaliditetom zahtijeva integrirani pristup koji uključuje medicinske tretmane, pristup rehabilitaciji, kao i podršku zajednice i društva kako bi se osiguralo da ove osobe imaju mogućnost ostvariti svoj puni potencijal unatoč fizičkim ograničenjima.

- *Psihološko stanje*, odnosno domena kvaliteta života kvaliteta života osoba s invaliditetom obuhvata širok spektar aspekata koji utječu na njihovu emocionalnu dobrobit i zadovoljstvo životom: pozitivne i negativne osjećaje, religijska, duhovna i lična uvjerenja, sposobnost razmišljanja, učenja, pamćenja i koncentracije, samopoštovanje i sliku o sebi i fizički izgled (WHO, 1996).

Pozitivni osjećaji imaju važnu ulogu u (pozitivnoj) percepciji kvalitete života. Istraživanja pokazuju da osobe s invaliditetom često doživljavaju snažne emocije poput sreće i zadovoljstva, ali isto tako i zabrinutost zbog neizvjesnosti i budućnosti (Leutar, Štambuk, 2007). Navedeno ne čudi, budući da osobe s invaliditetom u velikoj mjeri ovise o svojoj porodici i prijateljima, te je njihova budućnost nakon smrti članova porodice ili prijatelja neizvjesna i praćena negativnim emocijama. Religijska, duhovna i lična uvjerenja igraju važnu ulogu u životu osoba s invaliditetom, pružajući im duhovnu snagu, da lakše prihvate svoja fizička ograničenja i služe kao resurs za ojačavanje njihove emocionalne otpornosti i pozitivnog stava prema životu. U procjeni razmišljanja, učenja, pamćenja i koncentracije važno je uzeti u obzir specifičnosti svakog pojedinca s invaliditetom. Primjerice, osobe s kognitivnim izazovima mogu imati poteškoća u brzini razmišljanja i jasnoći misli, što može utjecati na njihovu percepciju vlastitih sposobnosti. Samopoštovanje je ključni aspekt psihološke domene koji odražava kako osobe s invaliditetom procjenjuju sebe i svoje vrijednosti. Prihvatanje vlastitog invaliditeta često vodi većom nivou samopoštovanja, dok socijalna podrška i integracija

u zajednicu također igraju važnu ulogu u očuvanju pozitivnog samopoimanja (Jung, Kang, Park, Jang, 2022). Slika tijela i izgled za osobe s invaliditetom, često izazivaju kompleksne emocije i reakcije. Osobe s fizičkim invaliditetom mogu imati negativan stav prema svom tijelu, što može biti posljedica društvenih normi i očekivanja o izgledu. Negativni osjećaji poput tuge, tjeskobe i depresije prisutni su u životu osoba s invaliditetom, posebno u rperiodima prilagodbe na invaliditet ili suočavanja s novim izazovima (SZO, 1996). Stoga se socijalna podrška porodice i zajednice ne treba zanemariti, jer može značajno pomoći u smanjenju negativnih emocija i poboljšanju emocionalne dobrobiti osoba s invaliditetom.

Kada je riječ o psihološkoj domeni života osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini, istraživanja pokazuju da je visok nivo samopoštovanja ključni faktor njihovog psihološkog blagostanja (Lotos, 2015: 61). Ovo je naročito istaknuto kod mladih osoba s invaliditetom i povezano je s višim nivoom samoefikasnosti, podrške porodice i prijatelja te boljom percepcijom porodičnog funkcionisanja. Negativne emocije s kojima se osobe s invaliditetom suočavaju su zabrinutost za budućnost, depresiju i osjećaj usamljenosti, što je često rezultat društvenih i političkih uvjeta te lošeg socioekonomskog statusa (Lotos, 2015: 61). Važno je napomenuti da društveni narativi i sveprisutne predrasude o osobama s invaliditetom u Bosni i Hercegovini često utječu na sliku koju osobe s invaliditetom imaju o sebi, što može značajno oblikovati njihovu percepciju vlastitog samopoštovanja i fizičkog izgled.

- *Društveni odnosi*, koji su ključni za kvalitetu života osoba s invaliditetom, obuhvataju lične odnose, društvenu podršku i seksualnu aktivnost. Lični odnosi se procjenjuju na temelju osjećaja ljubavi, podrške i prijateljstva u životu, te sposobnosti za intimnost i dijeljenje emocija (SZO, 1996). Osobe s invaliditetom se nerijetko suočavaju s preprekama u uspostavljanju i održavanju prijateljstva, a više od polovine osoba s invaliditetom osjeća se usamljeno (Sense, 2015). U kontekstu ljubavnih veza, faktori kao što su bračni status, životni stil i lični izbori imaju važnu ulogu u oblikovanju njihovih intimnih

odnosa (Friedman, 2019). Također, društvena podrška, koja obuhvata podršku porodice, prijatelja i formalnih institucija, ključna je za osjećaj pripadnosti i praktičnu pomoć. Seksualna aktivnost osoba s invaliditetom odražava njihovu sposobnost i želju za izražavanjem seksualnosti, uz rizike poput negativnih iskustava i neželjenih posljedica zbog nedostatka informacija i podrške (SZO, 1996). Osobe s invaliditetom, naročito osobe s intelektualnim teškoćama često su pod rizikom od negativnih seksualnih iskustava, zaraze spolno prenosivih bolesti i neželjene trudnoće, te su edukacija i prava vezana za seksualnost ključni u osiguranju zaštite i slobode izražavanja u intimnim odnosima.

U Bosni i Hercegovini, socijalna podrška osobama s invaliditetom uglavnom dolazi od njihovih porodica, koje često djeluju kao jedini stabilan izvor podrške (Somun Krupalija, Zuko, Haverić, Zahirović, 2011). Usluge formalne pomoći u oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite rada i slično, često nisu jasno postavljene (decentralizirane su, diskriminatorne i ograničavajuće), a reforme u sistemu bivaju administrativne prirode, što rezultira neadekvatnošću rješenja problema. Centri za socijalni rad imaju ključnu ulogu u podršci osobama s invaliditetom, pružajući informacije o pravima, zastupajući ih i potičući njihovu autonomiju i uključivanje u društvene aktivnosti (Ibralić, Haverić, Cocalić, 2020).

- *Okolina* kao domena kvaliteta života osoba s invaliditetom obuhvata niz ključnih aspekata koji direktno utječu na njihovu svakodnevnicu i doživljaj života. Sloboda i (fizička) sigurnost ispituju osjećaj sigurnosti od fizičkih povreda, koje izravno utječu na osjećaj slobode kod pojedinaca (SZO, 1996). Ovim aspektom se naročito žele ispitati dostupni resursi koji osobi mogu pružiti osjećaj slobode i fizičke sigurnosti. Osobe s invaliditetom su u većem rizikom od (fizičke) nesigurnosti. Tome u prilog govore i podaci istraživanja koji su pokazali da se osobe s invaliditetom suočavaju s fizičkim, verbalnim, seksualnim nasiljem, ciljanim anti-

socijalnim ponašanjem, oštećenjem/krađom imovine, zlostavljanjem u školi, incidentima od strane osoblja zakonskih agencija i cyberbullyingom (Equality and Human Rights Commission, 2009).

U kontekstu Bosne i Hercegovine, ovi aspekti su posebno važni, jer ilustriraju izazove s kojima se osobe s invaliditetom suočavaju u specifičnom socijalnom i ekonomskom bosanskohercegovačkom okruženju. Lična sloboda i fizička sigurnost su temeljna prava koja su zakonski garantirana u BiH. Osobe s invaliditetom, posebno žene s intelektualnim invaliditetom, često su izložene riziku nasilja, ali zbog raznih prepreka poput stida ili straha, rijetko traže pomoć (Udruženje građana oštećenog vida Tuzla, 2013). Kućno okruženje u BiH u dosta slučajeva nije prilagođeno osobama s invaliditetom., budući da većina njih živi s porodicom u stanovima koji su često neprilagođeni za kretanje ili arhitektonski nepristupačni (Isić, 2022). Politika stanovanja za osobe s invaliditetom teži osigurati pristupačne stambene uvjete, ali njena provedba zaostaje, što rezultira nezadovoljstvom. Finansijski resursi predstavljaju ključni faktor za kvalitet života osoba s invaliditetom u BiH, ali su, uglavnom, nedostatni ili nepravilno raspoređeni, što značajno utječe na ekonomsku sigurnost i neovisnost osoba s invaliditetom (Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2010). Osobama s invaliditetom potrebna je adekvatna i pristupačna zdravstvena zaštita. Stanje zdravstvenog sistema u Bosni i Hercegovini ne ide u prilog osobama s invaliditetom, jer je fragmentiran, odnosno u nadležnosti entiteta i kantona. Neusklađeni zakoni i praksa rezultiraju diskriminacijom i nejednakim pristupom zdravstvenim uslugama. Posljednji aspekt ove domene odnosi se na javni prijevoz, koji često nije prilagođen potrebama osoba s invaliditetom, što uzrokuje otežano kretanje i ovisnost o drugima za osnovne svakodnevne aktivnosti (Getbybus, 2018). Osobe s invaliditetom suočavaju se s problemima kao što su nedostatak senzibiliteta putnika i vozača, nedostatak informacija o voznom redu te neadekvatnost prijevoznih sredstava.

- *Diskriminacija* kao domena kvaliteta života obuhvata još zagovaranje i pogled na budućnost. Diskriminacija se odnosi na procjenu da li osoba osjeća nepravedan tretman, a može proizaći iz subjektivnog ili društvenog (sistematično provođenje diskriminacije) nivoa“ (Šadić, 2014). Bez obzira na uzrok, diskriminacija krši ljudska prava i osnovne slobode, što rezultira lošijim kvalitetom života. Ona može negativno utjecati na mentalno i fizičko zdravlje, obrazovanje, zapošljavanje, društvene odnose i druge aspekte života, a uglavnom proizilazi iz predrasuda, neinformisanosti i modela poimanja invaliditeta (Gadžo-Šašić, 2020). Posljedice diskriminacije uključuju uskraćivanje prava na obrazovanje, zapošljavanje, samostalan život, glasanje, učešće u kulturnim i sportskim aktivnostima i stvaranje pravnih učinaka.

Zagovaranje, kao aspekt kvaliteta života, podrazumijeva zauzimanje drugih ljudi za osobu s invaliditetom, kada se ona suočava s problemima. Zagovaranje može pomoći u ublažavanju stresa, poboljšanju mentalnog zdravlja, pružanju emocionalne podrške i smanjenju društvene izolacije (Clarsson, 2014). Zagovaranjem se postižu sistematske promjene koje promoviraju prava osoba s invaliditetom, budući da se njime dobijaju informacije o pravima, identificiraju malverzacije, te se osigurava pravna pomoć. Glavni cilj zagovaranja trebao bi biti osposobljavanje osoba s invaliditetom da se sami zauzmu za svoja prava, čime postaju nezavisni i dobijaju kontrolu nad svojim životom. Pogled na budućnost osoba s invaliditetom odnosi se na njihova očekivanja i izgled, a on zavisi od otpornosti osobe, društvene podrške, sociodemografskih i socioekonomskih prilika. Veća socijalna podrška i otpornost rezultiraju pozitivnijim viđenjem budućnosti. S druge strane, starenjem ili samostalnim životom, resursi i poznanstva osoba s invaliditetom se smanjuju, što može dovesti do gubitka vjere i nade u smisleno postojanje.

U BiH, zaštita od diskriminacije zagwarantirana je Ustavom i zakonima, ali diskriminacija osoba s invaliditetom je i dalje prisutna. Najčešći razlozi diskriminacije su uzrok invalidnosti, neujednačenost kriterija i mjesto bora-

vka (Vijeće ministara BiH, 2008). Primjetno je da ratni vojni invalidi ostvaruju veći raspon prava od osoba s civilnim invaliditetom. Ovdje govorimo u diskriminaciji “unutar istih”, odnosno o tome osobe s invaliditetom bivaju u većoj mjeri diskriminirane ukoliko uzrok njihove invalidnosti nije rat. Poseban problem predstavlja teritorijalna diskriminacija zbog različite ekonomske razvijenosti između entiteta i kantona. Navedeno upućuje na nedostatak sistemskog djelovanja što dovodi do ograničenja mogućnost osoba s invaliditetom da se zauzmu za svoja prava (Isić, 2021). Pogled na budućnost u BiH je nestabilan zbog političkih nemira, tranzicije, siromaštva, nezaposlenosti, socijalnih razlika i neadekvatnosti sistema socijalne sigurnosti (Buljubašić, 2012). Još jednom, navedeno je moguće popraviti isključivo sistemskim odgovorima na cjelokupnu situaciju.

- *Kontrola*, kao domena kvaliteta života osoba s invaliditetom obuhvata još mogućnost izbora i autonomiju. Kontrola podrazumijeva samostalno odlučivanje o načinu života, bez obzira na okolnosti poput društva, vjere, okoline i sl. To je suprotan osjećaj od bespomoćnosti (gubitak kontrole nad važnim stvarima u životu). Gadžo-Šašić (2020) navodi da se osobe s invaliditetom zbog svog oštećenja često oslanjaju na druge osobe, kao što su porodica, prijatelji, različiti stručnjaci. Praksa pokazuje da oni nerijetko donose odluke koje se tiču života osoba s invaliditetom, zbog čega se kod osoba s invaliditetom javlja osjećaj bespomoćnosti i smanjeje samopouzdanja. Izbor se odnosi na slobodu osobe da sama donosi odluke u aspektima za koje smatra da su vrijedni njenih promišljanja. Izbor kod osoba s invaliditetom, predstavlja odluku za koju su se same odlučile (odnosno da je ona izabrana u njenoj „glavi“, a ne u „glavama“ onih koji se nalaze oko te osobe) i saopštavanje te odluke drugima (Brown, Brown, 2009). Da bi se taj izbor realizirao, potrebno je da se odvija u okruženju koje je poštuje slobodu izbora, odnosno u okruženju koje podstiče i podržava mogućnost izbora. Autonomija je, poput izbora, jedno od središnjih načela Konvencije o pravima osoba s invalid-

itetom. Autonomiju možemo promišljati kao shvatanje u smislu samoodređenja i u smislu slobode (da se vrše izbori i preuzme odgovornost za njih, te da se živi život koji osobi ima smisao). Ovakav način promišljanja autonomije osoba s invaliditetom osigurava nezavisnost u donošenju životnih odluka, bolji kvalitet života, imenovanje nekoga da donosi odluke kada osoba to ne može, glasanje na političkim izborima, informiranost o svojim pravima itd.

Stanje ove domene kvaliteta života osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini je zabrinjavajuće. Osobama s invaliditetom sužen je izbor u nizu oblasti, kao što su npr. izbor osnovne i srednje škole koju žele pohađati, izbor zanimanja u školama koje pohađaju, izbor mjesta gdje žive (*„posredstvom startelja i centara za socijalni rad, osoba kojoj je oduzeta poslovna sposobnost, obično se smješta u zavode internatskog tipa, gdje na jednoj maloj lokaciji živi i do pet stotina ljudi“* (Jonjić, 2014: 53)), izbor gdje žele otići na odmor ili putovanje, sužen je i izbor načina provođenja slobodnog vremena (zbog nepristupačnosti fizičke okoline i prijevoza), izbor radnog mjesta i slično.

- *Inkluzija* kao domena kvaliteta života obuhvata: sposobnost komunikacije, društveno prihvatanje, poštovanje, socijalnu povezanost i interakciju, socijalnu inkluziju i doprinos te lični potencijal.

Sposobnost komunikacije odnosi se na postavku da li se osoba suočava s problemima u uspostavljanju komunikacije. Dobar kvalitet života, u kontekstu komunikacijskih sposobnost, podrazumijeva uspješno savladavanje problema u komunikaciji, odnosno da pojedinci imaju mali ili nemaju nikakav teret zbog navedenih problema, te da nisu ograničeni u svom životu zbog njih.

Osobe s invaliditetom često se suočavaju s problemima povezanim s komunikacijom zbog stanja u kojem se nalaze i prepreka s kojima se suočavaju. Prepreke u komunikaciji se mogu podijeliti na unutrašnje i vanjske barijere. U unutrašnje barijere ubrajamo: kognitivna oštećenja, autizam i stanja koja izazivaju druge fenotipove, slabe vještine artikulacije, nesposobnost čitanja, nizak stepen obrazovanja ili neobrazovanost, strah i nedostatak samopou-

zdanja, dok u vanjske ubrajamo nedostatak prikladnog materijala za podršku osobama s invaliditetom, nepravedna usluga, složeni sistemi, nedostatak razumijevanja, tendencija da se daje prednost govorenju, upotreba kompleksnih termina i žargona, neznanje, nedovoljno vrijeme za mogućnost izražavanja osoba s invaliditetom, fragmentisane informacije i slično (FutureLearn, 2022). Iz navedenog vidi se da je veći broj prepreka na strani vanjskih faktora, odnosno zajednice.

Društveno prihvatanje podrazumijeva osjećaj da ih prihvata okolina i da su ravnopravni u njoj. Osobama s invaliditetom ovo je uskraćeno u mnogo slučajeva. Nedostatak društvenog prihvatanja proizlazi iz društvenog rangiranja razlika između osoba s i bez invaliditeta prema standardima koje postavljaju osobe bez invaliditeta. Nizak „društveni rang“ znači da se osobe s invaliditetom doživljavaju kao osobe koje nisu u stanju potpuno samostalno funkcionirati, postizati određene stvari i stvarati društvene odnose u mjeri kao osobe bez invaliditeta (Devin i Dattilo, 2001).

Poštovanje, u kontekstu kvaliteta života, predstavlja način na koji se odnosimo, odnosno tretiramo druge ljude. Istraživanje provedeno u Sjedinjenim Američkim Državama (Friedman, 2019), pokazalo je sljedeće vezano za poštovanje osoba s invaliditetom: osobe koje nisu poštovane doživljavaju ograničavanje prava; osobe koje trebaju veću podršku u svakodnevnim aktivnostima, te sa sveobuhvatnom potrebom za podrškom u ponašanju, imaju značajno manje poštovanja (vjerojatno zbog stereotipa o invaliditetu i vrijednosti osoba sa složenim invaliditetom); žene s invaliditetom su manje poštovane od muškaraca s invaliditetom; osobe s invaliditetom osjećaju se najviše poštovano od strane terapeuta/savjetnika i medicinskog osoblja (u rasponu od porodice, članova zajednice do zdravstvenih profesionalaca), a najmanje od cimera ili članova domaćinstva. Socijalna povezanost i interakcija odnose se na međuljudske odnose i aktivnosti, koje se mogu smatrati „društvenim kapitalom“ za pojedince i društvo i koji utječu na kvalitet života osoba a sastoji se od tri segmenta (EUROSTAT, 2022).

Prvo, to uključuje aktivnost s ljudima (to jeste biti u kontaktu ili raditi stvari s članovima porodice, prijateljima, članovima društva) i zadovoljstvo koje proizlazi iz tih aktivnosti. Drugi segment uključuje aktivnosti koje društvo/zajednica pruža osobama, to jeste učešće ljudi u formalnim i neformalnim aktivnostima. Treći segment su podržavajući odnosi, prikazani sposobnošću da se dobije pomoć i lična podrška u slučaju potrebe (EUROSTAT, 2022). Osobe s invaliditetom se često nađu izvan društvenih interakcija i ne osjećaju se povezano sa zajednicom.

Socijalna inkluzija i doprinos, važan su aspekt kvaliteta života, posebno osoba s invaliditetom. Socijalna inkluzija je kompleksan pojam i još ne postoji opća definicija. Jednostavno rečeno, socijalnom inkluzijom obuhvaćene su tri komponente: učešće u aktivnostima (zaposlenje, obrazovanje, učešće u društvenim aktivnostima), međuljudski odnosi i osjećaj pripadnosti. Osobe s invaliditetom se, nažalost, često suočavaju sa socijalnom isključenošću. Jasno je da je prva prepreka koju treba savladati nedovoljno razvijena svijest javnosti o stanju i potrebama osoba s invaliditetom.

U ostvarivanju ličnog potencijala, osobe s invaliditetom se suočavaju s različitim poteškoćama, počevši opet od stava javnosti do uskraćivanja pristupa jednakim mogućnostima, integraciji i samozastupanju kroz nedostatak odgovarajućih resursa što je rezultat lošeg i neinformiranog planiranja. Navedeno je moguće dovesti u vezu s nedostatkom komunikacije, jer članovi društva, u velikom broju slučajeva, ne pokušavaju uspostaviti komunikaciju sa osobama oštećenog sluha ili govora ili s teškim invaliditetom. Odgovornost svake osobe s invaliditetom je da bude samosvjesna svog potencijala, kao što je odgovornost opće populacije da na odgovarajući način stavi na raspolaganje resurse za ostvarenje potencijala osoba s invaliditetom. Po svemu sudeći, osobama s invaliditetom se ne štite njihove slobode i sigurnosti, temeljno ljudsko pravo.

U Bosni i Hercegovini, osobe s invaliditetom suočavaju se sa socijalnom isključenošću. U prilog tome govore različite prepreke koje se nalaze ispred njih, u prvom redu komunikacijske berijere koje se očituju u ograničenom pristupu informacijama, naročito kod osoba s oštećenjem vida i sluha. Kao ključne potrebe u komunikaciji osobe s invaliditetom u BiH navode: „*pristupačnost informacija i pomagala za lakšu dostupnost informacija, više pristupačnih informacija na teme od značaja za osobe sa invaliditetom, tumač znakovnog jezika (TV) i razmjena informacija*“ (Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini, 2017: 18). Ispunjavanje ovih potreba dovest će do inkluzije osoba s invaliditetom u društvo, što će direktno utjecati na procjenu kvaliteta života osoba s invaliditetom. Na društvenu interakciju i povezanost, velik utjecaj ima i siromaštvo osoba s invaliditetom i njihovih porodica (nedovoljno visoki prihodi sprečavaju kupovinu raznih pomagala koja bi pomogla osoba s invaliditetom olakšala lakšu komunikaciju i interakciju). U posebnoj opasnosti od socijalne isključenosti su žene i djevojčice s invaliditetom, a situaciju dodatno usložnjava što ne postoje adekvatni institucionalni kapaciteti i strukture za socijalno uključivanje na svim nivoima vlasti.

Zaključak

Određenje kvaliteta života, teorijski i empirijski, predstavlja zanimljivo područje za istraživanje. Kada govorimo o kvalitetu života, govorimo zapravo o njegovim subjektivnim procjenama osoba čiji se kvalitet života ispituje. S tim u vezi, očito je da među pojedincima postoje različite preferencije u smislu domena i aspekta.

Iako je u svijetu pitanje kvaliteta života osoba s invaliditetom značajno istraženo (čemu u prilog govore istraživanja predstavljena u radu), u Bosni i Hercegovini to nije slučaj. Bez namjere da se detaljno ulazi u elaboraciju onoga što je predstavljeno u samom radu u vezi s kvalitetom života osoba s invaliditetom, kao razlog za nedostatak istraživanja može se navesti sistematski nemaran i diskriminatorni odnos prema osobama s invaliditetom.

U skladu sa istraživanjima i podacima s kojima se u Bosni i Hercegovini raspolaze, kvalitet života osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini nije optimalan. Ovo je moguće potkrijepiti činjenicom da se osobe s invaliditetom svakodnevno suočavaju s arhitektonskim, informacijsko-komunikacijskim, ekonomskim i socijalnim barijerama koje im otežavaju obavljanje i najjednostavnijih dnevnih aktivnosti. Dane započinju u uvjetima stanovanja koji im, najčešće, nisu prilagođeni, a, kada napuste svoje domove, nepristupačnost se nastavlja u okviru javnih objekata, prijevoza, obrazovanja, zapošljavanja itd. Osobe s invaliditetom predmet su diskriminacije, isključivanja i ograničavanja što nepovoljno utječe na kvalitet života. Kako bi se situacija poboljšala, potrebno je mijenjati percepciju društva prema invaliditetu, razumijevajući ga ne kao isključivo lično stanje već kao proizvod interakcije između osoba s invaliditetom i prepreka koje ih okružuju. Promjena društvenih stavova može postati ključna za izgradnju inkluzivnog društva u kojem svi njegovi članovi uživaju jednaka prava i mogućnosti. Prvi korak u izgradnji inkluzivnog društva koje bi pozitivno utjecalo na kvalitet života osoba s invaliditetom odnosi se na kreiranje, prvenstveno registra osoba s invaliditetom, koji u Bosni i Hercegovini još ne postoji. Rukovodeći se podacima iz registra, bilo bi lakše doći do cjelokupnog, sistematiziranog pregleda domena kvaliteta života u Bosni i Hercegovini. Na temelju tih podataka i cjelokupnog pregleda situacije u kojoj osobe s invaliditetom žive, neophodno je kreirati strategije usmjerene na poboljšanje kvaliteta života, uz poštovanje principa „Ništa o nama bez nas“. Nakon implementacije smjernica, ključno je raditi na njihovom praćenju i evaluaciji, kako bi se došlo do uvida da li se njima postiže bolji kvalitet života osoba s invaliditetom. Time bi se poboljšala i socijalna podrška koja se pruža osobama s invaliditetom. Konačno, osiguranje boljeg kvaliteta života osoba s invaliditetom nije samo pitanje podrške ovoj populaciji, već i odraz opće društvene odgovornosti. Invaliditet, kao društveni konstrukt, zahtijeva kolektivnu promjenu u načinu razmišljanja i djelovanja. Kada se ove prepreke uklone, društvo će dobiti bogatiji i ravnopravniji prostor za sve svoje članove, a kvalitet života osoba s invaliditetom neće više biti izuzetak, već standard koji odražava društvenu pravdu i humanost.

Literatura:

- o Artherholt, S. (n.d.2013). *How to do a Lot with a Little: Managing Your Energy- Aging Well with a Physical Disability Factsheet Series*, dostupno na: <https://agerrtc.washington.edu/info/factsheets/fatigue> (Pristupljeno: 26.03.2023.).
- o Brown, I., Brown, R. I. (2009). Choice as an Aspect of Quality of Life for People with Intellectual Disabilities, *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, Vol. 6. Br. 1. 11–18.
- o Buljubašić, S. (2012). *Savremena socijalna politika*, Sarajevo: Arka Press
- o Clarsson, H. (2014). *Advocacy changed my life: Research into the impact of independent advocacy on the lives of people experiencing mental illness*. Edinburgh: The Scottish Independent Advocacy Alliance
- o Devin, M. A., Dattilo, J. (2001). Social Acceptance and Leisure Lifestyles of People with Disabilities, *Therapeutic Recreation Journal*, Vol. 34. Br. 4. 306-322.
- o Easterlin, R. A. (2004). The Economics of Happiness. *Daedalus*, Vol. 133, Br. 2. 26-33.
- o Emerson, E. B. (1985). Evaluating the impact of deinstitutionalization on the lives of mentally retarded people. *American journal of mental deficiency*, Vol. 90. Br. 3. 277-288.
- o Equality and Human Rights Commission (2009). Promoting the safety and security of disabled people. Dostupno na: <https://lx.iriss.org.uk/sites/default/files/resources/Promoting%20the%20safety%20and%20security.pdf> (Pristupljeno 29.03.2023.).
- o EUROSTAT (2015). Quality of life - Facts and views. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/KS-05-14-073> (Pristupljeno 28.07.2024).
- o EUROSTAT (2022). Quality of life indicators - social interactions. Dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators_-_social_interaction (Pristupljeno 04.04.2023.)
- o Fondacija za socijalno uključivanje u BiH (2017): Analiza potreba, prava i položaja osoba s invaliditetom u BiH, Sarajevo, datum pristupa: 20.04.2023.dostupno na: <https://www.sif.ba/dok/1491989715.pdf>

- o Friedman, C. (2019). Intimate relationships of people with disabilities. *Inclusion*, Vol. 7. Br.1. 41-56.
- o FutureLearn (25.10.2022.), *Barriers and enablers to communication with people with intellectual disability*, dostupno na: <https://www.futurelearn.com/info/courses/health-assessment/o/steps/42780> (Pristupljeno 02.04.2023.)-
- o Gadžo-Šašić, S. (2020), *Socijalni rad s osobama s invaliditetom*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- o Getbybus (17.12.2018). *Dostupnost javnog prijevoza osobama s invaliditetom*, dostupno na: <https://getbybus.com/hr/blog/dostupnost-javnog-prijevoza-osobama-s-invaliditetom/>, (Pristupljeno: 31.02.2023.).
- o Ibralić, F., Haverić, H., Cocalić, N. (2020). *Pravo osoba sa invaliditetom na život u zajednici*, Banja Luka: Helsinški parlament građana.
- o Ilić I., Milić, I., Arandelović, M. (2010). Procena kvalitete života-sadašnji pristupi. *Acta Medica Medianae*, Vol. 49. Br. 4. 52-60.
- o Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2010). Posebno izvješće o pravima osoba s invaliditetom, dostupno na: https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc-2013020406303506cro.pdf (Pristupljeno 23.03.2023.)
- o Isić, U. (2021) *Istraživanje o socioekonomskom položaju žena s invaliditetom u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju Sida
- o Jensen, M., Terrill, A. (2012). *How to Sleep Better*. Dostupno na: <https://agerrtc.washington.edu/info/factsheets/sleep>. (Pristupljeno 26.03.2023.).
- o Jonjić, D. (2014). Politike u oblasti invalidnosti u FBiH”, u Ninković-Papić, R. (ur.) *Mi smo tu- Analiza trenutnog stanja svih osoba s invaliditetom i mogućnosti njihovog zapošljavanja i samozapošljavanja u Bosni i Hercegovini*, 45-55.Sarajevo: Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini (FSU u BiH).
- o Jung, Y. H., Kang, S. H., Park, E., Jang, S. Y. (2022). Impact of the Acceptance of Disability on Self-Esteem among Adults with Disabilities: A Four-Year Follow-Up Study. *International journal of environmental research and public health*, Vol. 19. Br. 7. broj članka: 3874.
- o Kaliterna- Lipovčan, Lj., Burušić, J., Tadić, M. (2012). Indikatori kvali-

tete življenja u Božičević, V., Brlas, S., Gulin, M. (ur.) *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja* (437-445). Zagreb: Zavod za javno zdravstvo „Sveti Rok“ Virovitičko-podravske županije.

- o Leutar, Z., Štambuk, A. (2007). Invaliditet u obitelji i izvori podrške. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, Vol. 43. Br. 1. 47-61.
- o Lopez Noval, B. (2016). The history of the idea of quality of life u Bruni, L., Porta, P. L. (ur.) *Handbook of Research Methods and Applications in Happiness and Quality of Life* (154-175). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- o Lotos. (2015). *Put ka samostalnom životu- Izvještaj o istraživanju o stavovima mladih osoba s invaliditetom i njihovih porodica o pravima i mogućnostima osoba s invaliditetom u Tuzlanskom kantonu*, Tuzla: Informativni centar za osobe sa invaliditetom „Lotos“.
- o Lučev, I., Tadinac, M. (2008). Kvaliteta života u Hrvatskoj – povezanost subjektivnih i objektivnih indikatora te temperamenta i demografskih varijabli s osvrtom na manjinski status. *Migracijske i etničke teme*, Vol.24. Br.1-2. 67-89.
- o McKenna, S. P., Doward, L. C. (2004). The Needs-Based Approach to Quality of Life Assessment, *Value in Health*, Vol.7. Br. 1. 1-3.
- o Meeberg, G.A. (1993). Quality of Life: A Concept Analysis. *Journal of Advanced Nursing*, Vol.18. Br.1. 32-38.
- o Miković, M., Bašić. S. (2019). *Odabrane teme savremene socijalne politike i socijalnog rada*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka
- o Mišura, D. (2011). Održivi model sreće u Vuletić, G. (ur.) *Kvaliteta života i zdravlje* (21-31). Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.
- o Oppong, T. (29.08.2022). *Immanuel Kant's Rules For a Good Life*. dostupno na: <https://medium.com/personal-growth/immanuel-kants-rules-for-a-good-life-d9f40fe4da62> (Pristupljeno 28.07.2024.).
- o Pigou, A. C. (1932). *The economics of welfare*. London: Macmillan and Co., London
- o Power, M. (2014). World Health Organization Quality of Life Disabilities Module u Alex, C. (ur.) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* 7261–7266. Dordrecht: Springer.
- o Šadić, S. (2014). *Ljudska prava i socijalni rad*. Sarajevo: FPN

- o Šarević Ivić-Hofman; Katarina Veseličić, Bernanda; Smolčić Jerković, Ivana (2022), "Povezanost socijalne podrške i otpornosti osoba s invaliditetom sa zadovoljstvom životom i nadom u budućnost", Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, Vol. 31 No. 4, str. 725-744.
- o Sense (2015), „A right to friendship? Challenging the barriers to friendship for people with disabilities“, datum pristupa: 29.03.2023., dostupno na: <https://www.bl.uk/collection-items/right-to-friendship-challenging-barriers-to-friendship-for-people-with-disabilities>
- o Serjeantson, Richard (2002), „Natural knowledge in the New Atlantis“, u Price, Bronwen (ur.) Francis Bacon's New Atlantis: new interdisciplinary essays, Manchester University Press, Manchester i New York str. 82-105.
- o Slavuj, L. (2012). Objektivni i subjektivni pokazatelji u istraživanju koncepta kvalitete života. *Geoadria*, Vol.17. Br.1. 73-92.
- o Smith, C.(2014). Easterlin Paradox u Michalos, A. C. (ur.) *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. 1754–1757. Dordrecht: Springer.
- o Somun Krupalija, L., Zuko, F., Haverić, H., Zahirović, S. (2011). *Analiza postojećih i mogućnost uspostavljanja novih modela podrške za osobe s invaliditetom u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Švedska krovna organizacija unutar pokreta osoba s invaliditetom - Švedske organizacije osoba s invaliditetom za međunarodnu saradnju SHIA.
- o Trompenaars, F., Masthoff, E., Heck, G., Hodiamont, P., De Vries, J. (2006), The WHO Quality of Life Assessment Instrument (WHO-QOL-100): Investigating its discriminant ability for psychiatric outpatients, *European Journal of Psychological Assessment*, Vol.22. Br.3, 207-215
- o Udruženje građana oštećenog vida Tuzla (2013) *Nasilje nad ženama sa invaliditetom*. Dostupno na: <https://ugov-tuzla.org.ba/file/nasilje-nad-enama-sa-invaliditetom/23> (Pristupljeno 14.04. 2023.).
- o Ujedinjene nacije. (2007). Indicators of Sustainable Development: guidelines and methodologies, 3rd. Dostupno na: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/guidelines.pdf> (Pristupljeno 27.02.2023.).

- o UNDP (2009). *Izveštaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu 2009. Društveni kapital u Bosni i Hercegovini- Veze među nama*, Sarajevo: UNDP
- o University of Washington (n.d.2018). *How to Manage Pain as You Age [Factsheet]. Aging Well with a Physical Disability Factsheet Series*. Dostupno na: <https://agerrtc.washington.edu/info/factsheets/pain> . (Pristupljeno 27.03.2023.,)
- o Verdugo, M., Schalock, R., Keith, K.K, Stancliffe, R. J. (2005). Quality of life and its measurement: important principles and guidelines. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 49. Br.10. 707-717.
- o Vijeće ministara BiH (2008). Politika u oblasti invalidnosti u BiH, "Službene novine BiH", br. 76/08, dostupno na linku: <https://fmrsp.gov.ba/download/politika-u-oblasti-invalidnosti-u-bosni-i-hercegovini/?wpdmdl=4403&refresh=66a6aa9c6c6071722198684> (Pristupljeno 28.07.2024.).
- o Vijeće ministara BiH (2013). Izvešće o provođenju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/IZVJESCE%20O%20PROVODJENJU%20KONVENCIJE%20UN%20O%20PRAVIMA%20OSOBA%20SA%20INVALIDITETOM.pdf> (Pristupljeno 14.04.2023.).
- o Vlada FBiH (2016). Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine (2016-2021). Dostupno na: https://fbihvlada.gov.ba/uploads/documents/strategija-za-unapredenje-prava-i-polozaja-osoba-sa-invalidite-compressed_164095588.pdf (Pristupljeno 18.04.2023.)
- o World Health Organization (1996). International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps. Dostupno na: http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf?sequence=1 (Pristupljeno 24.06.2023.).
- o World Health Organization (2011), World Report on Disability, datum pristupa: 25.03.2023., dostupno na: <https://www.who.int/teams/non-communicable-diseases/sensory-functions-disability-and-rehabilitation/world-report-on-disability> (Pristupljeno 24.06.2023.)

INTEGRACIJA ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA I PRIRODNE SREDINE: ULOGA SOCIJALNOG RADA

LJUBINKA LAZIĆ¹

Udruženje stručnih radnika socijalne djelatnosti regije Dobož

Sažetak: Prirodna sredina je temelj za održivost društva i budućnost planete. Od prirode dobijamo vazduh, vodu i hranu, a zdravlje i život ljudi su neodvojivo povezani s njenim stanjem. Klimatske promjene, degradacija i zagađenje prirode direktno ugrožavaju život ljudi. Ovaj rad polazi od zadatka socijalnog rada kao djelatnosti da osigura zadovoljavanje životnih potreba ljudi, posebno kroz pristup osnovnim prirodnim resursima (hrana, voda) kao temeljnim ljudskim pravima. U radu se aktualizuje uloga djelatnosti socijalnog rada u zaštiti ljudskih prava u kontekstu očuvanja životne sredine. Rad prikazuje povezanost između ovih tema i upućuje na konkretne mehanizme kojima socijalni radnici mogu doprinijeti poštovanju ljudskih prava, čiji je integralni aspekt zdrava i održiva životna sredina. Socijalni radnici, obučeni za procjenu i intervenciju, značajni su nosioci aktivnosti usmjerenih na očuvanje ljudskih prava i izgradnju ekodruštvenog svijeta. Zagovaranje poštovanja prava i jednakosti svih ljudi, kao i čuvanja prirodnih resursa, predstavljaju osnove socijalnog aktivizma. Takav socijalni rad se provodi na svim nivoima, obuhvatajući edukaciju pojedinaca, podizanje svijesti zajednice i saradnju s nosiocima vlasti.

Ključne riječi: *ljudska prava; zaštita životne sredine; održivost društva; socijalni rad.*

Abstract: The natural environment is the basis for the sustainability of the society and the future of the planet. From nature we get air, water, food and the health and life of people are inextricably linked to its condition. Climate change, degradation and pollution of nature directly threaten people's lives. This paper starts from the task of social work as an activity to ensure the satisfaction of people's life needs, especially through access to basic natural resources (food, water) as basic human rights. The paper updates the role of social work in the protection of human rights in the context of environmental protection. The paper shows the connection and importance of these topics and points to concrete mechanisms and procedures by which social workers can contribute to the respect of human rights, an integral aspect of which is a healthy and sustainable living environment. Social workers trained in assessment and intervention are the bearers of activities aimed at respecting human rights and creating an eco-social world. Advocating for the respect of the rights and equality of all people, as well as the preservation of natural resources, represent the foundations of social activism. Such social work is carried out at all levels, including education of individuals, raising community awareness and cooperation with government organizations.

Keywords: *human rights, protection of the natural environment, sustainability of society, social work*

¹ Kontakt e-mail: Ljub@yahoo.com

Uvod

Zaštita životne sredine predstavlja jedan od značajnih izazova modernog društva. Održiva upotreba prirodnih resursa je od ključnog značaja za opstanak čovječanstva i pravilan razvoj zajednica. Međutim, klimatske promjene su dovele do ozbiljnih posljedica koje direktno utiču na ljudska prava, poput prava na život, zdravlje i dostojanstvo (United Nations, 2018). Posljedice zagađenja i destrukcije životne sredine navele su društvo da se u posljednje vrijeme ozbiljno posveti problemima odnosa ljudske zajednice prema prirodi i pitanju ljudskog prava na život. Uslovi života na planeti se stalno mijenjaju, nažalost, tako što se degradirajuće i nepovratno mijenjaju klima, izgled i resursi planete. Nesporno je da “industrija, deponije i izduvni gasovi sve više ugrožavaju zdravlje i život čovjeka i prirode” (Terzin, 2022: 254). Klimatske promjene, urbanizacija, zagađenje nerazgradivim smećem, emisije gasova, eksploatacije, direktno utiču na zdravlje ljudi, smanjenje biodiverzitet, obezbjeđenje osnovnih životnih namirnica. Ljudsko društvo je prepoznalo te rizike i sve sadržajnijim i usmjerenijim aktivnostima se nastoji obezbijediti očuvanje životne sredine i postići održivi razvoj društva i planete Zemlje. Ovo je posebno važno za vulnerable grupe kao što su žene, djeca i siromašni, koji su često najviše pogođeni ekološkim problemima (World Health Organization, 2019). Ovi problemi zahtijevaju *holistički pristup* koji uključuje ne samo zaštitu životne sredine već i promicanje ljudskih prava.

Zaštita prirode i realizacija ljudskih prava se posmatraju u kontekstu djelatnosti koje se bave zaštitom ljudi i ostvarivanjem ljudskih prava, a socijalni rad je društvena djelatnost čiji je bazični zadatak da osigura zadovoljavanje životnih potreba ljudi kroz pristup osnovnim prirodnim resursima (hrana, voda). Vezi između prirodne sredine i prakse socijalnog rada se posljednjih decenija posvećuje posebna pažnja. Ova ideja se zasniva na zadatku socijalnog rada da povezuje globalne i socijalne uslove života ljudi i faktore za realizaciju ljudskih prava. Zbog toga se razvila i promoviše ideja socijalnog aktivizma i eko-socijalnog rada kao značajnog koncepta usmjerenog očuvanju životnih resursa iz prirodne sredine i obezbjeđenju održivog razvoja društva.

Pravo na zdravu prirodnu sredinu ima polazište u konceptu prirodnih prava koja su, nesporno je, izvedena iz prirode ljudi, individualnih potreba i kolektivne svijesti i potrebe za život u zajednici.

Zagovaranje poštovanja prava i jednakosti svih ljudi kao i raspodjele prirodnih resursa su osnova eko-socijalnog koncepta savremenog socijalnog rada. Tako se socijalni radnici mogu posmatrati kao posrednici u stvaranju svijesti o ekološkim pitanjima i njihovom uticaju na ljudska prava. Oni mogu animirati zajednice i edukovati ih o održivim praksama koje unapređuju kvalitet života ljudi kroz zaštitu životne sredine. Prepoznajući značaj ekološke pravde, socijalni rad kao disciplina može pridonijeti implementaciji rješenja koja smanjuju nejednakosti i povećavaju dostupnost prirodnih resursa za sve (Mastrorillo et al., 2016).

Ljudska prava – pravo na zdravu prirodnu sredinu

Šta su ljudska prava? Ideja ljudskih prava razvijena je iz koncepta prirodnih prava. Ljudi se rađaju jednaki, s jednakim životnim potrebama i sa istim pravima. Ljudi se rađaju slobodni, s pravima i mora se naglasiti da su ona dio ljudskog bića. Iz same prirode čovjeka proizilazi urođena potreba za slobodom kretanja, za životom, za zadovoljavanjem potreba za život. Značaj ljudskih prava je u prirodnoj i neotuđivoj potrebi ljudi za slobodu, pravdu i jednakost.

Začeci ljudskih prava se nalaze u antičkoj grčkoj filozofiji i ideji o jednakosti ljudi i univerzalnim pravima čovjeka na slobodu. Promišljanja filozofa su u 18. vijeku postavila temelje za donošenje prvih zakonskih dokumenata u kojima su kataloški navođena ljudska prava. John Lock (1632.-1704.) je akcentirao tri prirodna prava čovjeka: na život, slobodu i privatno vlasništvo (Lock, 2002). To su urođena prava i idu neizostavno uz zakone prirode o održanju čovječanstva i društva. Zadatak države je da obezbijedi poštovanje tih prava i zakona i na ovim idejama su zasnovani američki osnivački pravni akti. Nakon donošenja Magne carte (1297) kojom je definisana i na taj način ograničena vlast monarha i Dušanovog zakonika (1934), prvi značajan međunarodni akt o univerzalnim ljudskim pravima je Deklaracija o pravima čovjeka i građanina (1789). Nakon toga uslijedila je era zagovaranja ljudskih prava.

Godine 1948., na sjednici novostvorene međunarodne organizacije Ujedinjenih nacija, usvojena je i proglašena Opšta deklaracija o ljudskim pravima. Tada se prvi put pridaje značaj i daje zadatak međunarodnoj organizaciji u pogledu zagovaranja i zaštite ljudskih prava. Zadatak tih dokumenata je da se čovjek zaštiti u svojoj ranjivosti, podložnosti negativnim uticajima ljudskog nemara, nehata ili, pak, namjernog negativnog uticaja i djelovanja u odnosu na društvo, prirodu i sve sisteme i uslove za život ljudi. Dokumente o ljudskim pravima možemo tako posmatrati kao svojevrzne moralne pokazivače, usmjerivače ljude ka ponašanju kojim neće nauditi ljudima ili sredini u kojoj žive.

Garancija ljudskih prava su, dakle, zakoni koji štite ljudska građanska i prirodna prava i garantuju ravnopravnost u ostvarivanju prava i sloboda. Zakoni, a posebno Ustav države, garantuju ljudima, građanima jednaku zaštitu prava, pravna sredstva zaštite sloboda kao i pravo ljudi na obraćanje međunarodnim institucijama.

U pogledu područja na koja se odnose ljudska prava, govori se o tri generacije ljudskih prava, a u posljednje vrijeme se zagovara i četvrta generacija. Koncept ljudskih prava, predstavljenih razvojno kao tri generacije ljudskih prava, osmislio je češki pravnik Karl Vasaka 1971. godine, a međunarodno je i naučno prihvaćen kao adekvatan i realan prikaz razvoja koncepta ljudskih prava (Kolednjak, Šantalab, 2013).

Prva generacija ljudskih prava su prava koja su inkorporisana prvi put u značajan državni akt. U Magni carti i Deklaraciji o ljudskim pravima su inkorporisana prava prve generacije ljudskih prava, a odnose se na građanska i politička prava i slobode. Ta prava su: pravo na život, jednakost pred zakonom, sloboda govora, sloboda vjeroispovijesti, pravo na pravično suđenje i glasačko pravo. Druga generacija prava se odnosi na ekonomska, socijalna i kulturna prava, a to su: pravo na zaposlenje i rad u pravednim, sigurnim uslovima, pravo na hranu, stanovanje, zdravstvenu zaštitu, naknadu za nezaposlenost i socijalnu sigurnost, odnosno dostojanstvene uslove za život. Ova prava su sadržana u dokumentima koji su donošeni nakon Drugog svjetskog rata, nakon genocida, identifikovanja uslova života u nerazvijenim ili kolonijalnim državama, pa

su tako donošene Opšta deklaracija o ljudskim pravima (1948) i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966). Dok su prva i druga generacija prava usmjerene na individualna prava, treća generacija prava se odnosi na kolektivna i grupna prava ljudi. Usmjerena su na zaštitu uslova života ljudi, društvenu zajednicu i životnu sredinu, a takva su prava na razvoj, na mir, na zdravu životnu sredinu, na očuvanje prirodnih resursa, na komunikaciju, kulturnu baštinu. Događaj na kojem je donešen značajan dokument o zaštiti ljudskog prava na ljudsku sredinu je konferencija Ujedinjenih nacija o čovjekovom okruženju i biosferi 1972. godine u Stokholmu, a rezultat ove konferencije je Deklaracija o čovjekovoj okolini, te je ustanovljen Svjetski dan zaštite prirodne sredine 5. jun (prvi dan konferencije) i UN-ov program zaštite životne sredine (UNEP) (Mahmutović, Velić, 2023).

Drugi značajni međunarodni dokumenti kojima su etabrirana ova prava su Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine (UNESCO, 1972), Konvencija o biološkoj raznovrsnosti (UNCED, 1992), Stokholmska konvencija o upotrebi i izbacivanju organskih zagađivača (2001), Pariški Sporazum o klimatskim promjenama (2015). Dokument koji je zaokružio proces razvoja ovih prava i kojim je pravo na pristup čistoj i zdravoj životnoj sredini prirodnoj sredini kao osnovno ljudsko pravo je Rezolucija 48/13 čije donošenje je organizacija Ujedinjenih nacija počela 2011. godine. Čista životna sredina je zvanično postalo ljudsko pravo 28. 7. 2022. godine s rezolucijom koja implicira pravo na život u zdravoj i održivoj životnoj sredini što podrazumijeva zdrav vazduh, sigurnu vodu za piće, zdravu i obezbijeđenu ishranu, nezagađenu sredinu, povoljnu klimu, očuvan i zdrav biodiverzitet i ekosistem.

Uz koncept tri generacije ljudskih prava, značajno je dodati i savremeni produžetak razvoja ovog koncepta i evolucije ljudskih prava. Naime, proteklih decenija se govori o novoj, četvrtoj generaciji ljudskih prava koja su povezana s digitalnim tehnološkim i kibernetičkim razvojem. Tako se govori o pravu na digitalni identitet, postojanje, anonimnost i digitalni ugled. Ova prava su etičkog karaktera i uglavnom usmjerena na individualnu zaštitu i zaštitu čovjeka kao vrste i bića na planeti, a njihova zaštita je od suštinskog značaja za zaštitu ljudskih vrijednosti, postignuća, proizvoda i samog čovječjeg bića.

Ljudska prava su, dakle, prirodna, apsolutna, univerzalna, temeljna prava koja svaki čovjek ima i vrijede u svakoj situaciji, u svakoj državi u ljudskom društvu. Bitno je imati na umu da ljudska prava potiču iz prirode čovjeka, individualnih potreba i kolektivne svijesti i potrebe za životom u zajednici.

Šta je prirodna sredina? Zašto je bitna? Prirodna sredina je prostor u kojem čovjek živi i koji ga okružuje sa svim njegovim karakteristikama. To uključuje atmosferu, hidrosferu, litosferu, zemljište i organizme kao skup prirodnih vrijednosti, uslova, resursa i odnosa koji oblikuju prostor i uslove za život čovjeka. Prirodna sredina je prostor u kojem se odvija život ljudi i sva razmjena energije, resursa i lanac ishrane. To je skup uticaja iz prirode koja okružuje čovjeka i koji usmjeravaju i uslovljavaju život i razvoj pojedinca, formirajući i njegovo ponašanje.

Značaj prirode za čovjeka je nemjerljiv i nepobitan. U prirodi se nalaze izvori opstanka, razvoja. Evoluciju čovjeka omogućila je priroda iz koje je crpio i crpi zdravu organsku hranu koja se nalazi u prirodi, koju proizvodi u prirodnom okruženju i uz pomoć prirodnih resursa (voda, zemlja, vazduh). Energija je resurs koji takođe čovjek nalazi u prirodnim energentima i procesima (voda, vjetrovi). Hidrografija, reljef, fauna i flora su značajni za čovjekovu ishranu, život, razvoj, jer je postojanje biljnog i životinjskog svijeta uslov za obezbjeđenje hrane za ljude. Kretanje vode u prirodi je svojevrsan prirodni proces neophodan za opstanak živog svijeta čiji je čovjek član, jer se njime obezbjeđuje voda za piće i način je prirodnog filtriranja nečistoća iz atmosfere. Priroda i njeni resursi su, neminovno je, vitalni resurs za opstanak i život čovjeka kao vrste. Zbog toga je čista prirodna životna sredina čovjeka garancija za zdrav život današnjih, ali i budućih generacija.

Međutim, brojni su procesi kojima čovjek ugrožava i narušava prirodnu sredinu. Smanjenje ozonskog omotača dovodi u rizik zdravlje ljudi, jer ih izlaže negativnom zračenju, a uzrok ovih ozonskih promjena je čovjek sa svojim tehnološkim razvojem i neadekvatnim i štetnim industrijskim i tehnološkim procesima. Nekontrolisana i nemarna sječa šuma dovodi do smanjenja ili potpunog gubitka nekih biljnih i životinjskih vrsta što ozbiljno narušava prirodni

ekosistem i lanac ishrane. Izumiranje biljnih i životinjskih vrsta, u konačnici, djeluje štetno na čovjeka, jer se gube izvori hrane, nutritijenti ili prirodni zaštitnici od štetočina. Na samo jednom primjeru, primjeru pčele, može se objasniti značaj postojanja svake životne vrste u našem svijetu. Naime, ekonomski interes gajenja pčela leži u činjenici da pčele obavljaju posao oprašivanja voća, povrća i industrijskih biljnih kultura zašto ih ljudi planski koriste. Nedovoljno je poznata činjenica da je “jedan od tri zaloga na prosječnoj trpezi je direktni ili indirektni proizvod oprašivanja koje je izvela medonosna pčela” (Terzin, 2022: 261).

Međutim, ljudski postupci kao što su upotreba pesticida, insekticida, zaprašivanje i zagađenje prirodne sredine i sječa šuma direktno ugrožavaju život i opstanak pčela koje su značajne za oprašivanje, ali i za proizvodnju meda, najzdravijeg proizvoda kojeg čovjek koristi za ishranu i održanje zdravlja. Zagađena i izmijenjena prirodna sredina je postala neuslovna za život pčela na šta ukazuju činjenice da se broj košnica u svijetu drastično smanjuje (mjereno po glavi stanovnika, četiri puta za pola vijeka), a cijele kolonije i vrste pčela rapidno izumiru i nestaju (Terzin, 2022).

Očuvanje biodiverziteta i geodiverziteta su preduslov za održavanje ravnoteže prirodnog ekosistema. Globalno zagrijavanje je proces koji ugrožava ljudska naselja, a sam proces, svojim industrijalističkim procesima, značajno podstiče i ubrzava čovjek. Priroda nam daje prostor za rekreaciju, bavljenje sportom, a takođe na zdravlje čovjeka utiče i ono što čovjek vidi poput prirodnih pejzaža i panorama. Tako se zaključuje da je priroda relevantna za fizičko zdravlje i mentalno blagostanje čovjeka.

Očuvanje prirodne sredine i njena zaštita su neprikosnoveni zadatak čovjeka, jer upravo time obezbjeđuje održivost ljudske vrste. Uz to, obezbjeđenjem prava na čistu prirodnu sredinu, čovjek obezbjeđuje životne resurse i prostor za svoj život, ali i za život budućih generacija. Upravljanje prirodnim resursima na način da se zaštiti priroda i adekvatno koriste njeni resursi su postali bazični zadaci čovječanstva. Koncept održivog razvoja je upravo direktno povezan sa čovjekovom životnom aktivnošću i socijalnim akcijama usm-

jerenim na životnu sredinu. Često se u javnosti ponavlja ono opštepoznato da samo kroz zajedničke napore možemo obezbijediti zdravu i plodnosnu prirodnu sredinu kao bazu za život za buduće generacije.

Kako postići integraciju koncepta ljudskih prava i očuvanja prirodne sredine?

Ključni mehanizmi za integraciju i harmonizaciju poštovanja ljudskih prava i svijesti o potrebi očuvanja životne sredine baziraju se na ljudskom razumijevanju značaja ovih pojmova i koncepata, a provode se kroz ljudske postupke i mjere za očuvanje prirodnih resursa i obezbjeđenje održivog razvoja. Očuvanje prirodne sredine zahtijeva sposobnost i vještinu čovjeka da upravlja prirodnim resursima. Glavni načini da se to postigne zasnivaju se na poštovanju načela i principa. Ta načela uključuju: načelo odgovornosti prema javnosti, načelo efikasnosti, načelo legitimnosti, načelo supsidijarnosti, načelo transparentnosti, načelo društvenog uključivanja (inkluzivnosti), načelo pravičnosti i nediskriminacije, a principi koji se primjenjuju uključuju: princip predostrožnosti, princip zajedničke, ali različite odgovornosti, princip ekološkog pristupa, princip “zagađivač plaća”, te princip integracije politike zaštite životne sredine (Milutinović, 2020).

Upravljanje prirodnim resursima je kompleksan društveni proces koji se temelji na zahtjevu očuvanja resursa. Pri tome, očuvanje resursa zahtijeva “poboljšanje društveno-ekonomske efikasnosti proizvodnje uz smanjenje intenziteta resursa i postizanje ravnoteže društvenih, ekoloških i ekonomskih ciljeva” (Milutinović, 2020: 97).

To se postiže planiranjem i realizacijom društvenih, proizvodnih i ekoloških aktivnosti i mjera razvoja, uz korištenje tehnologija, uz najmanje moguće negativne posljedice na ekosistem i ljude, kao i razvojem ekološke svijesti pojedinaca. Bazične aktivnosti u procesu očuvanja resursa uključuju: ekonomsko predviđanje kvaliteta životne sredine, uz procjenu uticaja politika očuvanja resursa, izradu strategija za uštedu resursa i programa zaštite životne sredine, racionalno korišćenje prirodnih resursa na nacionalnom nivou, planiranje aktivnosti za uštedu resursa, formiranje organizacionih struktura za

upravljanje očuvanjem resursa, monitoring životne sredine uz evidenciju o dostupnosti, kvalitetu i troškovima prirodnih resursa, kontrolu provođenja procesa očuvanja resursa kroz analize informacija o efikasnosti, ekološku edukaciju i vaspitanje javnosti sa ciljem promjene kulture potrošnje resursa u industriji (Milutinović, 2020).

Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima često integrišu ljudska prava i očuvanje prirodne sredine. Vazduh, hrana i voda predstavljaju prava i potrebe koje čovjek zadovoljava korišćenjem izvora i energije iz prirode, što implicira da je zdrava prirodna sredina neophodna za zadovoljenje ljudskih potreba. Zbog toga je pravo na prirodnu sredinu postalo važan pravni i društveni koncept. Održavanje i zaštita ljudskih prava na prirodnu sredinu predstavlja veliki izazov savremenog društva. Sociolozi posmatraju pravo na zaštitu prirodne sredine kroz sociopolitičke interese države, odnosno “kroz činjenice da su okolišni resursi predmet eksploatacije ekonomski bogatih i politički moćnih na štetu slabijih i siromašnih, jer eksploataciju često prati direktno uništavanje okoliša i ograničenje resursa stanovništva (Zarski, 2002, prema Mahmutović, Velić, 2023).

Savremeni koncept zaštite prava na životnu sredinu zasniva se na konstruktu održivog razvoja. Održivi razvoj se definiše kao “razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, ne dovodeći u pitanje sposobnost budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe” (UN Brundtland komisija za okruženje i razvoj, 1987). Značaj održivog razvoja naglašen je na globalnom nivou kroz Agendu UN 2030, koju je Generalna skupština UN-a donijela 2015. godine i sadrži 17 ciljeva i 169 indikatora za mjerenje globalnog razvoja. Koristeći ciljeve i termine Agende UN 2030 za održivi razvoj, pet ključnih riječi su: ljudi, razvoj, planeta, mir, partnerstvo ili, kako to na engleskom jeziku glasi: pet P: people, prosperity, planet, peace, partnership. Ovaj dokument ističe važnost kontinuiranih kolektivnih i pojedinačnih napora u ostvarivanju održivog razvoja, očuvanja društva i ekosistema u kojem ljudi žive.

Naglašava se značaj ekonomskih, socijalnih i ekoloških aktivnosti kao preuslova za održivost života, zdravlja i opstanka ljudi na planeti. Obezbjedenje i očuvanje pitke vode moguće je samo uz postupanje s visokim stepenom ekološke svijesti i svijesti o ljudskim pravima i životnim potrebama.

Tri su stuba održivosti, a to su društveni, ekološki i ekonomski (Soto, Pena, Barra, 2022). Da bi se održivost postigla, sva tri su neophodna, jer se nadovezuju, dopunjuju i obuhvataju sve oblasti u kojima je potrebno ljudsko promišljanje i aktiviranje da bi se čovječanstvo očuvalo, ekonomija bila funkcionalna, a pri tome se očuvala prirodna sredina kao resurs i životno stanište čovjeka.

Mehanizmi za realizaciju održivog razvoja nalaze se u zakonskim mjerama, razvoju ekološke svijesti i usklađivanju ekonomskog i tehnološkog razvoja s potrebom očuvanja prirode i odgovornosti ljudi za promjene. Akteri, nosioci ovih aktivnosti nalaze se u međunarodnim organizacijama, na lokalnim nivoima, u obrazovnim institucijama, u ekološkim pokretima. Jačanje zakonskih okvira proširenjem zakonskih normi, umrežavanjem socijalnih struktura može doprinijeti unapređenju “efektivnosti društva vođenjem koordinisanih akcija” (Smejkal, 2008., prema Dlouha, Varva, Pospíšilova, Liškova, 2022). Socijalni kapital predstavlja preuslov za postizanje stabilnosti u kontekstu očuvanja okoliša, kao i za ekonomski prosperitet društva. To implicira da je put ka postizanju ciljeva održivog razvoja jačanje zakonskog okvira da bi se prepoznali i sankcionisali prekršioci ljudskih prava i zagađivači prirodne sredine, senzitivnosti i ekološko edukovanje sa ciljem senzibilizacije, prihvatanja odgovornosti i implementacije aktivnosti za rješavanje ekoloških problema.

Socijalni radnici kao akteri eko-socijalnog aktivizma

Akteri za obezbjeđenje integracije koncepta zaštite ljudskih prava i zdrave prirodne sredine su ljudi sa svojim djelatnostima i procesima. To su, najprije, socijalni aktivisti koji prokativno zagovaravaju zaštitu ljudskog prava na prirodnu sredinu. Zatim, to su članovi međunarodne zajednice i međunarodne organizacije koje se bave pitanjima ljudskih prava, održivim razvojem i zaštitom životne sredine čovjeka.

To su i pojedine profesije i pripadnici profesija iz socijalnog opusa kao što su ekolozi, socijalni radnici i druge profesije koje se bave ljudskim potrebama i koje su svjesne da se ljudski život i zdravlje obezbjeđuju i čuvaju kroz obezbjeđenje zdravog i čistog prirodnog okruženja, resursa za zadovoljavanje životnih potreba. Socijalni radnici igraju bazičnu ulogu u ovom procesu, jer aktivno rade na razvoju svijesti o povezanosti ljudskih prava i očuvanja prirodne sredine (Kapoor, 2016).

Socijalni rad je specifična djelatnost i profesija usmjerena na rješavanje konkretnog stanja socijalnog slučaja u kojem se pojedinac, grupa ili zajednica nalaze, a koji čovjeku pričinjavaju teškoće u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba i kvalitetnog življenja. To postiže aktivnostima na svim nivoima, a, u skladu s ekološkim pristupom i metodskim karakterom pristupa u socijalnom radu (socijalni rad s pojedincem i porodicom, socijalni rad s grupom, socijalni rad u zajednici), socijalni radnici rade na tri nivoa: mikro, mezo i makro. Ovi nivoi omogućavaju socijalnim radnicima da utiču na promjene u svakodnevnom životu pojedinaca, ali i na širu društvenu i političku dinamiku koja oblikuje ekološke strategije.

Ciljevi održivog razvoja sadržani u Agendi UN 2030 (2015, g., SDG - Sustainable Development Goals) služe socijalnim radnicima kao vodič za rad u zajednici. Pored toga, poseban značaj za socijalni rad i socijalni razvoj ima Globalna agenda za socijalni rad i socijalni razvoj (IASSW, ICSW, IFSW, 2010). Ona se fokusira na četiri ključna područja: promociju socijalne i ekonomske jednakosti, promovisanje dostojanstva i ljudskih vrijednosti, očuvanje i održivost životne sredine, te jačanje međuljudskih odnosa. Socijalni radnici mogu koristiti ciljeve održivog razvoja kao osnovu za praktične aktivnosti koje objedinjuju socijalnu pravdu i zaštitu prirodne sredine. Aktivnosti i mjere koje organizuju i provode socijalni radnici zaposleni u raznim organizacijama, od centara za socijalni rad, ustanova socijalne, zdravstvene i dječije zaštite, ustanova za obrazovanje i vaspitanje, organa uprave i lokalne samouprave do nevladinih organizacija, usmjerene su ka planiranju i provođenju preventivnih, edukativnih i razvojnih mjera i radnji radi postizanja takvog život-

nog okruženja u kojem će svaki čovjek imati kvalitetan život, sa ostvarenim slobodama i pravima na prirodnu sredinu, kako se garantuje i zakonskim međunarodnim, ali i domaćim zakonima.

Socijalni rad je u posljednjih stotinu godina doživio mnoge promjene, šireći perspektive na socijalne probleme zajednice, aktivno zagovarajući značaj socijalnog rada u prevenciji, a baveći se ključnim problemom 21. vijeka – uništavanjem prirode. Upravo kroz prepoznavanje ovih izazova, socijalni radnici postaju važni akteri u promovisanju održivog života i stvaranju novih pristupa koji integrišu socijalnu pravdu i ekološke politike. Zeleni socijalni rad je relativno nov, ali konstruktivan pristup očuvanju prirodne sredine i obezbjeđivanju resursa za život.

Zeleni socijalni rad je holistički pristup koji se bavi odnosom ljudi i čovječanstva prema prirodnoj sredini i konstruktivno bavi ekološkim problemima i prirodnim okruženjem. U razvoju i održavanju ekološke pravde bazirane na ideji ljudskih građanskih prava treba obavezno da učestvuju socijalni radnici kao praktičari socijalnog rada, ali i kao edukatori, a zeleni socijalni rad treba da bude obuhvaćen i u nastavnim programima obrazovanja za socijalne radnike (Dominelli, 2014). Socijalni radnici, obučeni za procjenu i intervenciju, nosioci su aktivnosti usmjerenih na poštovanje ljudskih prava, postizanje održivog razvoja u zajednici i stvaranje eko-društvenog svijeta. Teme kojima se socijalni radnici moraju baviti sve više su: industrijalizacija i urbanizacija, industrijsko zagađenje, klimatske promjene, prirodne katastrofe i međudržavni konflikti (Dominelli, 2014; Dominelli, 2018.).

Socijalni radnici u praksi koriste različite pristupe i tehnike, kao što su radionice i edukacije da bi osnažili zajednicu da prepozna važnost očuvanja životne sredine i postizanja socijalne jednakosti. Provođenjem radionica u zajednici, kao organizatori ili partneri, socijalni radnici mogu da djeluju edukativno i preventivno. Socijalni radnici zaposleni u organizacijama socijalne zaštite ili drugim tipovima organizacija mogu da provode razne aktivnosti u prirodi, podstičući volonterizam i razvoj ekološke svijesti kao i očuvanje, proizvodnju i razvoj resursa za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba.

Zagovaranje saradnje s lokalnim organizacijama i institucijama socijalni rad postiže strukturalno bavljenje pitanjem održivog razvoja, očuvanjem prirode i prirodnih resursa. Kampanje, tribine, radionice o recikliranju, energetske efikasnosti, te akcije čišćenja korita rijeka, pošumljavanja, uređenja gradskih parkova, bavljenje pitanjima ilegalnih deponija, pitanjima kršenja zakona i slično neki su od primjera zelenog socijalnog rada koji se sreće u praksi i koji sve više treba implementirati. Ovakav socijalni rad postiže i obezbjeđenje ljudskog prava na zdravu prirodnu sredinu.

Ovakav socijalni rad ne samo da ostvaruje ekološke ciljeve već podstiče socijalnu koheziju društvenih vrijednosti unutar zajednice. Podsticanjem ovakvih akcija i socijalnih promjena, socijalni rad ostvaruje svoju svrhu, sadržanu u definicijama, metodskim pristupima i ciljevima prakse.

Agenda UN 2030 za održivi razvoj postavlja pet ključnih ciljeva koji povezuju socijalni rad s ekološkim i društvenim principima: ljudi, razvoj, planeta, mir i partnerstvo. Ovi ciljevi naglašavaju važnost integracije ljudskih prava, zaštite životne sredine i izgradnje socijalne pravde. U ovom kontekstu, socijalni radnici igraju ključnu ulogu u poboljšanju životnih uslova pojedinaca i zajednica pružajući podršku u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava što podrazumijeva pravo na zdravu životnu sredinu. Oni svojim akcijama mogu da podižu svijest o zaštiti prirodnih resursa, smanjenju zagađenja i tako stvaraju zdravije i sigurnije okruženje. Smanjenjem siromaštva, promovisanjem ravnopravnosti i održivog razvoja, socijalni radnici rade na balansiranju potreba zajednice i očuvanje ekosistema. Saradnjom s institucijama i organizacijama na svim nivoima, socijalni radnici pomažu u izgradnji otpornijih zajednica koje mogu odgovoriti na socijalne i ekološke izazove, doprinoseći socijalnoj pravdi. Za socijalne radnike, zeleni socijalni rad ne predstavlja samo ekološku odgovornost, već i mogućnost aktivnog uticanja na politike i prakse koje obezbjeđuju ravnotežu između društvenih i okolišnih potreba. Socijalni radnici ovim modelom mogu postati katalizatori promjena koje obuhvataju sve aspekte društva, od pojedinaca do globalnih politika.

Holistički gledano, socijalni rad zahtijeva ekosistemski pristup i strukturalni eko-socijalni rad i praksu. Dominelli (2013) predlaže ekološki model zelenog socijalnog rada, jer je to obećavajući i konstruktivan put ka ostvarivanju ciljeva Agende UN 2030. Transformativna promjena je potrebna da bismo obezbijedili budućnost društva, zajednice, pojedinca. Socijalni rad je direktno koncipiran na zaštiti ljudskih prava, usmjeren na obezbjeđenje uslova za život najsiromašnijih i na uspostavljanje i održanje zajednice u kojoj je omogućen pristup osnovnim prirodnim resursima (voda, vazduh, hrana). Tako ova dva koncepta integrišemo i na taj način podsjećamo zašto je zagovaranje eko društvenog svijeta u temeljima socijalnog rada kao djelatnosti.

Zaključak

Ljudska prava potiču iz prirode čovjeka, individualnih potreba i kolektivne svijesti o nužnosti života u zajednici, a realizuju se u prirodnoj sredini kao okruženju za ljudski život i izvoru života samog čovjeka. Osnovna ljudska prava ne mogu se odvojiti od prava na zdravu životnu sredinu, jer je prirodni svijet izvor osnovnih životnih resursa koji omogućavaju ljudsku egzistenciju. Kolektivno dobro i ljudsko zdravlje ne mogu se poistovjetiti sa stanjem samo pojedinca već sa stanjem zajednice i njene životne sredine. (Goodstein, 2003). Uz to, jedino u zdravoj sredini ljudi mogu ostvarivati svoje temelje prava, slobode i dostojanstvo. Ekološki problemi predstavljaju jedan od najvećih izazova savremenog društva, a ti izazovi su prisutni na globalnom, nacionalnom, lokalnom, ali i individualnom nivou. Klimatske promjene, zagađenje, uništavanje biološke raznovrsnosti i iscrpljivanje prirodnih resursa nisu samo apstraktni već i konkretni problemi koji direktno utiču na svakog pojedinačnog građanina, zajednicu, planetu. Ovi problemi zahtijevaju holistički pristup, koji uključuje integraciju socijalnih i ekoloških ciljeva u svakodnevne politike i praksu. To znači da rješenja ne mogu biti samo ekološka ili ekonomska, već da trebaju obuhvatiti sve dimenzije ljudskog života – od prava na zdravlje do pristupa prirodnim resursima i zaštite od ekoloških rizika. Ekološki aktivizam i socijalni rad se moraju povezivati zajedničkim ciljevima – zaštita ljudskih prava i održavanje zdrave prirodne sredine.

Zagovaranje poštovanja prava i jednakosti svih ljudi, kao i pravedne raspodjele prirodnih resursa, osnova su socijalnog aktivizma koji teži izgradnji društva u kojem je očuvanje zdrave životne sredine sastavni dio socijalne pravde. Zeleni socijalni rad, kao specifičan pristup u nauci i praksi socijalnog rada, stavlja u fokus ekološke i društvene dimenzije, integrišući ekološke izazove sa svakodnevnim životnim potrebama i pravima ljudi. U tom kontekstu, socijalni radnici postaju ključni akteri u promovisanju održivog razvoja i uvođenju strategija koje omogućavaju uravnotežen pristup između socijalnih potreba i očuvanja prirodnih resursa.

Socijalni rad je direktno koncipiran na zaštiti ljudskih prava, usmjeren na obezbjeđenje uslova za život najsiromašnijih i najugroženijih, kao i na uspostavljanje i održavanje zajednice u kojoj su svi njeni članovi u mogućnosti da zadovolje svoje osnovne životne potrebe. Za socijalne radnike, zaštita okoliša postaje ključni aspekt socijalne pravde, jer bez zdrave prirode i životne sredine nije moguće ostvariti ni ljudska prava ni socijalnu jednakost.

Ovaj pristup u socijalnom radu omogućava ne samo pomoć pojedincima i zajednicama već i kreiranje dugoročnih rješenja za ekološke i socijalne probleme koji su sve prisutniji u savremenom društvu. Takođe, socijalni radnici imaju ključnu ulogu u integraciji socijalnog rada i ekološkog aktivizma kroz akcije i intervencije usmjerene ka podizanju svijesti i obrazovanju zajednice o važnosti održivog razvoja, poštovanja prirodne sredine i ravnomjerne raspodjele prirodnih resursa. Radom na svim nivoima – od mikro (individualni rad) do makro (političke i institucionalne promjene) – socijalni radnici mogu biti nosioci promjena koje će dugoročno unaprijediti ekološku i socijalnu pravdu. Njihovo zalaganje za prava na zdravu životnu sredinu, istovremeno podstičući socijalnu odgovornost i solidarnost, može biti temelj za izgradnju boljeg i održivog društva. Ovaj pristup odgovara na izazove današnjice ukazujući na značaj zdravog prirodnog i životnog okruženja i održivog razvoja, te daje i konkretne smjernice za budućnost koja će osigurati jednak pristup resursima, ekološku ravnotežu i kvalitetan život ljudima i planeti Zemlji.

Literatura:

- o Deklaracija o pravima čovjeka i građanina. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Dostupno na <https://www.enciklopedija.hr/clanak/deklaracija-o-pravi-ma-covjeka-i-gradjanina> Pristupljeno 30. avgusta 2024.
- o Dlouhá, J., Vávra, J., Pospíšilová, M. i Dvořáková Líšková, Z. (2022). Role of Actors in the Processes of Sustainable Development at Local Level—Experiences From the Czech Republic. *Frontiers in Sustainability Sec. Sustainable Organizations*, Vol. 3. dostupno na <https://doi.org/10.3389/frsus.2022.8884063>, doi: 10.3389/frsus.2022.888406, pristupljeno 15. maja 2024.
- o Dominelli, L. (2013). Environmental Justice at the Heart of Social Work Practise: Greening the Profession. *International Social Welfare*, Vol. 22 (4), (2013), p. 431-439. dostupno na <https://doi.org/10.111/ijsw.12024>. pristupljeno 9. marta 2024.
- o Dominelli, L. (2014). *Green Social Work: From Environmental Crises to Environmental Justice*. Polity Press.
- o Dominelli, L. (2014). Promoting environmental justice through green social work practice: A key challenge for practitioners and educators. *International Social Work*, Vol. 57 (4): Special issue: The Global Agenda – Promoting Social and Economic Equalities, (2014), pages 338-345. dostupno na <https://doi.org/10.1177/0020872814524968> . Pristupljeno 9. marta 2024.
- o Dominelli, L. (2018). Green social work in theory and practice, in Dominelli, L. (Ed.) *The Routledge Handbook of Green Social Work*, Routledge, New York, NY, pp. 9-20.
- o Dominelli, L. (2018). *Social Work and Ecological Sustainability: A Global Agenda*. Routledge.
- o Dušanov zakonik (1349). Dostupno na <https://www.atlantaserbs.com/learnmore/library/DUSANOV-ZAKONIK.pdf>. Pristupljeno 9. marta 2024.
- o Džon L. (2002). *Dve rasprave o vladi*, Beograd: Utopija
- o Goodstein, E. (2003). *Ecology and Social Justice: Intersecting Issues of Environment and Human Rights*. Oxford University Press.
- o Goodstein, E. S. (2003). *Ekonomika i okoliš* (2. izd.). Zagreb: Mate

- o IASSW, ICSW, IFSW. (2010). *Global Agenda for Social Work and Social Development: A Social Work Perspective*. IASSW Press.
- o Kapoor, D. (2016). Social Work and Environmental Justice: A Global Perspective. *International Social Work Journal*, 59(5).
- o Kolednjak, M. & Šantalab, M. (2013). Ljudska prava treće generacije. *Tehnički glasnik*, 7(3), 322-328.
- o Magna carta (1297). dostupno na <https://www.archives.gov/files/press/press-kits/magna-carta/magna-carta-translation.pdf>. Pristupljeno 9. marta 2024.
- o Mahmutović, O., & Velić, S. (2023). Zaštita okoliša u polju ljudskih prava. *Uprava*, 2023(1), 112-120.
- o Milutinović, S. (2020). *Upravljanje prirodnim resursima*. Niš: Fakultet zaštite na radu.
- o Soto, E.J., Peña, A., & Ibarra, H.E. (2022). The three pillars of sustainability in education: The system approach of social responsibility. *Techninum Sustainability*, Vol. 2, No. 2., pp. 46-60. dostupno na www.techninumscience.com. Pristupljeno 13. marta 2024.
- o Terzin, T. (2022). *Medonosna pčela: Jevanđelje prirode* (3. izd.). Beograd: Preporod.
- o UN (1948): Opšta deklaracija o ljudskim pravima. Dostupno na https://www.arhivsa.ba/wordpress/?page_id=327. Pristupljeno 30. avgusta 2024.
- o UN (1966). Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. dostupno na <http://www.mhrr.gov.ba/pdf/medunarodnipakt%20ob.pdf>. Pristupljeno 30. avgusta 2024.
- o UN (1972). Deklaracija o čovjekovoj okolini. Dostupno na <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>. Pristupljeno 30. avgusta 2024.
- o UN General Assembly (2015). *Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development*, 21 October 2015, A/RES/70/1. dostupno na www.refworld.org/docid/57b6e3e44.html. Pristupljeno 13. marta 2024.
- o UNCED (1992). Konvencija o biološkoj raznovrsnosti. Dostupno na https://aarhus.ba/sarajevo/images/docs/konvencija_o_bioloskoj_raznovrsnosti.pdf. Pristupljeno 30. avgusta 2024.

- o UNESCO (1972). Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine. Dostupno na <http://kons.gov.ba/publication/read/k1-konvencija-o-zastiti-svjetske-kulturne-i-prirodne-bastine>. Pristupljeno 30. avgusta 2024.
- o www.ecosocialwork.wixsite.com/ecosocialwork *An Ethical Imperative, An Online Resource for Social Workers*, dostupno na <https://ecosocialwork.wixsite.com/ecosocialwork/blank-1>. Pristupljeno 17. marta.2024.

